

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ साउन

अङ्क - ४

ने
का
प

२
०
७
२

सा
उ
न

अ
ङ्क

४

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री लालबहादुर कुँवर, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण बि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
सहायक डिजायनर मीरा वाग्ले
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

सुपरभाइजर : श्री कान्छा श्रेष्ठ

भाषाविद् : उप.प्रा.श्री रामचन्द्र फुयाल

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी

डि.श्री नरबहादुर खत्री
कार्यालय सहयोगी श्री मोतिलाल चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, साउन, नि.नं.९३७६, पृष्ठ ५८९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, साउन – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक :

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९३७६ विशेष उत्प्रेषण	विशाल दुरासमेत विरुद्ध सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, पुल्चोकसमेत	<ul style="list-style-type: none"> न्यायिक निकायले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी नाता कायमसम्बन्धी विवादको निरूपण गर्ने गर्दछन् । यसअन्तर्गत परेका विवादमा दाबी पुष्टि गर्न वा खण्डन गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू मुद्दाका पक्षहरूले निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेका विशेष ऐन कानूनअन्तर्गत सम्बन्धित नाता प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकायबाट प्राप्त गरी आवश्यक परेको खण्डमा अदालतसमक्ष पेस गरी दाबीलाई पुष्टि वा खण्डन गर्न सक्दछन् । पतिपत्नी बीचको नाता कायम, बाबु छोराको नाता कायम इत्यादि विवादित विषय भएकामा अदालतले विभिन्न प्रमाणहरू सङ्कलन गरेर ती विवादको निपटारा गर्न सक्ने । 	५८९
२.	९३७७ विशेष उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता अनन्त कार्की विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> जग्गा नापी भएर पनि सम्बन्धित व्यक्तिका नाम दर्ता हुन नसकेका, भोग भएको तर बेनिस्सा देखिएका त्यस्ता जग्गा वास्तविक भोगकर्तालाई स्वामीकर्ता बनाई भूमिको उचित व्यवस्थापन गर्न औचित्य देखेर नै राज्यले नीतिगत व्यवस्था गरी जग्गा दर्ता प्रक्रियालाई नियमित र नियमन गर्न खोजेको त्यस्तो अवस्थामा कानून र उक्त कानूनका आधारमा गठन भएको समिति र कार्यविधिसमेत बढर माग गरेको निवेदकको दाबी नै साधक नभई बाधकको रूपमा देखिन आउने । 	५९८

३.	९३७८ विशेष उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता अच्युतप्रसाद खरेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> मातृ ऐनले दिएको अधिकारभन्दा बढी हुने गरी कुनै नियम बनेको भए त्यो अवस्थामा कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण र न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्ने छुट्टै विषय हो । तर मातृ ऐनविपरीत नियम बनेको छैन भने त्यो अवस्थामा न्यायिक पुनरावलोकन र संवैधानिक परीक्षणको प्रश्न उठाउनु संविधानसम्मत मान्न नसकिने । 	६०९
४.	९३७९ विशेष उत्प्रेषण	अधिवक्ता चन्द्रलाल श्रेष्ठसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> जग्गा बाँडफाँड गर्ने म्याद व्यतीत हुँदा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने नदेखिने । 	६१९
५.	९३८० पूर्ण बन्दीप्रत्यक्षीकरण	आरती पौडेल विरुद्ध सुर्खेत जिल्ला अदालत, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कैदको सजाय ठहर भएको व्यक्तिले नाम ढाँटी अर्कै नाम, थर र वतन देखाई नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएकै आधारमा सजायबाट उन्मुक्ति नपाउने तथा निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्नु नपर्ने अवस्थाको सुनिश्चितताको लागि व्यक्तिको यकिन गर्न फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा सनाखतलगायतका आवश्यक कागज तयार पार्ने कार्य अन्यथा नभई अत्यावश्यक हुने । 	६२९
६.	९३८१ संयुक्त अपहरण	नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारी भुजेल	<ul style="list-style-type: none"> सजायमा तल्लो र माथिल्लो हद राख्नु भनेको अपराध गर्दाको अवस्था, परिस्थिति र प्रतिवादीको कसुरमा संलग्नता आदिसमेतको आधारमा न्यायकर्ताले आफूमा निहित स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोगद्वारा प्रतिवादीलाई सजायको निर्धारण गर्नकै लागि भएको हुन्छ । कानूनमा व्यवस्था भएअनुसार यी प्रतिवादीलाई सजाय तोकिएको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा मान्न नमिल्ने । 	६४३

७.	९३८२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अनिता कंसाकारसमेत विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> आफूसमक्ष परेको अंश मुद्दाको फिरादमा उल्लेख भएको मितिमा वा प्रतिउत्तर परेपछि सोमा उल्लेख भएको मिति वा अन्य कुनै मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने हो सो कुरा जिल्ला अदालतले तथ्य, प्रमाण, कानून र न्यायका सिद्धान्त एवम् न्यायिक प्रचलनसमेतको आधारमा सो मिति कायम गर्ने हो। जिल्ला अदालतबाट सोबमोजिमको कुनै मिति नै कायम नभएको वा नगरेको अवस्थामा फिरादमा उल्लेख भएको कुनै शब्दावली वा व्यहोरालाई सच्याउने विषयको निवेदनबाट सच्याउन मिल्ने वा नमिल्ने भन्नेसम्मको आदेश गर्नुपर्नेमा मानो छुट्टिएको मिति नै कायम गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशबाट जिल्ला अदालतले सोसम्बन्धमा गर्ने निर्णय प्रभावित हुन सक्ने। 	६५२
८.	९३८३ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता सुनिल रञ्जन सिंह विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको अविभाज्यता जोगाउन एवम् यसको अखण्डतामाथि कुनै प्रश्नसमेत उपस्थित हुन नदिन देशका सम्पूर्ण जनतालाई समानताको अधिकारको प्रत्याभूति एवम् अवसर प्रदान गर्न सचेष्ट रहनुपर्नेको साथसाथै सीमान्तीकृत समुदायप्रति सकारात्मक विभेद (Positive discrimination) गर्नुपर्नेसमेतको अवसर धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था (Proviso) अनुसार आवश्यकता भएबमोजिम गर्नुपर्ने हुनाले संविधानको धारा १५४ लाई मध्यनजर राखी निवेदन मागअनुसार मधेसी समुदायको सशक्तीकरण गर्न र राज्यबाट समानताको हकतिर उन्मुख गराउन प्रयास गर्नु र आवश्यकताअनुसारको 	६६२

			आयोग एवम् कानूनसमेत बनाउनु भनी नेपाल सरकारलगायतका विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ।	
९.	९३८४ संयुक्त करारीय दायित्वबाट मुक्त गरी क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ	उज्वोल अनुप लामा विरुद्ध जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँ	<ul style="list-style-type: none"> करारनामाले पक्षहरूको बीचमा दायित्वसमेत सिर्जना गर्दछ, जुन दायित्व पक्षहरूले अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । करारनामाको सर्त पालना नगरेको कारणले कुनै पक्षलाई क्षति पुग्न गएमा सोको पूर्ति गर्ने दायित्व सो सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षको हुन्छ । सामान्यतः करारको सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षले दायित्व वा क्षतिपूर्ति नगरेसम्म उपचारको बहानामा अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने अवस्था नहुने । 	६६९
१०.	९३८५ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	सुभाष रायसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> अनिश्चित र संदिग्ध कुरालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको जामा पहिराउनु प्रमाणसम्बन्धी कानूनी सिद्धान्त र न्यायिक मान्यताको उपहास गर्नुहुनेछ । प्रतिवादीहरू विरुद्ध प्रत्यक्ष प्रमाण छँदैछैन । मार्नुपर्ने कारण पनि शङ्कारहित किसिमबाट आउन सकेको छैन । फौजदारी कसुरमा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदाबी ठोस, निर्विवाद र शङ्कारहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने । 	६७४
११.	९३८६ संयुक्त ज्यान मार्ने उद्योग	नेपाल सरकार विरुद्ध चन्द्र नाथ	<ul style="list-style-type: none"> ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध ठहर हुनका लागि प्रतिवादीले पीडितलाई मार्ने मानसाय राखी सोहीबमोजिमको कार्य गरेको प्रमाणित हुनुपर्छ र त्यस्तो कार्यको परिणामस्वरूप पीडितको कुनै कारणबस ज्यानसम्म बचन गएको अवस्था स्पष्टरूपमा स्थापित हुनुपर्छ । ज्यान बचेको कारण तेस्रो पक्षको उपस्थिति हुनु नहुनुले अपराध घट्टाको परिस्थितिअनुरूप केही निष्कर्षमा पुग्न सजिलो हुन्छ, तर त्यही एउटा कारणबाट 	६९९

			मात्र ज्यान मार्ने मानसाय थियो कि थिएन भनी भन्न सकिने अवस्था हुन्छ नै भन्न मिल्दैन । तेस्रो पक्षको उपस्थिति भन्दा पनि ज्यान मार्ने मनसाय हुनु ज्यानमार्ने उद्योगको अपराधमा आवश्यक तत्त्वको रूपमा रहने ।	
१२.	९३८७ संयुक्त स्ववासी घरजग्गा दर्ता	जगतबहादुर गुरूड विरुद्ध मालपोत कार्यालय, लमजुड, मुकाम वेशीशहर, लमजुडसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६(५) बमोजिम नापी गोश्वाराले कानूनबमोजिम बुझ्नुपर्ने प्रमाण बुझी तोकिएको समितिमा पेस गरी दर्ता गर्न सिफारिस / निर्णय गरेको कुरालाई मालपोत कार्यालयले पुनः छानबिन गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(१) अनुसार तोकिएको समितिमा राखी नापी गोश्वाराको निर्णय परिवर्तन गर्न पाउने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई मालपोत ऐनको उक्त दफाले कानूनी अधिकार दिएको देखिँदैन । मालपोत कार्यालयले पछिल्लो निर्णय गर्दा कानूनको अख्तियारी देखाई मिति २०४२।१।५ मा ६ नं. नापी गोश्वारा लमजुडबाट भएको निर्णयलाई बदर गर्न सकेको नपाइएको हुँदा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय कानूनको अख्तियारीभित्र रही भए गरेको देखिन नआउने । 	७०९
१३.	९३८८ संयुक्त लेनेदेन	दिलपकुमार साहसमेत विरुद्ध विद्याकरप्रसाद साह	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानूनमा स्पष्ट भएका कुरामा अदालतले अनुमान गरी रजिस्ट्रेसन गर्ने अड्डामा तोकिएको अधिकारीसँग पेस भई सनाखत गरिसकिएको तर पारित हुन नपाएको स्थितिमा मात्र कपाली सरहको अधिकार वादी साहुमा सृजना हुन्छ भनी व्याख्या र विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न मनासिब हुने नदेखिने । 	७०९

१४.	९३८९ संयुक्त उत्प्रेषण	केशवमान अमात्य विरुद्ध नेपाल विद्युत प्राधिकरण, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विदेशी पुँजी आकर्षित गर्नको लागि विभिन्न कर छुटदेखि मुनाफाको राम्रो प्रतिशत विदेशी मुद्रामा लान सकिने जस्ता सुविधा दिने कुरा आम प्रचलन भैसकेको छ । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता लिइसकेको नेपालले त्यसप्रतिको प्रतिबद्धता पूरा गर्ने पर्छ । जति नेपाल आत्मनिर्भर हुन्छ उति स्वदेशी पुँजीको विकास हुन्छ र उति राष्ट्रियता बलियो हुन्छ । राष्ट्रको पछाँटेपनमा राष्ट्रियता विकसित हुन सक्दैन । भोका नाङ्गा र विपन्नहरू सधैं पराधीन रहन्छन् । नेपालको आफ्नै स्रोत साधनले नभ्याउने तर दाताले प्रदान गरेको सहायताअनुसार आयोजना सम्पन्न गर्ने कुरामा सम्म सीमित रहेको प्रस्तुत आयोजनाबाट राष्ट्रहित संवर्द्धन नै हुने देखिन्छ । ऋणको राम्रो सहयोग होस् भन्ने दातृ देशको चाहनालाई अन्यथा भन्नै नमिल्ने । 	७९८
१५.	९३९० संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश / प्रतिषेध / अधिकारपृच्छा	अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल विरुद्ध राष्ट्रपतिको कार्यालय, सितल निवास, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> जाँचबुझ आयोगको निर्णय वा प्रतिवेदनको विषयले प्रत्यक्षतः कसैको हक हैसियतमा असर पाउँदैन । जाँचबुझ आयोग स्वयम्ले प्रत्यक्षरूपमा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सक्दैन, कुनै अपराधको आरोप वा अभियोग लागि न्यायिक प्रक्रियाबाट पुष्टि र प्रमाणित हुनु पर्दछ । सो प्रतिवेदन हालसम्म सार्वजनिकसमेत भएको छैन । औपचारिकरूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याती र चरित्रसँग तुलना गर्न नमिल्ने । 	७३३

यी सारसङ्क्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १३७६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेश मिति : २०७१।२।१।५
०७०-WS-००३१

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : चितवन जिल्ला माडी अयोध्यापुरी गा.वि.स.
वडा नं. ८ घर भई हाल भारतीय सेनामा
कार्यरत विशाल दुरासमेत
विरुद्ध

विपक्षी : पञ्जिकाधिकारीको कार्यालय, सङ्घीय
मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय,
पुल्चोक ललितपुरसमेत

- पतिपत्नीको सम्बन्ध विश्वासमा आधारित भावनात्मक प्रकारको हुनुका साथै उनीहरूबीच कानूनी बन्धन पनि हुन्छ । विवाह एक धार्मिक संस्कार हो । विवाहमार्फत एक परिवारको निर्माण हुन्छ । परिवार एउटा सामाजिक संस्था हो । विवाहपश्चात् पति र पत्नीदुवैमा दायित्व सिर्जना हुन्छन् । एकअर्कालाई माया ममता गर्ने, सुख दुखमा साथ दिने, सकेको सहयोग गर्ने, एक अर्कालाई दुर्वचन नबोल्ने र दुर्व्यवहार नगर्ने, एक अर्काको भावनाको कदर गर्ने, एक अर्कालाई धोका

नदिने, झुठो नबोल्ने इत्यादि वैवाहिक जीवनका आधारभूत मर्यादा मानिने ।

(प्रकरण नं. २)

- वैवाहिक जीवनको अन्त्य सम्बन्ध विच्छेद हो । सम्बन्ध विच्छेद पति र पत्नीबीचको कानूनीसम्बन्धको विसर्जन हो । सम्बन्ध विच्छेदपश्चात् पति र पत्नी दुवै एक अर्काको दायित्व विमुख हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- पत्नीको मन्जुरी नभै अरुले करणी गरेमा सो कार्य जबर्जस्ती करणी हुन जान्छ । पत्नीले मन्जुरीले परपुरुषसँग करणी गराएको अवस्थामा पतिपत्नीबीचको सम्बन्धमा आउने हुँदा सम्बन्ध विच्छेद पनि हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- पतिपत्नीबीच विभिन्न कारणले उत्पन्न हुने कटुताले सम्बन्ध विच्छेद गर्न बाध्यता हुन जान्छ । विवाह उपरान्त पत्नीप्रति इमानदार हुनुपर्ने पतिको कर्तव्य हुन्छ । पतिले परस्त्रीसँग सम्बन्ध राखेको कुरा स्वीकार गरेमा वा प्रमाणित भएमा सो कार्य अपराधजन्य हुनुका साथसाथै पत्नीले सो आधारमा पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- महिलाको प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हकको संवैधानिक व्यवस्थालाई रक्षा गर्नु राज्यको दायित्व हो । महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत महिलाहरूलाई प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी जानकारीमूलक सूचना दिनुपर्ने, प्रजनन स्वास्थ्यका लागि

आवश्यक पर्ने औषधि उपचार निशुल्क र सुलभ हुनुपर्ने, पौष्टिक आहार राज्यले उपलब्ध गराउनुपर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू पर्याप्त मात्रामा स्थापना हुनुपर्ने महिलाले बच्चा जन्माउने वा नजन्माउने छनौट गर्ने जन्मान्तर निर्धारण गर्ने, कानूनबमोजिम गर्भपतन गर्ने, यौनहिंसाबाट मुक्ति पाउने परिवार र समाजबाट यातना क्रूर अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार इत्यादि विषयहरू पर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- कुनै व्यक्ति विशेषको चरित्रसम्बन्धी कुरालाई लिएर नभै समग्र विवाहित पुरुष तथा समग्र विवाहित महिलासँग सम्बन्धित विषयको गरेको अवस्थामा व्यक्तिगत चरित्र हत्या गरेसरह गोपनीयतासम्बन्धी मौलिक हकको उल्लङ्घन भएको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- कानूनी व्यवस्थाहरूको खास प्रयोजन व्यक्तिको नातासम्बन्धी प्रमाण सिर्जना गर्नु हो । यिनै नाता देखिने प्रमाण पेस गरेर व्यक्तिले न्यायिक निकायमा हक अधिकारको दाबी गर्न सक्तछन् । यतिमात्र नभै कुनै व्यक्तिको अरूसँग नातासम्बन्धी विवाद उत्पन्न भयो भने यस्ता प्रमाणहरूले विवाद निरूपण गर्न मद्दत गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- न्यायिक निकायले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी नाता कायमसम्बन्धी विवादको निरूपण गर्ने गर्दछन् । यसअन्तर्गत परेका विवादमा दाबी पुष्टि गर्न वा खण्डन गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू मुद्दाका पक्षहरूले निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेका विशेष

ऐन कानूनअन्तर्गत सम्बन्धित नाता प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकायबाट प्राप्त गरी आवश्यक परेको खण्डमा अदालतसमक्ष पेस गरी दाबीलाई पुष्टि वा खण्डन गर्न सक्दछन् । पतिपत्नी बीचको नाता कायम, बाबु छोराको नाता कायम इत्यादि विवादित विषय भएकामा अदालतले विभिन्न प्रमाणहरू सङ्कलन गरेर ती विवादको निपटारा गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता कोषराज काफ्ले

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खगराज पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(३)(२), २८
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५९
- स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २७२
- विवाह दर्ता ऐन, २०२८ को परिच्छेद ३
- जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३
- जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) नियमावली, २०३४
- नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ८ को उपदफा १ को खण्ड (ख)
- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १, २, ५, १० नं.

१३७६ - विशाल दुरासमेत वि. सङ्घीय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालय, पुल्चोक, ललितपुरसमेत

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम यस अदालतमा परेको प्रस्तुत रिटको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ :

सोममाया दुरा नाम गरेकी महिलाले निवेदकमध्येको हामी हिरालाल दुरा, मनमाया दुरा र विशाल दुराका विरुद्ध मानाचामल मुद्दा दायर गरेको, उक्त मानाचामल मुद्दाका हामी प्रतिवादी हौं । चितवन जिल्ला अदालतबाट मानाचामल भरी पाउने फैसला भएको र पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरिएको छ । सर्वोच्च अदालतसमक्ष दोहोर्याई पाउँ निवेदन विचाराधीन रहेका छन् । नेपालमा १९९० सालमा पहिलो चोटी मुलुकी ऐन लागू गरिएपश्चात् हालसम्म विषयविषयमा धेरै कानून बनिसकेका छन् । मुलुकी ऐन लाग्ने स्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय १ मा उल्लिखित “वा स्वास्नीले परपुरुषसँग करणी गराएको ठहरेमा” भन्ने वाक्यांश र ऐ. देहाय २ को वा लाग्नेले परस्त्रीसँग करणी गरेको ठहरेमा” भन्ने वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० को उपधारा (२) ले प्रदान गरेको प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक तथा धारा २८ ले प्रदान गरेको गोपनीयताको हक यस अदालतबाट निवेदक अन्नपूर्ण राणा विपक्षी गोरखशमशेर ज.ब.रा.समेत (ने.का.प. २०५५ अङ्क ८ नि.नं. ६५८८ पृ. ४७६) उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसँग बाझ्नेको र मुलुकी ऐन लाग्ने स्वास्नीको महलको ५क नं. अनुसार “कसैसँग आफ्नो नातासम्बन्ध कायम गराई माग्नु नालिस गर्न हुन्छ । नाबालक भए अरु हकवालाले समेत त्यस्तो नाबालकको नातासम्बन्ध कायम गराई माग्नु नालिस गर्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था ऐ. प्रारम्भिक कथनको ४ नं. अनुसार स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा

२५९, स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २७२, विवाह दर्ता ऐन, २०२८ को परिच्छेद ३ अन्तर्गत दफा ११ जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ ऐ. नियमावली, २०३४, नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ८(१)(ख) सँग बाझ्नेको उक्त वाक्यांशहरू र दफा ५(क) को व्यवस्था उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । विवाहदर्ता, जन्मदर्ता, नाता कायम प्रमाणपत्र जस्ता निर्विवाद नाता सम्बन्ध देखिने प्रमाणपत्रहरू बेगर मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १० नं. बमोजिम अंश, मानाचामल मुद्दाहरू दर्ता नगर्नु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाउँ, नाताभित्रको अंशियारा हो भन्ने स्पष्ट प्रमाण भएकाको हकमा मात्र अंश मानाचामल मुद्दा दर्ता गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ । विवाहदर्ता, जन्मदर्ता, नाता कायम प्रमाणपत्र बेगर नै जिल्ला अदालतमा दर्ता भै प्रतिवादीबाट नाता अस्वीकार गरिएका विभिन्न अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरूमा सम्बन्धित गा.वि.स. वा नगरपालिकाबाट नाता कायम गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ । विवाहदर्ता, जन्मदर्ता, नाता कायम प्रमाणपत्र नभई नातामा विवाद भएका मुद्दाहरूमा नाता कायम नभएसम्म मुलुकीमा राख्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतसमक्ष पेस भएको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु । र अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकाले अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मुलुकी ऐन लाग्ने स्वास्नीको महलको १ नं. मा उल्लेख भएको लाग्ने स्वास्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउने अवस्थाहरूमध्ये देहाय १ मा स्वास्नीले

आधार बनाई सर्वोच्च अदालतमा परेको रिट निवेदनमा चितवन जिल्ला अदालत र स्त्रेस्तेदारसँग कुनै किसिमको कानूनी सम्बन्ध नरहेको र स्त्रेस्तेदारले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७(१) (क) अनुसार अदालतमा दर्ता हुन आएका लिखत कागजलाई कानूनले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया पूरा गराई दर्ता गर्ने गरेको र प्रस्तुत रिटमा पुनरावेदन अदालत, हेर्टाँडाबाट टुङ्गो लागिसकेको फैसलाउपर "दोहोर्याई पाउँ" भनी निवेदकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिई उक्त निवेदन विचाराधीन रहेको कुरा निवेदन व्यहोराबाट अवगत भएको हुँदा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्नुको अर्थ र औचित्य के हो ? खुलाउन सकेको अवस्था छैन । चितवन जिल्ला अदालत र स्त्रेस्तेदारलाई विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन र निरर्थक भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको चितवन जिल्ला अदालत भरतपुरसमेतको तर्फबाट पेस गरिएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दाबी लिँदा कसैको के काम कारवाही या निर्णयको कारण निवेदकको के कुन कानून प्रदत्त हक अधिकारमा के कसरी हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरी प्रमाण पेस गर्न सक्नुपर्दछ । केवल दाबी लिँदैमा प्रमाणित हुन सक्दैन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५९ र स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २७२ ले नाता प्रमाणितसम्बन्धी कार्य गर्ने अधिकार सम्बन्धित गाउँ विकास समिति र नगरपालिकालाई प्रदान गरेको अवस्थामा नाता प्रमाणित गर्ने कार्य पनि यस कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने भनी दायर गरिएको

रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी पञ्जिकाधिकारीको कार्यालय सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता कोषराज काफ्लेले यौन सम्बन्धलाई मात्र विवाहको प्रमाण हो भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । विवाह हुनुलाई सामाजिक वा परम्परागतरूपमा भएको देखिनुपर्दछ । नाता कायम गर्नको लागि डि.एन.ए. परीक्षण मात्र पर्याप्त हुँदैन । वादी नीता गुरुङ प्रतिवादी राजिव गुरुङ भएको नाता कायम मुद्दामा डि.एन.ए. परीक्षणलाई भरपर्दो बनाउन थप आदेशहरू भएका छन् । मुलुकी ऐन विवाहवारीको महलअनुसार राजीखुशीले बाहेकको विवाहले मान्यता पाउँदैन । पतिपत्नी, बाबु-छोरा आदि नाता कायम सम्बन्धमा विषयविषयमा बनेका विवाहदर्ता ऐन, २०२८, जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता ऐन), २०३३, नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ८(१)(ख) मा भएको ऐन, नियमबमोजिमका प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । वादी प्रतिवादीलाई अ.बं. ७८ र ८० नं. बमोजिम बयान गराउनु नै पर्याप्त हुँदैन । नाता स्थापित गर्न डि.एन.ए. परीक्षणसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ । अंश मुद्दा गर्न निर्विवाद नाता देखाएको अवस्थामा मात्र सम्भव हुन्छ । यसरी नाता कायमसम्बन्धी विषयमा बनेका कानूनको प्रचलन गराउने कुरा महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको हुनाले प्रस्तुत सार्वजनिक सरोकारको रिट परेको हो । विवाह भएको मानिन र मुलुकी ऐन अंशबन्डा महलको १ नं. १० नं. बमोजिम अंश मानाचामल दाबी गर्न जन्मदर्ता, विवाहदर्ताको आधारमा बनाएको नाता प्रमाणित कागज नै चाहिन्छ । अन्यथा नाता सम्बन्ध कायम भएको मानिदैन । मुलुकी ऐन लोम्ने स्वारनीको महलको १ नं. को देहाय १ र २ मा उल्लिखित वाक्यांश, त्यस्तै सोही महलको ५(क) नं.

२. लोग्ने स्वास्नीको महलको ५क नं. मा रहेको कुनै व्यक्तिसँग नाता कायम गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५९ विवाहदर्ता ऐन, २०२८, जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ लगायतका कानूनी व्यवस्थासँग बाझिएको स्थिति हो वा होइन ?
३. रिट निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषण / परमादेश / प्रतिषेधसमेतको आदेश जारी हुने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नमाथि विचार गर्दा मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय १ मा उल्लेख भएको “वा स्वास्नीले परपुरुषसँग करणी गराएको ठहरेमा” भन्ने वाक्यांश र ऐ. देहाय २ को “वा लोग्नेले परस्त्रीसँग करणी गरेको ठहरेमा” भन्ने वाक्यांशहरू क्रमशः लोग्ने र स्वास्नीलाई सम्बन्ध विच्छेद गर्नका लागि निर्धारण गरिएका आधारहरूमध्येका एक हुन् । उक्त महलको १ नं. मा पतिपत्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद गर्नका लागि अरु विभिन्न आधारहरू उल्लेख गरिएका छन् । पतिपत्नीको सम्बन्ध विश्वासमा आधारित भावनात्मक प्रकारको हुनुका साथै उनीहरूबीच कानूनी बन्धन पनि हुन्छ । विवाह एक धार्मिक संस्कार हो । विवाहमार्फत एक परिवारको निर्माण हुन्छ । परिवार एउटा सामाजिक संस्था हो । विवाहपश्चात् पति र पत्नी दुवैमा दायित्व सिर्जना हुन्छन् । एक अर्कालाई माया ममता गर्ने, सुख दुखमा साथ दिने, सकेको सहयोग गर्ने, एक अर्कालाई दुर्वचन नबोल्ने र दुर्व्यवहार नगर्ने, एक अर्काको भावनाको कदर गर्ने, एक अर्कालाई धोका नदिने, झुठो नबोल्ने इत्यादि वैवाहिक जीवनका आधारभूत मर्यादा मानिन्छन् ।

३. वैवाहिक जीवनको अन्त्य सम्बन्ध

विच्छेद हो । सम्बन्ध विच्छेद पति र पत्नीबीचको कानूनी सम्बन्धको विसर्जन हो । सम्बन्ध विच्छेदपश्चात् पति र पत्नी दुवै एक अर्काको दायित्व विमुख हुन्छन् । यही सम्बन्ध विच्छेदका विभिन्न आधारहरू मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलको १ नं. देहाय १ र २ मा उल्लेख गरिएका छन् ।

४. निवेदकले उल्लेख गरेको वाक्यांश “वा स्वास्नीले परपुरुषसँग करणी गराएको ठहरेमा” भन्ने उद्घरण पतिले पत्नीसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्ने एक आधार हो । स्वास्नी अर्थात् पत्नीले परपुरुषसँग करणी गराएको ठहरेमा भन्ने उक्त कानूनी व्यवस्थाको तात्पर्य पत्नीले मन्जुरीले परपुरुषसँग करणी गरेको भन्ने अर्थ लाग्दछ । यदि पत्नीको मन्जुरी नभै अरुले करणी गरेमा सो कार्य जबर्जस्ती करणी हुन जान्छ । पत्नीले मन्जुरीले परपुरुषसँग करणी गराएको अवस्थामा पतिपत्नीबीचको सम्बन्धमा विचलन आउँछ र यस आधारमा सम्बन्ध विच्छेद पनि हुन सक्दछ ।

५. त्यस्तै निवेदनमा उल्लेख भएको दोस्रो वाक्यांश “वा लोग्नेले परस्त्रीसँग करणी गरेको ठहरेमा” भन्ने उल्लेखन वैवाहित जीवनकी पत्नीलाई पतिबाट सम्बन्ध विच्छेद गर्ने विभिन्न आधारहरूमध्येको एक हो । पतिपत्नीबीच विभिन्न कारणले उत्पन्न हुने कटुताको कारणले सम्बन्ध विच्छेद बाध्यता हुन जान्छ । विवाह उपरान्त पत्नीप्रति इमानदार हुनुपर्ने पतिको कर्तव्य हुन्छ । पतिले परस्त्रीसँग सम्बन्ध राखेको कुरा स्वीकार गरेमा वा प्रमाणित भएमा सो कार्य अपराधजन्य हुनुका साथसाथै पत्नीले सो आधारमा पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्दछिन् ।

६. माथि उल्लिखित मुलुकी ऐनका प्रबन्ध नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० र धारा २८ मा समाविष्ट क्रमशः महिलाको अधिकार र गोपनीयताको अधिकारसँग बाझिएकाले बरदभागी रहेका छन् भन्ने निवेदकको भनाइ रहेको छ । संविधानको

धारा २० को उपधारा २ मा प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हक हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । महिलाको प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजननसम्बन्धी हकको संवैधानिक व्यवस्थालाई रक्षा गर्नु राज्यको दायित्व हो । महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हकअन्तर्गत महिलाहरूलाई प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी जानकारीमूलक सूचना दिनुपर्ने, प्रजनन स्वास्थ्यका लागि आवश्यक पर्ने औषधि उपचार निशुल्क र सुलभ हुनुपर्ने, पौष्टिक आहार राज्यले उपलब्ध गराउनुपर्ने, स्वास्थ्य संस्थाहरू पर्याप्त मात्रामा स्थापना हुनुपर्ने महिलाले बच्चा जन्माउने वा नजन्माउने छनौट गर्ने जन्मान्तर निर्धारण गर्ने, कानूनबमोजिम गर्भपतन गर्ने, यौनहिंसाबाट मुक्ति पाउने परिवार र समाजबाट यातना क्रूर अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार इत्यादि विषयहरू पर्दछन् ।

७. त्यस्तै निवेदकले रिट निवेदनमा उद्धृत गरेको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २८ मा यस प्रकारको व्यवस्था छ “कुनै पनि व्यक्तिको जिउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानूनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुनेछ” धारा २८ को यस व्यवस्थाले कानूनद्वारा तोकिएको खास अवस्थामा व्यक्तिको गोपनीयतासम्बन्धी मौलिक हक उपभोग गर्न नपाइने गरी कानून बनाउन सकिने र सामान्य अवस्थामा गोपनीयतासम्बन्धी व्यक्तिको मौलिकहक उपभोग गर्नबाट वञ्चित गर्न नपाइने संविधानको उद्देश्य रहेको छ । रिट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलका माथि उल्लिखित दुई छुट्टाछुट्टै वाक्यांशहरूले कसरी गोपनीयताको हकमा आघात पर्न गयो, स्पष्ट छैन । तसर्थ रिट निवेदकले उल्लेख गरेका मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलका व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० र धारा २८

सँग बाझिएको देखिन आउँदैन । तर यस प्रसङ्गमा ऐन कानून बनाउँदा लैङ्गिक संवेदनशील र शालीन झल्कने शब्दहरू प्रयोग गर्नेतर्फ भने सम्बन्धित सबैको ध्यानाकर्षण हुन जरुरी देखिन्छ ।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८ मा उल्लेख भएको चरित्रसम्बन्धी गोपनीयताको हकको निहितार्थ कुनै व्यक्तिको व्यक्तिगत चरित्रसम्बन्धी कुरालाई अनावश्यकरूपले नउछाल्ने र कसैको चरित्र बदनाम नगर्नेसम्बन्धी हक हो । तर निवेदकले कुनै व्यक्ति विशेषको चरित्रसम्बन्धी कुरालाई लिएर नभै समग्र विवाहित पुरुष तथा समग्र विवाहित महिलसँग सम्बन्धित विषयको उठान गर्नुभएको छ । तसर्थ यस अवस्थामा व्यक्तिगत चरित्र हत्या गरेसरह गोपनीयतासम्बन्धी मौलिक हकको उल्लङ्घन भएको मान्न मिलेन ।

९. अब दोस्रो प्रश्न अर्थात् लोग्ने स्वास्नीको महलको ५क नं. मा उल्लेख भएको कुनै व्यक्तिसँग नाता कायम गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५९ लगायतका नाता कायमसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थासँग बाझिएको छ, छैन ? भन्नेतर्फ हेर्दा लोग्ने स्वास्नीको ५क नं. मा कुनै व्यक्तिसँग नाता कायम गर्ने सम्बन्धमा “कसैसँग आफ्नो नाता सम्बन्ध कायम गराइ माग्न नालिस गर्न हुन्छ । नाबालक भए अरु हकवालाले समेत त्यस्तो नाबालकको नाता सम्बन्ध कायम गराई माग्न नालिस गर्न हुन्छ” भन्ने उल्लेख छ ।

१०. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५९ ले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २७२ मा व्यवस्था भएबमोजिम नाता प्रमाणितको प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था गरेको छ । यसअन्तर्गत नाता प्रमाणित गराउन चाहनेले नाता देखिने प्रमाणसहित निवेदन दिनुपर्ने, तत्पश्चात् आवश्यक जाँचबुझ सर्जमिन प्रमाणसमेत हेरी

सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको अध्यक्ष वा प्रमुखले नाता प्रमाणित गरिदिने व्यवस्था रहेको छ । यस्तै नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ८ को उपदफा १ को खण्ड (ख) मा नागरिकता प्रमाणपत्र लिनको लागि सम्बन्धित गा.वि.स. को नाता खुल्ने सिफारिस आवश्यक पर्ने, विवाह दर्ता गर्ने सन्दर्भमा विवाह दर्ता ऐन, २०२८ को परिच्छेद ३ मा उल्लेख भएको विवाहको दर्ता गर्नुपर्नेसम्बन्धी व्यवस्था, जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन २०३३, ऐ. नियमावली २०३४ समेतमा उल्लेख गरिएका कानूनी व्यवस्थाहरूको खास प्रयोजन व्यक्तिको नातासम्बन्धी प्रमाण सिर्जना गर्नु हो । यिनै नाता देखिने प्रमाण पेस गरेर व्यक्तिले न्यायिक निकायमा हक अधिकारको दाबी गर्न सक्छन् । यति मात्र नभै कुनै व्यक्तिको अरूसँग नातासम्बन्धी विवाद उत्पन्न भयो भने यस्ता प्रमाणहरूले विवाद निरूपण गर्न मद्दत गर्न सक्दछन् ।

११. निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको लोग्ने स्वास्नीको महलको ५क नं. को व्यवस्थाले नातामा विवाद सिर्जना भई नाता निर्धारण गर्नुपर्ने अवस्था आइपरेको खण्डमा सम्बन्धित पक्षलाई हकको दाबी गर्ने आधार सिर्जना गरेको छ । यस व्यवस्थाको आधारमा न्यायिक निकायले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी नाता कायमसम्बन्धी विवादको निरूपण गर्ने गर्दछन् । यसअन्तर्गत परेका विवादमा दाबी पुष्टि गर्न वा खण्डन गर्न आवश्यक पर्ने प्रमाणहरू मुद्दाका पक्षहरूले निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेका विशेष ऐन कानूनअन्तर्गत सम्बन्धित नाता प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकायबाट प्राप्त गरी आवश्यक परेको खण्डमा अदालतसमक्ष पेस गरी दाबीलाई पुष्टि वा खण्डन गर्न सक्दछन् । पतिपत्नी बीचको नाता कायम, बाबु छोराको नाता कायम इत्यादि विवादित विषय भएकामा अदालतले विभिन्न प्रमाणहरू सङ्कलन गरेर ती विवादको निपटारा गर्न सक्दछ । तसर्थ मुलुकी ऐन

लोग्ने स्वास्नीको महलको ५क नं. को व्यवस्थाले व्यक्तिलाई कानूनी हक दाबी गर्ने आधार सिर्जना गरिदिएको छ । तर निवेदकले उल्लेख गरेका अन्य विशेष ऐन नियमका व्यवस्थाहरू नाता कायमसम्बन्धी प्रमाण प्राप्त गर्ने प्रक्रियाहरू हुन् । मुलुकी ऐन सामान्य कानून हो भने अरु कानूनहरू विशेष कानूनी व्यवस्था हुन् । यी दुई कानूनहरू एकअर्कामा बाझिएको नभै एक अर्काका परिपूरक हुन् । फेरि निवेदकले नाता कायम गर्नेसम्बन्धी मुलुकी ऐनको व्यवस्थासँग माथि उल्लिखित विशेष कानूनका व्यवस्थाहरू बाझिएको प्रसङ्ग उठाउनु भएकामा ऐनसँग अर्को ऐन बाझिएको भन्ने विवादको विषय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को दायराभित्र पर्ने अवस्था छैन ।

१२. अब अन्तिममा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुने हो, होइन भनी हेर्दा माथि विवेचना भएको आधारमा निवेदकले निवेदनमा उजागर गरेका विषयवस्तु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० को उपधारा (२) द्वारा प्रदत्त महिलाको प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजननसम्बन्धी हक तथा धारा २८ मा उल्लेख भएको चरित्रसम्बन्धी गोपनीयताको हकसँग बाझिएको अवस्था नदेखिएको, मुलुकी ऐन लोग्ने स्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय १ र २ मा उल्लेख भएको व्यवस्थासँग निवेदकको सारभूत सम्बन्ध नदेखिएको, मुलुकी ऐन सामान्य कानून व्यवस्था भई निवेदकले उल्लेख गरेका नाताको प्रमाणपत्र जारी गर्नेसम्बन्धी अलगअलग विषयमा बनेका विशेष कानूनका व्यवस्थासँग बाझिएको भन्ने अवस्था नदेखिएको, ऐनसँग अर्को ऐन बाझिएको भन्ने विषय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) भित्र पर्ने विषय पनि नभएको र नाता कायम गर्नेसम्बन्धी विभिन्न मातहत अदालतहरूमा हाल विचाराधीन रहेका विवादहरू कानूनबमोजिम कारवाही

किनारा हुने नै हुँदा उपर्युक्त विवेचित आधार कारणबाट रिट निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषण परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेछ । प्रस्तुत रिटको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०७१ साल जेठ १ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : महेंद्रप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं.१३७७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।५।१२।५
०६९-WS-०००९

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३१ बस्ने अधिवक्ता
अनन्त कार्की

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

- सार्वजनिक र वन क्षेत्रबाहेकका साबिकमा दर्ता तिरो केही नभएका स्ववासी घर र सो घरले चर्चेको जग्गा वा बेनिस्सा जग्गा दर्ताको समस्याको समाधान गरी व्यक्तिलाई वास्तविक स्वामी बनाउने र जग्गा दर्ताको अन्यायतालाई अन्त्य गर्ने मूल उद्देश्यका साथ विधायिकाले सकारात्मक मनसाय लिई निर्माण गरेको ऐनको प्रावधानबमोजिम नै नेपाल सरकारबाट समिति गठन भई उक्त समितिले प्रयोग गर्ने कार्यविधिका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थासमेत बदर माग गर्नु भनेको जग्गा दर्ता प्रक्रियालाई अझ जटिलतातर्फ लगेको मानिने ।

(प्रकरण नं.६)

- जग्गा नापी भएर पनि सम्बन्धित व्यक्तिका नाम दर्ता हुन नसकेका, भोग भएको तर बेनिस्सा देखिएका त्यस्ता जग्गा वास्तविक भोगकर्तालाई स्वामीकर्ता बनाई भूमिको उचित व्यवस्थापन गर्न औचित्य देखेर नै राज्यले नीतिगत व्यवस्था गरी जग्गा दर्ता प्रक्रियालाई नियमित र नियमन गर्न खोजेको त्यस्तो अवस्थामा कानून र उक्त कानूनका आधारमा गठन भएको समिति र कार्यविधिसमेत बदर माग गरेको निवेदकको दाबी नै साधक नभई बाधकको रूपमा देखिन आउने ।
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) को कानूनी व्यवस्थाले सम्पत्तिमाथि अनुचित बन्देज नगरेको भई व्यक्तिलाई सम्पत्तिको स्वामित्व बनाउन खोजेको यस्तो अवस्थामा पनि कानूनले अवलम्बन गरेको लोककल्याणकारी नीतिगत व्यवस्था बदर माग गरिएका

अपरिपक्व दाबीका आधारमा अदालत अति सूक्ष्मसंवेदी भई कानून बदर गर्नु न्यायोचित हुने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- सूचनाद्वारा अवधि थप भएको त्यस्तो अवस्थामा समेत पछि थप हुनुभन्दा अगाडिको सूचना बदरको माग राख्नु मनासिब होइन । दाबीकर्ताले जुन कुरामा दाबी लिएको छ त्यस प्रावधान संशोधन वा परिवर्तन भएको छ छैन सो कुरामा पनि ध्यान दिनु दाबीकर्ताको कर्तव्य र जिम्मेवारीसमेत हुन आउने ।

(प्रकरण नं.९)

- कानूनी व्यवस्था तथा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट छुट जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरी यस विषयलाई नियमित गर्न खोजेको देखिन आएको स्थितिमा सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको दाबी संविधानसम्मत देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.१०)

- राज्यकर नतिरी जग्गाजमिन भोग गर्ने प्रथालाई अन्त गर्ने भनी राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम त्यस्ता बिर्ता जग्गा दर्ताका लागि सदैव कानूनी व्यवस्था खुल्ला राख्न उपयुक्त नभई छिटो छरितोरूपमा यस्ता जग्गाहरूको टुङ्गो लगाउन कानूनले समयावधि तोकेको त्यस्तो नीतिगत औचित्यतामा प्रश्न उठाउनु कानून र संविधानसम्मत नहुने ।
- जग्गा दर्ता विषयलाई टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना

प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भई आएको देखिएको त्यस्तो अवस्थामा अवधि तोकिएको कारणले हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । “ख” श्रेणीको जग्गा दर्ता गर्नको लागि जग्गा कमाउने व्यक्तिको हकको समाप्ति गरेको नभई हक प्रदान गर्न निश्चित समयमा जग्गा दर्ता गर्न निवेदन माग गरेको विधायिकाको असल मनसायलाई गलत अर्थबोध गरी समयसीमा वा हदम्याद सदाको लागि खुल्ला माग गर्नु उचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१३)

- हदम्याद वा समयसीमासम्बन्धी व्यवस्था व्यक्तिका हक अधिकारमा अङ्कुश लगाउन वा समाप्त गर्नका लागि नभई सम्बन्धित पक्षले विलम्ब नगरी निश्चित गरिएको समयसीमाभित्र उपचार खोज्नु भनी उपचार माग गर्न समय निर्धारण गरिएको हो । हदम्यादको प्रश्न व्यक्तिको अधिकारसँग सम्बन्धित हुने हुँदा व्यक्तिले निश्चित समयसीमाभित्र उपचार खोजी आफ्नो हक सुरक्षित गरुन् भन्ने राज्यको मूल स्वार्थ रहने र यही राज्यको मूल स्वार्थलाई नियमन गर्न विधायिकाले हदम्यादसम्बन्धी कानून बनाउने हुँदा हदम्याद कानून बनाउन नहुने भन्ने निवेदकको दाबी कानून एवम् संविधानसम्मत रहेको देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता पुष्कर सापकोटा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क)
- मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१)
- बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२)
- जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)(२)(३)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) को प्रयोजनको लागि रैकरतर्फको छुट जग्गा दर्ताको लागि निवेदन दिने म्याद यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले एक वर्ष तोकिएको छ भनी मिति २०५९।६।७ गतेको नेपाल राजपत्रको भाग ३, खण्ड ५२, सङ्ख्या २४ मा सूचना प्रकाशित गरिएको छ ।

यसैगरी बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) को प्रयोजनको निमित्त “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा मिति २०६६ साल चैत मसान्तभित्र दरखास्त दिई सक्नुपर्नेछ भनी मिति २०६६।८।२८ गतेको नेपाल राजपत्रको खण्ड ५९, अतिरिक्ताङ्क ४१क, भाग ५ मा सूचना प्रकाशित गरी अवधि तोकिएको छ ।

यसैगरी मिति २०३३।७।३ गतेसम्मको नापीमा उल्लेख भएको स्ववासी घर वा घरजग्गा र बेनिस्सा जग्गा दर्ताको लागि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जग्गा दर्ता सम्बन्धमा समिति गठन तथा कार्यविधि जारी गरिएको मिति २०६८।१०।१६ गतेको नेपाल राजपत्रको खण्ड ६१, सङ्ख्या ४०, भाग ५ को सूचनामा उल्लेख छ ।

रैकरतर्फ छुट जग्गा दर्ता गर्न मालपोत ऐन, २०३४ मा म्यादको व्यवस्था गरिएको छैन तर उक्त ऐनको मातहतमा बनेको मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) मा रैकरतर्फको छुट दर्ताको लागि निवेदन दिने म्याद सूचना प्रकाशित भएको मितिले १ वर्ष तोकिएको छ भनी व्यवस्था गरी सोहीबमोजिम मिति २०५९।६।७ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी मिति २०६०।६।६ गतेसम्ममात्र रैकरतर्फको जग्गामा जग्गाधनीले दर्ता गर्न पाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ताको लागि बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६६।८।२८ गते प्रकाशित राजपत्रअनुसार मिति २०६६ साल चैत मसान्तभित्र दरखास्त दिई सक्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको पाइन्छ । स्ववासीतर्फ निवेदन दिनको लागि नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिईसक्नु पर्ने तथा मिति २०३३।७।३ गतेपछि नापी भएका घरजग्गा भने निवेदन दिन नपाउने किसिमबाट सर्तसहित प्रकाशित गरिएको राजपत्रको सूचना संवैधानिक भावना र मर्मविपरीत छ ।

साबिक सर्वे नापी भएका जग्गा जग्गाधनीको नाममा सर्वे नापनक्सा भई जग्गाधनीले दर्ता गराई लिन बाँकी रहेका रैकर, बिर्ता र स्ववासी त्यस्ता जग्गा दर्ता गर्ने प्रयोजनको लागि म्याद तोकिएपछि जग्गा दर्ता हुन

सक्ने अवस्था छैन । यसरी आफ्नो जग्गा दर्ता गर्न पनि समयसीमा लगाइएका ऐनका व्यवस्था तथा राजपत्रका सूचनाहरू संविधान प्रतिकूल छन् ।

राजपत्रको सूचनाबाट हदम्याद सुरु र अन्त्य हुने कानूनी व्यवस्था र सो कानूनी व्यवस्थालाई निरन्तरता दिन राजपत्र प्रकाशन गर्ने व्यवस्थाले नागरिकको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा अनुचित बन्देज लगाएको छ ।

अतः आफ्नो हकको जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिने र दर्ता गर्ने हदम्याद तोकिएको उक्त तोकिएको हदम्यादपछि जग्गा दर्ता गर्न नसकिने गरी नागरिकको सम्पत्तिमाथि अनुचित बन्देज लगाउने किसिमबाट जारी भएका मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१), बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) तथा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) को व्यवस्था तथा मिति २०५९।६।७, मिति २०६६।८।२८, तथा २०६८।१०।१६ को नेपाल राजपत्रको सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा १, २ तथा ३ विपरीत भएकाले उक्त कानूनी व्यवस्था तथा प्रकाशित राजपत्र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम बदर घोषित गरी सोही धाराको उपधारा (२) बमोजिम जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यथोचित कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिकाको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ आएपछि वा

अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।५।३।१ को आदेश ।

नेपाल सरकारले दिएको निर्देशन र कानूनबमोजिमको कार्य कार्यान्वयन गर्ने दायित्व यस कार्यालयको भएको र यस कार्यालयको कारणबाट निवेदकको हकमा कुनै बाधा नपुगेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय डिल्लीबजार काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

ऐन नियम बनाउने र राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्नेलगायतका काम यस कार्यालयको होइन । ऐन नियममा भएको व्यवस्थाबमोजिम प्रकाशित भएका सूचनाबमोजिम काम कारवाही गर्ने अधिकारमात्र यस कार्यालयलाई छ । ऐन, नियम र सूचनामा तोकिएको म्यादभित्र निवेदन लिई नियमानुसार कार्य सञ्चालन गर्ने कार्य यस कार्यालयले गरिरहेको हुँदा यस कार्यालयको अधिकारक्षेत्रबाहिरको जग्गा दर्ता / रैं.प. दर्ताको निवेदन लिने तथा निर्णय गर्ने म्यादको विषयलाई लिएर यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, चावहिलको लिखित जवाफ ।

मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क मा दर्ता गर्नसम्म छुट हुन गएको जग्गा दर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र सोही नियमको ४क को उपनियम (१) बमोजिम समयसमयमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी त्यस्ता छुट जग्गा दर्ता गर्ने समयावधि किटान गर्ने गरेको छ । हाल अधिकांश जग्गाहरूको नापी नक्सा भइसकेको छ । छुट जग्गा न्यून र सानो आकारमा रहे भएकाले यस्ता प्रकारका जग्गाहरू छोटो समयावधिमा नै आवश्यक प्रक्रिया अवलम्बन गरी दर्तालगायतको कारवाही छिटो छरितोरूपमा टुङ्गो लगाउने अवधि तोकिएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । 'ख' श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले नेपाल सरकारले तोकेको

म्यादभित्र आफूसँग भएको वा आफूले जाने बुझेसम्मको सबुद प्रमाण र सो जग्गाको कित्ता नम्बर, चार किल्ला, बिर्तावालाको नाम, थर, वतन, कूतवाली, तिरोसमेत खुलाई त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा दरखास्त दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क मा रहेको हो । सोही आधारमा मिति २०६६ चैत मसान्तसम्म दरखास्त दिन सक्ने गरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएको हो । उल्लिखित व्यवस्था बिर्ता उन्मुलन नियमावली संशोधन गरी अवधि किटान गरिएको हो । बिर्ता जग्गा पनि निश्चित ठाउँमा मात्र रहे भएको हुनाले यस्ता जग्गा दर्ताका लागि सदैव कानूनी व्यवस्था खुल्ला राख्न वाञ्छनीय नदेखिएको र छिटो छरितोरूपमा यस्ता जग्गाहरूको टुङ्गो नलागोस् भन्न मिल्दैन ।

जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को तेस्रो संशोधन (२०३३।७।४) हुनुअगाडि रिट निवेदनमा उल्लिखित स्ववासी बेनिस्सा घरजग्गा दर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको तर सो संशोधनपश्चात् संशोधित दफा ६(५) मा यस्ता स्ववासी, बेनिस्सा घरजग्गा नापी गोश्वाराबाट दर्ता गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको र त्यसपछि भएको नापीमा नापी गोश्वाराबाटै दर्ता हुन गएका कारण सो मिति कायम गरी स्ववासी घर वा घर जग्गा र बेनिस्सा जग्गा दर्ता समिति गठन र कार्यविधि जारी गरिएको हो । नेपाल सरकारको मिति २०६८।९।५ को निर्णयानुसार स्वीकृत भै जारी भएको उल्लिखित गठन आदेश तथा कार्यविधि नेपाल राजपत्रमा मिति २०६८।१०।१६ मा प्रकाशितसमेत भैसकेको छ । यसरी प्रचलित कानूनको अधिनमा रही नेपाल सरकारबाट भएको कानूनसम्मत निर्णयलाई गैरकानूनी भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) बमोजिम “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा दरखास्त दिने, उक्त ऐनको दफा ७क को उपदफा (२) बमोजिम शुल्क तथा दस्तुर तोक्ने र “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ताको लागि उक्त ऐनको दफा ७क बमोजिम परेको दरखास्त तथा सोही ऐनको दफा १२क को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको विषयमा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समिति) बाट मिति २०६६।५।१७ र २०६६।८।१८ मा देहायबमोजिम निर्णय भै सोअनुसार २०६६।८।२८ को नेपाल राजपत्र भाग ३, खण्ड ५९, अतिरिक्ताङ्क ४१(ख) र नेपाल राजपत्र भाग ५ खण्ड ५९, अतिरिक्ताङ्क ४१(क) मा प्रकाशित भैसकेको हुँदा सोअनुसार कार्यान्वयन गर्नु गराउनु हुन र प्रचार प्रसारको अभावका कारण सम्बन्धित व्यक्तिहरूले जानकारी नपाई दरखास्त दिन नपाएको वा कार्यालयमा सम्पर्क राख्न नआएको भन्ने गुनासोसमेत नआउने गरी स्थानीय स्तरमा प्रचार प्रसारको व्यवस्था मिलाउनु हुन आदेशानुसार छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको च.नं.१०३५ मिति २०६६।९।२९ को पत्रबाट लेखी आएकाले उक्त लेखी आएअनुसार गर्नु गराउनु हुन भनी यस विभागबाट “ख” श्रेणीको बिर्ता दर्ता सम्बन्धमा च.नं. २९४ मिति २०६६।१०।३ को पत्रबाट सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई पत्राचार भएको देखिन्छ ।

नेपाल सरकारबाट मिति २०६५।७।१२ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी छुट जग्गा दर्ता (रैकरतर्फ) का लागि निवेदन दिने म्याद थप भएको सम्बन्धमा प्रचलित सबै कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम कारवाही किनारा गर्ने, यसअघि छुट जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा निवेदन परेका तर २ वर्ष अवधि नाघेका निवेदनहरूको टुङ्गो लगाउने अवधि २०६५ आषाढ

मसान्तसम्म मात्र रहेको तर पुराना निवेदनहरूको कारवाही स्थगित गरी नयाँ निवेदनहरूको कारवाही फर्छ्यौँट गर्दै जानु न्यायपूर्ण तथा व्यावहारिक नहुने भएको हुँदा त्यस्ता पुराना निवेदनहरूको कारवाही किनारा लगाउन यथाशीघ्र म्याद थप गर्नेतर्फ कारवाही हुन भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा अनुरोध गरिएको भनी छुट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यस विभागबाट सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई च.नं. १७६० मिति २०६५।१।८ को पत्राचार भएको देखिन्छ।

जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६ को उपदफा (५) बमोजिम नापी गोश्वारा वा नापी टोलीबाट दर्ता नभई मालपोत कार्यालयमा स्वेस्ता हस्तान्तरण भएका स्ववासी घर जग्गा र बेनिस्सा जग्गा दर्ताका लागि नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६८।५।३० मा “मन्त्रपरिषद् विधेयक समितिमा छलफल गरी समितिको निर्णयबमोजिम गर्ने” भनी भएका निर्णय र मन्त्रपरिषद् विधेयक समितिबाट मिति २०६८।१।५ मा “स्ववासी घर वा घरजग्गा बेनिस्सा जग्गा दर्ता समिति गठन तथा कार्यविधि, २०६८ स्वीकृत गर्ने भनी भएका निर्णयानुसार यस मन्त्रालयको सूचना मिति २०६८।१०।१६ को नेपाल राजपत्र भाग ५, खण्ड ६१, सङ्ख्या ४० मा प्रकाशित भैसकेको छ। सो सूचना कार्यान्वयन गर्ने क्रममा देहायबमोजिमको व्यवस्था मिलाई स्ववासी घर वा घर जग्गा बेनिस्सा जग्गा दर्तासम्बन्धी कार्य गर्नु गराउनु हुन आदेशानुसार अनुरोध छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको ज.टि. १५२९/२०६८।२०६९/१ नं. ४८२ च.नं. १५३८ मिति २०६८।१०।२५ को पत्रबाट लेखी आएको लेखी आएअनुसार हुन् भनी यस विभागको च.नं. २०९३ मिति २०६८।११।२ मा स्ववासी तथा बेनिस्सा जग्गा दर्ता सम्बन्धमा सबै मालपोत कार्यालयहरूलाई पत्राचार भएको हो।

अतः छुट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यस विभागबाट

भएको पत्राचार मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) बमोजिम मिति २०६८।७।१२ मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम भएको, “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यस विभागबाट भएको पत्राचार बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) बमोजिम उल्लिखित राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम भएको र स्ववासी तथा बेनिस्सा घर जग्गा सम्बन्धमा यस विभागबाट भएको पत्राचार मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) बमोजिम उल्लिखित राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम भई कानूनानुरूप रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ।

बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) ले “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले सो दफा प्रारम्भ भएपछि नेपाल सरकारले तोकेको म्यादभित्र जग्गा दर्ताको लागि सबुद प्रमाणसहित सो जग्गाको कित्ता नम्बर, चार किल्ला, बिर्तावालाको नाम, थर, वतन, कूतवाली, तिरोसमेत खुलाई त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित जिल्लाको मालपोत कार्यालयमा दरखास्त दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको र उपदफा (२) ले दरखास्तवालाको नाउँमा दर्ता गर्न हुने साबिकको बिर्ता जग्गा देखिएमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको शुल्क र दस्तुर लिई त्यस्तो जग्गा निजको नाउँमा दर्ता गरी दिनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाले बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिलाई सो बिर्ता जग्गाको जग्गाधनी बनाउने व्यवस्था गरेकाले संविधानविपरीत छैन।

मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) मा ऐनको अन्य दफाहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा कुनै व्यक्ति, वर्ग वा क्षेत्रको जग्गा दर्ता गर्ने

प्रयोजनको निमित्त उठेको समस्या समाधान गरी जग्गा दर्तासम्बन्धी निर्णय गर्नको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आयोग वा समिति गठन गर्न सक्ने र सो समिति वा आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार सो आयोग वा समितिको गठन विधिमा तोकेबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको र सो व्यवस्थाले जग्गा दर्तासम्बन्धमा उठेको समस्या समाधान गर्न व्यवस्था गरेको हो। मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) मा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम नाप नक्सा भएको जग्गा दर्ता गर्नसम्म छुट भएमा त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न चाहने सम्बन्धित जग्गावालाले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकी दिएको म्यादभित्र जग्गाको साबिक दर्ताको प्रमाण, जग्गाको तिरो तिरेको निस्सा वा प्रमाण, उपलब्ध भएसम्म भूमिसुधारसम्बन्धी ७ नं. फाराम र आवश्यक अन्य प्रमाणसमेत संलग्न गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको र सो व्यवस्थाले त्यसरी नापनक्सा भई दर्ता गर्नसम्म छुट भएको जग्गा दर्ता गर्न जग्गावालालाई थप समय प्रदान गर्ने र सो व्यवस्था जग्गावालालाई हितमा भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा सङ्घीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीतर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री पुष्कर सापकोटाले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग दाबीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा आफ्नो हकको जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिने र दर्ता गर्ने हदम्याद तोकी नागरिकको सम्पत्तिमाथि अनुचित बन्देज लगाउने किसिमबाट जारी भएका मालपोत ऐन,

२०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क), मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१), बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२), मिति २०५९।६।७, २०६६।८।२८, तथा २०६८।१०।१६ मा प्रकाशित नेपाल राजपत्रको सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१)(२) तथा ३ सँग बाझिएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम बदर घोषित गरी सोही धाराको उपधारा (२) बमोजिम जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यथोचित कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा रहेको देखिन्छ।

३. विपक्षीहरूबाट पेस भएको लिखित जवाफमा अधिकांश जग्गाहरू नापी नक्सा भएको जग्गा सम्बन्धित व्यक्तिहरूले दर्ता गरिसकेका तर नापी भएकामध्ये केही जग्गा दर्ता गर्न छुट भएको बेनिस्सा, स्ववासी तथा “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ताको लागि छोटो आवश्यक प्रक्रिया अवलम्बन गरी दर्ता लगायतको कारवाही छिटो छरितोरूपमा टुङ्गो लगाउने अवधि कानूनमा व्यवस्था भई कानून कार्यान्वयन गर्न राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी दर्ता प्रक्रियालाई नियमन गर्न अवधि तोकिएको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्था तथा सोबमोजिम नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना संविधानसँग नबाझिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो।

४. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क), मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१), बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ सँग बाझिएको भनी कानून बदरको माग राखी चुनौती दिएको देखिन्छ।

५. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) को कानूनी व्यवस्था र उक्त कानूनी व्यवस्थाका आधारमा जग्गा दर्ता सम्बन्धमा मिति २०६८।१०।१६ मा प्रकाशित नेपाल राजपत्रको सूचनासमेत बदर माग गरेतर्फ विचार गर्दा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) मा देहायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ :

७ (१क) यस ऐनको अन्य दफाहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले आवश्यक देखेमा कुनै व्यक्ति, वर्ग वा क्षेत्रको जग्गा दर्ता गर्ने प्रयोजनको निमित्त उठेको समस्या समाधान गरी जग्गा दर्तासम्बन्धी निर्णय गर्नको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एकजना अध्यक्ष र बढीमा चारजनासम्म सदस्यहरू भएको आयोग वा समिति गठन गर्न सक्नेछ र सो समिति वा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार सो आयोग वा समितिको गठन विधिमा तोकेबमोजिम हुनेछ ।

६. जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ लागू भएपछि नापनक्सा हुँदा साबिकमा व्यक्तिका नाममा दर्ता भएका वा निजले सरकारलाई बुझाएको कर वा तिरो तिरेको जग्गा त्यस्ता व्यक्तिका नाममा दर्ता भैसकेका तर २०३३।७।३ सम्म नापी हुँदा सार्वजनिक र निर्धारित वन सिमानाभित्रको बाहेक साबिकमा दर्ता तिरो केही नभएको जग्गामा घर बनाई बसोबास गरी आएको घरजग्गाको नापीको नक्सामा घर जनिई फिल्डबुकमा घर, गोठ, घरपाताल, आँगन, घडेरी, रछ्यान, आदि घरबारीसँग सम्बन्धित अर्थ आउने व्यहोरा जनिएको वा फिल्डबुकमा कुनै व्यहोरा उल्लेख नभएपनि नक्सामा घर जनिई नापनक्सा भई कसैको नाममा दर्ता नभएको स्ववासी घर वा सो घरले चर्चेको

घरजग्गा र बेनिस्सा हकभोग भई आवाद गरी खाई आएको फिल्डबुकमा व्यक्तिको नाम लेखी विरहमा आवादी जग्गासँग सम्बन्धित व्यहोरा आउने र कैफियत महलमा बेनिस्सा उल्लेख भएका यस्ता जग्गाको दर्ता गरी भूमि व्यवस्थापन गर्न राज्यले नीतिगत निर्णय गरी उक्त नीतिगत निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्नको लागि आवश्यक पर्ने सक्षम निकाय गठन गरी सो निकायले जग्गा दर्तासम्बन्धी आवश्यक जाँचबुझ गरी निर्णय गर्ने प्रयोजनको लागि गठन भएको आयोगले अवलम्बन गर्ने कार्यविधि तय गर्न नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने गरी विधायिकाले उक्त व्यवस्था गरेको पाइन्छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले मिति २०६८।१०।१६ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी स्ववासी घर वा घरजग्गा र बेनिस्सा जग्गा दर्ता समिति गठन तथा कार्यविधि जारी गरेको देखिन्छ । सार्वजनिक र वन क्षेत्रबाहेकका साबिकमा दर्ता तिरो केही नभएका स्ववासी घर र सो घरले चर्चेको जग्गा वा बेनिस्सा जग्गा दर्ताको समस्याको समाधान गरी व्यक्तिलाई वास्तविक स्वामी बनाउने र जग्गा दर्ताको अन्याूलतालाई अन्त्य गर्ने मूल उद्देश्यका साथ विधायिकाले सकारात्मक मनसाय लिई निर्माण गरेको ऐनको उक्त प्रावधानबमोजिम नै नेपाल सरकारबाट समिति गठन भई उक्त समितिले प्रयोग गर्ने कार्यविधिको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थासमेत बदर माग गर्नु भनेको जग्गा दर्ता प्रक्रियालाई अझ जटिलतातर्फ लैजानु हो ।

७. जग्गा नापी भएर पनि सम्बन्धित व्यक्तिका नाम दर्ता हुन नसकेका, भोग भएको तर बेनिस्सा देखिएका त्यस्ता जग्गा वास्तविक भोगकर्तालाई स्वामीकर्ता बनाई भूमिको उचित व्यवस्थापन गर्न औचित्य देखेर नै राज्यले नीतिगत व्यवस्था गरी जग्गा दर्ता प्रक्रियालाई नियमित र नियमन गर्न खोजेको त्यस्तो अवस्थामा कानून र उक्त कानूनका आधारमा

गठन भएको समिति र कार्यविधिसमेत बदर माग गरेको निवेदकको दाबी नै साधक नभई बाधकको रूपमा देखिन आएको छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) को कानूनी व्यवस्थाले सम्पत्तिमाथि अनुचित बन्देज नगरेको भई व्यक्तिलाई सम्पत्तिको स्वामित्व बनाउन खोजेको यस्तो अवस्थामा पनि कानूनले अवलम्बन गरेको लोककल्याणकारी नीतिगत व्यवस्था बदर माग गरिएका यस्ता अपरिपक्व दाबीका आधारमा अदालत अति सुक्ष्मसंवेदी भई कानून बदर गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदैन।

८. मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१), को व्यवस्था र छुट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा नेपाल सरकारले मिति २०५९।६।७ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनाले सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा अनुचित बन्देज लगाएको भनी कानून र सूचना बदरको माग राखी चुनौती दिएतर्फ विचार गर्दा मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) मा जग्गा दर्ता सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ :

४क. दर्ता गर्नसम्म छुट हुन गएको जग्गा दर्ता गर्ने: (१) जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम नाप नक्सा भएको जग्गा दर्ता गर्नसम्म छुट भएमा त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न चाहने सम्बन्धित जग्गावालाले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको म्यादभित्र देहायका कागजातसमेत संलग्न गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्नेछ :

- (क) जग्गाको साबिक दर्ताको प्रमाण,
- (ख) जग्गाको तिरो तिरेको निस्सा वा प्रमाण,
- (ग) उपलब्ध भएसम्म भूमि सुधारसम्बन्धी ७ नं. फाराम,
- (घ) आवश्यक अन्य प्रमाण।

९. जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम जग्गा नाप नक्सा हुँदा जग्गा नापी भएको तर उक्त जग्गा दर्ता गर्न छुट भएकामा त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको म्यादभित्र त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न सम्बन्धित जग्गावालाले साबिक दर्ताको प्रमाण तिरो तिरेको निस्सा वा प्रमाण, र उपलब्ध भएसम्म भूमि सुधारसम्बन्धी ७ नं. फारामसमेत संलग्न गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्ने गरी भएको व्यवस्थाबमोजिम रैकर जग्गाको छुट दर्ताको लागि नेपाल सरकारले मिति २०५९।६।७ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सूचना प्रकाशित भएको मितिले १ वर्षभित्र निवेदन दिनुपर्ने गरी समयसीमा निर्धारण गरिएकामा उक्त किटान गरिएको अवधिभित्र छुट जग्गा दर्ताको कारवाही नटुङ्गिएको कारणबाट मिति २०६५।७।१२ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको भन्ने कुरा भूमिसुधार तथा व्यवस्था विभागको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ र छुट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा म्याद थप भएको व्यहोरासहित सबै मालपोत कार्यालयलाई जारी गरेको मिति २०६५।९।८ को पत्रबाट देखिएको छ। यसरी छुट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा पहिला मिति २०५९।६।७ मा जारी गरिएको सूचनामा उल्लेख भएको अवधिमा कारवाहीको टुङ्गो नलागेको कारणबाट नेपाल सरकारबाट मिति २०६५।७।१२ मा सूचना जारी गरी पुनः म्याद थप भएको देखिन आउँछ। तर निवेदकले उक्त २०५९।६।७ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना बदरको माग गरेको देखिन्छ। यसरी मिति २०६५।७।१२ को अर्को सूचनाद्वारा अवधि थप भएको त्यस्तो अवस्थामा समेत पछि थप हुनुभन्दा अगाडिको मिति २०५९।६।७ को सूचना बदरको माग राख्नु मनासिब होइन। दाबीकर्ताले जुन कुरामा दाबी लिएको छ त्यस प्रावधान संशोधन वा परिवर्तन भएको

छ छैन सो कुरामा पनि ध्यान दिनु दाबीकर्ताको कर्तव्य र जिम्मेवारीसमेत हुन आउँछ ।

१०. रैकर जग्गा दर्ता गर्न छुट भएकामा दर्ता गर्नको लागि समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भई आएको देखिएको छ । छुट जग्गा दर्ताको लागि आफ्ना प्रमाणसहित सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था भई छुट जग्गा दर्ता गर्न जग्गावालालाई थप समय प्रदान गरिएको सो व्यवस्था जग्गावालालाई हितमा भएको कुरामा आफैँमा बोधगम्य छ । उक्त कानूनी व्यवस्था तथा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट छुट जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरी यस विषयलाई नियमित गर्न खोजेको देखिन आएको यस्तो स्थितिमा सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको दाबी संविधानसम्मत देखिन आउन ।

११. बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) को कानूनी व्यवस्था र उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम २०६६।८।२८ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना बदर्को माग गरी चुनौती दिएको देखिँदा बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) को कानूनी व्यवस्था उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ ।

७क. जग्गा कमाउनेले बिर्ता जग्गा दर्ता गर्न पाउने : (१) “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले यो दफा प्रारम्भ भएपछि नेपाल सरकारले तोकेको म्यादभित्र आफूसँग भएको वा आफूले जानेबुझेसम्मको सबुद प्रमाण र सो जग्गाको कित्ता नम्बर, चार किल्ला बिर्तावालाको नाम, थर, वतन, कूतबाली, तिरोसमेत खुलाई त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित जिल्लाको माल वा मालपोत कार्यालयमा

दरखास्त दिनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको दरखास्त प्राप्त भएपछि माल वा मालपोत कार्यालयले उक्त दरखास्तउपर आवश्यक जाँचबुझ गर्दा उल्लिखित जग्गा बिर्तावालको नाउँमा दर्ता भइसकेको वा राजगुठीअन्तर्गत पर्ने जग्गा नभई दरखास्तवालाको नाउँमा दर्ता गर्न हुने साबिकको बिर्ता जग्गा देखिएमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको शुल्क र दस्तुर लिई त्यस्तो जग्गा निजको नाउँमा दर्ता गरी दिनुपर्नेछ ।

१२. नेपालका विभिन्न वर्गका जनतामा समानताको भावना र स्थिति उत्पन्न गराई सुसम्बन्ध कायम राख्नको लागि र नेपाल तथा नेपालका जनताको सुविधा तथा आर्थिक हितलाई कायम र सुदृढ पारी सुविधा गराउने पवित्र उद्देश्यले राज्यकर नतिरी जग्गा जमिन भोग गर्ने सामन्त प्रथालाई अन्त गर्न बिर्ता जग्गा उन्मुलन गरी भूमिकर ठेक्ने उद्देश्यले जारी भएको उक्त ऐनमा (तेस्रो संशोधन) २०४९ ले दफा ७क थप गरी “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गाको दर्ता प्रक्रियाका बारेमा व्यवस्था गरेको देखियो । राजगुठीबाहेक र बिर्तावालको नाउँमा दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिले त्यस्तो जग्गा कमाएको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिको नाममा जग्गा दर्ताका लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको प्रक्रियाका आधारमा त्यस्तो जग्गा निजको नाउँमा दर्ता गर्ने भन्ने कानूनी प्रावधानबमोजिम मिति २०६६।८।२८ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भई त्यस्तो जग्गा दर्ताको लागि मिति २०६६ चैत मसान्तभित्र दरखास्त दिनुपर्ने गरी अवधि तोकिएको देखियो ।

१३. राज्य कर नतिरी जग्गा जमिन भोग गर्ने प्रथालाई अन्त गर्ने भनी राज्यले लिएको नीतिगत

व्यवस्थाबमोजिम त्यस्ता बिर्ता जग्गा दर्ताका लागि सदैव कानूनी व्यवस्था खुल्ला राख्न उपयुक्त नभई छिटो छरितोरूपमा यस्ता जग्गाहरूको टुङ्गो लगाउन कानूनले समयावधि तोकेको त्यस्तो नीतिगत औचित्यतामा प्रश्न उठाउनु कानून र संविधानसम्मत हुँदैन। बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ मा (तेस्रो संशोधन) २०४९ ले दफा ७क थप गरी “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले दर्ता गर्न पाउने व्यवस्था गरेको कानूनको उक्त व्यवस्थाले नै जग्गा कमाउने व्यक्तिले दर्ता गर्न सक्ने गरी दर्ता प्रक्रियाको सुनिश्चितता गरी दर्ता गर्ने अवधि तोकी उदार व्यवस्था गरेको अवस्था छ। जग्गा दर्ता विषयलाई टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य पनि भई आएको देखिएको त्यस्तो अवस्थामा अवधि तोकिएको कारणले हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन। “ख” श्रेणीको जग्गा दर्ता गर्नको लागि जग्गा कमाउने व्यक्तिको हकको समाप्ति गरेको नभई हक प्रदान गर्न निश्चित समयमा जग्गा दर्ता गर्न निवेदन माग गरेको विधायिकाको असल मनसायलाई गलत अर्थबोध गरी समयसीमा वा हदम्याद सदाको लागि खुल्ला माग गर्नु उचित मान्न सकिन्न।

१४. समयको परिवर्तन र सामाजिक आवश्यकताअनुरूप सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न कस्तो कानून बनाउने वा भइरहेको कानूनमा के कस्तो संशोधन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय हुँदा निवेदन दिने म्याद कानूनले तोकछ भने त्यो सबै पक्षले स्वीकार गर्नुपर्दछ। “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा कमाउने व्यक्तिले जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिन र त्यसको टुङ्गो लगाउन म्याद तोकी सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य भई आएको र प्रचलित कानूनको म्याद तोक्ने र कार्यान्वयन गर्ने हक राज्यसँग अन्तर्निहित विषय भई सोहीबमोजिम विधायिकाले नियमन गर्न बनाएको

कानूनलाई त्यसमा अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था छैन। यसकारण समय सापेक्षित हुने किसिमबाट कानूनमा समयसीमा वा हदम्यादको विषयमा नीतिगत निर्णय गरी सोको व्यवस्था गर्न विधायिकामा अधिकार निहित रहने हुँदा विधायिकी अधिकारको सम्मान गर्नु सबै पक्षको कर्तव्य हुन आउँदछ।

१५. हदम्याद वा समयसीमासम्बन्धी व्यवस्था व्यक्तिका हक अधिकारमा अङ्कुश लगाउन वा समाप्त गर्नका लागि नभई सम्बन्धित पक्षले विलम्ब नगरी निश्चित गरिएको समयसीमाभित्र उपचार खोज्नु भनी उपचार माग गर्न समय निर्धारण गरिएको हो। हदम्यादको प्रश्न व्यक्तिको अधिकारसँग सम्बन्धित हुने हुँदा व्यक्तिले निश्चित समयसीमाभित्र उपचार खोजी आफ्नो हक सुरक्षित गरून् भन्ने राज्यको मूल स्वार्थ रहने र यही राज्यको मूल स्वार्थलाई नियमन गर्न विधायिकाले हदम्यादसम्बन्धी कानून बनाउने हुँदा हदम्याद कानून बनाउन नहुने भन्ने निवेदकको दाबी कानून एवम् संविधानसम्मत रहेको देखिन आउँदैन। “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ताका लागि निवेदन दिने प्रक्रिया तोकेको कानूनी व्यवस्था र सोबमोजिम प्रकाशित सूचनाले समयसीमा निर्धारण गरेको व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको उपयोगमा बन्देज लगाएको भन्न मिल्ने अवस्था भएन।

१६. अतः स्ववासी घर वा सो घरले चर्चेको घरजग्गा र बेनिस्सा जग्गाको दर्ताको विषयमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को उपदफा (१क) मा भएको व्यवस्था, रैकर जग्गा दर्ता गर्न छुट भएकामा छुट जग्गा दर्ताको प्रक्रियाको विषयमा मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४क को उपनियम (१) मा भएको व्यवस्था र “ख” श्रेणीको बिर्ता जग्गा दर्ताको प्रक्रियाको विषयमा बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७क को उपदफा (१) र (२) भएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ को धारा १९(१),(२) तथा ३ सँग बाझिएको नदेखिएकाले उक्त कानूनको अधिकारको प्रयोग गरी नेपाल सरकारले मिति २०५९।६।७, २०६६।८।२८, तथा २०६८।१०।१६ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनाहरूसमेत कानून एवम् संविधान प्रतिकूल नहुँदा राज्यले लिएको नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम जग्गा दर्ताका विषयमा सोलाई नियमन गर्न कानून बनाई समयसीमा निर्धारण गरिएको कार्यबाट यी निवेदकलगायत सम्बन्धित पक्षका हकमा कुनै प्रतिकूल असर पारेको अवस्था नहुँदा कानूनले लिएको नीतिगत औचित्यभित्र प्रवेश गरी कानून बदर गर्न तथा कानूनले दिएको अख्तियारीबमोजिम जारी भएका सूचनासमेत बदर गर्न न्यायोचित नहुने भएबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. १३७८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।५।१२।५
०७०-WS-००३२ (०७०-FN-०१४४)

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश।

निवेदक : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, खरेलथोक
गा.वि.स.वडा नं.४ खरेलथोक बस्ने अधिवक्ता
अच्युतप्रसाद खरेल

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- निजामती कर्मचारीहरूको आफ्नो सेवाप्रतिको कार्यशैली, व्यवहार र आचरण जस्ता विषयहरू पालन नगरेको भन्ने कुरामा आरोप लागेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा प्रारम्भिकरूपबाट नै छानबिन वा आवश्यक जाँचबुझ गराइरहनु पर्ने आवश्यक नदेखिएमा सामान्य विभागीय सजाय गर्ने अधिकारीले त्यसरी जाँचबुझ नगराएकै कारणले मात्र प्रस्तावित सजायलाई अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं.५)

- मातृ ऐनले दिएको अधिकारभन्दा बढी हुने गरी कुनै नियम बनेको भए त्यो अवस्थामा

कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण र न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्ने छुट्टै विषय हो। तर मातृ ऐनविपरीत नियम बनेको छैन भने त्यो अवस्थामा न्यायिक पुनरावलोकन र संवैधानिक परीक्षणको प्रश्न उठाउनु संविधानसम्मत मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं.६)

- पुरक निवेदन दिनुको उद्देश्य नै मूल निवेदनमा लिएका कुराको पुष्ट्याइँ गर्नुमात्र हो। नयाँ नयाँ दाबी राख्दै जाने भन्ने होइन। कुन सेवाका लागि के कस्तो कानून बनाई नियमन गर्ने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत व्यवस्थाअन्तर्गत पर्ने विषय हुँदा राज्यले आवश्यक ठानेमा कानून बनाई नियमन गर्न नसक्ने भन्ने नहुँदा मूल दाबी र पुरक निवेदनको दाबीको तादम्यता नभई फरक रहेबाट समेत प्रस्तुत दाबी औचित्यविहीन देखिन आउने।

(प्रकरण नं.९)

- कर्मचारी प्रशासनयन्त्रको सेवा सर्तसँग सम्बन्धित कर्मचारीहरू र त्यो सेवा सर्तसम्बन्धी कानूनमा आबद्ध रहेका न्याय सेवाका कर्मचारीहरूले आफ्नोतर्फबाट उचित प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने पक्ष हुन् भन्न मिल्दैन। आफ्नो हक हितमा आफैँ प्रतिनिधित्व गर्न सबल पक्षले आफ्नो सेवा सर्तसम्बन्धी कानूनमा कुनै चुनौती नदिएको अवस्थामा सार्वजनिक विवादको नाममा बेसरोकारवालाले आफ्नो लोकप्रियताको लागि कानून बदरको माग राख्नु पनि उचित मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता अच्युतप्रसाद खरेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता सज्जिवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ र ४(१)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४, ११४(१), उपधारा ८, ९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

उचित र पर्याप्त कारण भएमा निजामती कर्मचारीलाई सामान्य र विशेष सजाय गर्न सकिने गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) र (ख) मा व्यवस्था गरिएको र त्यसरी विभागीय सजाय गर्दा सजाय दिन पाउने अधिकारीले उक्त ऐनको दफा ६६ को उपदफा (१) र (२) को कार्यविधि अवलम्बन गरेको हुनुपर्दछ। विभागीय सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले आवश्यक ठानेमा स्वयम् वा कुनै अन्य अधिकृतद्वारा जाँचबुझ गराउन सक्नेछ भन्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (२) मा व्यवस्था भएकामा उक्त व्यवस्था विपरीत हुने गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ मा सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले

कुनै निजामती कर्मचारीलाई देहायको विभागीय सजाय गर्नेसम्बन्धमा विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु पर्ने छैन भन्ने उल्लेख गरी खण्ड (क) देखि खण्ड (घ) सम्म विभिन्न व्यवस्था गरेकामा खण्ड (क) मा “ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सामान्य सजाय गर्नुपरेमा” भन्ने उल्लेख छ । यसरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्दा विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु नपर्ने भन्ने निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को दफा १ र २ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) को व्यवस्थासँग बाझिएको छ ।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय दिन पाउने अधिकारी तोकिएको छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा “सामान्य सजाय दिने अधिकारी” उल्लेख गरी देहायका पदमा बहाल रहेका निजामती कर्मचारीलाई ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय दिन पाउने अधिकारी देहायबमोजिम हुनेछन् भनी खण्ड (क) देखि खण्ड (ण) सम्म विभिन्न व्यवस्था गरेकामा उक्त व्यवस्थाहरूमध्ये नेपाल न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित निजामती कर्मचारीलाई पनि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्दा सजाय दिने अधिकारी देहायबमोजिम हुनेछ भनी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा गरिएका केही व्यवस्थाहरू न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्थासँग बाझिने गरी प्रचलनमा रहेकाले बाझिएको हदसम्म उक्त व्यवस्था बदरभागी छन् । एकातिर निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ को खण्ड (क)

मा ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्नुपरेमा विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु पर्ने छैन भन्ने व्यवस्था हुनु अर्कोतिर निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय दिन पाउने अधिकारी देहायबमोजिम हुनेछन् भनी खण्ड (क) देखि खण्ड (ण) सम्म व्यवस्था गरी उक्त खण्डहरूमध्येका केही खण्डहरूमा नेपाल न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीहरूसमेतलाई सजाय दिन पाउने अधिकारीको व्यवस्थाले न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्रलाई सङ्कुचन गरेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा १ मा नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरुवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ । यसरी नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने विषय न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्रभित्रको विषय भएकामा अन्य अधिकारी तोकिएको निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ को व्यवस्था न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्थासँग बाझिएको छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ को खण्ड (घ) को व्यवस्थामध्ये देहाय ४, ५, ६, ७ र ८, खण्ड (च) को देहाय (२), खण्ड (छ) को देहाय ४, ५, ६ र ७, खण्ड (ज) को देहाय (२) र (३), खण्ड (झ) को देहाय २, ३ र ४, खण्ड (ञ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ट) को देहाय २ र ३, खण्ड (ठ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ड) को देहाय २, खण्ड (ढ) को देहाय २, खण्ड (ण) को देहाय २ मा सजाय दिन पाउने अधिकारी तोकिएको व्यवस्था कानून एवम् संविधानसम्मत छैन ।

अतः निजामती सेवा नियमावली, २०५० को

नियम १०९ को खण्ड (क) मा रहेको कुनै निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्नुपरेमा विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु पर्ने छैन भन्ने व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (१) र (२) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) को व्यवस्थासँग तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई सजाय दिन पाउने भनी अधिकारी तोकिएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएकाले बदर गरी नेपाल न्याय सेवाका कुनै पनि राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्नुपरेमा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम मात्र गर्नु र कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको विभागीय सजाय गर्दा विभागीय जाँचबुझ गर्नु गराउनु भनी उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन व्यहोरा ।

नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीको हकमा नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बढुवा) नियम, २०५१ बाहेक नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीलाई समेट्ने गरी संसद्ले छुट्टै विधायिकी कानून बनाएको छैन । तसर्थ नेपाल न्याय सेवामा रहेका न्याय समूह, कानून समूह र सरकारी वकिल समूहमा कार्यरत सबै कर्मचारीलाई समेट्ने गरी नेपाल न्याय सेवाको कर्मचारीको सेवा र सर्तसम्बन्धी छुट्टै कानून बनाउने आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पूरक निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए यो आदेश

प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।२४ को आदेश ।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९(२) अनुसार आरोपी कर्मचारीको सम्बन्धमा जाँचबुझ नगरी पनि विभागीय सजाय गर्न सक्ने प्रावधानले सोही नियमको उपनियम (१) मा व्यवस्था भएअनुसार सफाइको मौका नै नदिई सजाय गर्ने भन्ने होइन । प्रथम दृष्टिमा नै आरोपित कर्मचारीले गलत गरेको देखिने अवस्था भएमा निजका विरुद्ध जाँचबुझसम्म नगर्ने भन्ने हो । आरोपित कर्मचारीउपर विभागीय सजाय गर्नुपूर्व उपनियम (१) बमोजिम सफाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) विपरीत छैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र नेपाल न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ ले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ मा व्यवस्था भएको सामान्य सजायअन्तर्गतका विभागीय सजाय गर्ने अधिकार न्याय सेवा आयोगलाई दिएको नभई विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस गर्नेसम्मको अधिकार मात्र प्रदान गरेको छ । विभागीय सजाय गर्न पाउने अधिकारीले विभागीय सजाय गर्नुभन्दा पूर्व निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (१) बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । “विभागीय सजाय गर्नु” भन्नु र “विभागीय सजायका लागि सिफारिस गर्नु” भन्नु एउटै कुरा होइन ।

सम्बन्धित निकायबाट विभागीय सजायका लागि लेखी आएमा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीका हकमा न्याय सेवा आयोगले सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस मात्र गर्न सक्ने हो । निजामती सेवा नियमावली, २०५० मा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकारीको व्यवस्था गरिनुले न्याय सेवा आयोगको क्षेत्राधिकारमा सङ्कुचन गराएको भन्ने नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल कानून आयोगको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवाअन्तर्गत सबै सेवाका निजामती कर्मचारीलाई विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकारीका सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६२ मा व्यवस्था भई उक्त दफाको उपदफा (२) अन्तर्गत दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिम सामान्य सजायको आदेश दिने अधिकारी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा तोकिएबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी उक्त ऐन तथा नियमावलीले निजामती कर्मचारीले गरेको फरकफरक कार्यका आधारमा त्यस्ता कर्मचारीको पद, श्रेणी र त्यस्तो कर्मचारीलाई दिइने सजायको आधारमा सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारी पनि फरकफरक व्यवस्था भएको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४(१) ले न्याय सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारक्षेत्र तोकेको र नेपाल न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई विभागीय सजायको आदेश दिनुपूर्व न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारीको हकमा लोक सेवा आयोगको परामर्शमा र न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीको हकमा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसमा गर्ने गरिएको छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा केवल सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारी तोकिएको र ती अधिकारीले विभागीय सजायको आदेश दिनुपूर्व निजामती सेवा ऐन तथा

नियमावलीमा उल्लेख भएका सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदका कर्मचारीको हकमा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसमा मात्र विभागीय सजायको आदेश दिने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४(१) सँग बाझिएको भन्ने मिल्ने होइन ।

सामान्य सजायको आदेश दिँदा जाँचबुझ गर्नु गराउनु भन्ने निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६(२) मा विभागीय सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले आवश्यक ठानेमा स्वयम् वा अन्य अधिकृतद्वारा जाँचबुझ गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सामान्य विभागीय सजाय दिनुपूर्व जाँचबुझ गराउनु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था होइन । जाँचबुझ गर्ने विषय कुनै कुरा वा अवस्थाको बारेमा निर्णय गर्ने अधिकारी स्पष्ट हुनको लागि वा कुनै तथ्य पत्ता लगाउनको लागि गरिने प्रक्रिया हो । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिम सामान्य सजाय गर्नु परेमा जाँचबुझ गराउनु नपर्ने गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९(क) मा व्यवस्था गरिएको हो । सामान्य प्रकृतिका कसुरमा गरिने सामान्य विभागीय सजायमा जाँचबुझ गराइरहनु आवश्यक नपर्ने भएकाले नै उक्त व्यवस्था गरिएको हो । यसकारण सामान्य विभागीय सजाय गर्दा जाँचबुझ गराइरहनु नपर्ने भन्ने व्यवस्था ऐनको दफा ६६ को व्यवस्थासँग बाझिएको भन्ने निवेदन जिकिर कानूनसङ्गत नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी पूरा गर्ने सन्दर्भमा व्यवस्थापिका संसद्लाई प्रशासनिक सहयोग गर्न स्थापित सचिवालयलाई अमुक कानूनको व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको भनी बदरको माग राखी निवेदन दिनुको कुनै औचित्य नभएकाले रिट निवेदन खारेज

गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा सामान्य सजाय दिने अधिकारीको व्यवस्था भई देहायको पदमा बहाल रहेका निजामती कर्मचारीलाई ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारी देहायबमोजिम हुनेछन् भन्ने व्यवस्था गरी राजपत्रअनङ्कित तथा राजपत्राङ्कित निजामती कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा उजुरी सुन्ने र सोउपरको पुनरावेदन हेर्ने पदाधिकारीका सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ । साथै, सो नियमावलीको नियम १३७ मा नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीसम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम न्याय सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारक्षेत्र तोकिएको विषयमा उक्त संविधान, न्याय सेवा आयोगसम्बन्धी प्रचलित कानून र नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीहरूको श्रेणी विभाजन, भर्ना, सरुवा र बढुवासम्बन्धी नियमावलीमा लेखिएजति कुरामा सोहीबमोजिम र अरुमा निजामती सेवा नियमावलीबमोजिम हुने छ भन्ने व्यवस्था रहेको र ऐन र नियममा उल्लिखित विभागीय सजाय गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि अवलम्बन गरेर मात्र विभागीय सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा रहेको सामान्य सजाय दिने अधिकारीको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएको छैन । न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिमको सिफारिस र सोही ऐनको दफा ४(१) बमोजिम परामर्श लिनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरिएकाले सोहीबमोजिम हुने गरी मात्र न्याय सेवामा राजपत्राङ्कित तहका

कर्मचारीहरूलाई विभागीय कारवाही हुने भएकाले रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सजाय गर्ने पदाधिकारीले निजामती सेवा ऐन र नियममा उल्लिखित विभागीय सजाय गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिको अवलम्बन गरी सजाय गर्न सक्ने नै हुन्छ । विभागीय सजाय गर्दा सोको आधार र कारण खुलाई सफाइको मौका प्रदान गरी विभागीय सजाय गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधि अवलम्बन गरेर मात्र विभागीय सजाय गरिने हुँदा मर्का पर्ने कर्मचारीले सफाइको माग गर्दा संविधान, प्रचलित कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तसमेतलाई आधार बनाई प्रतिवाद गर्ने नै हुँदा न्याय सेवाका कुनै पनि राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम मात्र विभागीय सजाय गरिने हुँदा रिट निवेदन दाबीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

निजामती कर्मचारीलाई दिइने सामान्य सजाय निजहरूको कार्यशैली, व्यवहार र आचरण जस्ता विषयलाई लिएर गरिने कारवाहीसम्म भएको र त्यसको लागि जाँचबुझ गर्न आवश्यक नदेखिएको तथा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (२) बमोजिम कारवाही गर्दा जाँचबुझ गराउन पर्ने व्यवस्था बाध्यात्मकसमेत नभएको हुँदा सामान्य विभागीय सजाय गर्दा विभागीय जाँचबुझ गराउन नपर्ने गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ मा व्यवस्था गरिएको हो । जहाँसम्म न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसको व्यवस्था नगरिएको भन्ने निवेदन दाबी छ सो सम्बन्धमा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा

आयोगको सिफारिसबमोजिम गर्नेसम्मको व्यवस्था गरेको र त्यसरी न्याय सेवाबाट विभागीय सजाय गर्ने गरी सिफारिस भएको अवस्थामा नियम १०६ मा उल्लिखित न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई कारबाही गर्ने अधिकारी तोकिएकाले नियमावलीको उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री अच्युतप्रसाद खरेल र विपक्षी तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सञ्जिवराज रेग्मीले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन दाबीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिम सामान्य विभागीय सजाय गर्दा सोही ऐनको दफा ६६ को उपदफा (१) र (२) को प्रक्रिया पूरा गरी सजाय गर्न सक्नेमा सोबमोजिम सजाय गर्दा कर्मचारीहरूउपर लागेको आरोपको विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु नपर्ने भन्ने निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (१) र (२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) विपरीत हुनुको साथै न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई सजाय गर्ने अधिकारी तोकिएको निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ को खण्ड (घ) को व्यवस्थामध्ये देहाय ४, ५, ६, ७ र ८, खण्ड (च) को देहाय (२), खण्ड (छ) को देहाय ४, ५, ६ र

७, खण्ड (ज) को देहाय (२) र (३), खण्ड (झ) को देहाय २, ३ र ४, खण्ड (ञ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ट) को देहाय २ र ३, खण्ड (ठ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ड) को देहाय २, खण्ड (ढ) को देहाय २, खण्ड (ण) को देहाय २ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएकाले बदर गरी निजामती कर्मचारीलाई सामान्य विभागीय सजाय गर्दा विभागीय जाँचबुझ गराउनु भन्ने तथा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम सजाय गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुन तथा न्याय सेवाको कर्मचारीको सेवा सर्तसम्बन्धी छुट्टै कानून बनाउने आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी निवेदन गरेको देखिन आयो ।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिमको सामान्य विभागीय सजाय गर्दा जाँचबुझ गराइरहनु नपर्ने भनी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ मा गरिएका विभिन्न प्रावधानहरूमध्ये उक्त नियम १०९ को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ को उपदफा (१) र (२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) सँग बाझिएको भनी निवेदकले चुनौती दिएको देखिन्छ ।

४. राज्य सञ्चालन गर्ने प्रशासनयन्त्रको मेरुदण्डको धरोहरको रूपमा रहेको निजामती सेवालालाई बढी सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउन निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाको सर्तसम्बन्धी व्यवस्था गर्नको लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० तर्जुमा भई लागू भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । यस ऐन वा नियमावलीबमोजिम निर्धारण गरिएका सेवा सर्तका प्रावधानबमोजिम त्यो सेवामा रहने

कर्मचारीले तोकिएका त्यस्ता सेवा सर्त उल्लङ्घन नगरी मर्यादितरूपमा पालन गरून् भन्ने उद्देश्यका साथ कानून उल्लङ्घन गर्ने कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही स्वरूप सामान्य र विशेष सजायको व्यवस्था गरिएको देखिन आएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड (क) बमोजिम कुनै कर्मचारीलाई सामान्य विभागीय सजाय गर्नुपरेमा सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले विभागीय जाँचबुझ गराइरहनु नपर्ने गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ ले सजाय दिने पाउने अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । उक्त अधिकार प्रयोग गर्दा कानूनमा उल्लिखित कार्यविधि र प्रक्रिया अबलम्बन नगरी सिधै सजाय गरिने भन्ने नियमावलीको नियम १०९ को आशय रहेको देखिँदैन । कुनै कर्मचारीउपर सामान्य सजाय गर्दा पनि कानूनमा उल्लिखित कार्यविधि र प्रक्रिया अबलम्बन नगरी सजाय गर्न नहुने भन्ने स्थापित मान्यता रहेको छ । मौजुदा कानूनी व्यवस्था पनि त्यही मूल्य र मान्यताका आधारमा निर्माण भई लागू भएको अवस्था छ । निजामती कर्मचारीलाई सामान्य विभागीय सजाय गर्दा सजाय दिने आदेश दिनुभन्दा अघि कारवाही गर्न लागिएको कारणको उल्लेख गरी सो कर्मचारीलाई उचित म्याद दिई आफ्नो सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्ने पर्ने गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६(१) ले व्यवस्था गरेको छ । विभागीय सजायको आदेश दिन पाउने अधिकारीले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारीको हकमा सो कर्मचारीलाई दिन लागिएको सजाय प्रस्ताव गरी लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने गरी सोही ऐनको दफा ६८ मा व्यवस्था गरिएको र न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीको हकमा विभागीय सजाय गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ (१) र न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिम न्याय सेवा आयोगको

सिफारिस र सोही ऐनको दफा ४(१) बमोजिम परामर्श लिनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरिएको हुँदा कुनै कर्मचारीलाई सामान्य विभागीय सजाय गर्न पाउने अधिकारीले कानूनद्वारा निर्धारित गरिएको प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी आत्मगतरूपमा स्वेच्छाचारी ढङ्गले कारवाही गर्न सक्ने अवस्था नै नहुने हुँदा निवेदकले दाबी लिएबमोजिम कानूनद्वारा निर्धारित कार्यविधि पूरा नगरी सिधै सामान्य विभागीय सजाय हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

५. न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारीलाई दिन लागिएको सजाय प्रस्ताव गरी लोकसेवा आयोगको परामर्श लिई लोक सेवा आयोगले दिएको परामर्शबमोजिम र न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीको हकमा न्याय सेवा आयोगको सिफारिस र परामर्शबमोजिम सामान्य विभागीय सजाय गर्न सक्ने हुँदा सजाय गर्न पाउने अधिकारीलाई अनियन्त्रित स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको भन्न मिल्ने देखिन आएन । निजामती कर्मचारीहरूको आफ्नो सेवाप्रतिको कार्यशैली, व्यवहार र आचारण जस्ता विषयहरू पालन नगरेको भन्ने कुरामा आरोप लागेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा प्रारम्भिकरूपबाट नै छानबिन वा आवश्यक जाँचबुझ गराइरहनु पर्ने आवश्यक नदेखिएमा सामान्य विभागीय सजाय गर्ने अधिकारीले त्यसरी जाँचबुझ नगराएकै कारणले मात्र प्रस्तावित सजायलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन । किनकि न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीबाहेक अन्य कर्मचारीहरूलाई सामान्य विभागीय सजाय गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ (१) र ६८ तथा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीहरूलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ र ४(१) बमोजिमको कानूनी प्रावधान बाध्यात्मकरूपमा पालना गरेको हुनुपर्दछ ।

६. मातृ ऐनले दिएको अधिकारभन्दा बढी हुने गरी कुनै नियम बनेको भए त्यो अवस्थामा कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण र न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्ने छुट्टै विषय हो। तर मातृ ऐनविपरीत नियम बनेको छैन भने त्यो अवस्थामा न्यायिक पुनरावलोकन र संवैधानिक परीक्षणको प्रश्न उठाउनु संविधानसम्मत मान्न सकिन्छ। सामान्य विभागीय सजाय गर्नुपूर्व ऐनको दफा ६६(१) र ६८ मा उल्लिखित कार्यविधि पूरा गर्नुपर्ने हुँदा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) विपरीत हुने गरी बनेको भन्ने नदेखिँदा न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्ने कुरा भएन।

७. न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई सजाय गर्ने अधिकारी तोकिएको निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ को विभिन्न खण्डका प्रावधानहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएको भनी निवेदकले चुनौती दिएतर्फ विचार गर्दा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित कर्मचारीलाई सजाय गर्ने अधिकारी को हुने भनी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ को खण्ड (घ) को देहाय ४, ५, ६, ७ र ८, खण्ड (च) (२), खण्ड (छ) को देहाय ४, ५, ६ र ७, खण्ड (ज) को देहाय (२) र (३), खण्ड खण्ड (झ) को देहाय २, ३ र ४ खण्ड (ञ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ट) को देहाय २ र ३, खण्ड (ठ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ड) को देहाय २, खण्ड (ढ) को देहाय २, खण्ड (ण) को देहाय २ ले व्यवस्था गरेको देखिन आयो। विभागीय सजाय गर्न तोकिएको अधिकारीको व्यवस्थाले न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्रमा अङ्कुश लगाएको भन्ने पनि निवेदकको दाबी रहेकाले

न्याय सेवा आयोगको अधिकार सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ मा भएको संवैधानिक व्यवस्थाका बारेमा उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ।

११४. न्याय सेवा आयोग: (१) नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरुवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम गर्नेछ।

८. उक्त संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरुवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिसबमोजिम गर्ने गरी न्याय सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्र तोकिएको पाइयो। यसरी न्याय सेवा आयोगलाई सजाय गर्ने अधिकार तोकिएको नभई विभागीय सजायको लागि सिफारिससम्म गर्ने अधिकार तोकिएको देखिन आयो। सम्बन्धित निकायबाट विभागीय सजायका लागि लेखी आएमा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित कर्मचारीका हकमा न्याय सेवा आयोगले सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस मात्र गर्न सक्ने हो, सजाय गर्ने होइन। संविधान तथा कानूनले जुन निकायलाई जति अधिकार दिएको छ त्यतिसम्म प्रयोग गर्न पाउने हो। एउटा निकाय वा अधिकारीलाई कानूनले दिएको अधिकार अर्काले प्रयोग गर्न पाउनु पर्ने भनी माग राख्नु उचित होइन। न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरुवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४(१) र न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिमको सिफारिस र सोही ऐनको

दफा ४(१) बमोजिम न्याय सेवा आयोगले दिएको परामर्शबमोजिमको सीमामा रही विभागीय सजाय गर्ने अधिकारीले सजाय गर्न सक्ने हुँदा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ मा सजाय गर्ने अधिकारी तोकिएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ सँग बाझिएको भन्न मिल्ने।

९. निवेदकले मूल निवेदनमा लिएका जिकिरलाई पुष्टि हुने गरी पुरक निवेदन दायर गरेको छु भनी जिकिर लिए पनि मूल दाबीमा उल्लेख नभएका विषयसमेत उल्लेख गरी न्याय सेवाको लागि छुट्टै नयाँ ऐन तर्जुमाको लागि विपक्षीहरूको नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भनी माग राखेको देखियो। पुरक निवेदन दिनुको उद्देश्य नै मूल निवेदनमा लिएका कुराको पुष्ट्याइँ गर्नुमात्र हो। नयाँ नयाँ दाबी राख्दै जाने भन्ने होइन। कुन सेवाका लागि के कस्तो कानून बनाई नियमन गर्ने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत व्यवस्था अन्तर्गत पर्ने विषय हुँदा राज्यले आवश्यक ठानेमा कानून बनाई नियमन गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन। यसरी मूल दाबी र पुरक निवेदनको दाबीको तादम्यता नभई फरक रहेबाट समेत प्रस्तुत दाबी औचित्यविहीन देखिन आएको छ।

१०. सार्वजनिक हक वा सरोकार विवाद भनी यी निवेदकले कानून बदर माग गरी निवेदन गरेका छन् तर यस विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र सरोकार रहेको देखिएको छैन। कर्मचारी प्रशासनयन्त्रको सेवा सर्तसँग सम्बन्धित कर्मचारीहरू र त्यो सेवा सर्तसम्बन्धी कानूनमा आबद्ध रहेका न्याय सेवाका कर्मचारीहरूले आफ्नो तर्फबाट उचित प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने पक्ष हुन भन्न मिल्दैन। आफ्नो हक हितमा आफैँ प्रतिनिधित्व गर्न सबल पक्षले आफ्नो सेवा सर्तसम्बन्धी कानूनमा कुनै चुनौती नदिएको अवस्थामा सार्वजनिक विवादको नाममा बेसरोकारवालाले आफ्नो लोकप्रियताको लागि

कानून बदरको माग राख्नु पनि उचित मान्न सकिन्छ।

११. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०९ को खण्ड (क) को व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६(१) र (२) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) सँग तथा नियम १०६ को खण्ड (घ) को व्यवस्थामध्ये देहाय ४, ५, ६, ७ र ८, खण्ड (च) को देहाय (२), खण्ड (छ) को देहाय ४, ५, ६ र ७, खण्ड (ज) को देहाय (२) र (३), खण्ड (झ) को देहाय २, ३ र ४, खण्ड (ञ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ट) को देहाय २ र ३, खण्ड (ठ) को देहाय २ र ३, खण्ड (ड) को देहाय २, खण्ड (ढ) को देहाय २, खण्ड (ण) को देहाय २ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) सँग बाझिएको नदेखिदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल भदौ १२ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. ९३७९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७९।०।२०।५
०६९-WS-००२६

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. २० बस्ने अधिवक्ता
चन्द्रलाल श्रेष्ठसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, मुकाम
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने र बाँडफाँड गर्ने समयमावधि तोक्ने कार्य भूमिमाथिको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने व्यवस्थापनसम्बन्धी विषय भएकाले मोहियानी हक लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीका बीच बाँडफाँडको कार्य नसकिएसम्म जग्गामा रहेको मोहीको मोहियानी हक समाप्त नहुने।

(प्रकरण नं. ८)

- जग्गा बाँडफाँड गर्ने म्याद व्यतीत हुँदा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ

गर्न मिल्ने नदेखिने।

- मोही हकको समाप्ति हुने वा मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने कुनै किसिमको बन्देज लगाएकोसमेत नदेखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा २६घ१. र २६घ३. को कानूनी व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनमा बन्देज लगाएको भन्न मिल्ने अवस्था नहुने।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकका तर्फबाट : अधिवक्ताद्वय चन्द्रलाल श्रेष्ठ र राजकुमार राना

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपाल रिजाल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०७०, अड्क जेठ, नि.नं. ८९५७, पृ. १८८

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा २६घ, २६घ२ र २६घ३
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९, २१, १०७ को उपधारा (२)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

नेपालमा २०२९।८।१ मा भूमिसम्बन्धी ऐन लागू हुँदादेखि नै भूमिमाथि दर्ता तिरो तिरानको

स्वामित्व (Ownership) को आधारमा जग्गाधनीत्व र जोतभोग कर्मोदको कब्जा (Possession) को आधारमा द्वैध स्वामित्व कायम रहेको थियो । यद्यपि जग्गामा मोही र जग्गाधनी भएको आधारमा द्वैध स्वामित्व कायमै रहेको यथार्थ हामी सबै सामु रहेको छ ।

भूमिसम्बन्धी ऐनमा मिति २०५३।१।२४ मा भएको चौथो संशोधनले दफा २६ख., २६ग., २६घ. र २६ङ थप गरी मोही लागेको जग्गा मोही तथा जग्गाधनी बीच बाँडफाँड गर्न सकिने, दुवैको संयुक्त निवेदन परेमा सोहीबमोजिम अन्यमा कुनै एकको निवेदन परी हिस्सा छुट्टयाई लिन पाउने र जग्गा कुनै एकको मात्र एकलौटी नाउँमा कायम गरी बाँडफाँड गरी मोहियानीको लगत कट्टा गर्ने गरी द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने उद्देश्यले उक्त ऐनमा संशोधन भएको थियो । जग्गामाथिको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्नु र जग्गा जोतभोग गरी जीवन निर्वाह गर्ने मोहीलाई जग्गाधनी बनाउने उद्देश्यका साथ लागू भएको उक्त संशोधन एउटा उल्लेखनीय उपलब्धिसमेत थियो ।

उक्त संशोधन तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ को सम्पत्तिको हकसँग बाझिएको भन्ने एक रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट हाम्रो जस्तो कृषि प्रधान देशमा जग्गा कमाउने मोही वर्गको सङ्ख्या अन्य वर्गको तुलनामा बढी र पिछडिएको एवम् कमजोर हुने हुनाले त्यस्तो वर्गको जीवनस्तर उकासी भूमिको उत्पादनशीलता बढाई सामाजिक न्याय र राष्ट्रिय सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण गर्ने भएकाले संविधान अनुकूल रहेको भनी ने.का.प. २०५६, अङ्क ७, नि. नं. ६७४६, पृष्ठ ४७८ मा सिद्धान्त प्रतिपादित भै मोही हकलाई सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक मान्यतासमेत प्रदान गरिएको छ । त्यस्तै “भूमिसम्बन्धी चौथो संशोधनले विधिवतरूपमा कायम भएको मोहीलाई त्यस्तो जग्गाको

मालिक बनाउने विधायिकी मनसाय भएकाले मोहीले बाली नबुझाएको आधारमा निष्कासन नहुने” भनी ने.का.प. २०६२, अङ्क ६, नि.नं. ७५४९, पृष्ठ ६७० मा र “मोहियानी नामसारी गराई अद्यावधिक नगर्नेमा मोहियानी हक नजाने” भनी ने.का.प. २०६७, अङ्क ५, नि.नं. ८३८०, पृष्ठ ८६३ मा सिद्धान्त प्रतिपादित भै मोहियानी हक सम्पत्तिको हकको रूपमा निर्विवाद ढङ्गले स्थापितसमेत भइसकेको छ ।

भूमिसम्बन्धी ऐनमा मिति २०५८।१०।२५ मा पाँचौं संशोधन हुँदा निम्नलिखित दफाहरू थप गरिएको छ :

दफा २६घ१. निवेदन दिनुपर्ने:- दफा २६ग. र २६घ. को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ ।

दफा २६घ२. जग्गा बाँडफाँड गरी दिने:- दफा २६घ१. बमोजिमको म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्न जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआएमा तोकिएको अधिकारीले ७ नं. फाँटवारी र उपलब्ध भएसम्मका प्रमाणहरू बुझी मोही लागेको जग्गा यस ऐनको अन्य दफाहरूमा उल्लिखित व्यवस्थाको अधीनमा रही बाँडफाँड गरिदिने ।

दफा २६घ३. कारवाही टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने:- मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोही बीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाइसक्नु पर्नेछ ।

जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने समय अनुचित देखिएकाले समयवाधि बढाउने उद्देश्यले मिति २०६०।१०।१४ मा उक्त ऐनमा छैठौं संशोधन

अध्यादेश जारी भई उक्त दफा २६घ१. मा लेखिएको ६ महिना र दफा २६घ३. मा लेखिएको २ वर्षको सट्टा “सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको म्यादभित्र” भन्ने शब्द राखिएको थियो । सोबमोजिम मिति २०६३।२।२९ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी दफा २६घ१. को म्याद २०६३ चैत मसान्त र दफा २६घ३. को म्याद २०६४ चैत मसान्त हुने गरी तोकियो । सो छैठौं संशोधन अध्यादेश मिति २०६१।६।२०, २०६१।१२।१८, २०६२।६।१६ मा पुनः जारी भई मिति २०६२।१२।१५ सम्म लागू रह्यो ।

२०६३ चैत मसान्तसम्ममा बाँडफाँडको लागि निवेदन परेको हजारौं निवेदनहरूमा कारवाहीको टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने २०६४ चैत मसान्तको म्यादको कारण कारवाही नभई तामेलीमा रहन पुगे साथै निवेदन नै नपरेको मोही लागेका जग्गाको सम्बन्धमा दफा २६घ२. बमोजिम कारवाही सुरु हुनुपर्नेमा उक्त दफा नै निष्क्रिय र अप्रभावकारी भएर रह्यो । साथै २०६१ चैत मसान्तपछि विधिवत् रूपमा दर्ता भएको जग्गाको सम्बन्धमा जग्गा बाँडफाँड भै मोही लगत कट्टासमेत कहिल्यै हुन नसक्ने गरी उक्त समयवाधिका कारण रोक लाग्न गएबाट भूमिसम्बन्धी ऐनमा भएको चौथो संशोधनको उद्देश्य कार्यान्वयन नै हुन नसकेको यथार्थ र मोहीलाई जग्गाधनी बनाई सामाजिक न्याय र राष्ट्रिय सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण गराउने पवित्र उद्देश्य धरायसी हुन पुगेको छ ।

मोही लागेको जग्गामा जग्गा बाँडफाँड नभई मोहियानी लगत कट्टा नहुने र मोहीले पनि जग्गाधनीत्व नपाउने हुँदा जग्गामा मोही र जग्गा धनीको समान हक हुने भए तापनि त्यसको प्रचलनमा भने मोहीले आफ्नो हकहिस्साको जग्गा बेचबिखन अंश बन्डा धितो बन्धक जस्ता कारोबार गर्न नसक्ने अवस्था भएको र जग्गा धनीले पनि मोही लागेको जग्गा बैंकिङ्ग प्रयोजनका

लागि धितो बन्धक दिन नसक्ने र अन्य कामकारोबार निर्वाध र स्वतन्त्रापूर्वक गर्न नसक्ने अवस्था सृजना भएकाले आफ्नो हकको जग्गालाई बाँडफाँड गरिपाउन निवेदन दिने र कारवाही टुङ्गाउनसमेत समयसीमा लगाई बन्देज लगाउने गरी बनाइएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र दफा २६घ३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा (१) ले प्रदत्त सम्पत्तिको हकसम्बन्धी व्यवस्था धारा २१ प्रदत्त सामाजिक न्यायको हकसम्बन्धी व्यवस्थासमेत प्रतिकूल हुँदा बदर घोषित गरिपाउँ । साथै मिति २०६३।२।२९ को विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको सूचनासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । विषयको औचित्यता र गाम्भीर्यतालाई मध्यनजर गरी प्रस्तुत रिटलाई अग्राधिकारसमेत दिलाई छिटो टुङ्गो लगाइपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए बाटोका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना म्याद पठाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई बोधार्थ दिई लिखित जवाफ आएपछि वा अवाधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई विचार गर्दा यो रिट निवेदन चाँडो किनारा हुन वाञ्छनीय देखिएकाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ । नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६१।६।१५ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परी रिट निवेदन दायर गर्नुभएको हो सो कुरा निवेदनमा खुलाउन सक्नुभएको छैन । विना कारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन निरर्थक छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. को व्यवस्था दफा २६ग. र दफा २६घ. को प्रयोजनको लागि छ महिनाभित्र निवेदन पर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्था तथा सो व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै मिति २०६३।२।२९ को राजपत्रद्वारा पुनः म्याद तोकी २०६३ साल चैत मसान्तसम्म निवेदन दिन पर्ने त्यस्तै दफा २६घ३. मा मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोही बीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकामा आफ्नो हक अधिकार प्रति सचेत नभई अनुचित विलम्ब गरी अदालतसमक्ष न्याय खोज्न आउनु विलम्बको सिद्धान्त (Doctrine of Laches) अनुसार न्यायोचित नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा (१) ले प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुने कुराको व्यवस्था गरी सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई प्रचलित कानूनद्वारा नियन्त्रण गर्न सक्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको देखिन्छ । त्यसैगरी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६३।२।२९ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले समेत ऐनको दफा २६घ१. बमोजिम ६ महिनाको म्यादभित्र निवेदन दिन नसक्ने मोही तथा जग्गाधनीलाई मिति २०६३ साल चैत मसान्तसम्मका लागि म्याद थप गरी थप सुविधा दिएको त्यस्तै दफा २६घ३. मा मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोही बीच बाँडफाँड गर्ने

कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थालाई संविधानविपरीत भयो भन्नु उपयुक्त नभएको हुँदा ऐनको दफा २६घ१. र दफा २६घ३. को व्यवस्था र मिति २०६३।२।२९ को नेपाल राजपत्रको उक्त सूचना बदर हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून न्याय, संविधानसभा र संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ. सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले दाबी लिनुभएको विषयमा यस कार्यालय एवम् मन्त्रिपरिषद्को के, कस्तो संलग्नता रहेको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नुभएको छैन । यस कार्यालय एवम् मन्त्रिपरिषद्लाई विपक्षी बनाउन पर्नाको कुनै कारण र आधार निवेदनमा उल्लेख गरिएको छैन । विवादको विषयवस्तुसँग कुनै सम्बन्ध नै नरहेको र संविधान तथा कानूनबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने के, कुन दायित्व पूरा नगरेको कारण यस कार्यालय एवम् मन्त्रिपरिषद्लाई प्रत्यर्थी बनाउनु परेको हो भन्ने आधारभूत तथ्य नै स्थापित हुन नसकेको प्रस्तुत निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ ।

जहाँसम्म भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६घ१. र दफा २६घ३. को व्यवस्थासम्बन्धी प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा ऐनको दफा २६ग. मा मोही लागेको जग्गाका जग्गावाला र मोही दुवैजनाले आपसी सहमतिद्वारा मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी लिन दिन चाहेमा वा त्यसरी आफूले लिन मन्जुर गरेको जग्गाबापतको प्रचलित दरभाउले हुने मूल्य बराबरको रकम लिई जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैलाई पूरै जग्गा छाडी मोही लगत कट्टा गर्न चाहेमा सो कुराको सम्पूर्ण विवरण खुलाई आफूसँग भएको प्रमाणहरू संलग्न गरी तोकिएको अधिकारीसमक्ष संयुक्त निवेदन दिनुपर्ने र सोबमोजिमको निवेदन पर्न आएमा तोकिएको

अधिकारीले निवेदन साथ संलग्न प्रमाणहरू जाँचबुझ गर्दा निवेदकको मागबमोजिम जग्गा बाँडफाँड गर्न वा पूरै जग्गा जग्गावाला र मोहीमध्ये कुनै एकजनाको नाउँमा कायम गर्न मनासिब देखेमा तदनुरूप जग्गा बाँडफाँड गरिदिन वा पूरै जग्गा एकजनाको नाउँमा कायम गरी मोहीको लगतसमेत कट्टा गरिदिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसरी नै ऐनको दफा २६घ. मा दफा २६ग. को उपदफा (१) बमोजिम जग्गाधनी र मोही दुवैधरी आपसमा मन्जुर हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा तोकिएको अधिकारीले जग्गा धनी वा मोहीलाई झिकाई आवश्यक प्रमाण बुझनुपर्ने भए सोसमेत बुझी नरमकरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधाआधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगतसमेत कट्टा गरिदिनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । विपक्षी निवेदकले दाबी लिनुभएको ऐनको दफा २६घ१. मा उल्लिखित दफा २६ग. र २६घ. को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ भन्ने र दफा २६घ३. मा मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँड गर्न कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । ऐनका उल्लिखित व्यवस्थाहरू जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने उद्देश्यबाट निर्माण भएको पाइन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐनले उल्लिखित व्यवस्था गरेपश्चात् नयाँ मोही हक कायम हुन नसक्ने र ऐनको उल्लिखित व्यवस्था निर्माण हुनुभन्दा अगाडि नै मोही हक कायम भएका जग्गाको मोही हक उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाकै अधीनमा रही छुट्याई लिन सकिने भएकाले यसबाट विपक्षी निवेदकको संवैधानिक एवम् कानूनी हक अधिकारमा आघात पुगेको मान्न सकिँदैन । रिट निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा मिति २०६०।१०।१४

का भएको छैठौँ संशोधन अध्यादेश निष्क्रिय भइसकेकाले सो अध्यादेशले संशोधन गरेको व्यवस्था कायम रहेको देखिन आउँदैन ।

भूमिमाथिको कायम रहेको द्वैध स्वामित्व चाँडे अन्त्य गरी जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँड गर्ने कार्य शीघ्र टुङ्ग्याउने उद्देश्यले व्यवस्थापिकाले उक्त ऐनको दफा २६घ१. र २६घ३. को व्यवस्था गरिएको हुँदा उक्त व्यवस्थालाई असंवैधानिक भन्न सकिने कुनै तर्कसङ्गत आधार र कारण निवेदकले उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । अतः रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्दैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् एवम् प्रधानमन्त्रीको कार्यालयसमेतको तर्फबाट नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौडेलको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधनले भूमिमा रहेको जग्गाधनी र मोहीको द्वैध स्वामित्वको अन्त्य गर्ने उद्देश्य राखेको छ । जग्गाधनी र मोहीबीचको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी जग्गाधनी र मोही दुवैलाई परेको समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यले आएको ऐनको संशोधित व्यवस्था कानूनी दृष्टिकोणबाट उपयुक्त छ । तर जहाँसम्म निवेदकले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र दफा २६घ३. खारेजीको माग गर्न भएको छ, सो विषय विधायिकाद्वारा निर्मित कानून भएको र उक्त समस्यालाई छिटो छरितोरूपमा टुङ्ग्याउने आशयका साथ ल्याइएको ऐनको दफा २६घ१. र दफा २६घ३. नै संशोधन गर्ने हो भने भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व अनन्त कालसम्म नराख्ने राज्य र तथा विधायिकी मनसाय समेतमा प्रतिकूल असर पर्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ ।

मोही र जग्गाधनी बीच जग्गा बाँडफाँड गर्न भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को पाँचौँ संशोधनले ऐनको

दफा २६घ१. मा यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको, भूमिसम्बन्धी (छैठौं संशोधन) अध्यादेश, २०६१ ले सो दफामा संशोधन गरी नेपाल सरकार नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र निवेदन दिने व्यवस्था गरे अनुरूप २०६३ चैत मसान्तसम्म निवेदन दिने म्याद तोकिएको तर सो अध्यादेश व्यवस्थापिका संसद्बाट पारित हुन नसकेको कारण अध्यादेश निष्क्रिय हुन गई उक्त दफा २६घ१ साबिक अवस्थामा कायम रहन गएको साथै दफा २६घ३ को रिट निवेदकको दाबीका सम्बन्धमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को पाँचौं संशोधनले २ वर्षभित्र दफा २६घ१ बमोजिम परेका निवेदनको टुङ्गो लगाउनुपर्ने गरी म्याद तोकेको, सो म्याद २०६०।१०।२४ मा समाप्त भएको र सो म्याद समाप्त भएपछि भूमिसम्बन्धी (छैठौं संशोधन) अध्यादेशले उक्त दफा २६घ३ मा संशोधन गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको । सो व्यवस्थाअनुसार २०६४ चैत मसान्तसम्म कारवाहीको टुङ्गो लगाउने म्याद तोकिएको तर सो व्यवस्था पनि व्यवस्थापिका संसद्बाट अध्यादेशले मान्यता नपाई निष्क्रिय हुन गएको हुँदा मोही लागेको जग्गाको मोही र जग्गाधनीबीच बाँडफाँडसम्बन्धी कार्य हुन नसकेको हुँदा बाँडफाँडको लागि निवेदन दिने र परेका निवेदनको कारवाहीको टुङ्गो लगाउने म्यादसमेतको लागि उक्त भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६घ१ र २६घ३ समेतको संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको हुँदा संशोधनपश्चात् रिट निवेदकको माग स्वतः सम्बोधन हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयका हकमा ऐ. का निमित्त सचिव जीतबहादुर थापाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिटको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदक अधिवक्ताद्वय श्री चन्द्रलाल श्रेष्ठ र श्री राजकुमार रानाले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा जग्गा धनी र मोहीका बीचमा जग्गा बाँडफाँडका सम्बन्धमा निवेदन गर्न पाउने र सो निवेदनउपरको कारवाहीको टुङ्गो लगाउने समय सीमा तोकिएको कारण नयाँ निवेदन गर्न नपाउने र परेका निवेदकका हकमा समेत थप कारवाही गर्न कानूनी रोकावट भई जग्गा बाँडफाँडको कार्य अवरूद्ध हुन गएको छ । जसले गर्दा राष्ट्रिय सम्पत्तिको न्यायोचित वितरण गर्ने गराउने ऐनको पवित्र उद्देश्यसमेत धरासायी भएको छ । तसर्थ, भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र दफा २६घ३ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३), धारा १३ (१), धारा १९ (१) र धारा २१, द्वारा प्रदत्त हक प्रतिकूल भई संविधानसँग बाझिएकाले बदर घोषित हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपाल रिजालले जग्गाधनी र मोहीबीचको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी जग्गाधनी र मोही दुवैलाई परेको समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यले आएको ऐनको संशोधित व्यवस्था वैधानिक छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र दफा २६घ३ मा तोकिएको जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन गर्ने म्याद र ती निवेदनउपर कारवाही गरी टुङ्गो लगाउने म्यादका सम्बन्धमा निवेदकले माग गरेको विषयलाई सम्बोधन हुने गरी ऐनको संशोधन प्रक्रिया अगाडि बढाइसकिएको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश

जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा जग्गा धनी र मोहीका बीचमा जग्गा बाँडफाँडका सम्बन्धमा निवेदन गर्न पाउने र सो निवेदनउपरको कारवाहीको टुङ्गो लगाउनुपर्ने समय सीमा तोकिएको कारण जग्गा बाँडफाँडको लागि नयाँ निवेदन गर्न नपाउने र परेका निवेदनका हकमा समेत थप कारवाही गर्न कानूनी रोकावट भई जग्गा बाँडफाँडको कार्य अवरुद्ध भएको र सो दफाले ऐनको पवित्र उद्देश्यसमेत धरासायी हुनुका साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९, २१ प्रतिकूल हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र दफा २६घ३. लाई बदर घोषित गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ ।

३. विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा भूमिमाथिको द्वैध स्वामित्व अनन्तकालसम्म कायम नराखी मोही र जग्गाधनी बीच जग्गा बाँडफाँड गरी मोहीलाई समेत जग्गाधनीको हैसियत प्रदान गर्न भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ को कानूनी व्यवस्था गरिएको हो । जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन दिने र परेका निवेदनसमेतका कारवाहीको टुङ्गो लगाउने म्यादसमेतका लागि उक्त ऐनको दफा २६घ१ र २६घ३ समेतको संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको हुँदा संशोधनपश्चात् रिट निवेदकको माग स्वतः सम्बोधन हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

४. मुलुकको आर्थिक विकासमा द्रुततर गति ल्याउन, भूमिबाट निष्क्रिय पुँजी र जनसङ्ख्याको भार झिकी अर्थ व्यवस्थाको अन्य क्षेत्रमा लगाउन, कृषियोग्य भूमिको न्यायोचित वितरण र कृषिसम्बन्धी आवश्यक

ज्ञान र साधन सुलभ गराई भूमिमा आश्रित वास्तविक किसानहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन, कृषि उत्पादनमा अधिकतम वृद्धि गर्न प्रोत्साहन प्रदान गरी सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्नको लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ जारी भई लागू भएको देखिन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्ने उद्देश्यका साथ उक्त ऐनमा समयानुकूल संशोधन हुँदै आएको छ ।

५. निवेदकहरूले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ२ को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ समेतसँग बाझिएको भनी उक्त दफाहरू बदरको माग राखी चुनौती दिएको देखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१, २६घ२ र सो दफासँग सामिप्य रहेका सोही ऐनका अन्य दफाहरूका कानूनी प्रावधानहरू समेत उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ, २६घ१, २६घ२ र २६घ३ का कानूनी प्रावधानहरू देहायबमोजिम छ :-

२६घ मोही र जग्गाधनीले हिस्सा छुट्याई लिन पाउने: दफा २६ग को उपदफा (१) बमोजिम जग्गाधनी र मोही दुवैथरी आपसमा मन्जुर हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा तोकिएको अधिकारीले जग्गाधनी वा मोहीलाई झिकाई आवश्यक प्रमाण बुझ्नु पर्ने भए सोसमेत बुझी नरमकरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधाआधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगतसमेत कट्टा गरिदिनु पर्नेछ ।

२६घ१. निवेदन दिनु पर्ने: दफा २६ग. र २६घ. को प्रयोजनको लागि यो दफा

प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ।

२६घ२. जग्गा बाँडफाँड गरिदिने : दफा २६घ१. बमोजिमको म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्न जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआएमा तोकिएको अधिकारीले ७ नम्बर फाँटवारी र उपलब्ध भएसम्मका प्रमाणहरू बुझी मोही लागेको जग्गा यस ऐनका अन्य दफाहरूमा उल्लिखित व्यवस्थाको अधीनमा रही बाँडफाँड गरिदिनेछ।

२६घ३. कारवाही टुङ्गो लगाई सक्नुपर्ने: मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोही बीच बाँडफाँड गर्न कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाई सक्नु पर्नेछ।

६. मोही लागेको जग्गामा जग्गावाला र मोही दुवै पक्षले सहमतद्वारा जग्गा बाँडफाँड गरी लिन दिन चाहेमा निवेदन दिनुपर्ने र सोबमोजिमको निवेदन परेमा प्रमाण हेरी जग्गा बाँडफाँड गरी दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था ऐनको दफा २६ग. मा रहेको पाइन्छ। जग्गा बाँडफाँड गर्ने विषयमा जग्गाधनी र मोही आपसमा सहमत हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा सम्बन्धित अधिकारीले नरम करम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधा आधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था ऐनको दफा २६घ मा रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था भूमिसम्बन्धी ऐनको चौथो संशोधनबाट थप भएको देखिन्छ। जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन दिनुपर्ने अवधिका सम्बन्धमा दफा २६घ१., जग्गा बाँडफाँड गरिदिने दायित्वको विषयमा दफा २६घ२.

र जग्गा बाँडफाँडको टुङ्गो लगाउनु पर्ने अवधिका विषयका सम्बन्धमा दफा २६घ३. को व्यवस्थाहरू भूमिसम्बन्धी ऐनमा मिति २०५८।१०।२५ मा भएको पाँचौं संशोधनबाट थप गरी जग्गा बाँडफाँडको विवादलाई निरूपण गरी जग्गाको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्न खोजिएको अवस्था छ।

७. जग्गाको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने ऐनको मूल उद्देश्यलाई मूर्तरूप प्रदान गर्न मिति २०६३।२।२९ गतेको राजपत्रको सूचना नं. १ मा जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म तोकिएको र सूचना नं. २ मा उक्त निवेदनको कारवाही २०६४ साल चैत मसान्तसम्म टुङ्गो लगाउनुपर्ने भनी समय निर्धारण गरी सूचना प्रकाशित गरिएको छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. को कानूनी व्यवस्थाले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा समय सीमा निर्धारण गरी यस विषयलाई नियमित गर्न खोजेको देखिन आउँछ।

८. भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व समाप्त गरी मोहीलाई आधा जग्गाको हक दिलाउने प्रयोजनका लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. मा गरिएको समयबद्ध व्यवस्थाले कुन सार्वजनिक हितको प्रतिकूल कार्य भएको छ वा हुन्छ र निवेदकहरूको हकमा के कस्तो असर परेको छ वा पर्छ भन्ने कुरा निवेदकहरूले रिट निवेदनमा स्पष्ट गर्न सकेको देखिन्छ। निवेदकहरूले संविधान प्रतिकूल भनी चुनौती गरेको उल्लिखित दफा २६घ१. र २६घ३. मोहीलाई जग्गा धनीको रूपमा रूपान्तरण गर्न असल नियतले ल्याइएको कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त कानूनी प्रावधानले शीघ्ररूपमा जग्गा बाँडफाँड गर्ने उद्देश्य राखेको हुँदा सो व्यवस्थालाई अनुचित भन्न मिल्दैन। उक्त कानूनी प्रावधान मोहीको

हित प्रतिकूल नभई मोहीको हितअनुकूल रहेको छ । जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने र बाँडफाँड गर्ने समयावधि तोक्ने कार्य भूमिमाथिको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने व्यवस्थापनसम्बन्धी विषय हो । मोहियानी हक लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीका बीच बाँडफाँडको कार्य नसकिएसम्म जग्गामा रहेको मोहीको मोहियानी हक समाप्त हुँदैन ।

९. निवेदकले चुनौती गरेको दफा २६घ१. को जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन गर्ने र दफा २६घ३. को जग्गा बाँडफाँड गर्ने म्याद व्यतीत हुँदा मोही र जग्गाधनीको हैसियत तथा हकमा कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था नहुँदा सोही कारणबाट हक गुम्न गएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । जग्गा बाँडफाँडको लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. को म्यादभित्र मोही वा जग्गाधनी दुवै पक्षले उजुर नदिए पनि तोकिएको अधिकारीले उपलब्ध भएसम्मका प्रमाणहरू बुझी ऐनका अन्य दफाहरूको अधीनमा रही जग्गा बाँडफाँड गरिदिन सक्ने कुरा दफा २६घ२. मा रहेको छ । मोही र जग्गाधनी बीचको विवाद टुङ्गो लगाउन समयसमयमा म्याद थप गर्ने वा सूचना प्रकाशित गर्ने कार्य भइआएको देखिन्छ । मोही हकको समाप्ति हुने वा मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने कुनै किसिमको बन्देज लगाएको समेत नदेखिँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. को कानूनी व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनमा बन्देज लगाएको भन्न मिल्ने अवस्था भएन ।

१०. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ२. को कानूनी प्रावधान बढेर गरिपाउँ भनी यसै विषयमा परेको ०६७-WS-००५६ को रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त यहाँ उल्लेख हुनु सान्दर्भिक रहेको

छ । “भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. संशोधन गर्ने गरी जारी भएको भूमिसम्बन्धी छैठौं संशोधन अध्यादेश २०६२ ले ऐनको रूप ग्रहण गर्न नसकी अध्यादेश निष्क्रिय हुँदा मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँडका लागि निवेदन दिने र जग्गा बाँडफाँड गरिदिनेबारेको सङ्क्षिप्त हदम्यादको समाप्ति भइसकेको, त्यसले मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्ने ऐनको पुनित उद्देश्य हासिल हुनमा अवरोध आएको अवस्था नदेखिनुका साथै जग्गावाला र मोहीले आआफ्ना हकको जग्गा बाँडफाँड गरी लिनदिनको लागि निवेदन दिने र कारवाही गर्ने कार्यमा अवरोध आउँदा जग्गाधनी र मोहीबीचको समस्या यथावत् रहिरहने देखिएकाले मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धमा दफा २६घ१. र २६घ३. मा भएको अवधि सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय लिई उपयुक्त र व्यावहारिक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने” भनी (ने.का.प. २०७०, जेठ, नि.नं. ८९५७, पृष्ठ १८८) मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उक्त रिट निवेदनमा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. मा उल्लिखित समयावधिको सम्बन्धमा आवश्यक संशोधनका लागि प्रक्रिया अगाडि बढाइएको भनी विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफमा उल्लेख हुनुका नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले इजलाससमक्ष बहसको क्रममा समेत हदम्यादसम्बन्धी उक्त दफा विधिसम्मत प्रक्रियाद्वारा संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको भनी व्यक्त गर्नुभएको हुँदा व्यवस्थापिका संसद्बाट उक्त ऐनको संशोधन विधेयक पारित भई प्रमाणीकरण

भएपछि निवेदकको माग सम्बोधन हुने अवस्था रहेको छ।

११. त्यस्तै भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. को कानूनी प्रावधान बढेर गरिपाउँ दायर भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदन (निवेदक अधिवक्ता अनन्त कार्की विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयसमेत भएको ०६९-WS-०००५ मा यस अदालत विशेष इजलासबाट ...राज्यले नीतिगत निर्णय गरी ऐन संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाइसकेको स्थितिमा एउटै विषयमा पटकपटक आदेश गर्नु औचित्य नहुने भएबाट मागबमोजिम जग्गा बाँडफाँड गर्ने अवधिका विषयमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिन आएन भनी रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भई मिति २०७१।५।१२ मा आदेश भएको छ। यस अदालतबाट पूर्व प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. को कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन।

१२. निवेदकहरूले भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६३।२।२९ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढेरको माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा भूमिसम्बन्धी (छैठौँ संशोधन) अध्यादेशले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. मा भएको हदम्यादको सट्टा “नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र” भनी संशोधन गरेको र सोबमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०६३।२।२९ गतेको राजपत्रको सूचना नं. १ मा जग्गा बाँडफाँडको लागि निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत मसान्तसम्म

तोकिएको र सूचना नं. २ मा उक्त निवेदनको कारवाही २०६४ साल चैत मसान्तसम्म टुङ्गो लगाउनुपर्ने भनी समय निर्धारण गरी सूचना प्रकाशित गरिएको पाइन्छ। निवेदकले जुन सूचना उत्प्रेषणको आदेशले बढेरको माग गरेको हो सो सूचनाको व्यवस्था भूमिसम्बन्धी (छैठौँ संशोधन) अध्यादेशले मान्यता नपाएको कारण निष्क्रिय भएको भनी विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा उल्लेख भएकाले निवेदकले दाबी गरेको सूचना निष्क्रिय भई औचित्यहीन भइसकेकाले सो सम्बन्धमा थप बोलिरहनु परेन।

१३. तसर्थ, भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व समाप्त गरी मोहीलाई आधा जग्गाको हक दिलाउने प्रयोजनका लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१. र २६घ३. मा गरिएको समयबद्ध व्यवस्थाले कुन सार्वजनिक हितको प्रतिकूल कार्य भएको छ र निवेदकहरूको हकमा के कस्तो असर परेको छ भन्ने कुरा निवेदकहरूले रिट निवेदनमा स्पष्ट गर्न सकेको नदेखिएको, ऐनको दफा २६घ१. र २६घ३. शीघ्ररूपमा जग्गा बाँडफाँड गरी मोहीलाई जग्गा धनीको रूपमा रूपान्तरण गर्ने असल नियतले मोहीको हित अनुकूल ल्याइएको कानूनी प्रावधान हुँदा सो व्यवस्थालाई अनुचित भन्न मिलेन। मोहियानी हक लागेको जग्गा मोही र जग्गा धनीका बीच बाँडफाँडको कार्य नसकिएसम्म जग्गामा रहेको मोहीको मोहियानी हक समाप्त नहुने र ०६७-WS-००५६ को रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट विशद व्याख्या भई दफा २६घ१. र २६घ३. मा भएको अवधि सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय लिई उपयुक्त र व्यावहारिक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम राज्यले नीतिगत निर्णय गरी कारवाही अगाडि बढेको स्थिति देखिएको अवस्थामा सोही विषयमा पुनः आदेश गर्नु औचित्यपूर्ण

नहुने भएबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

विरुद्ध

विपक्षी : श्री सुर्खेत जिल्ला अदालत, वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतसमेत

उक्त रायमा हामी सहमत छौ ।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक २० गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं.१३८०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल

आदेश मिति : २०७१।८।२५।५

०७१-WF-०००१

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

रिट निवेदक : जिल्ला कञ्चनपुर, लक्ष्मीपुर गा.वि.स.,
वडा नं. ६ घर भै हाल बाँके जिल्ला, कोहलपुर
गा.वि.स., वडा नं. १२ चप्परगौडी बस्ने
भक्तलाल भारतीको हकमा निजकी श्रीमती
ऐ.ऐ. बस्ने आरती पौडेल

- विद्यालयबाट खडा भएको एउटै पञ्जिकामा अन्य विद्यार्थीहरूको हकमा सबै खण्डका विवरण भरिनु तर क्रमसङ्ख्या ४४ मा निवेदकको जन्ममिति र पिताको नामसमेतका विवरण नभरी संदिग्धरूपमा खाली रहेको अवस्था हुँदा त्यस्तो संदिग्ध शुल्क पञ्जिकालाई आधिकारिक र प्रमाण योग्य मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- सनाखत कागजको व्यहोरा तथा सो सनाखत कागजमा गरेको सहिछापउपर निवेदकले कुनै चुनौती नगरी बसेबाट जबरजस्ती वा दबाबमा सहिछाप गरे गराएको नभई निवेदकले आफ्नो स्वेच्छापूर्वक नै सहिछाप गरी उक्त सनाखत कागजलाई स्वीकार गरेको देखिँदा निजले स्वेच्छापूर्वक गरेको कागज निजको विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- कैदको सजाय ठहर भएको व्यक्तिले नाम ढाँटी अर्कै नाम, थर र वतन देखाई नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएकै आधारमा सजायबाट उन्मुक्ति नपाउने तथा निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्नु नपर्ने अवस्थाको सुनिश्चितताको लागि व्यक्तिको यकिन गर्न फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा सनाखतलगायतका आवश्यक कागज तयार पार्ने कार्य अन्यथा नभई अत्यावश्यक हुने ।

- प्रहरी कार्यालयले आफ्नो दायित्व पालनाका सन्दर्भमा त्यस्ता लगतवाला व्यक्तिलाई पक्राउ गर्दा पहिचानका सम्बन्धमा कुनै द्विविधा भएमा व्यक्ति यकिन गर्न सो व्यक्तिलाई चिने जानेका पीडितलगायतका मानिसबाट सनाखत गराउन सक्ने हुँदा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा वास्तविक लगतवाला व्यक्तिको पहिचानको लागि प्रहरी कार्यालयले पीडित तथा कसुरदारका सहपाठीहरूबाट सनाखत गराएको कार्यलाई फैसला भइसकेको मुद्दामा प्रहरीले कानून प्रतिकूल थप अनुसन्धान गरेको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. १४)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल, कृष्ण सापकोटा र लवप्रसाद मैनाली एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू अच्युतराज बूढाथोकी र श्यामबहादुर खड्का

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रकान्त खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच रायमा मतैक्यता हुन नसकी सर्वोच्च अदालत

नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदकका पति भक्तलाल भारतीलाई विपक्षी इलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुरले पक्राउ गरी विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतमा पुर्याई सो कार्यालयको पत्रको आधारमा विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतले कैदी पुर्जो दिई विपक्षी कारागार कार्यलयमा गैरकानूनी थुनामा राखेकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) र २४ नं. प्रत्यायोजन गरेका हकमा आघात भएकाले धारा ३२ र १०७(२) विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरण लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी निजलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गराई पाउन निम्न लिखित निवेदन गर्दछु।

यही मिति २०७१।३।१५ गते दिउसो अं. १ बजे मेरो पति भक्तलाल भारती कोहलपुर स्थित ग्रीन पिस माध्यमिक विद्यालयमा काम गरिरहेका बखत बाँके जिल्लाको इलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुरले निजलाई केही कुरा बुझ्नु छ भनी गाडीमा राखी इलाका प्रहरी कार्यलयमा लगेको खबर पाई म इलाका प्रहरी कार्यालय, बाँकेमा निजलाई किन लगेका रहेछन् भनी बुझ्न जाँदा निजलाई सुर्खेतबाट आएको प्रहरी टोलीले सुर्खेत लगेको भन्ने कुरा इलाका प्रहरी कार्यालयबाट बताइयो। मिति २०७१।३।१६ गते बिहान सुर्खेत पुगी जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा निज भक्तलाल भारतीलाई किन कोहलपुरबाट पक्राउ गरेको हो भनी सोझा मलाई कसैले केही कुरा नबताएका र भक्तलाल भारतीसँग भेट गर्न पनि दिइएन। असार १७ गते साँझ करिब ५ बजेतिर जिल्ला प्रहरी प्रमुखले तपाईंको पतिलाई अदालतले कारागारमा पठाएको छ भेट्ने भए भोली त्यहीँ जानु भनी बताएकाले म पुनः कार्यालय खुलेपछि कारागारमा गै पति भक्तलाल भारतीलाई भेट्न पाएँ।

प्रहरीले मेरा पति भक्तलाल भारतीलाई मिति २०७१।०३।१५ गते दिउँसो कोहलपुर चप्परगौडीस्थित स्कूलबाट अं.१ बजेतिर पक्राउ गरी इलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुरमा लगी त्यहाँबाट सुर्खेतबाट आएका प्रहरीको जिम्मा लगाएको र पक्राउ गरेको पर्सिपल्ट अर्थात् असार १७ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतले १६ गतेको मिति राखी पक्राउ पुर्जी दिएको र उक्त पक्राउ पुर्जीमा शिवराज भारती भनिएका भक्तलाल भारती लेखिएको रहेछ । १६ गतेको मिति हाली सोही १७ गते नै निजलाई स्वास्थ्य परीक्षण गराएको उक्त पत्रमा समेत निजको नाम शिवराज भारती भनिएका भक्तलाल भारती लेखिएको, १६ गतेको मिति हाली १७ गते नै निजलाई थुनुवा पुर्जी दिएको र उक्त थुनुवा पुर्जीमा समेत शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती लेखिएको रहेछ । शिवराज भारती नामको व्यक्तिका उपर सुर्खेत जिल्ला अदालतमा मुद्दा चलाइएको र शिवराज भारतीलाई खड्गकुमारीलाई ज्यानमार्ने उद्योग गरेको ठहर गरी मिति २०४६।०५।२७ मा सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । अनुसन्धान र फैसलामा कतै पनि शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती लेखिएको छैन । उक्त ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दासँग कुनै सम्बन्ध वा सरोकार नरहेको उनाउ व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रहरीद्वारा एकतर्फिरूपमा तयार गरिएका कागजलाई विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतले परीक्षणसम्म नगरी अन्धविश्वास गरी मेरा पति भक्तलाल भारतीलाई फैसलाले तोकेको कैद भुक्तान गर्न भनी कारागार कार्यालय, सुर्खेतमा पठाएको कुरा निज पतिबाट जानकारी पाएँ ।

मेरा पति भक्तलाल भारतीको जन्म सुर्खेतमा भएको र निज २०३४ सालदेखि बाबुसँग जिल्ला कञ्चनपुर, लक्ष्मीपुर गा.वि.स., वडा नं ६ को बासिन्दा भएकाले निजले नागरिकताको अस्थायी निस्साको

आधारमा कञ्चनपुर जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट लिएको नागरिकतामा निजको बाबुको नाम हरिलाल भारती भएको र निजको नाम भक्तलाल भारती स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएको छ । जिल्ला अदालतबाट मिति २०४६।०५।२७ मा खड्गकुमारी थापालाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको ठहरेको शिवराज भारती मेरो पति भक्तलाल भारती होइन । उक्त मुद्दामा कैदको सजाय भएका व्यक्ति डण्डु भारतीका छोरा शिवराज भारती को हुन् मलाई थाहा छैन । सुर्खेत जिल्ला अदालतले कसुरदार मानी सजाय गरेको शिवराज भारतीलाई पक्राउ गर्नुको सट्टा विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतले मेरा पति भक्तलाललाई शिवराज भारती नामाकरण गरी अदालतमा बुझाएको अवस्था छ ।

विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयलाई जिल्ला अदालतबाट फैसला भैसकेको मुद्दामा अनुसन्धान गर्ने अधिकार छैन । प्रहरीले अदालतको फैसलाले कैद लागेको कुनै व्यक्ति पक्राउ गरेको भए अनुसन्धानको नाममा ३ दिनसम्म थुनामा राख्ने, अनुसन्धान गर्ने, पक्राउ पुर्जी र थुनुवा पुर्जी दिने जस्ता सुरु मुद्दा अनुसन्धान गरेसरहको अधिकारको प्रयोग गर्न पाउँदैन । सुर्खेत जिल्ला अदालतमा प्रहरीले पेस गरेको व्यक्ति शिवराज भारती नभै भक्तलाल भारती हुन् भन्ने नागरिकताको प्रमाणपत्रले स्पष्ट देखाएको छ ।

प्रहरीले हचुवारूपमा पेस गरेका अनाधिकृत कागजलाई परीक्षणसम्म नगरी प्रहरीको एकतर्फि कुरा सुनी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको ठाडो उल्लङ्घन गरी मेरा पति भक्तलाल भारतीलाई विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतको पत्रको आधारमा विपक्षी कारागार कार्यालय, सुर्खेतमा गैरकानूनी थुनामा राखिएको कार्यको विरुद्ध अन्य कुनै वैकल्पिक एवम् प्रभावकारी उपचारको मार्गसमेत नभएकाले सम्मानित अदालतमा प्रस्तुत निवेदन साथ उपस्थित भएकी

छु । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) र २४ बाट प्रत्याभूत भएका हकहरू र नेपाल पक्ष भएका विभिन्न मानवअधिकारसम्बन्धी सन्धि, महासन्धिसमेतबाट संरक्षित अधिकारसमेतको प्रचलन गराइपाउन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउन निज पतिको हकमा निवेदन गर्दछु । मेरा पति भक्तलाल भारतीलाई सशरीर उपस्थित गराई निजलाई शिवराज भारती भनी विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट दिइएको कैदी पुर्जालाई उपयुक्त आदेशद्वारा बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी भक्तलाल भारतीलाई विपक्षीहरूको गैरकानूनी थुनाबाट तुरुन्त मुक्त गराइपाउँ भन्ने भक्तलाल भारतीको हकमा निजकी श्रीमती आरती पौडेलको यस अदालतमा परेको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागमबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार र कारण भए बाटाको म्यादबाहेक ७ (सात) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।३।३२ को आदेश ।

मैले मेरा पतिका हकमा २०७१।०३।३१ गते यसै सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दायर गरेकी छु । उक्त रिटमा सम्मानित अदालतबाट विपक्षीहरूका नाममा कारण देखाउ आदेश जारी भैसकेको अवस्थामा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३७ बखिर्लाप हुने गरी र ऐ. नियम ३९ बमोजिम उक्त मुद्दाको विषयवस्तुमा प्रत्यक्ष र प्रतिकूल असर पर्ने गरी मिति २०७१।०४।०१ गतेको कारागार कार्यालय, सुर्खेतको चलानी नं. ०१ को पत्रअनुसार कारागार कार्यालय, झुम्का सुनसरी स्थानान्तरण गरेको कार्यले सम्मानित अदालतमा

दर्ता भै आदेशसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निष्प्रभावी बन्न सक्ने भएकाले ऐ. नियम ३२ बमोजिम बन्दीलाई सशरीर उपस्थित गराई न्याय दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदक आरती पौडेलको मिति २०७१।४।११ को निवेदनपत्र ।

मैले मेरा पतिका हकमा मिति २०७१।०३।३१ मा सम्मानित अदालतमा दायर गरेको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको प्रकरण ७ को १६ औं हरफमा शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती हुनुपर्नेमा अन्यथा भएकाले “शिवराज भारती भन्ने हरिलाल भारतीको” सट्टा “शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती” कायम हुने गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २९ बमोजिम संशोधन गरिपाउँ भन्ने निवेदक आरती पौडेलको मिति २०७१।४।११ मा यस अदालतमा पेश भएको निवेदनपत्र ।

सम्मानित सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा मिति २०४६।०५।२७ गतेको फैसलाले १० वर्ष कैद सजाय भुक्तान गर्न बाँकी रहेका शिवराज भारतीलाई प्रहरीद्वारा खोज तलास गर्ने क्रममा ईलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुर, बाँकेद्वारा मिति २०७१।०३।१६ गते पक्राउ गरी यस कार्यालयमा दाखिला हुन आएका हुन् । निज शिवराज भारतीलाई सोधपुछ गर्दा आफ्नो नाम भक्तलाल भारती, आफ्नो बुबाको नाम हरिलाल भारती र ठेगाना जिल्ला कञ्चनपुर, लक्ष्मीपुर गा.वि.स., वडा नं. ९ अन्तर्गत घर भई हाल जिल्ला बाँके, कोहलपुर न.पा., वडा नं. १२ चप्परगौडी बस्ने व्यक्ति हुँ भनी बताएका हुन् । निजले मिति २०३७।०५।२७ गते ज्यान मार्ने उद्देश्यले चक्कु प्रहार गरी घाइते बनाएकी खड्ककुमारी थापा (टमटा) लाई र निज प्रतिवादीसँगै ८ कक्षासम्म अध्ययन गर्ने खड्कबहादुर थापा, उमाप्रसाद शर्मा र वीरबहादुर काफ्लेसमेतलाई यस कार्यालयमा बोलाई शिवराज भारती र भक्तलाल भारती एउटै व्यक्ति हो

होइन र देखाइएका व्यक्ति वारदातमा संलग्न व्यक्ति हुन् होइनन् भनी सनाखत कागजसमेत गराउँदा देखाइएका भक्तलाल भारती नाम बताउने व्यक्ति नै शिवराज भारती हुन्। निजले नै मिति २०३७।०५।२७ गते राति अ. १०:०० बजेको समयमा पीडित खड्ककुमारी थापा (टमटा) लाई ज्यान मार्ने उद्देश्यले धारिलो हतियार चक्कु प्रहार गरेको हो भनी निज प्रतिवादीसँगै ८ कक्षासम्म अध्ययन गर्ने खड्कबहादुर थापा, उमाप्रसाद शर्मा र वीरबहादुर काफ्लेसमेतले वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाको वडा नं. २ को वडा सचिव भूपति अधिकारी र निज प्रतिवादीकै रोहवरमा शिवराज भारती भन्ने व्यक्ति र भक्तलाल भारती भन्ने व्यक्ति एउटै भएको सनाखत गर्नका साथै पीडित खड्ककुमारी थापा (टमटा) ले सनाखत कागजको रोहवरमा बसी सनाखत व्यहोरालाई समर्थन गरी सहिष्णु गरिदिएको अवस्था छ। यसरी भक्तलाल भन्ने व्यक्ति शिवराज भारती भएको यकिन गरेर मात्र जिल्ला अदालतमा पेस गरिएको हो। निज कैद लागेको शिवराज भारती नै यिनै भक्तलाल भारती भएको हुँदाहुँदै सजाय भोग्नबाट उम्किनै नियतले मात्र रिट दायर गरेको हुँदा रिट निवेदन व्यहोरा झुट्टा भएकाले रिट खारेज भागी छ।

अदालतबाट कैद लागेका शिवराज भारती रिट निवेदक नै भएको स्थापित भएबाट निज निवेदकलाई सम्मानित सुर्खेत जिल्ला अदालत, सुर्खेतमा मिति २०७१।०३।१७ गते पेस गर्दा ऐ. अदालतको मिति २०४६।०५।२७ गतेको फैसलाले १० वर्ष कैद सजाय भुक्तान गर्ने गरी कानूनबमोजिम कारागार कार्यालय, सुर्खेतमा थुनामा राखिएको हो। निवेदकलाई गैरकानूनी कानूनसम्मत रूपमा थुनामा राखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतको तर्फबाट ऐ. का प्रहरी उपरिक्षक प्रकाश अधिकारीले पेस गरेको लिखित जवाफ।

निज रिट निवेदकलाई मिति २०८१।३।१५ सम्म कैदमा राखी मिति २०८१।३।१६ मा कैद मुक्त गरिदिनुहोला भनी सुर्खेत जिल्ला अदालतको चलानी नं. ३७३४ मिति २०७१।३।१७ को कैदी पुर्जो साथ निज निवेदकसमेत यस कार्यालयमा उपस्थित गराइएको हुँदा अदालतको आदेशानुसार नियमानुसार सिधा खर्च दिई निज निवेदकलाई यस कार्यालयको बन्दीगृहमा राखिएको हो। यस कार्यालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय, सुर्खेतको तर्फबाट जेलर लक्ष्मीप्रसाद भट्टराईको लिखित जवाफ।

रिट निवेदक भक्तलाल भारतीलाई बन्दी बनाउनुमा यस कार्यालयले के कस्तो भूमिका निर्वाह गरेको हो? सो सन्दर्भमा निवेदनमा केही उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। यस विषयमा यस कार्यालयलाई लिखित वा मौखिक कुनै प्रकारको जानकारी छैन। सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट मिति २०४६।५।२७ गते फैसला गर्दा खड्ककुमारी थापालाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भनी ठहर गरेको मुद्दामा त्यसपूर्व अभियोजन गर्ने कार्यमा यस कार्यालयबाट भएको भन्ने आधारमा वा अन्य के कारणले यस कार्यालयलाई निवेदकले विपक्षी बनाउनुभएको हो सोसमेत स्पष्ट हुन नसकेको अवस्था हुँदा प्रारम्भिक (prima facie) रूपमा यस कार्यालयको हकमा कारण देखाउ आदेश नै जारी हुन नपर्नेमा कारण देखाउ आदेश जारी भए तापनि यस कार्यालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, सुर्खेतको लिखित जवाफ।

यसमा निवेदकले आफूले दिएको ०७०-WH-००९० को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको प्रकरण ७ मा शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती हुनुपर्नेमा अन्यथा भएकाले संशोधन गरिपाउँ भन्ने निवेदन दिएकाले मागबमोजिम उक्त निवेदनको प्रकरण ७ को

१६ औं हरफमा रहेको “शिवराज भारती भन्ने हरिलाल भारतीको” सट्टा “शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती” कायम हुने गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २९ बमोजिम संशोधन गरिदिएको छ यो आदेश निवेदनको अभिन्न अङ्ग मानी साथै राखी पेस गर्नु भन्ने मिति २०७१।४।१८ को यस अदालतको आदेश।

ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दामा वारदात स्थानबाट भागी फरार रहेका प्रतिवादी जिल्ला कञ्चनपुर लक्ष्मीपुर गा.वि.स. अन्तर्गत घर भई हाल बाँके कोहलपुर नगरपालिका वडा नं. १२ चप्परगौडी बस्ने शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारतीलाई सम्मानित सुर्खेत जिल्ला अदालतको मिति २०४६।०५।२७ गतेको फैसलाले १० वर्ष कैद सजाय भएको भनी मजकुर जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतबाट निजलाई पक्राउ गर्नको लागि खोज तलास गर्दै प्रहरी टोली तथा पीडित पक्ष आई यस कार्यालयमा मौखिक जानकारी दिएपश्चात् यस कार्यालयको प्रहरी टोली निजको घर वतनमा जाँदा निजलाई फेला पारी मिति २०७१।०३।१६ गते पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतबाट खटी आएको प्रहरी टोलीको जिम्मामा लगाइएको हुँदा निज निवेदकलाई यस कार्यालयबाट गैरकानूनीरूपमा पक्राउ गरिएको छैन। निज निवेदकले झुट्टा व्यहोरा उल्लेख गरी रिट निवेदन दायर गरी विपक्षी बनाएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको इलाका प्रहरी कार्यालय कोहलपुर, बाँकेका तर्फबाट ऐ. का कार्यालय प्रमुख जनकबहादुर शाहीको लिखित जवाफ।

सुर्खेत जिल्ला अदालतको २०४६ सालको स.फौ.नं. १६ को ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा प्रतिवादी सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. २ तिनकुने बस्ने डण्डु भारतीको छोरा शिवराज भारतीलाई मिति २०३७।५।२७ गतेको ज्यान मार्ने उद्योगको

वारदातका सम्बन्धमा कसुरदार कायम गरी दश वर्ष कैदको सजाय ठहर्याई सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट मिति २०४६।५।२७ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भइरहेकाले निजको नाममा कैदको लागत बाँकी रहेको छ। निज शिवराज भारती वारदातपश्चात् अपराध उपरको सजायबाट बचन कञ्चनपुरबाट २०४४ सालमा पिताको नाम हरिलाल भारती र आफ्नो नाम भक्तलाल भारती राखी नागरिकताको प्रमाणपत्र लिई लुकिछिपी बसेका अवस्थामा पक्राउमा परेका हुन्। सुर्खेत जिल्ला अदालतले ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा सजाय ठहर गरेका शिवराज भारती भन्ने व्यक्ति यी निवेदक भक्तलाल भारती भएको तथ्य उक्त मुद्दाकी पीडित जाहेरवाली खड्ककुमारी थापा टमटा र निज निवेदकका सहपाठीहरू उमाप्रसाद शर्मासमेतले कागज गरी सनाखत गरिदिएकोबाट पुष्टि भएकाले अदालतको अन्तिम भइरहेको फैसलाअनुसार कैदको लागत फर्छ्यौटको लागि कैदी पूर्जा दिई कानूनबमोजिम कैदमा राख्न पठाइएको हो। यस अदालतको मिति २०४६।५।२७ को फैसला, इ.प्र.का कोहलपुरको पत्र, पक्राउ पूर्जा, स्वास्थ्य परीक्षण रिपोर्ट, थुनुवा पूर्जा, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतको पत्र, जि.प्र. का., सुर्खेतको सञ्चार, जन उ.मा.वि. सुर्खेतको पत्र, पीडित जाहेरवाली खड्ककुमारी थापाको र उमाप्रसाद शर्मासमेतको सनाखत मुचुल्का, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतको मानिस उपस्थित गराएको पत्र र शिवराज भारतीलाई जारी गरेको कैदी पूर्जासमेतका कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि यसै साथ संलग्न राखी निवेदनबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने जिकिर लिँदै यो लिखित जवाफ सम्मानित अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरेको छु। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतको तर्फबाट स्नेस्तेदार नारायण सापकोटाको लिखित जवाफ।

यसमा रतनसिंह थापाको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी शिवराज भारती भएको ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाको मिसिल एवम् भए प्रमाण मिसिलसमेत सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट र इलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुर, बाँकेले पक्राउ गरी पठाएका शिवराज भारतीका सम्बन्धमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतमा मिति २०७१।३।१७।३ मा खड्ककुमारी थापाले गरिदिएको सनाखत कागजको सक्कलै प्रति जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।४।२८ को आदेश।

यसमा जन उच्च माध्यमिक विद्यालयको मिति २०७१।३।१७ को पत्रबाट शिवराज भारती रजिस्ट्रेसन नं. ३९७३६/२०३८ मा कक्षा १० को टेस्ट परीक्षामा सम्मिलित भएको भन्ने देखिँदा निज सो विद्यालयमा कुन मितिदेखि कहिलेसम्म अध्ययन गरेको हो, सक्कलै कागजात तथा भक्तलाल भारतीले २०३६ सालमा महाकाली उच्च मा.वि. मा कक्षा ७ मा अध्ययन गरेको भन्ने निवेदकको कानून व्यवसायीले बहससाथ पेस गरेको हुँदा निज सो विद्यालयमा कुन मितिदेखि कुन मितिसम्म अध्ययन गरेको हो, निजले भरेको फर्मसहितको सक्कलै कागज महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत झिकाउने साथै निवेदकबाट पनि आफूले अध्ययन गरेका विद्यालयहरूबाट प्राप्त सक्कलै कागज दाखिला गराउने। निवेदकबाट निजको पिताको सक्कल नागरिकताको प्रमाणपत्रसमेत दाखिला गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७१।५।१३ को यस अदालतको आदेश।

यसमा निवेदक भक्तलाल भारती र ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा कैदको लगत भएका व्यक्ति शिवराज भारती एउटै व्यक्ति हुन् भनी पीडितलगायतका व्यक्तिहरूबाट निवेदकलाई सनाखत गराई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतले च.नं. २९३८ मिति

२०७१।३।१७ को पत्रसाथ सुर्खेत जिल्ला अदालतमा पठाएको सक्कल कागजातसहितको फाइल सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट झिकाई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०७१।५।३० को यस अदालतको आदेश।

यी निवेदकको तर्फबाट प्रेषित निवेदकले २०४४ सालमा लिएको नागरिकता हेर्दा निजको नाम भक्तलाल भारती भई पिताको नाम हरिलाल भारती भएको देखिन्छ। त्यस्तै ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा रहेको प्रतिवादीको नाम शिवराज भारतीको भएकामा मिसिलमा विशुद्ध शिवराज भारती उल्लेख भई पिताको नाम डण्डुराज भारती उल्लेख छ। शिवराज भारतीको जन्म मिति २०२१।२।२९ सालमा भएको देखिन्छ भने भक्तलाल भारतीको जन्म २०१८ सालमा भएको भन्ने देखिन आउँदछ। यी निवेदकले दिएको नागरिकता प्रमाणपत्र नम्बर ५४२९२९०९ को प्रमाणपत्र निजले वारदातभन्दा पछि नाम वतन संशोधन गरी लिएको हो की भन्नलाई पनि २०३७।५।२७ को वारदातभन्दा पूर्व २०३५ सालको अस्थायी नागरिकताको वितरण गर्ने टोलीद्वारा खडा गरेको २०३६ सालमा उल्लिखित गरेको विवरणको आधारमा नागरिकता प्राप्त गरेको पुष्टि मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन आएको छ। पीडित भनिएकी खड्ककुमारीले प्रथमतः गरेको सनाखत कागज प्रहरीको मातहतमा भएको हो र दोस्रो आफैँ पनि उनको कागजमा आफूलाई अन्याय गर्ने व्यक्ति भनेको शिवराज हुन् भनी किटानरूपमा जिकिर गरी निज भक्तलाल भारतीको नाम उल्लेख गरेको पाइँदैन। साथै शिवराजका तीन जना सहपाठीबाट गराइएको भनिएको कागजलाई अध्ययन गर्दा प्रहरीको रोहवरमा भई शिवराजको नाम उल्लेख गरी निजको विरुद्ध दोषारोपण गरेको देखिन्छ। यसै प्रकृति र तथ्यसँग मेल खाने यसै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०६८

पूर्णाङ्क ४७० पृष्ठ ३१ को मुद्दामा “यकिन नभएको ठेगाना र विवादास्पद नामको आधारमा मुद्दा चलाई उनाउ व्यक्तिलाई पक्राउ गरी कारबाही गरेको देखिँदैन सुरुमा मुद्दा चल्दाको प्रतिवादी यिनै व्यक्ति हुन् भन्ने यकिन नभएको अवस्थामा जो सुकैलाई पनि जुनसुकै अवस्थामा पक्राउ गरी थुनामा राख्नु संविधान र कानूनविपरीत हुने हुँदा निवेदन माग दाबीबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । बाबुको नाम, थर ठेगाना, पढेको विद्यालय, उमेर दोषी प्रमाणित भएका शिवराज भारतीसँग यी निवेदकको कहीं कतै सामिप्य देखिन आउँदैन । अतः शङ्काको भरमा कोही कसैलाई दोषारोपण गर्न नमिल्ने हुँदा र फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार “बरू सयौँ अपराधी छुट्नु तर एउटा निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्न नपरोस्” भन्ने सिद्धान्तको आधारमा समेत विचार गर्दा निज निवेदकको विपक्षी प्रत्यर्थीहरूले जिकिर गरेअनुसारको पहिचान (Identity) नभई फरक देखिएको हुँदा निजलाई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुना मुक्त हुने आदेश जारी गरिएको छ । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याएको माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको रायसँग सहमत नभएकाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको दायरी लगत कट्टा गरी पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीको राय ।

निवेदकसँगै कक्षा ८ मा पढेको भनी जन उच्च माध्यमिक विद्यालय, सुर्खेतमा पढेका निवेदकका सहपाठीहरू खड्कबहादुर थापा, उमाप्रसाद शर्मा र वीरबहादुर काफ्लेले गरेको कागज र त्यसलाई समर्थन हुने गरी निवेदकले सो कागजको पुछारमा सहिछाप गरेको तथा उक्त कागजको रोहवरमा वडा सचिवसमेत रहेको प्राप्त अभिलेख पनि निज विरुद्ध

प्रमाण लाग्ने देखिन्छ । सर्वोपरि कुरा ज्यान मुद्दाकी पीडित खड्ककुमारीले यी निवेदक नै शिवराज भारती हुन्, यिनले नै आफूलाई करणी गरेको र वारदात गरेको भनी गरेकी सनाखत कागज यी निवेदक विरुद्ध प्रबल प्रमाणको रूपमा उपस्थित छ । निवेदक बेसरोकारका व्यक्ति रहेको भए पीडितले यसरी कागज गर्नुपर्ने कुनै प्रयोजन थिएन । उक्त कागज व्यहोरा ठीक हो भनी यी निवेदकले आफूलाई शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती स्वीकार गरी सहीछापसमेत गरिदिएको देखिन्छ । निवेदकले अध्ययन गरेको विद्यालयहरूबाट सक्कलै कागज र निजको पिताको नागरिकताको प्रमाणपत्रसमेत दाखिल गराउने भनी यस अदालतबाट मिति २०७१।५।१३ मा आदेश भै पेस हुन आएको लिखतहरू हेर्दा मिति २०३७।६।३ मा मृत्यु भएका पिता हरिलाल भारतीको मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्र निवेदक पक्राउ परेपछि मात्र २०७१।४।४ मा बनेको, निवेदकले मिति २०७१।५।२४ को निवेदनसाथ पेस गरेको श्री हिमालयन उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोल्पा सुर्खेतको सुर्खेत जिल्ला तत्कालीन गा.पं. तामागांकडा हाल डाँडाखाली गा.वि.स. वडा नं.३ निवासी भक्तलाल भारतीले यस विद्यालयमा २०२९ सालदेखि २०३४ सालसम्म कक्षा १ देखि कक्षा ६ सम्म अध्ययन गरेको भन्ने व्यहोराको २०७१।५।१२ को पत्र पनि निवेदक पक्राउ भएपछि तयार भएको देखिन्छ ।

महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालयबाट मिति २०३६/३७ को उपस्थिति तथा शुल्क पञ्जिका थान एक पठाएको भनिएको लिखतहरूको प्रमाणित प्रतिलिपिमा श्री महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालयको छापसम्म लागेको र एकदम मसिनो अक्षरमा श्री महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालय भनी लेखिएको, सबै विद्यार्थीको हकमा सबै खण्ड भरिभराउ भई क्र.सं. ४४ मा भक्तलाल भारती भन्ने नाम लेखिनुबाहेक अरु सबै खण्ड खाली रहेको

पाइन्छ। त्यस्तो संदिग्ध प्रमाणको भरमा निवेदक विरुद्ध रहेको पीडितको किटानी सनाखतसमेतका लिखतलाई अन्यथा गर्नु उपयुक्त हुँदैन। फैसला कार्यान्वयनको चरणमा झिनामसिना कुराको आधारमा पक्राउ परेको व्यक्ति प्रतिवादी हैन भन्दा फैसला कार्यान्वयनको विश्वसनीयतामा प्रश्न उठ्न सक्छ। यसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन जारी हुने ठहर्याएको माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीको रायसँग सहमत नभएकाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको दायरी लगत कट्टा गरी पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको राय।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री कृष्ण सापकोटा र श्री लवप्रसाद मैनाली एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री अच्युतराज बूढाथोकी, श्री श्यामबहादुर खड्काले निवेदक भक्तलाल भारती र सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा कसुरदार ठहर भई सजाय पाएका शिवराज भारती भनेका दुई भिन्नै परिचय भएका दुई भिन्न व्यक्ति हुन्। शिवराज भारतीको ठेगाना सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, वडा नं. २ हो भने भक्तलाल भारतीको जन्म सुर्खेतमा भई निज २०३४ सालदेखि बाबुसँग कञ्चनपुर जिल्ला, लक्ष्मीपुर गा.वि.स., वडा नं. ६ मा बसोबास गरी आउनुभएको र निजले २०३६ सालमा नागरिकताको अस्थायी निस्सा पनि कञ्चनपुरबाट प्राप्त गर्नुभएको छ। निवेदकले कञ्चनपुर जिल्लाबाट लिएको नागरिकतामा निजको बाबुको नाम हरिलाल भारती भएको, निजको नाम भक्तलाल भारती र जन्म मिति २०१८ साल उल्लेख रहेको छ। भक्तलाल भारतीले २०२९

सालदेखि २०३४ सालसम्म श्री हिमालयन उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोल्पा, सुर्खेतमा अध्ययन गरेको सो विद्यालयको पत्रबाट देखिन्छ भने श्री महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालय बेलौरी, कञ्चनपुरको २०३६ सालको रेकर्डअनुसार भक्तलाल भारती उक्त विद्यालयमा ६ कक्षामा अध्ययन गरेको देखिन्छ।

सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा कसुरदार ठहरी कैदको सजाय भएका व्यक्ति डण्डु भारतीका छोरा शिवराज भारती भनी उल्लेख भएको अवस्था छ। शिवराज भारतीको सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, वडा नं. २ को तीनकुने भन्ने ठाउँको अंश रोक्का भएको छ। शिवराज भारतीले श्री जन उच्च माध्यमिक विद्यालयमा मिति २०३६।६।१६ मा भर्ना भई अध्ययन गरी २०३८ सालको एस.एल.सी. परीक्षामा सम्मिलित हुन फारम भरेको र निजको जन्म वि.सं. २०२१ सालमा भएको सो विद्यालयको रेकर्डबाट देखिएको छ। यसरी शिवराज भारती र भक्तलाल भारतीको तीनपुस्तेसमेतले बेग्लाबेग्लै परिचय भएका व्यक्ति भएको देखिई भक्तलाल नै शिवराज हुन् भन्ने कुनै ठोस प्रमाण नहुनाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्दछ। विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतका सम्पूर्ण कार्य गैरकानूनी छन्। प्रहरीले हचुवारूपमा पेस गरेको अनाधिकृत कागजातलाई परीक्षणसम्म नगरी प्रहरीको एकतर्फी कुरा सुनी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको ठाडो उल्लङ्घन गरी भक्तलाल भारतीलाई विपक्षी सुर्खेत जिल्ला अदालतको पत्रको आधारमा विपक्षी कारागार कार्यालय, सुर्खेतमा थुनामा राखिएको कार्य गैरकानूनी छ। तसर्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर गर्नुभएको माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीको राय कायम हुने गरी आदेश गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले भक्तलाल भारती नै शिवराज भारती हुन् । निज भक्तलाल भारतीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतमा पीडितसमेतको रोहवरमा आफू शिवराज भारती भएको स्वीकार गरी सहिछाप गरेका छन् । सो कागजउपर निजले अहिलेसम्म कहीं चुनौती गरेको अवस्था छैन । हाल आएर निवेदकले आफू शिवराज भारती होइन भनी पेस गरेका कतिपय प्रमाणहरू ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दाको वारदातपश्चात् र कतिपय प्रमाणहरू प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन दायर भएपश्चात् सजायबाट बच्न तयार गरिएका हुन् । निवेदकले आफ्नो पिता भनेका व्यक्ति हरिलाल भारतीको नामको नागरिकताको प्रमाणपत्र, जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा वा निजको अस्तित्व रहेको अन्य कुनै पनि लिखत पेस गर्न सकेका छैनन् । निवेदकसँगै कक्षा ८ मा पढेको भनी जन उच्च माध्यमिक विद्यालय, सुर्खेतमा पढेका निवेदकका सहपाठीहरू खड्कबहादुर थापा, उमाप्रसाद शर्मा र वीरबहादुर काफ्लेले यी निवेदक नै शिवराज भारती हुन् भनी कागज गर्नुका साथै ज्यान मुद्दाकी पीडित खड्ककुमारीले यी निवेदक नै शिवराज भारती हुन्, यिनले नै आफूलाई करणी गरेको र वारदात गरेको भनी सनाखत कागज गरेकामा उक्त कागज व्यहोरा ठीक हो भनी यी निवेदकले आफूलाई शिवराज भारती भन्ने भक्तलाल भारती स्वीकार गरी सहीछापसमेत गरिदिएका छन् । उक्त कागजको रोहवरमा वडा सचिव बसेको अवस्था छ । निवेदक बेसरोकारका व्यक्ति रहेको भए पीडितले यसरी कागज गर्नुपर्ने कुनै प्रयोजन हुँदैन । यसरी पीडित र निवेदकका सहपाठीहरूले सनाखत गरेको कागज नै भक्तलाल भारती नै शिवराज भारती हुन् भन्ने महत्त्वपूर्ण प्रमाण रहेको छ । त्यस्तो कागजलाई बेवास्ता गरी अदालतबाट अन्तिम भइरहेको फैसलाको कार्यान्वयनलाई निस्तेज हुने गरी

रिट जारी गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गर्नुभएको माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायको राय कायम हुने गरी आदेश गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूबाट व्यक्त रायमध्ये कुन राय कायम हुने हो तथा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिटमा निवेदकले सुर्खेत जिल्ला अदालतको मिति २०४६।५।२७ को फैसलाले १० वर्ष कैद सजाय ठहर भएका व्यक्ति भक्तलाल भारती नभई छुट्टै अस्तित्वका व्यक्ति डण्डु भारतीको छोरा शिवराज भारती भएकामा उक्त फैसलाअनुसार राखिएको कैदको लगत फछ्यौटको प्रयोजनका लागि भक्तलाल भारतीलाई पक्राउ गरी कैदमा राखिएको कार्यबाट निवेदकको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आघात भएको दाबी गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी कैदबाट मुक्त गर्न माग गरेको देखिन्छ । विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा निवेदकले भक्तलाल भारतीको नामबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिए तापनि सुर्खेत जिल्ला अदालतले ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा सजाय ठहर गरेका शिवराज भारती भन्ने व्यक्ति यी निवेदक भक्तलाल भारती भएको तथ्य उक्त मुद्दाकी पीडित जाहेरवाली खड्ककुमारी थापा (टमटा) र निज निवेदकका सहपाठीहरू उमाप्रसाद शर्मासमेतले कागज गरी सनाखत गरिदिएबाट पुष्टि भएकाले अदालतको अन्तिम भइरहेको फैसलाअनुसार कैदको लगत फछ्यौटको लागि कैदी पूर्जा दिई कानूनबमोजिम कैदमा राखेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदन संयुक्त इजलासमा

सुनुवाई हुँदा माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीबाट निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने राय व्यक्त भएको र माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट रिट निवेदन खारेज हुने राय व्यक्त भएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन यस पूर्ण इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा सर्वप्रथम सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा मिति २०४६।५।२७ को फैसलाअनुसार कैदको सजाय ठहर भएका उक्त मुद्दाका प्रतिवादी शिवराज भारती र यी रिट निवेदक भक्तलाल भारती एउटै व्यक्ति हुन् वा फरकफरक व्यक्ति हुन् भन्ने निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसाथ पेस हुन आएको सुर्खेत जिल्ला अदालतको २०४६ सालको स.फौ.नं. १६ को ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाको मिसिल हेर्दा वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, वडा नं. २ तिनकुने बस्ने डण्डु भारतीको छोरा शिवराज भारती रहेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा मिति २०३७।५।२७ गतेको ज्यान मार्ने उद्योगको वारदातका सम्बन्धमा प्रतिवादी शिवराज भारती कसुरदार ठहर भई निजलाई दश वर्ष कैदको सजाय ठहर्याई सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट मिति २०४६।५।२७ मा भएको फैसला अन्तिम भइरहेको देखिन्छ । प्रस्तुत रिटमा निवेदकले आफ्नो नाम भक्तलाल भारती पिताको नाम हरिलाल भारती वतन कञ्चनपुर जिल्ला, लक्ष्मीपुर गा.वि.स., वडा नं. ६ हाल बाँके जिल्ला, कोहलपुर गा.वि.स., वडा नं. १२ चप्परगौडी उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

५. निवेदकले आफू डण्डु भारतीको छोरा शिवराज भारती नभै हरिलाल भारतीको छोरा भक्तलाल भारती भएको पुष्टि गर्न ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात हुनुपूर्व नै २०३४ सालमा बाबुसँग सुर्खेतबाट

कञ्चनपुर बसाइँ सरेको र हरिलाल भारतीको छोरा भक्तलाल भारतीको नामबाट कञ्चनपुरबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निवेदकको साबिक वतन सुर्खेत जिल्ला भएको तथ्यलाई भने निवेदकले निवेदनमा नै स्वीकार गरेको पाइन्छ । निजले सुर्खेतको कुन गा.वि.स. वा नगरपालिकाको कुन वडा नं. साबिक वतन हो भनी निवेदनमा खुलाएको देखिन्छ । निवेदकले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कञ्चनपुरबाट प्राप्त गरेको मिति २०४४।२।१९ को नागरिकताको प्रमाणपत्रमा समेत जन्मस्थान सुर्खेतसम्म उल्लेख गरी गा.वि.स. र वडा नं. खुलेको देखिन्छ ।

६. निवेदकको पिता हरिलाल भारतीको नागरिकताको प्रमाणपत्र निवेदकमार्फत दाखिल गराउने भनी यस अदालतबाट मिति २०७१।५।१३ मा भएको आदेशानुसार निवेदकले पिता हरिलाल भारतीको नागरिकता नबनाउँदै २०३७।६।३ मा परलोक भएको व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०७१।५।२४ मा निवेदन दिनुका साथै मिति २०७१।४।४ मा पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयमा दर्ता गरेको हरिलाल भारतीको मृत्यु दर्ताको प्रमाणपत्र पेस गरेको पाइन्छ । त्यस्तै निवेदकको तर्फबाट मिति २०७१।५।२४ को निवेदनसाथ पेस भएको श्री हिमालय उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोल्मा सुर्खेतको मिति २०७१।५।१८ को पत्रमा सुर्खेत जिल्ला, तत्कालीन तामागाँकडा गा.प. हाल डाँडाखाली गा.वि.स., वडा नं. ३ निवासी भक्तलाल भारतीले यस विद्यालयमा २०२९ सालदेखि २०३४ सालसम्म कक्षा १ देखि कक्षा ६ सम्म अध्ययन गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भइसकेपछि सुनुवाईको क्रममा गा.वि.स. को कार्यालय डाँडाखाली र हिमालय उच्च माध्यमिक विद्यालय, चोल्माको जे जससँग सम्बन्ध राख्दछ भन्ने पत्र बनाई

आफ्नो सुर्खेतको साबिक वतन डाँडाखाली गा.वि.स. वडा नं. ३ भनी दाबी गरेको देखिन्छ। निवेदकले रिट निवेदनमा दाबी नलिई रिट दायर गरिसकेपछि मुद्दा विचाराधिन अवस्थामा गा.वि.स.समेतको सिफारिस बनाई आफ्नो साबिक वतन डाँडाखाली गा.वि.स. हो भने तापनि निवेदकले पछि तयार गरेका सिफारिस प्रमाणयोग्य नहुनुका साथै सरकारी कार्यालयमा साबिकमा नै खडा भएका स्वेस्ता कागजहरूबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा निवेदनको सो बनाई विश्वसनीय हुन सक्दैन।

७. निवेदकले श्री महाकाली उच्च माध्यमिक विद्यालय कञ्चनपुरमा कक्षा ७ मा अध्ययन गरेको भनिएको सम्बन्धी निवेदकले भरेको फर्मसहितको सक्कलै कागजात झिकाउन यस अदालतबाट आदेश भएकामा उक्त विद्यालयबाट २०३६।३७ को उपस्थिति तथा शुल्क पञ्जिकाको प्रमाणित प्रतिलिपिसम्म पठाइएको पाइन्छ। उक्त पञ्जिकामा अन्य विद्यार्थीहरूको हकमा विद्यार्थीको जन्ममिति, पिताको नामसमेतका सबै खण्डका विवरण भरिएको तर क्रमसङ्ख्या ४४ मा भक्तलाल भारतीसम्म उल्लेख भई जन्ममिति र पिताको नामसमेतका अन्य खण्डमा कुनै विवरण नभरी खाली रहेको पाइन्छ। यस अदालतको आदेशानुसारका निवेदकले भरेको फर्मसहितको सक्कलै कागजात भने प्राप्त हुन आएको छैन। विद्यालयबाट खडा भएको एउटै पञ्जिकामा अन्य विद्यार्थीहरूको हकमा सबै खण्डका विवरण भरिनु तर क्रमसङ्ख्या ४४ मा निवेदकको जन्ममिति र पिताको नामसमेतका विवरण नभरी संदिग्धरूपमा खाली रहेको अवस्था हुँदा त्यस्तो संदिग्ध शुल्क पञ्जिकालाई आधिकारिक र प्रमाणयोग्य मान्न मिलेन।

८. निवेदकले २०३६ सालमा लिएको नागरिकताको अस्थायी निस्सा पेस हुन सकेको अवस्थासमेत छैन। इलाका प्रशासन कार्यालय,

त्रिभुवनवस्ती कञ्चनपुरले जो जससँग सम्बन्धित छ भन्ने विषयमा लेखेको पत्रमा निवेदकको जन्मस्थान सुर्खेत भनी उल्लेख गरिएको र पुनश्च: व्यहोरामा “भक्तलाल भारतीले २०३६ सालमा लिएको अस्थायी निस्सा लगत द्वन्द्वकालमा कार्यालय विस्थापित हुँदा धमिरो लागी नष्ट भइसकेकाले २०३६ सालको अस्थायी लगतको आधारमा २०४४।२।१९ मा निजले नागरिकता प्रमाणपत्र लिएको” भनी मिति २०७१।३।२५ मा प्रमाणित गरेको देखिन्छ। उक्त विरोधाभाषपूर्ण पुनश्च: व्यहोरासहितको जो जससँग सम्बन्धित छ भन्ने पत्र व्यहोरा निवेदक पक्राउ परेपछि बनाइएको देखिन्छ।

९. यसरी प्रस्तुत रिटमा एकातर्फ निवेदकले पिता हरिलाल भारती भनी उल्लेख गरेका व्यक्ति हरिलाल भारतीको नागरिकताको प्रमाणपत्र वा सोसम्बन्धी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको स्वेस्ता, हरिलाल भारतीका नाममा कुनै जग्गा जमिन रहे भएसम्बन्धी मालपोत कार्यालयमा रहेको स्वेस्ता, निवेदकले तत्काल विद्यालयमा पेस गरेको फारामसमेतका सरकारी अभिलेखको रूपमा रहने कुनै प्रमाण कागजको अभाव हुँदा निवेदकको पिता हरिलाल भारतीको अस्तित्व पुष्टि हुन सकेको छैन भने अर्कातर्फ सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दा फैसला भएपश्चात् सजाय ठहर भएका प्रतिवादी शिवराज भारती तथा निजको पिता डण्डु भारतीको अस्तित्व तथा निज रहे बसेको स्थानको अवस्था अज्ञात रहेको छ। यसरी सुर्खेत जिल्ला अदालतमा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा पेस भएपश्चात् फैसलाबाट कैद सजाय ठहर भएका प्रतिवादी शिवराज भारती तथा निजको पिता डण्डु भारतीको अवस्था अज्ञात रहनु, निवेदक भक्तलाल भारतीको पिता भनिएका हरिलाल भारतीको अस्तित्व कुनै पनि सरकारी स्वेस्ताबाट पुष्टि हुन नसक्नु र सुर्खेत जिल्ला अदालतमा ज्यान मार्ने

उद्योग मुद्दा पेस भएपश्चात् मात्र भक्तलाल भारतीको अस्तित्व देखिनुसमेतबाट आफू शिवराज भारती होइन भन्ने निवेदकको दाबी खण्डित भएको छ ।

१०. प्रस्तुत रिटमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा निवेदक फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा इलाका प्रहरी कार्यालय, कोहलपुर, बाँकेबाट मिति २०७१।३।१६ मा प्रकाउ परी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सुर्खेतमा दाखिल गराइएपश्चात् ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा कैद सजाय पाएका शिवराज भारती र यी निवेदक भक्तलाल भारती एउटै व्यक्ति हुन् होइनन् ? निजको जन्मस्थान कहाँ हो ? निजको बुबाको नाम के हो ? भन्ने यकिन गर्ने सम्बन्धमा सनाखत गराउँदा निज प्रकाउ परी आएका भक्तलाल भारती भन्ने व्यक्ति वारदात समयमा जिल्ला सुर्खेत, वीरेन्द्रनगर नगरपालिका, वडा नं.२ तिनकुने बस्ने डण्डुराज भारतीको छोरा शिवराज भारती हो । निजले वारदातपश्चात् जिल्ला कञ्चनपुर, लक्ष्मीपुर गा.वि.स., वतन देखाई बुबाको नाम हरिलाल भारती र आफ्नो नाम भक्तलाल भारती भनी नाम ढाँटी नागरिकता लिएको हुन सक्छ । भक्तलाल भारती नाम बताउने शिवराज भारतीसँग हामी जन उच्च मा.वि. सुर्खेतमा कक्षा ८ सम्म सँगै पढेका हौं । हामीहरूले निजलाई राम्रोसँग चिन्दछौं । भक्तलाल भारती नै शिवराज भारती हुन् । निजले नै मिति २०३७।५।२७ गते पीडित खड्ककुमारी थापा (टमाटा) लाई करणी गरी गर्भ बोकाई सोही गर्भधारणको कारणले खोलामा लगी खाडल खनी छातीमा धारीलो हतियार चक्कु प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेका हुन् । निजलाई कानूनबमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भनी यी निवेदकका सहपाठीहरू सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर न.पा., वडा नं. २ बस्ने खड्कबहादुर थापा, ऐ.ऐ. बस्ने उमाप्रसाद शर्मा, ऐ.ऐ. बस्ने विरबहादुर काफ्लेले मिति २०७१।३।१७ मा सनाखत कागज गरिदिएको पाइन्छ ।

११. यी निवेदकले उल्लिखित व्यहोराको कागज मेरो रोहवरमा लेखिएको ठिक साँचो हो मैले सोही व्यहोराअनुसार स्वेच्छाले सहिछाप गरी दियोँ भनी बुबाको नाम हरिलाल भारती र आफ्नो नाम भक्तलाल भारती बताउने डण्डुराज भारतीको छोरा शिवराज भारती भनी उक्त कागज व्यहोरालाई समर्थन गरी रोहवरमा बसी सहिछाप गरेको देखिन्छ । निवेदकले उक्त सनाखत कागज तथा सहिछापउपर कहिकतै चुनौती नगरी बसेको अवस्था छ । उक्त सनाखत कागजको व्यहोरा तथा सो सनाखत कागजमा गरेको सहिछापउपर निवेदकले कुनै चुनौती नगरी बसेबाट जबरजस्ती वा दबाबमा सहिछाप गरे गराएको नभई निवेदकले आफ्नो स्वेच्छापूर्वक नै सहिछाप गरी उक्त सनाखत कागजलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । निवेदकले स्वेच्छापूर्वक गरेको कागज निजको विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हुन्छ । ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दाकी पीडित खड्ककुमारी थापा (टमाटा) ले निज भक्तलाल भारती भन्ने शिवराज भारतीले आफूलाई करणी गरी गर्भ बोकाई मिति २०३७।५।२७ गते राति खोलामा लगी चक्कु प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेका व्यक्ति हुन् भन्ने उल्लिखित सनाखत कागजमा रोहवरमा बसी सहिछाप गरेको देखिन्छ । उक्त कागजमा सुर्खेत जिल्ला, वीरेन्द्रनगर न.पा., वडा नं. २ का वडा सचिवसमेत रोहवरमा बसेको पाइन्छ । यसरी भक्तराज भारती नै शिवराज भारती हो भनी यकिन गरी पीडित एवम् निवेदकका सहपाठीहरूले सनाखत गरी कानूनबमोजिम भएको कागजलाई स्वयम् यी निवेदकसमेतले स्वीकार गरी सहिछापसमेत गरिदिएको अवस्थामा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा कैद सजाय पाएका व्यक्ति शिवराज भारती यिनै निवेदक रहेको पुष्टि भएको छ ।

१२. शिवराज भारती ज्यान मार्ने उद्योग

मुद्दाको वारदात समयसम्म जन उच्च माध्यमिक विद्यालय वीरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा अध्ययनरत रहेको तथ्य उक्त विद्यालयबाट प्राप्त विद्यार्थीहरूको विवरणको क्र.सं. १४४ मा विद्यार्थीको नाम, शिवराज भारती पिता डण्डुराज भारती रहेको र सो विद्यार्थीहरूको विवरणमा उल्लिखित सनाखत कागज गरिदिने सहपाठीहरू खड्बहादुर थापासमेतको नाम रहेको छ । यसबाटसमेत वारदात समयमा निवेदक सुर्खेतमा रहेको र निजले नै कसुर गरी सजायसमेत पाएको भनी निजका सहपाठीहरूले गरिदिएको सनाखतको सत्यता पुष्टि भएको छ ।

१३. निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा प्रहरी कार्यालयले अनुसन्धानको शैलीमा कुनै कागज खडा गर्न नमिल्ने र त्यस्तो कागजको आधारमा कसैलाई कैदमा राख्ने कार्यलाई कानूनसम्मत मान्न नमिल्ने हुँदा मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहसको सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा शिवराज भारती भन्ने व्यक्तिलाई सुर्खेत जिल्ला अदालतको फैसलाअनुसार १० वर्ष कैदको लगत रहेको तथ्य निर्विवाद रहेको छ । उक्त कैदको लगतअनुसार शिवराज भारती भन्ने व्यक्तिले कैदको सजाय भोग्नु पर्ने कुरामा पनि कुनै विमति हुन सक्दैन ।

१४. कैदको सजाय ठहर भएको व्यक्तिले नाम ढाँटी अर्कै नाम, थर र वतन देखाई नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएकै आधारमा सजायबाट उन्मुक्ति नपाउने तथा निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्नु नपर्ने अवस्थाको सुनिश्चितताको लागि व्यक्तिको यकिन गर्न फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा सनाखतलगायतका आवश्यक कागज तयार पार्ने कार्य अन्यथा नभई अत्यावश्यक हुन्छ । अदालतको फैसलाबमोजिम बाँकी रहेका कैद दण्ड जरिवाना असुलउपरको लागि प्रहरी कार्यालयमा

लगत उपलब्ध गराउने र त्यस्तो लगतवाला व्यक्तिलाई पहिचान गरी अदालतको फैसला कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने दायित्व प्रहरी कार्यालयको हुने हुँदा प्रहरी कार्यालयले आफ्नो दायित्व पालनाका सन्दर्भमा त्यस्ता लगतवाला व्यक्तिलाई पक्राउ गर्दा पहिचानका सम्बन्धमा कुनै द्विविधा भएमा व्यक्ति यकिन गर्न सो व्यक्तिलाई चिने जानेका पीडितलगायतका मानिसबाट सनाखत गराउन सक्ने हुन्छ । फैसला कार्यान्वयनको क्रममा वास्तविक लगतवाला व्यक्तिको पहिचानको लागि प्रहरी कार्यालयले पीडित तथा कसुरदारका सहपाठीहरूबाट सनाखत गराएको कार्यलाई फैसला भइसकेको मुद्दामा प्रहरीले कानून प्रतिकूल थप अनुसन्धान गरेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन ।

१५. माथि विवेचना गरिएअनुसार निवेदक भक्तलाल भारती र सुर्खेत जिल्ला अदालतबाट ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दामा मिति २०४६।०५।२७ मा भएको फैसलाअनुसार १० वर्ष कैद सजाय पाएको व्यक्ति शिवराज भारती एउटै हो भनी निवेदकका सहपाठी एवम् पीडितबाट मिति २०७१।३।१७ मा सनाखत भएको, यी निवेदक स्वयमूले पनि आफू अदालतको फैसलाअनुसार कैदको लगत भएका डण्डुराजको छोरा शिवराज भारती भएको स्वीकारोक्तिसहितको व्यहोरा लेखाइ सो सनाखत कागजमा सहिछाप गरिदिएको र सो स्वीकारोक्तिसहितको सहिछापउपर निजले कुनै निकायमा उजुर गर्न नसकेकाले निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्ने पूर्वावस्थाको विद्यमानताको अभाव देखिँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न मिलेन । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी नगरी निवेदन खारेज गर्ने गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्यायबाट व्यक्त राय मुनासिब हुँदा सोही राय कायम हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी निवेदक कैदमा रहेको कारागारमार्फत

निवेदकलाई दिई प्रस्तुत रिटको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या.गोपाल पराजुली
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

०६९-CR-०००४

पुनरावेदक / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला, इनरूवा न.पा. वडा नं. ३ घर भै हाल कारागार कार्यालय नख्खु थुनामा रहेको मुरारी भुजेल
विरुद्ध
विपक्षी / वादी : राम ठकुरीको जाहेरीले नेपाल सरकार

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २५ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. १३८१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्र.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१/१०/५।२
०६८-CR-१४२४

मुद्दा : अपहरण ।

- सजायमा तल्लो र माथिल्लो हद राख्नु भनेको अपराध गर्दाको अवस्था, परिस्थिति र प्रतिवादीको कसुरमा संलग्नता आदिसमेतको आधारमा न्यायकर्ताले आफूमा निहित स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोगद्वारा प्रतिवादीलाई सजायको निर्धारण गर्नकै लागि भएको हुन्छ । कानूनमा व्यवस्था भएअनुसार यी प्रतिवादीलाई सजाय तोकिएको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- यसरी अपराध गर्ने कार्यमा दुईजना संलग्न रहेको भन्ने तथ्य नै पुष्टि हुन नसकेको स्थितिमा अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनको महलको ७ नं. बमोजिम उक्त महलबमोजिम हुने सजायमा थप २ वर्ष कैदको दाबी लिएको हकमा त्रुटिपूर्ण भई मिलेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / वादी : राम ठकुरीको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला, इनरूवा न.पा. वडा नं. ३ घर भै हाल ललितपुर जिल्ला, हरिसिद्धि गा.वि.स. हात्तिवन बस्ने मुरारी भुजेल

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रमादेवी पराजुली

विपक्षी / प्रतिवादी : विद्वान् अधिवक्ताहरू विष्णुमाया भुषाल, रिना डंगोल र उमेशप्रसाद गौतम
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १, ३, ७, १२

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री लेखनाथ ढकाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री एकराज आचार्य

मा.न्या.श्री सत्यराज गुरूड

फैसला

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को ९(१) बमोजिम यसै अदालतले क्षेत्राधिकारभित्र रही दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १२ स्थित पूर्वमा पाटन औद्योगिक क्षेत्रको कम्पाउन्ड, पश्चिममा बटुकभैरव मन्दिर उत्तरमा प्रयागपोखरीतर्फ जाने सडक, दक्षिणमा सडक तथा आर्मी पेट्रोल पम्प यति चार किल्लाभित्र मिति २०६७।४।६ गते राती २१ बजेको समयमा बा१ज २७३२ नं. को भाडा ट्याक्सी उत्तर मोहडा गरी रहेको उक्त ट्याक्सीबाट अं. २० मिटर टाढा पछि नाम खुल्न आएको मुरारी भुजेल शङ्कास्पदरूपमा हिँडिरहेको निजको शरीर तलासी लिँदा निजको साथबाट कालो रङ्गको झोलाभित्र SENBEN लेखिएको क्यासेट थान १, स्यामसुड कम्पनीको बिना सिमकार्डको मोबाइल थान १, नोकिया कम्पनीको बिना सिमकार्डको मोबाइल थान १, काठको बिँड भएको बञ्चरो थान फेला परेको घटनास्थल र बरामद गरेको ठाउँको चार किल्ला विवरण ।

मिति २०६७।४।६ गते राती २१ बजेको समयमा पछि नाम खुल्न आएको मुरारी भुजेलसमेतले

हातमा बञ्चरो पेस्तोल देखाई बा१ज २७३२ नं. को ट्याक्सी चालक राम ठकुरीलाई ललितपुर बल्खुबाट नियन्त्रणबाट लिई लगनखेल बटुक भैरव मन्दिरको सडक गल्लीमा लगी निजको साथमा भएको नगद तथा धनमाल फिरौती लिई रहेको भन्ने खबर प्राप्त भई उक्त स्थानमा खटिई जाँदा मुरारी भुजेललाई बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सामानसहित पक्राउ गरेकाले निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवदेन ।

मिति २०६७।४।६ गते राति अं. ९ बजेतिर काठमाडौं कलङ्कीबाट मैले हाँकेको बा१ज २७३२ नं. को भाडा ट्याक्सीमा मुरारी भुजेल र निजको साथीसमेत २ जना लगनखेलतर्फ जान्छौं भनी चढी आएपछि बल्खु पुग्दा निज मुरारी भुजेलले मलाई बञ्चरोले ताकी, अर्को पछाडि सिटमा बस्नेले मलाई पेस्तोल निधारमा ताकी हामीले जहाँ भन्यो त्यहीं जानुपर्छ र तिम्रो साथमा भएको नगदसमेतको धनमाल दिनुपर्छ भनी उक्त ट्याक्सीसमेत नियन्त्रणमा लिई ललितपुर बटुक भैरव मन्दिरको अँध्यारो गल्लीमा लगी मेरो साथमा भएको रु.१५,०००।- नगद, रु १०,०००।- पर्ने मोबाइल र गाडीको क्यासेटसमेत जम्मा रु.२८,२००।- बराबरको धनमाल फिरौती लिनुको साथै अन्य पैसासमेत मगाउ भनी मलाई डर त्रासमा पारी फिरौती माग गरिरहेको अवस्थामा म निजहरूको पन्जाबाट भाग्न सफल भई गुहार माग्दै नजिकै रहेको गस्ती प्रहरीलाई उक्त घटनाको बारेमा जानकारी गराई निजहरूको सहयोगले निज मुरारी भुजेललाई पक्राउ गर्न सफल भएको र अन्य एक जना भागेको हुँदा निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी मेरो रु. २८,२००।- बराबरको बिगोसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राम ठकुरीको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६७।४।६ गते म र साथी शम्भु

चौधरी पूर्व योजनाअनुसार राती ८.३० बजेको समयमा काठमाडौं कलङ्की आई पछि नम्बर थाहा हुन आएको बा१ज २७३२ नं. को भाडा ट्याक्सीमा चढी बल्खु हुँदै ललितपुरतर्फ आइरहेको अवस्थामा बल्खुस्थित पुग्दा साथी शम्भु चौधरीले निज चालकलाई पेस्तोल र मैले बञ्चरो देखाई निजलाई ट्याक्सीसहित नियन्त्रणमा लिई डर त्रासमा पारी ललितपुर बटुक भैरव मन्दिरको गल्लीमा लगी निजको साथमा भएका नगद मोबाइल गाडीको क्यासेटसमेत लिएको र अन्य रकमसमेत फिरौती माग गर्न निजलाई टेलिफोन गराई रहेको अवस्थामा निज भाम्न सफल भई हारगुहार माग्दा नजिकै रहेको प्रहरी टोली आई मलाई सोही स्थानमा पक्राउ गरेको हो राम ठकुरीलाई म तथा साथीको पूर्व योजनाबमोजिम फिरौती रकम लिने उद्देश्यले अपहरण गरी ल्याएको हो मेरो साथबाट प्रहरीले बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित दशी बरामद गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी भुजेलको बयान कागज ।

मिति २०६७।४।६ गते मलाई ललितपुर बल्खुबाट मलाई ट्याक्सीसहित नियन्त्रणमा लिई विभिन्न धाकधम्की डर त्रासमा पारी मेरो गाडीमा भएको क्यासेट, नगद धनमाल लुटी लिएका र निज मुरारी भुजेलले लिएको सामानहरू SENBEN लेखिएको क्यासेट थान १ मेरो हो देखी चिनी सनाखतसमेत गरिदिएको भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला राम ठकुरीले गरेको सनाखत कागज ।

मिति २०६७।४।६ गते ललितपुर बल्खुबाट बा१ज २७३२ नं. को भाडा ट्याक्सीलाई बञ्चरो पेस्तोलसमेत देखाई हाल नाम थाहा हुन आएको मुरारी भुजेलसमेत जना २ ले नियन्त्रणमा लिई फिरौती रकम लिई भान्ने क्रममा मुरारी भुजेललाई प्रहरीले बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित दशीसहित फेला पारेको र अर्को व्यक्ति भाम्न सफल भएको भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको

हुँ निज मुरारी भुजेलसमेतलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुनुको साथै फिरौती बापत लिएको रु.२८,२००।- बराबरको धनमालसमेत फिर्ता दिलाइपाउँ भन्नेसमेत एकै मिलान व्यहोराको घटनास्थल आसपास बुझिएका मानिसहरू सुमन थापामगरसमेतले गरेको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादीहरू मुरारी भुजेल र शम्भु चौधरीसमेतले जाहेरवाला राम ठकुरीलाई कलङ्कीबाट लगनखेल जाने भनी निजै जाहेरवालाले हाँकेको बा१ज २७३२ नं. को भाडा ट्याक्सीबाट चढी निज चालकलाई बल्खुबाट हतियार पेस्तोल, बञ्चरोसमेत देखाई नियन्त्रणमा लिई ललितपुर बटुक भैरवको मन्दिरको अँध्यारो गल्लीमा लगी निज जाहेरवालाको साथमा रहेको रु. १५,०००।- नगद, रु १०,०००।- पर्ने मोबाइल र गाडीको क्यासेटसमेत जम्मा रु. २८,२००।- बराबरको धनमाल फिरौतीसमेत लिएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूले गरेको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १, २ र ३ नं. विपरीतको कसुर भएकाले निजहरूलाई सोही महलको ३ नं. बमोजिम सजाय हुनका साथै दुवैजना भै उक्त अपराध गरेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ७ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र जाहेरवाला राम ठकुरीबाट फिरौतीबापत लिएको रकम रु. २८,२००।- मध्ये बरामद भएको SENBEN क्यासेट र नपुग रकम रु. २५०००।- समेत निजै प्रतिवादीहरूबाट सोही महलको १२ नं. बमोजिम निज जाहेरवालालाई फिर्ता दिलाई मनासिब क्षतिपूर्तिसमेत भराइपाउनसमेत मागदाबी लिई सम्बन्धित मुद्दाको सक्कल मिसिल र पक्राउ प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई यसै अभियोगपत्रसाथ प्रस्तुत गरिएको साथै फरार प्रतिवादी शम्भु चौधरीको वास्तविक नाम थर वतन हालसम्म खुलेको नदेखिँदा पछि प्रहरीबाट खुली आएमा वा पक्राउ परी आएका बखत कानूनबमोजिम

गरिने भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

म ६ महिनादेखि आफ्नो घर सुनसरीबाट कामको सिलसिलामा काठमाडौं नयाँ बानेश्वर आई निर्मल महर्जन भन्ने एक जना व्यक्तिको ग्रिलको पसलमा काम गर्ने सिलसिलामा साथी राजु मगरसित पार्टनरसिपमा काम गर्दै आएको थिएँ । सोही क्रममा केही दिनमा पछि सो काम गर्ने सर्लाही घर बताउने शम्भु चौधरी भन्ने व्यक्तिले सोही ठाउँमा काम गर्न थाल्यो । केही दिनपछि उनै शम्भु चौधरीले मिति २०६७।४।६ गते घुम्न जाउँ भनी एकै ठाउँमा काम गर्ने साथी साथी भई स्वयम्भु गयोँ । बेलुका साँझ ७.३० बजेतिर बस चढी कलङ्की आई चिया खाना खाई रातिको करिब नौ बजेपछि आफ्ना डेरा हात्तिवन जान भनी ट्याक्सीमा जाने सल्लाह भई रोकी राखेको हाल नामथर थाहा भएको राम ठकुरीको बा १ज २७३२ नं. को ट्याक्सीलाई भाडा सोध्योँ । निजले लगनखेलसम्मको भाडा रु. ३००।- हामीले २५०।- दिन्छौँ भन्दा नमानेकाले रु. ३००।- रुपैयाँ दिने भनी लिई आयोँ लगनखेलको बटुक भैरव मन्दिरको गल्लीमा पुगेपछि एक्कासी निज शम्भु चौधरीले आफ्नो झोलाबाट नक्कली लाईटवाला पेस्तोल देखाई ट्याक्सी रोक् भनी ड्राइभरले ट्याक्सी रोके । ट्याक्सी ड्राइभरलाई तँसँग के के सामान छ सबै निकाल् भनी बच्चरो मतिर दिई भनेपछि निज ड्राइभरले मसँग रु. ५००।- रुपैयाँ छ मोबाइल छ भनी दियो । सो समानहरू शम्भु चौधरीले लियो पछि पुनः गाडीको क्यासेटसमेत झिक्न लगाई नगद र मोबाइल आफ्नो गोजीमा राखी बच्चरो र नक्कली पेस्तोल मलाई झोलामा राखी बोक्न दियो । गाडीको प्लक बिगारी साँचोसमेत शम्भु चौधरीले लिएको थियो, मैले शम्भु चौधरीलाई यस्तो बदमासी काम गर्नु हुँदैन भनी बारम्बार अनुरोध गर्दा तँ धेरै नकरा तँलाईसमेत खत्तम गरिदिन्छु भनी डर त्रास देखाई जबर्जस्ती सामान लिई बाटोमा जाँदै गर्दा प्रहरी आइरहेका रहेछन् । सो प्रहरीको

गाडीको लाइट देख्ने बित्तिकै निज शम्भु चौधरीले आफूले लिएको झोलासमेत मतिर फाली पिसाब फेर्ने निहुँले भागेका हुन् र मलाई सो सामानसहित सोही मिति २०६७।४।६ गते राति १०.३० बजे पक्राउ परेको हुँ । सामान लुटपाट मैले गरेको होइन शम्भु चौधरीले गरेको हो मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी भुजेलले गरेको बयान ।

प्रतिवादीले अभियोग मागदाबीबमोजिम कसुर गरेका हुन् भन्ने वादीको अभियोगपत्र रहेकामा प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा आफूले गरेको होइन भने तापनि मौकामा वारदातस्थलबाट दशीसहित यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई प्रहरीको गस्ती टोलीले तत्काल पक्राउ गरेको अवस्थामा तत्काल प्राप्त प्रमाणको रूपमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम निजको विरुद्धमा प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन आयो । उक्त कुरा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई अ.बं. ११८ को देहाय दफा (२) बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्ने देखिएकाले अ.बं. १२१ नं. बमोजिम थुनुवा पूर्जा दिई कारागार शाखा नख्खुमा लेखी पठाइदिने साथै प्रतिवादी चुक्ता भैसकेको देखिँदा वादीले अभियोगपत्रमा उल्लेख गरेका साक्षीहरूलाई जि.स.व.का. ललितपुरमार्फत र प्रतिवादीका साक्षीहरूलाई प्रतिवादीमार्फत उपस्थित गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई चिनेको १ वर्ष भयो । बानी व्यहोरा राम्रो थियो । हामी सँगै काम गर्दथ्यौँ । उसले अपहरण तथा चोरी गरेको होइन । उसलाई साथीले फसाएर साथी भागेको हो । उसले चोरी तथा अपहरण नगरको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी नविन थापाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी मुरारी भुजेल ग्रिलको काम

गर्दछन्। बानी व्यहोरा राम्रो छ। काम गरेर कमाएर खाने हो। प्रिलमा काम गर्न गर्नुहुन्थ्यो। घुम्न साथीसँग गएको भन्ने श्रीमतीले भनेर थाहा पाएको हो। ऊ अपहरण तथा चोरी गर्ने खालको मानिस होइन। मिहिनेती र काम गरेर खाने मानिस हो। उसले अपहरण तथा चोरी गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी गणेश थापाले गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीहरूको जाहेरवालालाई आफ्नो अनुकूलको स्थानमा लैजाने र रातको समयमा लुटपाट चोरी गर्ने उद्देश्यसमेत रहेको मिसिल प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएकाले प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ नं. को कसुरमा उक्त महलको ३ नं. बमोजिम चोरी लुटपाट गर्ने उद्देश्यले जाहेरवालालाई अपहरण गरेकाले ४ वर्ष कैद र रु. २५,०००/- जरिवाना हुने र उक्त महलको ७ नं. बमोजिम प्रतिवादीसमेतका २ जना व्यक्ति मिली जाहेरवालालाई ट्याक्सीसहित अपहरण गरेकामा तोकिएको सजायमा थप २ वर्ष कैद हुने र उक्त महलको १२ नं. बमोजिम जाहेरवालालाई प्रतिवादीबाट रु.२५,००० क्षतिपूर्ति दिलाई रु.१०,०००/- पर्ने मोबाइल, रु.३,२०० पर्ने क्यासेट चोरी गरेकाले जम्मा रु.१३,२००/- बिगोबमोजिम जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।११।१९ गतेको फैसला।

फरार प्रतिवादीको डरधाक धम्कीमा निजको झोलासम्म बोक्न बाध्य गरिएको म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई घटनास्थलको २० मिटरको दुरी पार नगर्ने हिँड्दै गरेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरेको अवस्था देखाइएको छ। मैले आफैँले अपराध गरेको भए प्रहरी आउँदासम्म म त्यहाँ हिँडिरहने थिइन। २० मिटरको दुरीमा हिँड्दै गरेको नभई केही लुकेको वा एक डेढ किलोमिटर पर भागी रहेको अवस्थामा पक्राउ परेको हुन्थेँ। मेरो साथबाट नै जाहेरीमा उल्लिखित

गहकिला महँगो सामान तथा रकमसमेत बरामद हुन्थ्यो होला ती कुनै कुरा भएको छैन। तसर्थ उक्त सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी मुरारी भुजेलको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादी मुरारी भुजेलले बयान गर्दा नगदको हकमा रु.५००।- मात्र जाहेरवालाबाट शम्भु चौधरीले लिएका हुन् भनी बयान गरेको भए तापनि पीडित स्वयम्ले दिएको जाहेरी नगद रु.१५,०००।- समेत फिरोती लिई गएको भनी लेखाइदिएबाट जाहेरवालाको रु.१५,०००।- नगदसमेत लिई गएको भन्ने पुष्टि भएको देखिन्छ। जाहेरवाला ट्याक्सी चालक रहेको र वारदात राती ९ बजेको समयमा भएको हुँदा दिनभर ट्याक्सी चलाएका जाहेरवालाको साथबाट रु.१५,०००।- हुनु स्वाभाविक देखिँदा नगद रु.१५,०००।- तर्फको अभियोग दाबीसमेत ठहर गरी सजाय हुनुपर्नेमा सो नगरेको फैसला त्रुटि हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र।

यसमा सुरु फैसलामा चित्त बुझेन भनी प्रतिवादी मुरारी भुजेलको र वादी नेपाल सरकारकोसमेत पुनरावेदन परेको देखिँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनको लागि दुवै पक्षको पुनरावेदनको जानकारी एक अर्को पक्षलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।१।१९ को आदेश।

पुनरावेदक प्रतिवादी मुरारी भुजेलसमेतका उपर जाहेरवालाको किटानी उजुरी दिएको र तत्काल मौकामा वारदातस्थलबाट दशीसहित पुनरावेदक प्रतिवादीलाई प्रहरीको गस्ती टोलीले तत्काल पक्राउ गरेको पाइन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा बयान गर्दा पनि आफूसमेत वारदातस्थलमा रहेको कुरा स्वीकार नै गरेको हुँदा वारदातको अवस्थालाईसमेत मध्यनजर

गरी १ दिनको रु. ५,०००।- क्षतिपूर्तिको भराउन मनासिब देखिन आएकाले १२ नं. ले गर्ने जरिवाना र पीडितलाई भराई दिने क्षतिपूर्तिको हकमा सम्म सुरु फैसला नमिलेकाले केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको १ नं. को कसुरमा ऐ को ३ नं. ले चार वर्ष कैद र पच्चीस हजार रुपैयाँ जरिवाना ऐ. को ७ नं. ले थप दुई वर्ष कैद र रु. १०,०००।- पर्ने मोबाइल रु. ३,२००।- पर्ने क्यासेट र नगद रु. ५००।- समेत गरी बिगो रु. १३,७००।- जाहेरवालाको चोरीसमेत गरेकाले ऐ को १२ नं. ले रु. १३,७००।- जरिवानासमेत गरी कूल जम्मा ६(छ) वर्ष कैद र रु. ३८,७००।- रुपैयाँ जरिवाना भई पुनरावेदक प्रतिवादीबाट ऐ. १२ नं. बमोजिम रु. ५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत जाहेरवालाले भरिपाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।१०।३ को फैसला ।

ट्याक्सी चालकलाई हातहतियारसमेत देखाई जबर्जस्ती वारदातस्थल बटुक भैरवसम्म लगी क्यासेट नगद मोबाइल फोनसमेत लुटी लिएको र अपहरणको फिरौती रकम लिन टेलिफोन गराउँदाको अवस्थामा जाहेरवाला भाग्न सफल भई प्रहरीले तत्काल मौकामा दशीसहित प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई पक्राउ गरेको तथ्य स्थापित भएको छ । अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष यी प्रतिवादीले साबिती बयान गरेका छन् । निजको साथबाट बरामद भएका सामान जाहेरवालाले सनाखत गरेका छन् । अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १२ नं. को व्यवस्था हेर्दा छुटकारा रकम वा अन्य कुनै लाभ लिएको भए सोसमेत फिर्ता गराई हुने सजायको अतिरिक्त बिगोबमोजिम सजाय गर्ने कानूनी व्यवस्था भएकामा चोरीमा दाबी नै नलिएका धनमाल चोरी गरेको भनी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । साथै अपहरण तथा शरीर बन्धक लिने महलको १ नं. मा यातायातको

साधन कब्जामा लिई अपराध गरेमा ऐ. ३ नं. बमोजिम ७ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैद र रु.५०,००० देखि रु.२,००,०००।- सम्म जरिवाना हुने स्पष्ट व्यवस्था भएकामा सुरु फैसला केही उल्टी गरी कम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

फरार प्रतिवादी शम्भु चौधरीले डरधाक धम्की देखाई मलाई बाध्य पारी बोकाएको निजको झोलाबाट एउटा क्यासेटमात्र बरामद भएको भन्ने आधारमा मैले अपहरण तथा शरीर बन्धक लिने अपराध गर्‍यो भन्न मिल्ने हुँदैन । प्रारम्भिक अनुसन्धानको क्रममा तयार गरेका कागजातकै भरमा मात्र त्यस्तो जघन्य अपराधमा मलाई फसाउन मिल्ने होइन । जाहेरी र सनाखत कागजको भरमा मात्र मलाई कसुरदार प्रमाणित भएको मान्न मिल्दैन वादीले सो कुरा पुष्टि गर्न सक्नुपर्छ । जाहेरवाला तथा साक्षीहरू अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउनसमेत नसकेको र मुख्य प्रतिवादीलाई प्रतिवादी कायम गरी मुद्दासमेत चलाउन नसकेको अवस्थामा म निर्दोष व्यक्तिलाई शङ्काको भरमा जबर्जस्ती दोषी ठहर गरेको सुरु फैसलामा क्षतिपूर्तिमा केही कम गर्नेसम्म गरी केही उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी भुजेलको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र । यसमा वादी र प्रतिवादी दुवैतर्फको पुनरावेदन परेको देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सुनाई तथा प्रतिवादीको पुनरावेदनको हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।११।२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु तथा पुनरावेदन मिसिलसमेत अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रमादेवी पराजुलीले र पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री विष्णुमाया भुषाल, श्री रिना डंगोल र श्री उमेशप्रसाद गौतमले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, वादी तथा प्रतिवादी दुवैको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने नसक्ने के रहेछ सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा यी प्रतिवादीले जाहेरवाला राम ठकुरीलाई अपहरण गरी मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १, २ र ३ नं. विपरीतको कसुर अपराध गरेकामा निजलाई ३ नं. बमोजिम सजाय, ७ नं. बमोजिम थप सजाय गरी फिरौती लिएको रकम रु. २८,२००।- मध्ये बरामदित क्यासेट जाहेरवालालाई फिर्ता दिलाई नपुग रु. २५,०००।- प्रतिवादीबाट दिलाई भराइ पाउँ भन्ने अभियोग माग दाबी रहेकामा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट ४ वर्ष कैद, रु. २५,०००।- जरिवाना २ वर्ष थप कैद, रु. २५,०००।- क्षतिपूर्ति रु. १३,२००।- बिगोबमोजिम जरिवाना हुने गरी फैसला भएको पाइयो । सो फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवैको चित्त नबुझी पुनरावेदन परेकामा केही उल्टी भई कूल जम्मा ६ वर्ष कैद, रु. ३८,७००।- जरिवाना भई रु. ५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत जाहेरवालाले भरी पाउने ठहराई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाउपर यातायातको साधन कब्जामा लिई अपराध गरेकामा कानूनमा तोकिएभन्दा कम सजाय गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल

सरकारको र मुख्य प्रतिवादीलाई प्रतिवादी कायम गरी मुद्दासमेत चलाउन नसकेको अवस्थामा म निर्दोष व्यक्तिलाई शङ्काको भरमा जबर्जस्ती दोषी ठहर गरेको फैसला बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी भुजेलको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरमा उठाइएको अपहरण तथा शरीरबन्धक लिनेको महलको १ नं. मायातायातको साधन कब्जामा लिई अपराध गरेमा ऐ. ३ नं. बमोजिम ७ वर्ष देखि १५ वर्षसम्म कैद र रु. ५०,०००।- देखि रु. २,००,०००।- सम्म जरिवाना हुने स्पष्ट व्यवस्था भएकामा सोभन्दा कम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने जिकिर रहेकामा, सर्वप्रथम मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था नै के रहेछ भनी हेर्नुपर्ने देखियो । जसमा "...कसैलाई ज्यान लिने, कुटपिट गरी चोट पुर्याउने, जबरजस्ती करणी वा अप्राकृतिक मैथुन गर्ने, बिक्री गर्ने, दास बनाउने, निजको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउने, यातना दिने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने, कुनै काम गर्न वा गराउन बाध्य गराउने, छुटकारा रकम (फिरौती) लिने वा शरीर बन्धकमा लिइएको व्यक्ति वा निजको हकवालाको धन सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, व्यवसाय समर्पण गराउने वा प्रचलित कानूनबमोजिम कसुर हुने अन्य कुनै काम गर्न लगाउने उद्देश्यले यस महलको १ वा २ नं. बमोजिम अपहरण गरेमा वा शरीर बन्धक लिएमा सो गर्ने गराउने व्यक्तिलाई सात वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि दुई लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र लेखिएबाहेक अन्य उद्देश्यले अपहरण गरेमा वा शरीर बन्धक लिएमा चार वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र पच्चीस हजार रुपैयाँदेखि एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको

देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका यी प्रतिवादीले जाहेरवाला राम ठकुरीलाई के कुन उद्देश्यले अपहरण गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा वादीले पेस गरेको अभियोगपत्र स्पष्टरूपमा खुलाउन अर्थात् स्पष्ट अभियोग दाबी पनि लिन नसकेको अवस्थामा दफा ३ मा उल्लिखित उक्त उद्देश्यहरूभन्दा अन्य उद्देश्यले अपहरण गरेमा वा शरीर बन्धक लिएको देखिएमा चार वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद र पच्चीस हजार रूपैयाँदेखि एक लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुने भन्ने उक्त दफामा नै व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सजायमा तल्लो र माथिल्लो हद राख्नु भनेको अपराध गर्दाको अवस्था, परिस्थिति र प्रतिवादीको कसुरमा संलग्नता आदिसमेतको आधारमा न्यायकर्ताले आफूमा निहीत स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोगद्वारा प्रतिवादीलाई सजायको निर्धारण गर्नकै लागि भएको हुन्छ । कानूनमा व्यवस्था भएअनुसार यी प्रतिवादीलाई सजाय तोकिएको देखिँदा त्यसलाई अन्यथा मान्न मिल्ने नहुँदा वादी नेपाल सरकारको उक्त पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

३. जहाँसम्म मुख्य प्रतिवादीलाई प्रतिवादी कायम गरी मुद्दासमेत चलाउन नसकेको अवस्थामा म निर्दोष व्यक्तिलाई शङ्काको भरमा जबर्जस्ती दोषी ठहर गरेको फैसला बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी मुरारी भुजेलको पुनरावेदन जिकिर छ सो सम्बन्धमा हेर्दा, यी प्रतिवादीसमेत भै बा १ ज २७३२ नं. को ट्याक्सी चालक राम ठकुरीलाई बल्खुबाट नियन्त्रणबाट लिई लगनखेल बटुक भैरव मन्दिरको सडक गल्लीमा लगी निजको साथमा भएको नगद तथा धनमाल फिरौती लिइरहेको अवस्थामा प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई मौकामा वारदातस्थलबाट दशीको सामानसहित प्रहरीको गस्ती टोलीले तत्काल पक्राउ गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीउपर जाहेरवालाले किटानी उजुरी दिएको र निजले अधिकारप्राप्त

अधिकारीसमक्ष तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दा जाहेरवाला राम ठकुरीले चलाएको ट्याक्सीमा चढी शम्भु चौधरीले पेस्तोल र आफूले बच्चरो देखाई चालकलाई नियन्त्रणमा लिई डस्त्रासमा पारी ललितपुर बटुक भैरव मन्दिरको गल्लीमा लगी नगद, मोबाइल, गाडीको क्यासेट लिएको र अन्य रकमसमेत फिरौती माग गर्न निजलाई टेलिफोन गराइरहेको अवस्थामा निज भाग्न सफल भई हारगुहार गर्दा नजिकै रहेको प्रहरी टोलीले पक्राउ गरेको हो भनी कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी मुरारी भुजेल आफू भाग्नै गर्दा घटनास्थलमा नै पक्राउ परेको र कसुरजन्य कुरामा अदालतमासमेत साबित भई बयान गरेकोबाट पनि यी प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । प्रस्तुत वारदातमा मिसिल संलग्न माथि उल्लिखित प्रमाणको आधारमा यी प्रतिवादी संलग्न छैनन् निर्दोष रहेछन् भनी मान्न मिल्ने अवस्था नहुँदा निजको उक्त पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

४. आपराधिक कार्यमा शम्भु चौधरी पनि संलग्न रहेको भनी प्रतिवादी मुरारी भुजेलले अनुसन्धानको क्रममा बयान गरेको, अभियोगपत्रमा सो व्यहोरा उल्लेख भएको र शम्भु चौधरीले डरधाक धम्की देखाई मलाई बाध्य पारी निजले झोला बोकाएकामा सोही झोला बरामद भएको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेकामा शम्भु चौधरी तत्काल पक्राउ गर्न सकेको देखिँदैन । अभियोजन पक्षले पनि सो घटना र कार्यमा निज शम्भु चौधरी संलग्न रहको भनी स्पष्ट मागदाबी नलिई फरार प्रतिवादी शम्भु चौधरीको वास्तविक नाम, थर, वतन हालसम्म खुलेको नदेखिँदा पछि प्रहरीबाट खुली आएमा वा पक्राउ परिआएका बखत कानूनबमोजिम गरिने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा यी

प्रतिवादी मुरारी भुजेलउपर मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. को अभियोग दाबी लिई दुई जना व्यक्ति अपराधमा संलग्न रहेको भनी मान्न मिल्ने नदेखिँदा वादी नेपाल सरकारको सो हदसम्मको अभियोग दाबीबमोजिम थप २ वर्ष सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला तथ्य र प्रमाणमा आधारित रहेको मान्न मिल्ने देखिन आएन । यसरी अपराध गर्ने कार्यमा दुईजना संलग्न रहेको भन्ने तथ्य नै पुष्टि हुन नसकेको स्थितिमा अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. बमोजिम उक्त महलबमोजिम हुने सजायमा थप २ वर्ष कैदको दाबी लिएको हकमा त्रुटिपूर्ण भई मिलेको नदेखिँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई ऐ. ७ नं. बमोजिम थप २ वर्ष कैद हुने ठहर गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको सो फैसला मिलेको देखिएन ।

५. तसर्थ प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ नं. को कसुरमा ऐ. को ३ नं. ले चार वर्ष कैद र पच्चीस हजार रूपैयाँ जरिवाना र ऐ. को १२ नं. ले बिगोबमोजिम थप जरिवानासमेत हुने भएकाले प्रतिवादीले जाहेरवालाको लिएको सामानसमेतको कायम भएको जम्मा बिगो रु. १३,७००।- देखिएकाले सो बिगोबमोजिम जरिवानासमेत गर्दा कूल जम्मा रु. ३८,७००।- रूपैयाँ जरिवाना भई पुनरावेदक प्रतिवादीबाट ऐ १२ नं. बमोजिम रु. ५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत जाहेरवालाले भरी पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीलाई ऐ. ७ नं. बमोजिम थप २ वर्ष कैद हुने ठहर गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।१०।३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । आरोपित कसुरबाट पूर्णरूपमा सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी मुरारी भुजेलको पुनरावेदन जिकिर तथा

अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । फैसलाको पूर्ण पाठ तयार हुन समय लाग्ने भएकाले निजको कैद २०७१।४।६ मा भुक्तान भैसकेको देखिँदा निजलाई लागेको जरिवाना दाखिला गरेमा वा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ५३ नं. बमोजिम उक्त जरिवाना असुल भएपछि अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाको रोहबाट पुनरावेदक प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई थुनाबाट छाडी दिनु भनी कारागारमा लेखी पठाउनु भनी आजै छुट्टै आदेश भएको हुँदा अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी मुरारी भुजेललाई ४ वर्षमात्र कैद सजाय र रु. ३८,७००।- जरिवाना हुने ठहरेकाले कैदको हकमा निज मिति २०६७।४।७ देखि प्रहरी हिरासतमा रही निजलाई लागेको कैद वर्ष ४ मिति २०७१।४।६ मा भुक्तान हुनेमा निज फैसला हुँदाको मितिसम्म थुनामा रहेको देखिँदा निजलाई लागेको जरिवाना नतिरेमा दण्ड सजायको ३८ नं. बमोजिम जरिवानाबापत ४ वर्ष अर्थात् मिति २०७१।४।६ देखि २०७५।४।५ सम्म कैदमा राखी असुलउपर गर्नु । जरिवाना तिरेमा निज २०७१।४।६ बाट फैसला मिति २०७१।१०।५ सम्मको हुन आउने अवधि ६ महिनाको दिन एकको रु. २५।- का दरले हुन आउने रकम रु. ४,५००।- कटाइ बाँकी जरिवाना असुल गर्नु भनी लगत दिनु । उपरोक्त अनुसारको जरिवाना बुझाए निवेदकलाई अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भएमा प्रस्तुत मुद्दाको थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी आज छुट्टै आदेश भएको हुँदा त्यसतर्फ केही बोलिरहनु परेन १ पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम जाहेरवालाले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरेको क्षतिपूर्तिबापतको

रकम रु.५,०००।- भराइपाउँ भनी कानूनका म्यादभित्र जाहेरवालाको दरखास्त परे प्रतिवादीबाट जाहेरवालालाई भराइदिनु भनी लेखी पठाउनु १ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु।
स.प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७१ साल माघ ५ गते रोज २ शुभम्।
इजलास अधिकृत: ईश्वर पराजुली

निर्णय नं.९३८२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७१।२।२६।२
०६६-WO-०६१९

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १९ प्याफलटोल
बस्ने बीना कंसाकारको मु.स. गर्ने अनिता
कंसाकारसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, पाटन, ललितपुरसमेत

- सुरु अदालतले गरेको आदेशउपर परेको अ.बं. १७ नं. बमोजिमको निवेदनको रोहबाट पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले रीत बेरीतसम्म हेरी बेरीत देखिन आए रीतपूर्वक गर्न गराउनको लागि आदेश दिनसम्म सक्नेमा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी अन्तिम नभएको मुद्दाको परिणाम नै फरक पर्ने गरी पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी सुनुवाइ गरे जस्तो निष्कर्ष निस्कने गरी आदेश गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.७)

- अंश मुद्दामा मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा जिल्ला अदालतले प्रतिउत्तरसमेतको आधारमा मुद्दाका पक्ष विपक्षको सुनुवाइ गरी कुनै आदेश नै नगरेको अवस्थामा यस मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट हस्तक्षेप गरेको कार्यलाई कानूनसङ्गत मान्न नमिल्ने।
- आफूसमक्ष परेको अंश मुद्दाको फिरादमा उल्लेख भएको मितिमा वा प्रतिउत्तर परेपछि सोमा उल्लेख भएको मिति वा अन्य कुनै मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने हो सो कुरा जिल्ला अदालतले तथ्य, प्रमाण, कानून र न्यायका सिद्धान्त एवम् न्यायिक प्रचलनसमेतको आधारमा सो मिति कायम गर्ने हो। जिल्ला अदालतबाट सोबमोजिमको कुनै मिति नै कायम नभएको वा नगरेको अवस्थामा फिरादमा उल्लेख भएको कुनै शब्दावली वा

व्यहोरालाई सच्याउने विषयको निवेदनबाट सच्याउन मिल्ने वा नमिल्ने भन्नेसम्मको आदेश गर्नुपर्नेमा मानो छुट्टिएको मिति नै कायम गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशबाट जिल्ला अदालतले सोसम्बन्धमा गर्ने निर्णय प्रभावित हुन सक्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल तथा नरहरि आचार्य

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायधिवक्ता पुस्कर सापकोटा, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता वसन्तराम भण्डारी र अधिवक्ता अर्जुनप्रसाद कँडेल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०७०, अङ्क ९, नि.नं.९०५३, पृ.११६१

सम्बद्ध कानून :

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ नं.

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार रहेको छ :

आमा रत्नशोभा कंसाकारको नामबाट नामसारी भई आएको पैतृक सम्पत्ति प्रत्यर्थीमध्येका भाउजू जगतशोभा कंसाकार र हाम्रो नाउँमा संयुक्त दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १९ कि.नं. १५५ को क्षेत्रफल ०-१-०-२ जग्गा र सोमा बनेको ५ तले घरसमेत कित्ता फोड गरी आ-आफ्ना नाउँमा गरी पाउन प्रत्यर्थी भाउजूउपर

काठमाडौं जिल्ला अदालतमा हाम्रोतर्फबाट कित्ता काट दर्ताफारीमा फिराद परी हाल सो मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । सोही मुद्दा हालको भन्ने रिसइबी लिई विपक्षी भाउजू जगतशोभाले हामीउपर अंशमा फिराद दायर गरेकामा सो मुद्दा पनि काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा छ । विपक्षी भाउजूलाई हाम्रो पैतृक सम्पत्ति उल्लिखित कि.नं. १५५ को घर जग्गाबाहेक अन्य नभएको भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै पनि कित्ताकाट दर्ताफारी मुद्दामा असहमति जनाई निजले पति रत्नकाजीको मिति २०३९।२।२० मा परलोक भएपछि विपक्षीहरूले हेरविचार नगरेकाले बाध्य भई सोही वर्षदेखि माइतीकै शरणमा बसी आएको हुँदा २०४०।१।२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश पाउन मिति २०६६।६।२५ मा अंशमा फिराद दायर गरेको र पछि स्वयम्ले पुनः फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी उल्लेख गर्नुपर्नेमा भूलबस मिति २०४०।१।२।२० लाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी भनी उल्लेख हुन पुगेकाले उक्त त्रुटि सुधार गरी फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी भन्ने शब्द पारी संशोधन गरिपाउँ भनी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ बमोजिम निवेदन गरेकामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।६।२७ मा आदेश हुँदा प्रस्तुत पूरक निवेदन मागबाट प्रस्तुत मुद्दाको काम कारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भनी आदेश भई संशोधन गर्न नमिल्ने आदेशसहितको विपक्षीको फिराद म्याद साथ प्राप्त भएको र सोही फिरादलाई आधार बनाई हाम्रो मिति २०६६।९।२२ मा प्रतिउत्तर परिसकेको अवस्था छ । उक्त २०६६।६।२७ को आदेशउपर विपक्षीको १७ नं. को निवेदन परेकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट फिराद दायर गरेको मितिभन्दा अघिको उल्लेख

गरेबमोजिम नै अदालतले पनि त्यसैलाई मानो छुट्टिएको मिति मान्न उक्त मितिसँग सरोकार रहन सक्ने सबै पक्षको लागि न्यायोचित हुन नसक्ने हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरिपाउन परेको पूरक निवेदनलाई अस्वीकार गर्नेगरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।६।२७ गतेको आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानो छुट्टी अलग भएको मिति कायम गरिदिएको छ । सोहीबमोजिम अन्य कारवाहीहरू अगाडि बढाउनुहोला भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।८।१९ मा आदेश भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको सो त्रुटिपूर्ण आदेश र सो आदेशका आधारमा हुने काम कारवाही बदर हुनुपर्दछ ।

फिरादपत्र दायर भइसकेपछि लेख, टाइप र मुद्रणको सामान्य त्रुटि सच्याउन निवेदन दिन सकिने तर मुद्दाको सम्पूर्ण कारवाही र इन्साफमा असर पर्ने देखिएमा सो सच्याउन नसकिने भन्ने जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ ले व्यवस्था गरेको देखिन्छ । टाइपको सामान्य त्रुटिबाहेक मुद्दालाई असर पर्ने गरी अरू सच्याउन मिल्ने नहुँदा मुद्दालाई नै प्रत्यक्ष असर हुने गरी मानो छुट्टिएको मितिलाई सच्याई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेशमा अ.बं. १७ नं. को त्रुटि भएको छ । मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा सुरु जिल्ला अदालतबाट जुन कानूनलाई आधार लिई आदेश भएको हो सो आदेश कानूनबमोजिम रीतपूर्वक भएको छ छैन त्यसैमा सीमित रही पुनरावेदन अदालतबाट सो आदेशलाई सदर बदर गर्नुपर्ने हो । मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी सुरु अदालतबाट हुने फैसलालाई समेत असर पर्न सक्ने गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्दा न्यायोचित हुने भनी आदेश गर्न मिल्ने

होइन । काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मुद्दाको रोहमा भएको आदेश रीत वा बेरीतको के छ भन्नेमा सिमित रही आदेश गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन सुने जस्तो गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश कानूनी सिद्धान्तविपरीत हुन पुगेको छ ।

विपक्षीले भूलबस मानो छुट्टिएको मिति २०४०।१२।२० लेखिएको हुँदा सोलाई सच्याई फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेकामा प्रस्तुत पूरक निवेदनबाट प्रस्तुत मुद्दाको काम कारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भनी मिति २०६६।६।२७ मा सुरु मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट कानूनानुरूप आदेश भएकामा कानून एवम् सिद्धान्तविपरीत लेखिएको व्यहोरालाई सच्याउने भनी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको आदेश अ.बं. १७ नं. विपरीत रहेको देखिन्छ । हाम्रो नाउँमा मिति २०६६।८।१९ मा म्याद तामेल भई फिरादअनुसार मिति २०४०।१२।२० लाई नै मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी हाम्रो प्रतिवाद भइसकेको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको आदेश बदरभागी छ । वादीसँग मिति २०४०।१२।२० देखि नै मानो छुट्टी अलग अलग बसी आएको हुँदा वादी प्रतिवादी दुवैको मानो छुट्टिएको मितिमा मुख मिलिरहेकामा मुद्दालाई प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी मानो छुट्टिएको मितिलाई परिवर्तन गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ । अतः पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेशले हामी निवेदकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १९(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक र सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हक र जिल्ला अदालत

नियमावली, २०५२ को नियम १७, अंशबन्डाको १८ नं. बमोजिमको हक हनन् भएकाले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेश बदर गरिपाउँ । साथै उक्त आदेश क्रियाशील भएमा मुद्दालाई प्रत्यक्ष असर पर्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेश यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटन र काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु र विपक्षी जगतशोभा कंसाकारलाई कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ पठाउनु भनी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१०।७ को आदेश ।

ससुरा सासू कुलरत्न तथा रत्नशोभा कंसाकारका तर्फबाट ३ छोराहरू जेठा रत्नकाजी, माहिला अरुण र कान्छा हिमालय र ४ छोरीहरू जेठी रूपशोभा, माहिली बिना, साँहिली लिला र कान्छी शिलासमेत ७ जनाको जायजन्म भएको र छोरीहरू रूपशोभा, शिलाको विवाह भइसकेको छ । सासु-

ससुरा परलोक हुनुभएको र पति रत्नकाजीको मिति २०३९।२।२० मा परलोक भइसकेको छ । देवर अरुण कंसाकारले अंश छोडपत्र गरी अलग बसिसक्नुभएकाले हाल अंशबन्डा गर्नुपर्ने अंशियारहरूमा रत्नकाजीको हक खाने म फिरादी जगतशोभा-१ हिमालय कंसाकार-१ र बिना कंसाकार-१ समेत जना ३ मात्र छौं । हामीबीच अंशबन्डा भएको छैन । अंशबन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीहरूको जिम्मामा भएकाले मिति २०४०।१२।२० का दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो दिनसम्मको घरबाहेक अंशबन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण अचल जग्गाजमिनको तायदाती फाँटवारी विपक्षीहरूबाट मगाई अंशबन्डाको २०, २१, २२, २३, २४, २८ नं. बमोजिम अंशबन्डा गरी ३ भागको १ भाग अंश मेरो नाउँमा छुट्टयाई अड्डैबाट अंशचलनसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जगतशोभाको फिराद दाबी रहेको तथा संयुक्त दर्ताको कि.नं. १५५ को घर जग्गाबाहेक बन्डा गर्नुपर्ने पैतृक चल-अचल सम्पत्ति मेरो जिम्मामा वा कब्जामा नरहेको, झुठ्ठा फिराद गरेको हुँदा मिति २०४०।१२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी हाम्रो संयुक्त दर्ताको कि.नं. १५५ को घर जग्गा बन्डा गरी सोबाहेक बन्डा गर्नुपर्ने चल-अचल पैतृक सम्पत्ति मेरो जिम्मा नहुँदा विपक्षीको झुठ्ठा फिराद दाबीबाट अलग फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू हिमाल कंसाकार र बिना कंसाकारसमेतको छुट्टाछुट्टै प्रतिउत्तर जिकिर भएकामा वादी जगतशोभा कंसाकारले दिएको निवेदनउपर हेर्दा वादीले यस अदालतमा मिति २०६६।६।२५ मा दिएको फिरादपत्र प्रकरण नं. ५ मा “मानो छुट्टिएको मिति फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई कायम गरिपाउँ” भन्ने वाक्यांशलाई काटी मिति २०४०।१२।२० का दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भनी वाक्यांश थप गरेको पाइयो । वादीले पछि जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ बमोजिम

“फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी” भन्ने शब्द पारी संशोधन गरिपाउँ भनी पूरक निवेदन दिएको देखियो। उक्त नियम १७ मा रहेको व्यवस्था हेर्दा सच्याउनका लागि परेको निवेदनले सम्पूर्ण कारवाही र इन्साफमा असर पर्ने देखिएमा निवेदनलाई पूरकको रूपमा स्वीकार नगर्ने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। वादीको तर्फबाट पेस हुन आएको प्रस्तुत पूरक निवेदन मागबाट प्रस्तुत मुद्दाको काम कारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्षतः असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६।६।२७ को आदेशसहितको कैफियत प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट “प्रस्तुत अंश मुद्दामा प्रतिउत्तर नपरेको तथा इजलाससमक्ष प्रस्तुत हुन आएको र सो अवस्थामा वादीले फिरादमा मानो छुट्टिएको मिति फिराद दायर गरेको मितिभन्दा अधिको उल्लेख गरेबमोजिम नै अदालतले पनि त्यसैलाई मानो छुट्टिएको मिति मान्न उक्त मितिसँग सरोकार रहन सक्ने सबै पक्षहरूको लागि न्यायोचित हुन नसक्ने हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी पाउन निवेदक वादीले मिति २०६६।६।२६ मा दिएको पूरक निवेदनको मागलाई अस्वीकार गर्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।६।२७ गतेको आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानो छुट्टी अलग भएको मिति कायम गरी दिएको छ। सोहीबमोजिम अन्य कारवाहीहरू अगाडि बढाउनु होला” भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६।६।१९ को पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आदेश भएको देखिन्छ। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको

बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी अंशचलन मुद्दामा निवेदक जगतशोभा कंसाकारले यस अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनमा प्रस्तुत अंश मुद्दामा प्रतिउत्तर नपरेको तथ्य इजलाससमक्ष प्रस्तुत हुनआएको र सो अवस्थामा वादीले फिरादमा मानो छुट्टिएको मिति फिराद दायर भएको मितिभन्दा अधिल्लो उल्लेख गरेबमोजिम नै अदालतले पनि त्यसैलाई मानो छुट्टिएको मिति मान्न उक्त मितिसँग सरोकार रहन सक्ने सबै पक्षहरूको लागि न्यायोचित हुन नसक्ने हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी पाउन निवेदक वादीले मिति २०६६।६।२६ मा त्यस अदालतमा दिएको पूरक निवेदनको मागलाई अस्वीकार गर्ने गरी भएको त्यस अदालतको मिति २०६६।६।२७ गतेको आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानो अलग भएको मिति कायम गरिदिएको छ। सोहीबमोजिम अन्य कारवाहीहरू अगाडि बढाउनु होला भनी मिति २०६६।६।१९ मा यस अदालतबाट जारी भएको उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकाले मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटनको लिखित जवाफ।

विपक्षीहरूले मेराउपर काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १९ कि.नं. १५५ क्षेत्रफल ०-१-०-२ को घरजग्गामा कित्ता काट दर्ताफारी मुद्दा दिएको देखिन्छ। उक्त घरबाहेक अन्य कुनै पनि अंश नदिने मनसायले कित्ता काट मुद्दा दिएकाले बाध्य भई मैले मिति २०६६।६।२५ मा विपक्षीहरूउपर ३ भागको १ भाग अंश चलन गरिपाउँ भनी अंश चलनतर्फ फिराद दायर गरेको थिएँ। फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी उल्लेख गर्नुपर्नेमा भूलवश टाइप गरेको अक्षर काटी मिति २०४०।१२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी भन्ने उल्लेख हुन

पुगेकाले उपर्युक्त लेखाइको त्रुटि सुधार गरी फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन भन्ने शब्द संशोधन गरिपाउँ भनी फिराद परेको भोलिपल्टै मिति २०६६।६।२६ मा फिरादमा भएको त्रुटि संशोधनको निवेदन दिएकामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।६।२७ मा उक्त पूरक निवेदन मागबाट प्रस्तुत मुद्दाको कामकारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भनी भएको आदेशउपर अ.बं. १७ नं. अनुसार उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।८।१९ मा उक्त आदेश बदर गरी निवेदनको मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ सोहीबमोजिम अन्य कारवाहीहरू अगाडि बढाउनु होला भन्ने आदेश भएको थियो।

मुलुकी ऐन रजिस्ट्रेसनको १ नं. बमोजिम मानो छुट्टिएको मितिको लिखत रजिस्ट्रेसन हुनैपर्दछ सो नभएको स्थितिमा फिराद परेको अधिल्लो दिन नै वास्तविक मानो छुट्टिएको मिति कायम हुने हुँदा लिखत पारित नभएको स्थितिमा मानो छुट्टिएको मिति फिराद परेको अधिल्लो दिन नै कायम हुने हुन्छ। पैतृक श्रीसम्पत्ति बन्डा गरी अंश चलन गरिपाउँ भन्ने अंश मुद्दामा मानो छुट्टिएको मितिले मुद्दाको सम्पूर्ण कारवाही र इन्साफमा असर पर्दैन र यो गौण विषय हो। मानो छुट्टिएको मितिमा विवाद परेमा मानो छुट्टिएको मितिको लिखत रजिस्ट्रेसन भएको छ भने सोही मिति कायम हुने अन्यथा फिराद परेको अधिल्लो दिन कायम हुने देखिन्छ। विपक्षीले फिराद गर्नु अगावैको कानूनबमोजिम मानो छुट्टिएको लिखत पेस दाखिला गरेको खण्डमा अदालतबाट विचार हुन सक्ने नै हुन्छ। पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।८।१९ मा आदेश भएपश्चात् मात्र मिति २०६६।९।२२ मा विपक्षीहरूले प्रतिउत्तरपत्र परेको देखिन्छ।

मानो छुट्टिएको मिति कुन कायम गर्ने भन्ने विषयवस्तु दुवै पक्षको मुख नमिलेको परिप्रेक्ष्यमा सुरु अदालतबाट मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी प्रमाण बुझ्दै जाँदा सङ्कलित सबुद प्रमाणको आधारमा कायम हुने विषय हो। रिट क्षेत्रमा सुरु अदालतले जस्तो मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गर्न मिल्दैन। विपक्षी निवेदक प्रतिवादी र म लिखित जवाफवाला वादी भएको अंशचलन मुद्दामा पेस भएका कागज प्रमाण, साक्षी सबुतसमेतबाट हामीबीच के, कहिले र कसरी मानो छुट्टिएको हो, मानो छुट्टिएको मिति के कहिले कायम हुने हो, अंशबन्डा हुन बाँकी छ छैन, अंश गर्नुपर्ने सम्पत्ति क-कसको जिम्मामा छ भन्ने कुराको निर्धारण हुने नै हुँदा माथिल्लो निकायले तल्लो निकायमा विचाराधीन रहेको विषयमा हस्तक्षेप गरी कुन मितिमा मानो छुट्टिएको हो भनी आदेश दिन मिल्नेसमेत होइन। जिल्ला अदालतबाट प्रमाण हेरी उक्त विषयहरू निर्धारण हुने तल्लो अदालतमा विचाराधीन मुद्दालाई प्रभावित हुने गरी यस अदालतबाट आदेश जारी गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट खारेजभागी छ। सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।६।२७ को आदेशलाई बदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेशमा अ.बं. १७ नं. को त्रुटि नभएको, फिराद परेको अधिल्लो दिन मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश पाउँ भन्ने वादी र मिति २०४०।१२।२० मा मानो छुट्टिएको भन्ने विपक्षी प्रतिवादी भएपछि कुन मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्ने क्षेत्राधिकार सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको भएकाले मानो छुट्टिएको मिति यही कायम गर्नु भनी मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी आदेश गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी जगतशोभा कंसाकारको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फका

विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल तथा नरहरि आचार्यले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ ले अदालतमा दर्ता भएको लिखतमा लेख, टाइप वा मुद्रणको सामान्य त्रुटिसम्म सच्चाउन निवेदन दिएमा लिखत संशोधन हुने हो तर मुद्दाको सम्पूर्ण कारवाही र इन्साफमा असर पर्ने गरी लिखत संशोधन गर्न पाइने कानूनी व्यवस्था होइन। मानो छुट्टिएको मिति नै सच्चाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश बदरभागी छ। अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा सुरु जिल्ला अदालतबाट जुन कानूनलाई आधार लिई आदेश भएको हो सो आदेश कानूनबमोजिम रीतपूर्वक भएको छ छैन, रीत वा बेरीत के छ त्यसमा सिमित रही पुनरावेदन अदालतले सो आदेश सदर वा बदर गर्ने हो। मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी पुनरावेदन सुने जस्तो गरी सुरु अदालतबाट हुने फैसलालाई समेत असर पर्न सक्ने गरी फिरादमा मिति सच्याई फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी जिल्ला अदालतको काममा हस्तक्षेप गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेश बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो। त्यस्तै विपक्षी जगतशोभाको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी र अधिवक्ता अर्जुन प्रसाद कँडेलले वादीले फिराद परेको भोलिपल्ट नै फिराद संशोधनको निवेदन दिई कानूनबमोजिम त्रुटि सच्चाउन माग गरेको हो। मिति २०४०।१२।२० को सट्टा उक्त मिति सच्याई फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पूरक निवेदन दिएकामा सोलाई अस्वीकार गरेको आदेशउपर पुनरावेदन अदालतमा १७ नं. को निवेदनमा सोउपर कारवाही भई जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश न्यायसङ्गत छ, रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी

तथा विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटन र काठमाडौं जिल्ला अदालतको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायधिवक्ता पुस्कर सापकोटाले पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेश कानूनसङ्गत हुँदा रिट खारेजभागी छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रस्तुत निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी पक्ष विपक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

निवेदकले हाम्रो र विपक्षी भाउजू जगतशोभा कंसाकारको संयुक्त नाउँदर्ताको काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १९ कि.नं. १५५ क्षेत्रफल ०-१-०-२ को घरजग्गामा हामीले कित्ता काट दर्ताफारीको मुद्दा दिएको रिसइवी लिई विपक्षी जगतशोभाले मिति २०४०।१२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश पाउँ भनी हामीउपर मिति २०६६।६।२५ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेकामा पछि भूलवश मिति २०४०।१२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति उल्लेख हुन पुगेकाले उक्त त्रुटि सुधार गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भनी विपक्षीले मिति २०६६।६।२६ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकामा प्रस्तुत पूरक निवेदनबाट मुद्दाको काम कारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भनी २०६६।६।२७ मा भएको आदेशउपर अ.बं. १७ नं. को निवेदन परेकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतको उक्त आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ, सोहीबमोजिम अन्य कारवाही अगाडि बढाउनु भनी मिति २०६६।८।१९ मा भएको आदेश संविधान

तथा अ.बं. १७ नं. समेतको त्रुटि भएकाले बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन माग रहेकामा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको दिन कायम गरी पाउन निवेदक वादीले मिति २०६६।६।२६ मा दिएको पूरक निवेदनको मागलाई अस्वीकार गर्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।६।२७ को आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानो अलग भएको मिति कायम गरी दिएको छ भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।८।१९ मा जारी भएको आदेश कानूनसम्मत भएकाले मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जगतशोभाले मिति २०४०।१२।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंश पाउँ भनी बीना कंसाकारसमेत उपर मिति २०६६।६।२५ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेको र सो फिरादमा मानो छुट्टिएको मितिसम्बन्धी त्रुटि सुधार गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भनी मिति २०६६।६।२६ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकामा प्रस्तुत पूरक निवेदनबाट मुद्दाको काम कारवाही र इन्साफमा प्रत्यक्ष असर पर्ने देखिएकाले पूरकको रूपमा स्वीकार गर्न मिलेन भनी २०६६।६।२७ मा उक्त अदालतबाट भएको आदेशउपर जगतशोभाको तर्फबाट अ.बं. १७ नं. को निवेदन परी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०६६।६।२७ आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ, सोहीबमोजिम अन्य कारवाही अगाडि बढाउनु भनी मिति २०६६।८।१९ मा आदेश भएकाले सो आदेशबाट मुद्दामा प्रत्यक्ष असर पर्ने भएकाले सो आदेश बदर गरिपाउँ भनी प्रस्तुत रिट

निवेदन दायर भएको देखिन्छ।

३. अंश मुद्दामा वादीको फिराद परेको भोलिपल्ट नै प्रतिउत्तर पर्नुभन्दा अगावै वादीले फिरादमा उल्लेख भएको मानो छुट्टिएको मिति सच्याउन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ बमोजिम वादीको निवेदन परेको देखिन्छ। तर उक्त अदालतले इन्साफमा असर पर्ने गरी फिरादमा उल्लेख भएको मानो छुट्टिएको मितिलाई संशोधन गर्न नमिल्ने भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।६।२७ मा आदेश गरी मानो छुट्टिएको मितिलाई संशोधन गर्न अस्वीकार गर्ने आदेश भएको देखिन्छ। सो आदेशउपर अ.बं. १७ नं. को रोहमा परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले सो आदेशको रीत बेरीतका सम्बन्धमा बोल्नुपर्नेमा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ भन्ने उल्लेख गरी जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरी दिएको देखिन्छ। अंश मुद्दामा मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा जिल्ला अदालतले कुनै आदेश नै नगरेको अवस्थामा यो यस मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको मिति २०६६।८।१९ को आदेश कानूनसङ्गत छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ को कानूनी व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ।

४. मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. मा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले आफ्ना मातहतका अड्डामा परेका मुद्दाको काम कारवाहीमा म्याद नाघेको वा बेरीत भएको छ भन्ने कुरा झगडियाका निवेदनबाट वा अरु कुनै किसिमसँग थाहा पाएमा आवश्यकतानुसार सो मुद्दाको मिसिलसमेत झिकी पन्ध्र दिनसम्ममा कैफियत तलब गरी बुझ्दा म्याद नघाएको वा बेरीत भएको देखिएमा कानूनबमोजिम गर्नु गर्न लाउनु पर्छ

भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

५. त्यस्तै जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ को कानूनी व्यवस्था हेर्दा अदालतमा दर्ता भइसकेको लिखतमा लेख, टाइप वा मुद्रणको सामान्य त्रुटि सच्याउनका लागि सम्बन्धित पक्षले निवेदन दिन सक्नेछ । त्यस्तो निवेदन परेमा अदालतले लिखत संशोधन हुन मनासिब देखेमा संशोधनको आदेश गरी मुद्दामा तारिखमा रहेका अर्को पक्षलाई जनाउ दिनुपर्नेछ । तर, त्यस्तो लिखतमा परेको जुन कुरा सच्याउनका लागि निवेदन परेको छ त्यसबाट सम्पूर्ण कारवाही र इन्साफमा असर पर्ने देखिएमा अदालतले त्यस्तो निवेदनलाई पूरकको रूपमा स्वीकार नगर्ने आदेश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

६. प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय हेर्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलिरहेको अंश मुद्दामा वादीले फिरादमा उल्लिखित मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा टाइपको त्रुटि सच्याउने विषयमात्र रहेको र फिराद संशोधनको निवेदनलाई पूरकको रूपमा स्वीकार गर्ने वा नगर्ने भन्नेमात्र आदेश गर्नुपर्ने अवस्था छ । जिल्ला अदालतले इन्साफमा असर पर्ने भनी सो टाइपको भूल स्वीकार गर्न इन्कार गरेकामा पुनरावेदन अदालतले उक्त मिति २०६६।६।२७ मा भएको आदेशलाई अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. को रोहमा हेरी सदर वा बदर गर्नुपर्नेमा “निवेदन मागबमोजिम फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ, सोहीबमोजिम अन्य कारवाही अगाडि बढाउनु” भनी मिति २०६६।८।१९ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आदेश भएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले आफ्ना मातहतका अड्डामा परेका मुद्दाको काम कारबाहीमा म्याद नाघेको वा बेरीत भएको छ भन्ने कुरा

हेरी बुझ्दा म्याद नघाएको वा बेरीत भएको देखिएमा कानूनबमोजिम गर्न लाउनेसम्म हो भन्ने छ ।

७. मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. को व्यवस्था कार्यविधिसम्बन्धी विषय हो । कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाबाट कसैको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी मूलभूत विषयमा कुनै आदेश गर्न मिल्ने होइन । मानो छुट्टिएको मिति अंश मुद्दामा सारवान् विषय भई अंशियारहरूको लागि निर्णायक विषयवस्तु हुन्छ । सो मितिको आधारमा अंश सम्पत्तिको मात्रामा मात्र होइन, कतिपय सम्पत्तिमा अंश पाउने र कतिपय सम्पत्तिमा अंश नपाउने अवस्थासमेत हुने अवस्था भएकाले मानो छुट्टिएको मिति अंश मुद्दामा सारवान् रूपमा प्रयोग हुने विषय हो । मातहत अदालतमा परेका मुद्दाको काम कारवाहीमा म्याद नाघेको वा बेरीत भएको अर्थात् कार्यविधि कानूनको प्रयोगमा स्पष्ट त्रुटि भएको अवस्थामा मात्र अ.बं.१७ नं. प्रयोग गरी त्यसमा उपयुक्त आदेश गर्नुपर्दछ । न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्धारण गरिएको सो मितिलाई अ.ब. १७ नं. को रोहमा परिवर्तन गर्न नहुने र परिवर्तन गर्नुअघि फैसला गर्दा पर्ने स्पष्ट प्रभावलाई माथिल्लो अदालतले सदैव ध्यान राख्नुपर्ने हुन्छ । विवादित अंश मुद्दा मातहत अदालतमा विचाराधीन नै रहेको अवस्थामा माथिल्लो अदालतबाट यसो वा त्यसो गर्नु भनी विवादित मुद्दा हेर्न सक्षम रहेको जिल्ला अदालतलाई आफ्नो अन्तिम निर्णय सुनाउनुअघि नै हस्तक्षेप गरेर आदेश गर्दै जाने हो भने सम्बन्धित अदालतलाई कानूनले प्रदान गरेको मुद्दा मामिला हेरी अन्तिम निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकारको औचित्यसमेत समाप्त हुने हुन्छ । सुरु अदालतले गरेको आदेशउपर परेको अ.बं. १७ नं. बमोजिमको त्यस्तो निवेदनको रोहबाट पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले रीत बेरीतसम्म हेरी बेरीत देखिन आए रीतपूर्वक गर्न गराउनको लागि आदेश दिनसम्म सक्नेमा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी

अन्तिम नभएको मुद्दाको परिणाम नै फरक पर्ने गरी पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी सुनुवाइ गरे जस्तो निष्कर्ष निस्कने गरी आदेश गर्न मिल्ने हुँदैन । कानूनी र तथ्यसम्बन्धी प्रश्नको निरोपण सुरु अदालतबाट मुद्दाको फैसला गर्दा गरिनुपर्ने विषय देखिँदा सुरु अदालतले स्वतन्त्रतापूर्वक निर्णय गर्न पाउने कुरामा प्रभाव पर्ने गरी अ.बं. १७ नं. को निवेदनबाट आदेश गर्नु कानूनसम्मत हुने देखिँदैन । सुरुबाट मुद्दा फैसला भई सकेपछि पक्षको पुनरावेदन परेको अवस्थामा पुनरावेदनको रोहबाटमात्र पुनरावेदन अदालतले त्यस प्रकारको कानूनी र तथ्यगत प्रश्नको निरूपण गर्नु कानूनसम्मत हुन्छ । अ.बं. १७ नं. को निवेदनबाट तल्लो अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा भएको बेरीतपूर्ण काम कारवाहीमा सुधारसम्म हुने हो । निवेदक प्रेमकाजी शाक्य वि. पुनरावेदन अदालत नेपालगन्जसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट (ने.का.प. २०७०, अंक ९, नि.नं. ९०५३, पृ. ११६१) मा मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. को रोहमा परिवर्तन गर्ने अधिकारक्षेत्र माथिल्लो अदालतले सैद्धान्तिक विचलन वा कानूनको घोर उल्लङ्घन भएको अवस्थामा बाहेक प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुँदैन भनी यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

८. तसर्थ, अंश मुद्दामा मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा काठमाडौं जिल्ला अदालतले प्रतिउत्तरसमेतको आधारमा मुद्दाका पक्ष विपक्षको सुनुवाइ गरी कुनै आदेश नै नगरेको अवस्थामा यो यस मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट हस्तक्षेप गरेको कार्यलाई कानूनसङ्गत मान्न मिल्दैन । आफूसमक्ष परेको अंश मुद्दाको फिरादमा उल्लेख भएको मितिमा वा प्रतिउत्तर परेपछि सोमा उल्लेख भएको मिति वा अन्य कुनै मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने हो सो कुरा जिल्ला अदालतले तथ्य, प्रमाण, कानून

र न्यायका सिद्धान्त एवम् न्यायिक प्रचलनसमेतको आधारमा सो मिति कायम गर्ने हो । जिल्ला अदालतबाट सोबमोजिमको कुनै मिति नै कायम नभएको वा नगरेको अवस्थामा फिरादमा उल्लेख भएको कुनै शब्दावली वा व्यहोरालाई सच्याउने विषयको निवेदनबाट सच्याउन मिल्ने वा नमिल्ने भन्नेसम्मको आदेश गर्नुपर्नेमा मानो छुट्टिएको मिति नै कायम गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६।८।१९ को आदेशबाट जिल्ला अदालतले सोसम्बन्धमा गर्ने निर्णय प्रभावित हुन सक्ने भई उक्त आदेश कानूनविपरीत देखिँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।१९ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब, आफूसमक्ष परेको फिरादपत्र, प्रतिउत्तरपत्र, संलग्न प्रमाण एवम् प्रचलित कानूनको आधारमा वा न्यायका मान्य सिद्धान्तको आधारमा मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा फिरादमा उल्लिखित मिति जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १७ बमोजिम सच्याउन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा पुनः आदेश गरी अंश मुद्दाको कामकारवाही अघि बढाउनु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल जेठ २६ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : ममता खनाल

निर्णय नं. १३८३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।१।२५।२
०६७-WO-०९६२

विषय : परमादेश ।

निवेदक : जिल्ला सर्लाही गौरीशंकर गा. वि. स. वडा
नं. ५ स्थायी घर भई हाल भक्तपुर जिल्ला
बालकोट गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने अधिवक्ता
सुनिल रञ्जन सिंह

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत

- नेपाल विविधतायुक्त सामाजिक संरचना भएको बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक एवम् बहुभाषिक मुलुक भएको हुँदा विभिन्न समुदायको पहिचान र सभ्यताको संरक्षण गरी उनीहरूमाथिको भेदभावको अन्त्य तथा राज्यको मूल प्रवाहमा सबैको समावेशीकरण गर्दै समतामूलक समाजको निर्माण गर्नु जनताको अभिमत प्राप्त जनउत्तरदायी लोकतान्त्रिक सरकारको कर्तव्य हो भन्ने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन र नेपालको विविधताको परिप्रेक्ष्यमा उपर्युक्त कुराहरूको न्यायोचित कार्यान्वयन भएमा त्यसले हाम्रो अखण्डतालाई बल पुऱ्याउने

एवम् अनिवार्यरूपले कायम राख्नुपर्ने हाम्रो सह-अस्तित्वलाई जोगाउने कुरामा समेत विवाद हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- लोकतन्त्रको सुन्दर पक्ष भनेकै सामाजिक न्यायसहितको सारभूत समानता कायम गरी कानूनी शासनको स्थापना गर्दै देशमा सुशासन, शान्ति र समृद्धि कायम गर्नु हो । यसले गर्दा समग्र जनतामा सामाजिक न्यायको अनुभूति हुनुका साथै मुलुकका सबै नागरिक एकताबद्ध भएर रहन सह-अस्तित्वको वातावरणसमेत बनाउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- नेपालको अविभाज्यता जोगाउन एवम् यसको अखण्डतामाथि कुनै प्रश्नसमेत उपस्थित हुन नदिन देशका सम्पूर्ण जनतालाई समानताको अधिकारको प्रत्याभूति एवम् अवसर प्रदान गर्न सचेष्ट रहनुपर्नेको साथसाथै सीमान्तीकृत समुदायप्रति सकारात्मक विभेद (Positive discrimination) गर्नुपर्नेसमेतको अवसर धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था (Proviso) अनुसार आवश्यकता भएबमोजिम गर्नुपर्ने हुनाले संविधानको धारा १५४ लाई मध्यनजर राखी निवेदन मागअनुसार मधेसी समुदायको सशक्तीकरण गर्न र राज्यबाट समानताको हकतिर उन्मुख गराउन प्रयास गर्नु र आवश्यकताअनुसारको आयोग एवम् कानूनसमेत बनाउनु भनी नेपाल सरकारलगायतका विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकका तर्फबाट : अधिवक्ता सुनिल रञ्जन सिंह,
एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू गोविन्द शर्मा
(बन्दी), सुरेन्द्रकुमार महतो र दीपेन्द्र झा
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण
पौडेल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
को धारा १, ३, ४, १२(१), १३, २१,
१०७(२), १५४

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र
आदेश यसप्रकार छ :

म निवेदक कानून व्यवसायीको साथसाथै
एक सचेत नेपाली मधेसी नागरिक पनि हुँ। नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) ले
संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलन गर्न, सार्वजनिक
हक वा सरोकारको विवादमा समावेश भएको कुनै
संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न निरूपणका लागि आवश्यक
र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन
गराउन सर्वोच्च अदालतलाई बन्दीप्रत्यक्षीकरण,
परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत
जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्ने असाधारण
अधिकारक्षेत्र प्रदान गरेको छ। नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ जारी भई २०६७ साल बित्न
लाग्दासम्म पनि नेपाल सरकारले संविधानको धारा
१५४ बमोजिम मधेसी आयोग गठनका लागि कुनै कानून
नबनाई मधेसी आयोग गठन नगरेबाट संविधानको धारा
१२(१) द्वारा प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने मधेसी
समुदायको मौलिक हकाधिकारमा गम्भीर आघात पुग्न

गएको छ।

२०६३ सालमा भएको राजनीतिक
परिवर्तनपछि राजनीतिक सहमतिबाट नेपालको
अन्तरिम संविधान, २०६३ को निर्माण भई जारी
भएको हो। भिन्नभिन्न राजनीतिक दलहरूको
भावनालाई समेटेर जारी भएको नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को प्रत्येक धाराहरूको आआपनै
महत्त्व रहेको छ। संविधानको धारा १५४ मा “नेपाल
सरकारले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति,
मधेसी, अपाङ्ग, मजदुर वा किसानलगायत विविध
क्षेत्रको हक हितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक
आयोगहरू गठन गर्न सक्नेछ र त्यस्ता आयोगहरूको
गठन, काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था
कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने उल्लेख
गरिएको छ। आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक कारणले
पछाडि परेका उल्लिखित वर्ग, समूह, जातिको
उत्थानको लागि त्यस्ता आयोगहरूले रचनात्मक
कार्य गर्न सकून् भन्ने उद्देश्यले नै संविधानमा उक्त
आयोगहरूको गठनको परिकल्पना गरिएको हो।

संविधानमा उल्लिखित उपरोक्त
व्यवस्थाअनुसार नै नेपाल सरकारबाट राष्ट्रिय महिला
आयोग, दलित आयोगलगायतका आयोग गठन भई
हाल ती समुदायको हकहितको संरक्षण, संवर्द्धन र
विकासका लागि उक्त आयोगहरू कार्यरत् रही रहेका
छन्। तर संविधान मै किटान गरिएको मधेसी आयोग
हालसम्म गठन गर्नेतर्फ राज्यबाट कुनै चासो दिइएको
छैन। जसको कारण मधेसमा पहिचान, बेरोजगारी,
लैङ्गिक विभेद, साधन स्रोतको बाँडफाँडमा
असमानता, बाल विवाह, दाइजो प्रथा, घरेलु हिंसा,
गैरन्यायिक हत्या आदि जस्ता बिकराल समस्याहरू
दिन प्रतिदिन बढिरहेका छन्। यी समस्याहरूको
राज्यद्वारा समयमै सम्बोधन नहुँदा मधेस अहिले
समस्यै समस्याको जालो बन्दै गएको छ। मधेसका

समस्याहरूको वास्तविक पहिचान गरी समाधान गर्न यथाशिघ्र मधेसी आयोग गठन हुनु अति जरूरी भइसकेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा नेपाली जनताले २००७ साल पहिलेदेखि हालसम्म पटकपटक गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनमार्फत लोकतन्त्र, शान्ति र अग्रगमनका पक्षमा प्रकट भएको जनादेशको सम्मान गर्दै देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूको समाधान गरी राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने प्रतिबद्धता गरेको छ भने धारा ३ मा राष्ट्र भन्नाले बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त, समान आकाङ्क्षा र नेपालको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, अखण्डता, राष्ट्रिय हित तथा समृद्धिप्रति आस्थावान् रही एकताको सूत्रमा आबद्ध सबै नेपाली जनता समष्टिरूपमा राष्ट्र हो भनी राष्ट्रको परिभाषा गरेको र नेपालमा बसोबास गर्ने मधेसी जनता पनि नेपाली जनताभित्रको एक महत्त्वपूर्ण भाग भएको हुँदा मधेसी जनताको इच्छा र आकाङ्क्षालाई सम्बोधन गर्न पनि यथासक्य चाँडो मधेसी आयोग गठन गरिनुपर्दछ । साथै संविधानको धारा १२(१) ले प्रदान गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकलाई सुनिश्चित गर्न मधेसी आयोग गठन हुनु अपरिहार्य छ भने नेपाल सरकारले राष्ट्रिय महिला आयोग, दलित आयोगलगायतका आयोगहरू गठन गरिसकेको तर हालसम्म मधेसी आयोगको गठन नगरेबाट संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक र धारा २१ द्वारा प्रदत्त सामाजिक न्यायको हकको समेत उल्लङ्घन हुन गएको छ ।

अतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५४ अनुसार नेपाल सरकारले मधेसी आयोग गठन गर्नका लागि कानूनको निर्माण नगर्नुका साथै मधेसी आयोगसमेत गठन नगरी मधेसी

समुदायप्रति भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना, धारा १२(१), धारा १३ र धारा २१ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको हनन हुन गएको छ । मधेसी समुदाय समस्यै समस्याहरूको जालोले घेरिएका र ती समस्याहरूको समयमै समाधानको लागि पहल गर्न मधेसी आयोग गठन भएमा सहायकको भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने हुँदा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयलाई यथाशिघ्र मधेसी आयोग गठनको लागि आवश्यक कानून निर्माण गरी अविलम्ब मधेसी आयोग गठन गर्नु भनी परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ, साथै प्रस्तुत रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु भई रिट निवेदन गर्न म निवेदकको हकद्वैयसमेत पुग्ने र रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तु जटिल संवैधानिक महत्त्वको समेत भएकाले पेसीमा अग्राधिकार प्रदान गरी सुनुवाइ गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाउनु । साथै प्रस्तुत निवेदन मागका सम्बन्धमा निर्णय हुँदा विचार हुने नै हुँदा हाललाई अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन । तर प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारसमेतको देखिएकाले मुद्दाको प्रकृतिको आधारमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३) (च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।६ को आदेश ।

संविधानको धारा १५४ को व्यवस्था बाध्यात्मक नभई नेपाल सरकारले आवश्यक ठानेमा ती बर्गको हक हित संरक्षण गर्नका लागि आयोग गठन गर्न सक्ने भन्नेसम्मको व्यवस्था हो । मधेसी आयोग

गठन गर्नु भनी परमादेश माग गर्ने विपक्षीले मधेसी समुदायको हक हितका लागि नेपाल सरकारले यो यस कार्य गर्न नसकेको र सोका लागि धारा १५४ बमोजिम कै आयोग गठन गर्न आवश्यक रहेको भन्ने कुनै आधार र कारण उल्लेख गर्न नसक्नुका साथै यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट मधेसी आयोग स्थापनामा बाधा पुगेको वा निवेदकलगायतको संविधान प्रदत्त हकाधिकारको हनन् भएको हो भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न नसकेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५४ ले नेपाल सरकारलाई कुनै बाध्यात्मक कर्तव्य तोकेको देखिँदैन । कुनै निश्चित समुदाय वा क्षेत्रको हक हितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आयोग गठन गर्ने आवश्यकता नेपाल सरकारले महसुस गरेमा कानून निर्माण गरी त्यस्तो आयोग गठन गर्न सक्ने अधिकार कार्यकारिणीलाई प्राप्त हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यले संविधान निर्माताले उक्त व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त प्रावधानबमोजिम महिला आयोग गठन भएको देखिन्छ भने राष्ट्रिय दलित आयोग गठन गर्नको लागि अहिले यससम्बन्धी विधेयक व्यवस्थापिका संसद्मा विचाराधीन अवस्थामा छ । त्योदेखिबाहेक संविधानको धारा १५४ मा उल्लिखित कुनै पनि समुदाय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित अन्य आयोगहरू गठन भएको अवस्था देखिँदैन । अतः नेपाल सरकारलाई बाध्यात्मक कर्तव्य नै निर्धारण नगरिएको विषयमा परमादेश जारी हुन सक्ने अवस्था विद्यमान नहुनुका साथै यस व्यवस्थापिका संसद्लाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार र कारणसमेत रिट निवेदनमा खुलाएको नपाइएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद्को लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले आवश्यक र उपयुक्त देखेमा

संविधानको धारा १५४ को प्रयोजनको लागि कानून बनाई मधेसी आयोग गठन गर्न सक्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको भए पनि सो व्यवस्थालाई नेपाल सरकारले बाध्यात्मकरूपमा कानून बनाउनु नै पर्ने भनी व्याख्या गर्न मिल्ने होइन । कस्तो विषयमा के कस्तो कानून कहिले बनाउने भन्ने विषय व्यवस्थापिकाको विवेकको विषय भएको हुनाले त्यस्तो विषय न्याययोग्य हुन सक्दैन । मधेसीको हकमा संविधानको धारा १२(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको भए धारा ३२ र १०७ बमोजिम निवेदन गरी आघातित हक प्रचलन गराउन रोक लगाएको अवस्था छैन । मधेसी आयोग गठन गर्नको लागि कानून बनाउनुपर्ने भएमा आवश्यक कानून निर्माण गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयबाट नै कारवाही हुने हुँदा त्यस्तो विषयमा यस मन्त्रालयलाई जबर्जस्त विपक्षी बनाउनु आवश्यक नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट निवेदक अधिवक्ता श्री सुनिल रञ्जन सिंह, एवम् विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा (बन्दी), श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र श्री दीपेन्द्र झाले संविधानको धारा १५४ ले विभिन्न आयोगहरूको गठन गर्न सक्ने भनी व्यवस्था गरेबमोजिम नेपाल सरकारले महिला आयोग, दलित आयोग आदि गठन गरी ती आयोगहरू हाल कार्यरत रहेका छन् । तर नेपालका ४० प्रतिशतभन्दा बढी जनतासँग सम्बन्धित रहेको मधेसी आयोग हालसम्म सरकारले गठन गरेको छैन । संविधानको प्रस्तावनामा उल्लिखित जातीय क्षेत्रीय समस्याहरूको समाधानको लागि नै धारा १५४ को व्यवस्था गरिएको हो, जुन बाध्यात्मक पनि छ । यदि बाध्यात्मक नहुँदो हो त राज्यका निर्देशक सिद्धान्तान्तर्गत राखिन्थ्यो । त्यसो हुँदा सो धारामा उल्लेख भएको आयोगहरू गठन गर्न

सक्नेछ” भन्ने वाक्यांशलाई सरकारले मन लागे गर्ने र मन नलागे नगर्ने भनी गलत अर्थ लगाइनु हुँदैन। मधेसी भनी सिफारिस गरिदिने आयोग नभएकै कारण लोक सेवा आयोगमा समेत समस्या परिरहेको छ। मधेसका समस्याहरूको राज्यद्वारा समयमै पहिचान हुन नसक्दा मधेस समस्यै समस्याको जालो बन्दै गइरहेको छ। त्यसैले मधेसका समस्याहरूको वास्तविक पहिचान गरी ती समस्याहरूको समाधानका लागि समयमै सम्बन्धित निकायको ध्यान केन्द्रित गराउन मधेसी आयोग गठन हुनु अति आवश्यक रहेको हुँदा निवेदन मागबमोजिम परमादेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले संविधानको धारा १५४ मा “आयोगहरू गठन गर्न सक्नेछ” भनी उल्लेख भएअनुसार नेपाल सरकारले आवश्यक ठानेका आयोगहरू गठन गर्न सक्छ। तर उक्त धारामा “सक्नेछ” भनी उल्लेख भएकाले सो व्यवस्था बाध्यात्मक नभएको र प्रस्तुत विषय सरकारको विषयवस्तुभित्रको कुरा भएकाले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने होइन भनी बहस गर्नुभयो।

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रास्तावना, धारा ३, धारा १२(१), धारा १३, धारा २१ र धारा १५४ मा भएको व्यवस्थाअनुसार मधेसी समुदायको हक हितको संरक्षण संवर्द्धन, विकास एवम् सशक्तीकरण गर्नका लागि मधेसी आयोग गठन गर्नका लागि आवश्यक कानूनको निर्माण गरी यथाशीघ्र मधेसी आयोग गठन

गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य माग रहेको देखिन्छ।

३. निवेदन मागसम्बन्धमा प्रस्तुत भएका बहससमेत सुनी विचार गर्दा, कुनै पनि संविधानको प्रस्तावना, सो संविधानको महत्त्वपूर्ण भाग हो। त्यसैले संविधानको प्रस्तावनामा सो संविधानको मर्म र उद्देश्य प्रतिविम्बित भएको हुन्छ। त्यसकारण संविधानको धारा, उपधाराहरूको व्याख्या गर्दा संविधानको प्रस्तावनाको विपरीत हुने गरी गरिनु हुँदैन भन्ने कुरा सर्वस्वीकार्य नै हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनालाई हेर्दा, देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने सङ्कल्प गरिएको छ भने प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ। त्यस्तै संविधानको धारा (१) मा संविधान नेपालको मूल कानून हुने र संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भन्ने र धारा ४ मा नेपाल एक स्वतन्त्र, अभिभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, समावेशी सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हुने भनी राज्यको परिभाषा गरिएको छ।

४. उपर्युक्त कुराहरूलाई हृदयङ्गम गरी हेर्नु पर्दा नेपाल विविधतायुक्त सामाजिक संरचना भएको बहुजातीय, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक एवम् बहुभाषिक मुलुक भएको हुँदा विभिन्न समुदायको पहिचान र सभ्यताको संरक्षण गरी उनीहरूमाथिको भेदभावको अन्त्य तथा राज्यको मूल प्रवाहमा सबैको समावेशीकरण गर्दै समतामूलक समाजको निर्माण गर्नु

जनताको अभिमत प्राप्त जनउत्तरदायी लोकतान्त्रिक सरकारको कर्तव्य हो भन्ने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन र नेपालको विविधताको परिप्रेक्ष्यमा उपर्युक्त कुराहरूको न्यायोचित कार्यान्वयन भएमा त्यसले हाम्रो अखण्डतालाई बल पुर्याउने एवम् अनिवार्यरूपले कायम राख्नुपर्ने हाम्रो सह-अस्तित्वलाई जोगाउने कुरामा समेत विवाद हुन सक्दैन।

५. यिनै कुराहरूलाई नै मनन गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले विभिन्न समुदायको अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको छ, जसअन्तर्गत धारा १३ ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने, राज्यले नागरिकहरूकाबीच धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव नगरिने भनी समानता तथा भेदभाव विरुद्धको हकको प्रत्याभूति गरेको छ। त्यसकारणले समेत सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भनी सकारात्मक विभेदको व्यवस्थासमेत गरी सारभूत समानता (Substantive Equality) कायम गर्नेतर्फ उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले विशेष ध्यान पुर्याएको देखिन्छ। लोकतन्त्रको सुन्दर पक्ष भनेकै सामाजिक न्यायसहितको सारभूत समानता कायम गरी कानूनी शासनको स्थापना गर्दै देशमा सुशासन, शान्ति र समृद्धि कायम गर्नु हो। यसले गर्दा समग्र जनतामा सामाजिक न्यायको अनुभूति हुनुका साथै मुलुकका

सबै नागरिक एकताबद्ध भएर रहन सह-अस्तित्वको वातावरणसमेत बनाउँछ।

६. माथि उल्लिखित कुराहरूलाई अझ सुनिश्चितता प्रदान गर्न सकारात्मक विभेद (Positive discrimination) को सिद्धान्तअनुसार समानतालाई अग्रगामी गति प्रदान गर्न संविधानको धारा १५४ मा “नेपाल सरकारले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी, अपाङ्ग, मजदुर वा किसानलगायत विविध क्षेत्रको हकहितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक आयोगहरू गठन गर्न सक्नेछ। त्यस्ता आयोगहरूको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्थासमेत गरिएको पाइन्छ।

७. सो सम्बन्धमा लिखित जवाफमा उठाइएको तर्कतर्फ विचार गर्दा संविधानको उक्त धारामा उल्लेख भएको “सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था बाध्यात्मक व्यवस्था होइन भनी विपक्षीहरूबाट पेस भएको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ। तर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १ अनुसार यो संविधान नेपालको मूल कानून हुने र संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भनी स्पष्ट उल्लेख भएको सन्दर्भमा हेर्दा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय जस्तो जिम्मेवार निकायले त अझ संविधानमा उल्लिखित व्यवस्था कार्यान्वयन गरी संविधानलाई जीवन्तता प्रदान गर्नुपर्नेमा संविधानले निर्दिष्ट गरेको व्यवस्थालाई नै बाध्यात्मक हैन भनी हलुका ढङ्गले प्रस्तुत भई लिखित जवाफ फिराउने कार्य लोकतान्त्रिक व्यवस्थाको आधारस्तम्भका रूपमा रहने जवाफदेही र उत्तरदायी शासन व्यवस्थासँग र समानता स्थापित गर्ने संविधानको भावनासँग मेल खाने कुरा होइन। संविधानमा भएको उक्त प्रावधानबमोजिम नै महिलाहरूको हकहितको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नको लागि राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन, २०६३ जारी भई

महिला आयोगको गठन भएको र हाल सो आयोग क्रियाशील रहेको देखिनुका साथै दलित वर्गको उत्थान र विकासका लागि राष्ट्रिय दलित आयोगको गठनसमेत भइसकेको देखिन्छ। तर उक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम यस मुलुकको एक तिहाईभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको जनताको सम्बन्धमा मधेसी आयोग गठन गर्नका लागि नेपाल सरकारबाट पहल भइरहेको भन्नेसमेत विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन नआई संविधानले निर्दिष्ट गरेको संवैधानिक व्यवस्थालाई कार्यान्वयनतर्फ क्रियाशील रहेको भन्ने देखिन नआएसमेतबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) ले सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी संविधान प्रदत्त मौलिक हकको संरक्षण र सार्वजनिक सरोकारको विवाद समावेश भएको संवैधानिक प्रश्नको निरूपण गरी त्यस्तो संवैधानिक हकको प्रचलन गराई पूर्ण न्याय प्रदान गर्ने कर्तव्य यस अदालतको हुन आउँछ।

८. अतः माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख भएबमोजिम नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हो भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४ मा स्पष्ट उल्लेख गरिएको परिप्रेक्ष्यमा यस देशका सीमान्तीकृत (Marginalized) रहेका समुदायहरूको उत्थानको निमित्त नेपाल सरकारबाट समुचित प्रयास हुनुपर्नेमा दुईमत हुन सक्दैन। संविधानको प्रस्तावनामा उल्लिखित देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न व्यक्त गरिएको सङ्कल्प, धारा १२ मा उल्लिखित स्वतन्त्रताको हक एवम् धारा १३ मा उल्लिखित समानताको हकसम्बन्धी व्यवस्था र धारा २१ मा उल्लिखित सामाजिक न्यायको हकसमेतलाई ध्यानमा राखी

संविधानले निर्धारित गरेको कर्तव्यको जिम्मेवारीपूर्वक नेपाल सरकारबाट पालना गर्नुपर्ने कुरामा समेत विवाद हुन सक्दैन। विपक्षहरूबाट प्रस्तुत भएका लिखित जवाफहरूबाट त्यसतर्फ केही उल्लेखनीय कार्य भएको पाइएको छैन एवम् नेपाल सरकारतर्फबाट नेपालको अविभाज्यतालाई विवादरहित बनाउन र लोकतन्त्रका लागि अनिवार्यरूपले चाहिने समावेशीकरणको समुचित प्रयास गर्न इच्छुक रहेको कुरासमेत व्यक्त भएको पाइएको छैन। तसर्थ नेपालको अविभाज्यता जोगाउन एवम् यसको अखण्डतामाथि कुनै प्रश्नसमेत उपस्थित हुन नदिन देशका सम्पूर्ण जनतालाई समानताको अधिकारको प्रत्याभूति एवम् अवसर प्रदान गर्न सचेष्ट रहनुपर्नेको साथसाथै सीमान्तीकृत समुदायप्रति सकारात्मक विभेद (Positive discrimination) गर्नुपर्नेसमेतको अवसर धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था (Proviso) अनुसार आवश्यकता भएबमोजिम गर्नुपर्ने हुनाले संविधानको धारा १५४ लाई मध्यनजर राखी निवेदन मागअनुसार मधेसी समुदायको सशक्तीकरण गर्न र राज्यबाट समानताको हकतिर उन्मुख गराउन प्रयास गर्नु र आवश्यकताअनुसारको आयोग एवम् कानूनसमेत बनाउनु भनी नेपाल सरकारलगायतका विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त आदेशमा सहमत छु।

न्या. दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल फागुन २५ गते रोज २ शुभम्।
इजलास अधिकृत : फणिन्द्र पराजुली, नगेन्द्र कालाखेती

निर्णय नं.१३८४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।८।२२।२
०६७-CI- ०७५७

मुद्दा : करारीय दायित्वबाट मुक्त गरी क्षतिपूर्ति दिलाई
पाउँ।

पुनरावेदक/वादी : काभ्रेपलान्चोक जिल्ला ज्याम्दी
गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने उज्वोल अनुप लामा
विरुद्ध
प्रत्यर्था/प्रतिवादी : जिल्ला विकास समितिको
कार्यालय, तनहुँ

- करारनामाले पक्षहरूको बीचमा दायित्वसमेत सिर्जना गर्दछ, जुन दायित्व पक्षहरूले अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। करारनामाको सर्त पालना नगरेको कारणले कुनै पक्षलाई क्षति पुग्न गएमा सोको पूर्ति गर्ने दायित्व सो सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षको हुन्छ। सामान्यतः करारको सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षले दायित्व वा क्षतिपूर्ति नगरेसम्म उपचारको बहानामा अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने अवस्था नहुने।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट :
प्रत्यर्था/प्रतिवादीको तर्फबाट : वरिष्ठ अधिवक्ता
बालकृष्ण नेउपाने

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- करार ऐन, २०५६ को दफा २(क), ७३(ग),
७४, ७५, ७९ र ८०

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री ईश्वरराज आचार्य

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री खेमराज शर्मा

मा.न्या. श्री नीता गौतम दीक्षित

फैसला

न्या. सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क)
बमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर वादीको
मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भन्ने निवेदनमा यस अदालतबाट
निरस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

विपक्षी जि.वि.स.तनहुँसँग मिति
२०५९।११।९ मा ढोरफिर्दी गा.वि.स.स्थित सेती
नदिको किमलडाँडा तथा सुरौदीघाटबाट विपक्षीद्वारा
निर्धारित चार किल्लाभिन्न तोकिएको दररेटअनुसार
ढुङ्गा, बालुवा, गिटी, ग्राभेल बिक्री गरी शुल्क उठाउन
पाउने र सोबापत म फिरादीले रु.१५,७६,९९९।९९
विपक्षीलाई बुझाउनु पर्ने र सम्झौता अवधि मिति
२०५९ साल साउन १ गते देखि २०६० साल असार
मसान्तसम्म कायम हुने गरी सम्झौता भएको थियो।
उक्त करारमा उल्लिखित ४ किल्लाभिन्नको ठेक्का
स्थल निर्विवादरूपमा उपभोग गर्न उपलब्ध गराउनु
पर्नेमा सोबमोजिम उपलब्ध नगराई ठेक्का सञ्चालन
हुन नसकी मलाई दाङबाट पूर्णघाट सञ्चालनको लागि
ज्यामी ल्याउँदा १८४ जनाको प्रति व्यक्ति रु.३००।-
का दरले हुने रु.५,५२००।-, १८४ जना ज्यामिको

१९ दिनको पारिश्रमिक प्रतिव्यक्ति रु.१००।- का दरले हुनेरकम रु.३,४९,६००।-, काम सम्पन्न हुँदासम्म हुन आउने मुनाफा रु.२,३६,५४९।-, कम्पनीको शाखामा भएको जति रु.२०,०००।-, बैंक खर्च रु.१०,०००।-, अन्य खर्च रु.१५,०००।-, ठेक्का विड गर्दा धरौटी रकम रु.३९,४२५।- समेत जम्मा रु.७,२५,७७४।- (सात लाख पच्चिस हजार सात सय चौहत्तर रुपैयाँ) क्षति पुग्न गएकाले विपक्षीबाट उक्त क्षतिपूर्ति दिलाई करारबमोजिमको दायित्वबाट मुक्त गरी मिति २०५९।७।६ मा राखेको रु.३,५०,०००।- बराबरको बैंक ग्यारेन्टी र मालपोत कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकमा अमृतनारायण लामाको नाउँको काभ्रेपलान्चोक जिल्ला नारायणस्थान गा.वि.स.वडा नं.२ (ख) कि.नं. १०२१, ७३६ र ८२१ को जग्गा मिति २०५९।१।१९ मा धनजमानी राखिएका जग्गाहरू फुकुवा गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद दाबी ।

विपक्षी वादी र यस कार्यालयको बीचमा भएको सम्झौतामा ज्यामी ल्याउँदा लाँदा लाग्ने खर्च ब्यहोर्ने तथा काम गर्न नपाएको दिनको पारिश्रमिक दिने गरी सम्झौता भएको छैन । फिरादमा उल्लिखित घाटको सञ्चालन सम्बन्धमा कुनै व्यक्ति वा संस्थाको दाबी बिरोध छैन । कुनै व्यक्ति वा संरक्षकले यो घाट हाप्रो अधिकारभित्रको हो, घाटमा ठेक्का पट्टा बन्दोवस्त नगर्नु होला भनी कहीं कतै निवेदन दिई दाबी गरेको जानकारीसमेत यस कार्यालयलाई छैन । आ.व. २०५९।०६० मा मात्र टेण्डर आह्वान गरी ठेक्का पट्टा दिइएको होइन । सोभन्दा अगाडिसमेत टेण्डर आह्वान गरी ठेक्का पट्टा दिइएको थियो । यो आ.व.२०६०।२०६१ को लागि पनि किमलडाँडा सुरौदीघाटको लागि टेण्डर आह्वान गरी टेण्डर परी स्वीकृतसमेत भइसकेको छ । विपक्षीले घाट सञ्चालन गर्न नपाएको होइन । विपक्षीले यस कार्यालयलाई तिर्नु पर्ने रकम तिर्नु बुझाउन नपरोस् भनी करारीय

दायित्वबाट उम्कनको लागि यो झुठ्ठा फिराद गरेको हुँदा झुठ्ठा फिराद दाबीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

अदालतको आदेशानुसार बुझिएका वादी, प्रतिवादीको साक्षीहरूको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

अदालतको आदेशानुसार झिकाइएको जि.वि.स. तनहुँबाट प्राप्त प्रमाण मिसिल सामेल रहेको ।

यसै करारसम्बन्धमा यिनै वादीले सम्मानित पुनरावेदन अदालत पोखरामा दिइएको निषेधाज्ञा मुद्दा मिति २०६०।८।३ को फैसलाउपर सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेको भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट लेखी आएको हुँदा त्यो मुद्दा टुङ्गो नलागी यो मुद्दा किनारा गर्न नमिल्ने भएकाले उक्त मुद्दा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएपछि सो मुद्दाको मिसिल झिकाई साथै राखी यो मुद्दा जगाई कारवाही किनारा गर्ने गरी मिसिल मुलतबीमा राखी दिने भन्नेसमेत व्यहोराको तनहुँ जिल्ला अदालतको आदेश ।

यसै करारसम्बन्धमा यिनै वादीले सम्मानित पुनरावेदन अदालत पोखरामा दिएको निषेधाज्ञा मुद्दाको फैसलाउपर सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परी सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई दिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको तनहुँ जिल्ला अदालतको आदेश ।

वादी उज्वोलअनुप लामा र प्रतिवादी जिल्ला विकास समिति तनहुँबिच २०५९।१।१९ मा भएको आ.व.२०५९।०६० को तनहुँ जिल्ला स्थित डोरफिर्दी गा.वि.स.अन्तर्गत (सुरौदी किमल डाँडाघाट) को ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा बिक्री ठेक्काको सम्झौतापत्रको दफा १०(ख) मा गुरुडको चिहानको ठाउँको ५० मिटर सुक्ला गण्डकीतर्फ एरियामा झिक्न

नपाउने भन्ने उल्लेख भएको र उक्त सम्झौतामा उल्लिखित चारकिल्लाभित्र ढुङ्गा, बालुवासमेत झिक्न कुनै बाधाअड्चन कहींबाट आएमा जिल्ला विकास समितिले आवश्यक कारवाही गरिदिनु पर्नेछ भन्ने कुरा सम्झौतामा उल्लेख भएको नपाइएको हुँदा बाधाअड्चन अबरोध भएको ठोस सबुदको अभाव देखिँदा वादी दाबी पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु तनहुँ जिल्ला अदालतको फैसला ।

करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ मा करार गर्ने प्रत्येक पक्षले करारबमोजिमको दायित्व पूरा गर्नुपर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ। गिटी, बालुवा, ढुङ्गासम्बन्धी प्रस्तुत करार निरन्तर दायित्व सृजना भइरहने करार हो। घाट विवादरहित नभएको अवस्थामा घाटमा आउने हरेक बाधाअड्चन अवरोधको समाधान गर्ने दायित्व घाट ठेकामा लगाउने पक्षको हो। सो दायित्वबाट विपक्षी जि.वि.स.पन्छिन खोजेको प्रष्टै छ। करार ऐन, २०५६ को दफा ७५ मा भएको कानूनी व्यवस्थाको परिपालनामा स्वयम् जि.वि.स.ले ध्यान दिएको छैन। यस्तो अवस्थामा करारीय दायित्व पनि पालना नगर्ने स्वयम् आफैँले करार तोड्ने कार्य विपक्षी संस्थाबाट भएको छ। त्यसैले सम्झौतामा कुनै सर्त उल्लेख भएको छैन भन्दैमा कानूनतः सम्झौतामा अन्तर्निहित हुने दायित्वबाट करारीय पक्षलाई उन्मुक्ति दिन मिल्दैन। सो उन्मुक्ति दिने गरी भएको तनहुँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टाई मेरो माग दाबीअनुसार इन्साफ गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी उज्वोलअनुप लामाको पुनरावेदन अदालत, पोखरामा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादीले २०६०।२।१४ को ठेक्का तोड्ने निर्णयलाई स्वीकार गरी बसेको र त्यसको विपरीत क्षतिपूर्ति पाउँ भन्ने दाबी रहेकामा सुरु तनहुँ जिल्ला अदालतले ठेक्काको सर्त उल्लेख गर्दै वादी दाबीबमोजिम गर्न मिलेन भन्दै वादी दाबी पुग्न नसक्ने

गरी मिति २०६५।३।१५।१ मा गरेको फैसला मिलकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालतको फैसला ।

मलाई परेको ठेक्कास्थलमा करारमा सहमति भएबमोजिमको कार्य प्रतिवादी स्वयम्द्वारा सञ्चालन गरी मलाई आर्थिक, मानसिक रूपमा दुःख र हैरानी दिने कार्य गरी प्रतिवादीबाट प्रारम्भदेखि नै सम्झौता उल्लङ्घन भएको छ। सोतर्फ सुरु तनहुँ जिल्ला अदालतको फैसला र पु.वे.अ पोखराको फैसला मौन छ। यसरी विपक्षी जसले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न चुकेको छ उसैको पक्षमा हुने गरी भएको पु.वे.अ.पोखराको फैसलामा गम्भीर त्रुटि हुन पुगेको छ। करार ऐन २०५६ को दफा २(क) बमोजिम विपक्षी र मेरो बीचमा करार भएको हो। सोबमोजिम करार ऐन, २०५६ को दफा ७३(ग), ७५(३), ७९ र ८० बमोजिम विपक्षीले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेको र सोबाट विपक्षीले उन्मुक्ति पाउने अवस्था छैन। अतः तनहुँ जिल्ला अदालत र सोलाई सदर गर्ने पु.वे.अ. पोखराको मिति ०६६।६।२९ को फैसला उल्टी गरी वादी दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदक र विपक्षीबीच २०५९।११।९ मा सम्झौता भई सोही मितिमा जिल्ला विकास समितिले कार्यादेश दिएको देखिन्छ। साथै प्रस्तुत मुद्दाको फिरादपत्र २०६०।२।१४ मा दर्ता भएपछि मिति २०६०।२।१४ मा सम्झौता रद्द गर्ने गरी प्रतिवादीबाट निर्णय भएको हुँदा दाबी नपुग्ने ठहराई गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ५४ बमोजिम प्रमाण मूल्याङ्कनसम्बन्धी त्रुटि विद्यमान रहेकाले न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा १२(१) (क) अनुसार दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसमेतका मिसिलहरू अध्ययन गरी निम्नबमोजिमको बहससमेत सुनियो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी जिल्ला विकास समिति तनहुँको तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण नेउपानेले वादी र जि.वि.स. बीचमा भएको सम्झौतामा ज्यामी ल्याउँदा लाँदा लाग्ने खर्च जि.वि.स. ले व्यहोर्ने तथा काम गर्न नपाएको दिनको पारिश्रमिक दिने गरी सम्झौता भएको छैन। कुनै व्यक्ति वा संरक्षकले यो घाट हाम्रो अधिकारभित्रको हो, घाटमा ठेक्का पट्टा बन्दोवस्त नगर्नु होला भनी कहीं कतै निवेदन दिई दाबी गरेको जानकारीसमेत छैन। विपक्षीले घाट सञ्चालन गर्न नपाएको होइन। विपक्षीले करारमा उल्लिखित वैकल्पिक उपायको प्रयोग नगरी अदालतमा प्रवेश गरेकाले फिराद दाबी कानूनविपरीत छ। विपक्षीले जि.वि.स. कार्यालयलाई तिर्नुपर्ने रकम तिर्नु बुझाउन नपरोस् भनी करारीय दायित्वबाट उम्कनको लागि झुठ्ठा फिराद गरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको आदेश सदर होस् भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उपरोक्तबमोजिमको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन सोसम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो।

२. यसमा प्रतिवादी जि.वि.स. तनहुँले करारनामाको सर्तबमोजिम करार कार्यान्वयनको वातावरण मिलाइदिन नसकेको कारणले मलाई रू.७,२५,७७४।-(सात लाख पच्चीस हजार सात सय चौहत्तर रूपैयाँ) क्षति पुग्न गएकाले प्रतिवादीबाट सोरकम क्षतिपूर्तिस्वरूप दिलाई करारबमोजिमको दायित्वबाट मुक्त गरी बैंक ग्यारेन्टीबापत राखिएका जग्गाहरूसमेत फुकुवा गरी पाउँ भन्ने मुख्य फिराद दाबी र वादीले जि.वि.स.कार्यालयलाई तिर्नु पर्ने रकम तिर्नु

बुझाउन नपरोस् भनी करारीय दायित्वबाट उम्कनको लागि झुठ्ठा फिराद गरेको हुँदा झुठ्ठा फिराद दाबीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएउपर वादीले मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भनी दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भएको देखिन आयो।

३. वादी दाबीको बिषयवस्तुको ठेक्कामा पुनरावेदक वादी र जिल्ला विकास समिति तनहुँबीच ठेक्का सञ्चालनमा मिति २०५९।९।२९ सम्म कुनै विवाद नरही निर्वाधरूपले ठेक्का सञ्चालन भएको र सो ठेक्काबापत तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम मिति २०५९।९।०।२ भित्र चुक्ता गर्ने भनी मिति २०५९।९।२९ मा निवेदन दिएको तथ्य मिसिलबाट देखिन आयो। मिति २०५९।९।०।२ मा ठेक्का लिने पक्षले रकम नबुझाएको अवस्थामा र सम्झौतासमेत नगरेको भनी वादीलाई सम्झौताको लागि पटकपटक बोलाउँदासमेत नआएकाले निजले जि.वि.स. कार्यालयमा दाखिल गरेको रकम, बोलपत्रसाथ पेस गरेको धरौटी र रा.वा बैंक, टेकुबाट जमानत प्राप्त रकमसमेत दाखिल गर्नेतर्फ आवश्यक कारवाही चलाउने र सो घाटसम्बन्धमा ठेकेदार उज्वोलअनुप लामालाई हटाई जि.वि.स.कार्यालयबाटै छुट्टै व्यवस्था गर्ने र सोही मितिदेखि निज ठेकेदारलाई रोक्का गरी ठेकेदारलाई पट्टा पूर्जी दिएको र अर्को जानकारी प्राप्त नभइन्जेल कुनै कसैलाई निर्माण सामग्री ढुङ्गा, बालुवा गिट्टी, ग्राभेल आदि झिक्न नदिनु (रोक्का राख्नु) भनी जि.वि.स. कार्यालय तनहुँले पत्र पठाएको देखिन्छ।

४. सोपश्चात् मिति २०५९।९।१९ मा मात्र ठेकेदार उज्वोलअनुप लामालाई कार्यादेशको पत्र दिएको देखिन्छ। २०५९।९।१९ मा मात्र कार्यादेश पाएको घाट चलाउन जाँदा २५ प्रतिशतमात्र घाट

चल्ने अवस्था देखी जि.वि.स.सँग अनुगमन माग हुँदा हालसम्म उचित निर्णय पठाउन नसकेकाले २५ प्रतिशत हुन आउने रकमबाहेक अन्य बाँकी रकम बैंक जमानीपत्र, धन जमानीपत्र, ज्यामी फिर्ता गर्दा लागेको खर्च, मुनाफासमेतको रकम क्षतिपूर्तिसमेतको रकम फिर्ता दिलाई पाउँ भन्ने २०५९।१२।१९ को निवेदनका सम्बन्धमा बैठक राखी पेस हुँदा आदेश भै सर्तनामाबमोजिम जि.वि.स.लाई बुझाउनु पर्ने बाँकी रकम र सोको हर्जानासमेत निजबाट असुलउपर गर्ने गरी सोही मितिबाट ठेक्का तोड्ने गरी २०६०।२।१४ मा निर्णय भएको पाइन्छ । जुन निर्णयको विरुद्ध पुनरावेदक वादीले कहीं कतै उजुर गरी कारवाही नचलाई उक्त निर्णयउपर चित्त बुझाई बसेको देखिन्छ ।

५. वादी प्रतिवादीहरूबीच भएको सम्झौता एवम् पत्राचारसमेतको आधारमा वादीले दोस्रो किस्ता २०५९ फागुन मसान्तसम्म र अन्तिम किस्ता २०५९ चैत्र मसान्तभित्र प्रतिवादीलाई बुझाउनु पर्नेमा पुनरावेदक वादीले सो बुझाउन बाँकी रकम बुझाएको देखिन आएन । ठेक्काको काम स्वाभाविकरूपमा गर्न नपाएको कारणले घाटा भएकाले क्षतिपूर्तिसमेतको जम्मा रकम रु ६,६०,३४९।- दिलाई पाउँ भनी पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादी जि.वि.स. तनहुँलाई मिति २०५९।१२।१९ मा निवेदन दिएको देखिन आयो । मिति २०६०।२।१४ मा फिराद परेको र जि.वि.स. बाट मिति २०६०।२।१४ मा निर्णय गरी सोही मितिदेखि ठेक्का तोडेको निर्णय गरेको देखिन्छ ।

६. वादी प्रतिवादीहरूको बीचमा मिति २०५९।१।१९ मा भएको ठेक्काको सम्झौतापत्रको बुँदा नं. ९ मा जि.वि.स. कार्यालय र ठेकेदारबीच कुनै विवाद उत्पन्न भएमा जि.वि.स. को निर्णय अन्तिम हुनेछ भन्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । विवादको करारमा पक्षहरूको बीचमा विवाद उत्पन्न भएमा जि.वि.स. को निर्णय अन्तिम हुने भन्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत

मुद्दाको विषयमा करारका पक्षहरूको बीचमा कुनै संवाद एवम् छलफल भई कुनै निर्णयसमेत भएको देखिँदैन । यसरी करारमा उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम विवाद समाधानको उपाय अवलम्बन नगरी पुनरावेदक वादी अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन आयो । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा निस्सा प्रदान गर्दा लिइएका आधारहरूसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. प्रस्तुत विवाद करारसँग सम्बन्धित रहेकामा विवाद छैन । करारनामाले पक्षहरूको बीचमा दायित्वसमेत सिर्जना गर्दछ, जुन दायित्व पक्षहरूले अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । करारनामाको सर्त पालना नगरेको कारणले कुनै पक्षलाई क्षति पुग्न गएमा सोको पूर्ति गर्ने दायित्व सो सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षको हुन्छ । सामान्यतः करारको सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षले दायित्व वा क्षतिपूर्ति नगरेसम्म उपचारको बहानामा अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने अवस्था हुँदैन ।

८. अतः उल्लिखित तथ्य एवम् विवेचनासमेतको आधारमा मिति २०६०।२।१४ को प्रतिवादीको ठेक्का तोड्ने निर्णयलाई वादीले स्वीकार गरी बसेको र त्यसको विपरीत क्षतिपूर्ति पाउँ भन्ने दाबी रहेकामा तनहुँ जिल्ला अदालतबाट वादी दाबी पुग्न नसक्ने भनी ठहरी भएको फैसला सदर हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।६।२१ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर गते २२ रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: रमेश रिजाल

निर्णय नं. १३८५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।१०।२८।१४
०६९-CR-०७१८

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला झापा, भद्रपुर
नगरपालिका वडा नं. ५ घर भई झापा
कारागारमा रहेको सुभाष राय
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : कृष्ण कन्हैया महतोको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०६९-CR-०८११

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला झापा, भद्रपुर
नगरपालिका वडा नं. ५ घर भई झापा
कारागारमा रहेको महेन्द्र राय
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : कृष्ण कन्हैया महतोको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०६९-CR-०८८७

पुनरावेदक / वादी : कृष्ण कन्हैया महतोको जाहेरीले
नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला झापा, भद्रपुर नगरपालिका
वडा नं. ५ बस्ने श्रीमती शान्ति राय राउत

- प्रतिवादीहरूबीच लेनदेनसम्बन्धी काम कारवाही भएको भन्ने अभियोगपत्रको व्यहोराबाट प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मारु पर्ने कारण नहुँदा आफूले पैसा लिनुपर्ने मृतक जीवित रहेमा प्रतिवादीको पैसा उठ्ने सम्भावनालाई प्रतिवादीले मृतकको हत्या गरेर समाप्त पार्ने कुरा तर्कसङ्गत नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- अनिश्चित र संदिग्ध कुरालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको जामा पहिराउनु प्रमाणसम्बन्धी कानूनी सिद्धान्त र न्यायिक मान्यताको उपहास गर्नुहुनेछ । प्रतिवादीहरू विरुद्ध प्रत्यक्ष प्रमाण छँदैछैन । मारुपर्ने कारण पनि शङ्कारहित किसिमबाट आउन सकेको छैन । फौजदारी कसुरमा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदाबी ठोस, निर्विवाद र शङ्कारहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल एवम् विद्वान् अधिवक्ता युवराज भण्डारी र सेमन्त दाहाल

प्रत्यर्थीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता भरतलाल शर्मा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १, ३, १३(२) नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री गोपाल भट्टराई

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या.श्री उदयप्रकाश चापागाई

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।६।८ को फैसलाउपर प्रतिवादीहरू एवम् वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

म जाहेरवालाको सहोदर दाजु शिव महतो मिति २०६८।२।२८ गते दिउँसो घरबाट हिँड्नु भएकामा, जिल्ला झापा भद्रपुर-१ स्थित नयाँबजार कदम बगान छेउमा दाजुको मृत्यु भएको अवस्थामा थाहा हुन आएकाले के कसरी मृत्यु हुन गयो सोको यकिन जाहेरी दर्खास्त पछि गर्ने हुँदा हाल विष सेवन गरी मरेको हो कि भनी आशङ्का रहेको हुँदा यो जाहेरी दर्खास्त लिई उपस्थित भएको छु भन्ने व्यहोराको कृष्णकन्हैया महतोको मिति २०६८।२।२९ को जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला भद्रपुर न.पा. १ स्थित पूर्वमा मेची खोला, पश्चिममा भद्रपुरबाट महेशपुर आवतजावत गर्ने पक्की सडक, उत्तरमा भुवन मुखियाको पक्की घर, दक्षिणमा कदम बगान यति चार किल्लाभिन्न चेताराज आचार्यको जग्गामा रहेको बनमाराको झाडीमा उत्तर टाउको, दक्षिण गोडा, दायाँ छेउमा Terminator लेखिएको विषयको बोतलको २ वटा बिको खुल्ला अवस्थामा रहेको, लास रहेको स्थानमा झारपात माडिएको, लास रहेको स्थानदेखि अन्दाजी १० मिटर उत्तरमा मृतकको मे.१.प. १२२३ नं. को मोटरसाइकल रहेको, दायाँ हात र खुट्टा खुम्चिएको, दुवै हातको मुट्टी खुल्ला रहेको कपाल लामो पानीले भिजेको, नाकबाट

रगत निस्केको, मुख बन्द, नङ निलो कालो देखिएको, बायाँ पुठा छेउमा छाला खुइलिएको, लिङ्गमा केही पनि ननिस्केको, मलद्वारबाट दिशा निस्केको भन्ने व्यहोराको मिति २०६८।२।२९ मा भएको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

Cannot be determined till all the visceral reports arrive भन्ने व्यहोराको मेची अञ्चल अस्पताल भद्रपुर झापाबाट मिति २०६८।२।२९ मा भएको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

२०६८।२।२८ गते शनिबार म जाहेरवालाको दाजु शिव महतोले सालो सुभाष राय माझमा र साधु महेन्द्र राय पछाडि बसी आफ्नो मे.१ प. १२२३ नं. को मोटरसाइकलमा सवार भै निज साधु महेन्द्र रायले नखोलेको सिग्नेचर बोटल बोकी घटनास्थलमा आएको रिक्सा चालक सुरेन राजवंशीले देखेका रहेछन् । नयाँ भाउजू हुन आउने शान्तिराय महतो आफ्नो साइकलमा घटनास्थलमा आइ बसेको कदम बगानमा घास काट्ने श्यामसुन्दर मारवाडीको नाम थाहा नभएको गोठालाले देखेका रहेछन् । दाजु शिव महतो तथा प्रतिवादी महेन्द्र राय, शुभाष राय र शान्तिराय महतोसमेत चारजना भई उक्त कदम बगानमा बसी रक्सी खाई मेरो दाजुलाई समेत खुवाई रक्सीले मातेपछि जबर्जस्ती विष सेवन गराई मारेको रिक्सावाला र श्यामसुन्दरको गोठालासमेतको भनाइबाट खुल्न आएको र म जाहेरवालाको दाजु शिव महतोको मृत्यु कदम बगानमा हुनु साथै उक्त स्थानमा विषका बोतल भेटिनु र सोही स्थानमा नै दाजुलाई मृत अवस्थामा भेटिनु, मृतक दाजुको एकातिरको गालामा चोट देखिनु, मुख आँ भएको हुनुसमेतबाट यी प्रतिवादीहरूले विष सेवन गराई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. कसुरमा ऐ.को १३ नं. बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्णकन्हैया महतोको मिति २०६८।३।२ गतेको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६८।२।२८ गते मैले भद्रपुर बजारबाट रिक्सामा प्यासेन्जर राखी बस स्टैन्ड गइरहेको अवस्थामा भद्रपुरको बाखा हटिया लाग्ने ठाउँमा पुग्दा विपरीत दिशा तथा भद्रपुर बस स्टैन्डतर्फबाट निज मृतक शिव महतो चढ्ने मोटरसाइकलमा ३ जना सवार थिए। मोटरसाइकल अनकन्ट्रोल गरी चलाएका थिए मैले शिव दाई मोटरसाइकलले ठक्कर दिनु हुन्छ कि कया हो भन्दा उक्त मोटरसाइकलको बीचमा बस्ने मानिस हाँसेका थिए। तत्काल नचिनेका हाल आएर बुझ्दा निज पक्राउ परी आएका महेन्द्र राय भन्ने थाहा पाएँ। निजले जम्बु बोटलमा कालो कोक जस्तै तरल पदार्थ बोकेका थिए। निजहरूको पछाडि बस्ने सुभास राय भन्ने थाहा पाएँ। म घर बसिरहेको अवस्थामा शिव महतोको विष सेवनबाट मृत्यु भएको भन्ने हल्ला सुनेकाले घटनास्थल जाँदा मृतकलाई बनमारा घारीमा मृत अवस्थामा देखेको हुँ। लास रहेको स्थान देखि अ. १० मिटर उत्तरमा मोटरसाइकल थियो। उक्त स्थानको वरपर २ वटा विषादी पदार्थको बट्टा थियो। वारदात भएको दिन मृतकले चलाएको मोटरसाइकलमा पछाडि बस्ने व्यक्तिहरू यिनीहरू नै हुन् भनी सनाखतसमेत गरिदिए। वारदात भएका दिन प्रतिवादीहरू सुभाष राय, महेन्द्र राय मृतकसँगै हिँड्नु हुनु र सोही दिन निज शिव महतोको लास फेला परेका कारण यिनै प्रतिवादीहरूले निजलाई विष खुवाई मारेकामा विश्वास लाग्छ। प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको सुरेन राजवंशीको मिति २०६८।३।१२ मा भएको घटना विवरण कागज।

मिति २०६८।२।२८ गते म घटनास्थल भनिएको स्थान तथा शिव महतोको लास फेला परेको स्थान नजिकै घाँस काटिरहेको थिएँ। दिनको अ. १२.३० बजेको समयमा मैले नचिनेका १ जना मानिस मोटरसाइकलमा आइ पुगे र मोटरसाइकल कदम बगानको चौरीमा राखी बसेका थिए। केही छिनपछि

एकजना र अर्कोसमेत २ जना लेडिज साइकलमा सिङ्गल सिङ्गल बसी आए र कदम बगानमा बसेका मान्छेसँग भेट गरी गफ गरी २०/२५ मिनेटपछि साइकिलमा जाने २ जना साइकिलमै बसी फर्किए। म घाँसको भारी पुर्याई फर्कदा मोटरसाइकल पहिलेकै स्थानमा थियो। भोलिपल्ट जाहेरवालाको दाजु शिव महतोको लास परेको सुनी थाहा पाएँ। प्रतिवादी सुभाष राय र महेन्द्र रायसमेतलाई यस कार्यालयबाट देखाउँदा देखेँ पहिचान गरेँ मृतकलाई घटनास्थलमा भेट्न जाने मानिसहरू यिनीहरू नै हुन् भनी सनाखतसमेत गरिदिए। प्रतिवादी सुभाष राय र महेन्द्र रायसमेतले नै शिव महतोलाई विषादी पदार्थ खुवाई कर्तव्य गरी मारेकामा विश्वास लाग्छ। निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको तिलक भुजेलले मिति २०६८।३।१२ मा गरी दिएको घटना विवरण कागज।

मिति २०६८।२।२७ गतेका दिन म भारतको गलगलिया भन्ने स्थानमा गाडिको खलासि कामको लागि गएको हुँदा ऐ. २८ गते गलगलियामै थिए। मलाई वारदात सम्बन्धमा थाहा भएन। मृतक मेरो छिमेकी हो। म रक्सी खाने भएर श्रीमती पोइल गएको हुन सक्छ। वारदातको दिन म मृतकसँग मृतकले चलाएको गाडिको बीचमा थिइँ। जाहेरवालसँग पूर्व रिसइवी थिएन। प्रतिवादी सुभाष राय र शान्तिराय राउतले मारे मारेनन् मलाई थाहा भएन। जाहेरवालाले के कुन आधारबाट मसमेत विरुद्ध कर्तव्य ज्यान मुद्दामा जाहेरी दर्खास्त हालेका हुन् मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी महेन्द्र रायले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६८।३।१४ मा गरेको बयान।

मिति २०६८।३।२८ गते शनिबार म र शिव महतो हामी दुवै जना मोटरसाइकल चढी चन्द्रगढीतर्फ आयौँ। अ. ७:३० बजेको समयमा तिम्री रामजी दाहालको घरमा बस्दै गर म कोठा खोजी आउँछु

भन्नुभयो । म रामजी दाहालको घर गई बसेँ । दिनको १२:०० बजेतिर मृतक शिव महतोको छोरी म बसेको घरमा आई बुबा यहाँ हुनुहुन्छ भनी मलाई सोधीन्, आउनुभएको छैन भनिदिएँ । मैले किन खोजेको भन्दा रिसाएर हिँड्नु भएको छ भनिन् । म र छोरी भई गरामनी खोज्न गयोँ फेला पार्न सकिएन । म रामजी दाहालको घरमा आए त्यहीं खाना खाएर त्यस दिन त्यहीं सुतेँ । उनी घर गइन् । भोलिपल्ट बिहान ८:०० बजे चन्द्रगढी बजार आउँदा शिव महतोको विषादी पदार्थको सेवनबाट मृत्यु भएको सुनी थाहा पाएँ । सोपश्चात् मलाई चिन्ता लागी मुसा मार्ने विषादी पदार्थ सेवन गरी आत्महत्या गर्ने प्रयास गरेँ र विषादी पदार्थ सेवन गरी लडिरहेको अवस्थामा प्रहरीले मलाई मेची अञ्चल अस्पताल लगी उपचार गराई ठिक भएपछि तपाईंको विरुद्धमा कितानी जाहेरी परेको छ भनि ल्याएको हो । मृतक शिव महतोलाई विषादी खुवाई कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन । प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायले मारे मारेनन् सो कुरा मलाई थाहा भएन । म विरुद्ध कितानी जाहेरी दर्खास्त के कुन रिसइवीका कारणले दिएका हुन् जाहेरवाला नै जानून् । मलाई शिव महतोको जिम्मा लगाई गाउँबाट निकाला गरी दिएपश्चात् प्रतिवादी महेन्द्र राय र सुभाष रायसँग मेरो भेटघाट भएको थिएन । मैले मार्ने योजना बनाएको थिइनँ । प्रतिवादी महेन्द्र राय र सुभाष रायसमेतले मार्ने योजना बनाएका थिए थिएनन् सो कुरा मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शान्तिराय राउतले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६८।३।१४ मा गरेको बयान । म विमानस्थलमा लोडरको काम गर्छु । मिति २०६८।२।२८ गते बिहान ७:३० बजे विमानस्थलमा आई काम गरी बेलुका १९:०० बजे घरमा आई खाना खाई बसिरहेको अवस्थामा शिव महतोको एक्सडेन्टमा परी मृत्यु भयो भनी हल्ला सुनी मसमेत घटनास्थलमा गई हेर्दा मृतक एक्सडेन्टमा परी विष

सेवनबाट मरेको कुरा थाहा पाएँ । निज शिव महतोलाई मैले विष खुवाई कर्तव्य गरी मारेको होइन । मसँगै पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र शान्तिराय राउतले मारे मराएको हो होइन मलाई थाहा छैन । म विरुद्ध किन जाहेरवालाले जाहेरी दिए मलाई थाहा भएन । जाहेरवालालाई पहिलेदेखि नै चिन्दथेँ । पूर्व रिसइवी लेनदेन केही पनि थिएन । म विमानस्थलमा छु वारदातका दिन मृतकसँगै मोटरसाइकलमा बसेको भन्ने कुरा झुठ्ठा हो । भिनाजु मोटरसाइकल पछाडि थिए थिएनन् घटनास्थलमा भेट्न गएका थिए थिएनन् थाहा भएन । मृतकलाई कस कसले मारे मराएका हुन् मलाई थाहा छैन । घटनास्थल नजिकै रहेको मे.१.प.१२२३ नं. को मोटरसाइकल मृतक शिव महतोको हो । सोही मोटरसाइकलमा उनी चढी हिँड्ने गर्दथे भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुभाष रायले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६८।३।१५ मा गरेको बयान । मृतक शिव महतोलाई पहिलेदेखि नै चिन्दथेँ । मिति २०६८।२।२८ गते शनिबारका दिन हटिया लाने हुँदा सब्जी किन्नको लागी घटनास्थल छेउको बाटो हुँदै भद्रपुर बजारतर्फ जाँदै गर्दा घटनास्थल नजिक मृतकको मोटरसाइकल थियो । केही पर शिव महतो र नचिनेका एकजना महिला गफ गरिरहेका थिए । म सब्जी किनेर सोही बाटो घर फर्केँ । फर्कँदा घटनास्थलतर्फ केही हेरिन । म घर पुगेपछि टिभी हेरिरहेको अवस्थामा शिव महतोको लास फेला परेको भनी सुनी थाहा पाएँ । हाल पक्राउमा परेकी महिला शान्तिराय राउतलाई यस कार्यालयबाट देखाउँदा देखे । मृतकसँग गफ गर्ने महिला र यी महिलाको जीउ डाल मिल्दो जुल्दो भएकाले मृतकसँग गफ गर्ने महिला यिनै हुनुपर्छ । शिव महतोको मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि प्रतिवादीहरू घटनास्थलमा सँगसँगै हुनु, घटनास्थलमा देखिनुको कारणबाट यिनै प्रतिवादीहरूले शिव महतोलाई कर्तव्य गरी विषालु पदार्थ खुवाई

मारेको कुरामा पूर्ण विश्वास लाग्छ प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको दिपेस रणपहेलीले मिति २०६८।३।१६ मा गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

लास रहेको स्थानदेखि उत्तरतर्फ मृतक शिव महतोको मोटरसाइकल थियो । सोदेखि दक्षिण केही पर बगानमा शिव महतो र नचिनेको १ जना आइमाई पानी परेकाले एउटै छाता ओडी बसेका थिए । हाल बुइदा उक्त नजिकै कदमको रूख मुनी छाता ओडि बस्ने मानिस शान्तिराय राउत थिइन् भन्ने सुनी थाहा पाएँ । मृतकसँग बस्ने यिनै शान्ति राउत हुन् । निज प्रतिवादी शान्ति राउतसमेतले शिव महतोलाई विषालु पदार्थ खुवाई कर्तव्य गरी मारेकामा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको चन्दन साहले गरी दिएको मिति २०६८।३।२३ को घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८।२।२८ गते १६:०० बजेको समयमा चन्द्रगढी बजारको काली मन्दिर अगाडि शान्तिराय राउतसँग भेट भयो । निजले मलाई बुबा खोई भनी सोद्धा मेरो बुबा जहाँ भएपनि तपाईंलाई के मतलब भन्दा तेरो बुबाको ज्यान मेरो हातमा छ, म जे चाहन्छु त्यही गर्न सक्छु भन्नुभयो । सोपश्चात् म घरमा आई सुतेपछि भोलि २९ गते बिहान बुबाको मृत्यु भएको कुरा सुनी घटनास्थल गई लास हेरेको हुँ । मेरो बुबा शिव महतोलाई प्रतिवादी शान्तिराय राउतलाई गाउँलेहरूले जिम्मा लगाई गएपछि शान्ति रायको पति महेन्द्र महतो बुबासँग रिसाएका थिए । बुबाको मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि बुबा सँगसँगै प्रतिवादीहरूसमेत घटनास्थलमा भएको देख्ने मानिसहरूसमेत हुँदा प्रतिवादीहरूले मेरो बुबालाई विष खुवाई कर्तव्य गरी मारेकामा पूर्ण विश्वास हुँदा निजहरूलाई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मृतकको छोरी राधा महतोले मिति २०६८।३।३० मा गरेको घटना विवरण कागज । देवर कृष्णकन्हैया महतोले मलाई बोलाई भद्रपुर-१

स्थित बगान छेउमा दाजु मरेको अवस्थामा फेला परेको, लास नजिकै मोटरसाइकल र विषको बट्टासमेत भएको भनेकाले म घरमा नै रुन कराउन थालें । पतिको पोष्ट मार्तम गराई घरमा ल्याएको, मसमेतले पतिको मृत्यु सम्बन्धमा बुइदा मिति २०६८।२।२८ मा छिमेकी सुभाष राय, शान्ति राय, महेन्द्र रायसमेतसँग मेरो पति भद्रपुर बजार घुमफिर गरेको देखेको र पछि मादक पदार्थ सेवन गराई नसाको सुरमा विष सेवन गराई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा निजहरूलाई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मृतकको श्रीमती फुलादेवी महतोले मिति २०६८।३।३१ मा गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८।२।२८ मा म आफ्नै घरमा थिए । भोलिपल्ट दाजु शिव महतोको लास फेला परेको सुनी थाहा पाएँ । घटनाको दिन मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि प्रतिवादीहरू र दाजु एउटै मोटरसाइकलमा चढी घटनास्थलतर्फ गएका, घटनास्थलमा सँगसँगै देखिनु, आफ्नी श्रीमती मृतक दाजुले लगी दिएको कारण प्रतिवादी महेन्द्र रायसँग रिसइवी हुनु, आफ्नो इच्छा नहुँदा नहुँदै विवाह गरी मृतकसँग गाउँलेको दबाबमा जानु परेको प्रतिवादी शान्ति रायको रिसइवी र आफ्नो दिदीको घरबार बिगारेको प्रतिवादी सुभाष रायको रिसइवीसमेतबाट प्रतिवादीहरूले षड्यन्त्र गरी विषादी पदार्थ खुवाई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सजाय होस् भन्नेसमेत व्यहोराको लालचन महतोले मिति २०६८।३।३१ मा गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८।२।२८ गते म आफ्नै घरमा थिएँ । भोलिपल्ट शिव महतोको मृत्यु भएको थाहा पाएँ । घटनास्थल गई हेर्दा २ वटा विषादी पदार्थको बोटल थियो । उक्त लास रहेको स्थानदेखि १० मिटर उत्तरमा मृतकले चढ्ने गरेको मोटरसाइकल थियो । कसले विषादी खुवाए वा मृतकले नै खाए थाहा

भएन । गाउँलेहरूले प्रतिवादी महेन्द्र रायको श्रीमती शान्ति रायलाई मृतकसँग जबर्जस्ती दोस्रो विवाह गरी दिएको कारण र मृतकको मृत्यु हुनु अगाडि यी प्रतिवादीहरू घटनास्थलमा सँगसँगै थिए भनी सुनेको कारणबाट तिनी जना प्रतिवादीहरूले शिव महतोलाई विष खुवाई मारेको भन्ने गाउँ घरमा हल्ला सुनेको छु । निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको टिडकु मण्डल, मञ्जु श्रेष्ठ, उर्मिला श्रेष्ठ, पवन सुनार र तारा भण्डारीसमेतले गरी दिएको प्रायः एकै मिलानको मिति २०६८।३।३१ को वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादीहरू सुभाष राय, महेन्द्र राय, शान्तिराय राउत र मृतकबीच राम्रो सम्बन्ध नरहेको, वारदातस्थलमा यी प्रतिवादीहरू र मृतकसँगै रहेको भनी चश्मदित व्यक्तिहरूले लेखाई दिएको, वारदातस्थलमा विषको बोतल बिको खुल्ला अवस्थामा बरामद भएको देखिएको, प्रतिवादीहरूबीच लेनदेनसम्बन्धी काम कारवाही रहेकोसमेत खुल्न आएको, वारदातस्थलको झारपात मडारिएको जस्ता आधार कारणबाट प्रतिवादीहरूले मृतक शिव महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत कर्तव्य गरी विष खुवाई मारेको हुँदा ऐ.ऐनको ऐ.महलको १३(२) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६८।४।२ मा दर्ता भएको अभियोगपत्र ।

आजभन्दा ७/८ महिना अगाडि मेरो दाजुको कुखुरा फर्म वरिपरि जाहेरवालाले मरेका कुखुरा गाड्ने कामसमेत गर्दा जाहेरवालालासँग भनाभनसम्म भएको हो । अन्य केही विवाद थिएन । जाहेरी व्यहोरा झुट्टा हो, घटना भएको मिति २०६८।२।२८ गते बिहान ७:०० बजेदेखि ५:०० बजे बेलुकासम्म आफ्नो दैनिक ड्युटी गरी साथी बिरामी भएकाले पुनः २ घण्टा ओभरटाइम गरी ७:०० बजेसम्म बजार गई दही किनी

घरमा गई बसिरहेको छु, मैलेसमेत भई जाहेरवालाको दाजुलाई विष सेवन गराई कर्तव्य गरी मारेको होइन । तिलक भुजेल तथा सुरेन राजवंशीलाई जाहेरवालाले आर्थिक प्रलोभनमा पारी सोकुरा भन्न लगाएका हुन् । चन्दन साह मृतकको सालो, लालचन महतो मृतकको भाई, मृतकको श्रीमती र छोरी तथा जाहेरवालाको पारिवारिक मानिस र गठमेलका मानिस मिली मलाई फसाउने नियतले झुट्टा लेखाएका हुन् । अनुसन्धानमा भएको बयानको सही मेरै हो । मैले अदालतमै भनेको व्यहोरा लेखाएको हुँ । प्रहरीले पढी बाची केही नसुनाई अनुसन्धानको बयानमा सही गराएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुभाष रायले सुरु अदालतमा मिति २०६८।४।३ मा गरेको बयान ।

मृतकलाई मारेको विषयमा मलाई केही थाहा छैन । म भारतको सिलगुडीमा बस्दै आएकाले घटना भएको तीन दिनपछि थाहा पाएँ । मिति २०६८।३।१९ मा तपाईंको नाउँमा जाहेरी परेको छ भनी प्रहरीले पक्राउ गरे । अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानको सहीछाप मेरो हो । व्यहोरा मेरो होइन मैले मृतकलाई मारेको होइन । सुरेन राजवंशी र तिलक भुजेल तथा अन्य वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरूसमेतले किन झुट्टा व्यहोरा लेखाए मलाई थाहा भएन । पहिलेकी मेरी श्रीमती शान्तिसँग मृतकको लेनदेन कारोबार थियो । शान्तिले जाहेरवालाको परिवारको लागि कहिले बसेको घर धितो राखिन् सो पनि मलाई थाहा भएन । सम्पत्ति पनि बाँडफाँड भएको छैन म सो घरमा पनि बस्दिन । मेरो कोही परिवार छैन, प्रतिवादी शान्तिसँग झगडा परी प्रहरीमा कागजमात्रै भएको हो । सम्बन्ध विच्छेद भएको छैन भन्नेसमेतको प्रतिवादी महेन्द्र रायले सुरु अदालतमा मिति २०६८।४।३ मा गरेको बयान ।

मेरो पति महेन्द्र राय भारतमा गाडि चलाउने हुँदा मृतक मेरो घरमा आवत जावत गर्दथे । निज

सधैं मेरो घरमा आउने हुँदा गाउँले तथा मेरो बाबु र दाजुसमेतले मलाई जेठको १४/१५ गतेतिर शिव महतोको जिम्मा लगाइ दिए । त्यसपछि शिव महतोले मलाई तिम्रो पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद गर भनी यसै झापा जिल्ला अदालतमा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दासमेत दर्ता गर्न लगाएका छन् । म मृतकको घर गएपछि निजको आमा, जेठी श्रीमती र छोरीसमेतले मलाई कुटपिट गर्नसमेत थाले । त्यसपछि मृतकले मलाई रामजी दाहालको घरमा लिई गए हामी २ त्यसपछि त्यही सँगै बस्न थालियो । यस्तै २/४ दिनपछि शिव महतोले मसँग भएको आधा तोला सुनसमेत लगे । ऋण तिर्न मृतकले मेरो नामको घर जग्गा धितो राखी ऋण लिएको छ । जेठ २७ गते राती मृतकको जेठी श्रीमतीले तपाईं कहाँ जानुभयो सबै जना मसँग पैसा माग्नु आउँछन् भनी रूँदै फोन गरिन् । भोलिपल्ट मिति २०६८।२।२७ गते मेरो पति शिव महतो र म गरामनी गई रामजी दाहालकामा बसी भोली भद्रपुर आउँदा मलाई फेरी चैतु मन्दिरमा छोडिदिनु भयो । त्यो दिनभरी म राम दाहालको घरमा निजको श्रीमतीसँग गफ गरी बसेँ । दिउँसो १२:०० बजेतिर मृतकको जेठी श्रीमतीतर्फको छोरी राधा राय बुबा यता आउनु भएन भन्दै आएकी थिइन् । गरामनी जानु भयो कि भन्दा राधा भद्रपुरतिरै आइन् । २८ गते राति १०:०० बजेसम्म पतिलाई पर्खी बसेँ । रामजी दाहालकी श्रीमतीले त्यहीँ बस भनेकाले त्यहीँ सुती २९ गते बिहानसम्म पनि पति नआएकाले खोजी गर्दै जाँदा चन्द्रगढी लेखनाथ चोकमा नाम थाहा नभएका राजवंशीले शिव महतो विष खाई मर्यो भनी सुनाएकाले मेरो बोलीसमेत आएन । मैले तत्कालै मुसाको दबाई किनी खाएँ । त्यसपछि मलाई केही थाहा भएन । होस खुल्दा हस्पिटलमा थिएँ । चारदिन हस्पिटलमा बसी पाँचौ दिन मलाई प्रहरीमा ल्याएको हो । मेरो पतिले अत्याधिक ऋण लिएको, जेठी श्रीमतीसँग सधैं झगडा पर्ने र सो दिन पतिले आफैं विष सेवन गरी मरेका हुन

सक्छन् । कसैले मरे मराएको होइन प्रहरीमा भएका घटना विवरण कागजमा लेखाएका कुरा हामीलाई फसाउने नियतले लेखाएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शान्तिराय राउतले सुरु अदालतमा मिति २०६८।४।३ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी महेन्द्र राय, सुभाष राय, शान्ति राय राउतलाई पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी अ.बं. ११८ को देहाय २ बमोजिम थुनामा राखी पूर्पक्ष गर्न जिल्ला कारागार कार्यालय, झापामा लेखी पठाइदिनु भन्ने सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६८।४।३ को थुनछेकसम्बन्धी आदेश ।

मिति २०६८।२।२८ गते बिहानदेखि बेलुकासम्म चैतु मन्दिर चन्द्रगढीमा राम दाहालको घरमा शान्तिराय राउतलाई देखेको छु । निजउपरको आरोप झुट्टा हो भन्ने प्रतिवादी शान्तिराय राउतका साक्षी उन्डुकुमार आचार्यले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।२।२८ गते मृतक शिव महतोले चलाएको मोटरसाइकलमा सवार २ जना यिनै महेन्द्र राय र सुभाष राय नै हुन् । मिति २०६८।२।२८ गतेभन्दा अगाडि मोटरसाइकल चढ्ने मानिसलाई चिनेको थिइँनँ । त्यही दिन चिनेको हो । घटना विवरण कागजको सहीछाप र व्यहोरा मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरण कागज गर्ने सुरेन राजवंशीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।२।२८ गते मोटरसाइकल राखेको अवस्थामा देखेको हुँ । मोटरसाइकलको केही परतिर एकजना मानिस बसी राखेको देखेको हो । साइकलमा २ जना मान्छे आई बसी राखेको मान्छेसँग गफगाफ गरेको देखेको हो । भोलिपल्ट घाँस काट्न जाँदा मृतक शिव महतो भन्ने थाहा पाएँ, मारेको मैले देखेको छैन । सुभाष राय र महेन्द्र राय घटनास्थलमा देखेका मानिस भनी मैले प्रहरीमा सनाखत गरिदिएको

हो । घटनास्थलमा बस्ने यिनै मानिस हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणका तिलक भुजेलले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू गाउँघर छिमेकका व्यक्ति हुन् । कसैसँग कुनै किसिमको रिसझुवी झैझगडा छैन । सुरुमा कसले मारो थाहा भएन मिति २०६८।२।२८ गते भोली पर्सिपल्ट घुम्दै जाँदा घाँस काट्ने तिलक भुजेलले सुभाष राय र महेन्द्र रायलाई देखाउँदा यही व्यक्ति हो भनेकाले जाहेरी दिएको हो । सुभाष रायलाई दिदीको घर व्यवहार बिगारो भनेर पीर पर्यो । महेन्द्र रायलाई मेरो श्रीमती लगेर घर बिगार्यो भन्ने पीर पर्यो । शान्ति रायलाई जग्गा पहिलो श्रीमानलाई फिर्ता गर्नुपर्ने भएकाले पीर परी त्यही कारणले मारेको हो । शिव महतो आफैँ मरेको होइन भन्ने जाहेरवाला कृष्णकन्हैया महतोले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र । मान्छे मरेको रहेछ भन्ने सुनेँ, पछिबाट थाहा पाउँदा शिव महतो मरेका रहेछन्, के भएर मरे मलाई थाहा भएन । मौकाको कागज पढी सुनाउँदा सुनेँ सहीछाप मेरो हो । पुलिसमा मानिस हेरी सनाखत गरेको व्यहोरा होइन, मैले मान्छे हेरी सनाखत गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणका मानिस दिपेस रणपहेलीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी सुभाष राय, महेन्द्र राय र शान्ति रायले मेरो पति मृतक शिव महतोलाई विष खुवाई मारेको हो । घटना विवरण कागजको सहीछाप र व्यहोरा मेरो हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणकी मानिस मृतककी श्रीमती फुलादेवी महतोले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

घटना विवरण कागजको सहीछाप मेरै हो । व्यहोरा प्रहरीले सुनाएनन् । कागजको व्यहोरा बारेमा मलाई थाहा भएन । भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरणका मानिस चन्दन शाहले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

The samples no.१-७ have shown Negative tests for above mentioned insecticides and phosphine gas. The sample no.८ has shown Positive test for Organ-chlorine insecticide. भन्ने केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशाला, महाराजगञ्ज काठमाडौँको च.नं. ११९२ मिति २०६८।७।२० को पत्रबाट प्राप्त भिसेरा परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको ।

मृतक शिव महतो घरबाट हिँडेको घटनापूर्व निजले चलाएको मोटरसाइकलमा प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष राय साथै गएको तथा घटना हुनुपूर्व घटनास्थलमा पनि निजहरूकै उपस्थिति देखिएको र साथै गएको केही समयपश्चात् अस्वभाविकरूपमा शिव महतोको मृत्यु भएको देखिन्छ । पोष्टमार्टम रिपोर्टले मृत्युको कारण नखुलाए तापनि अस्वभाविक मृत्यु भएको भन्ने देखिएको छ । प्रतिवादीले जिकिर लिएबमोजिम प्रतिवादीमध्येका सुभाष राय कार्यरत् संस्थामै पुरा समय थिए कि भन्नलाई संस्थाले सो व्यहोरा लेखिदिए तापनि स्वयम् प्रतिवादी सुभाषको बयानबाट आफू केही समयको लागि बाहिरिएको देखिएको छ । तसर्थ घटना समयमा अन्यत्रको जिकिर प्रमाणित हुने आधार नभएकाले निजहरू परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट कसुरदार देखिएकाले यी प्रतिवादी महेन्द्र राय र सुभाष रायले ज्यानसम्बन्धीको १ नं. विपरीत कार्य गरी ऐ. महलको १३(२) नं. बमोजिम कसुर गरेको देखिँदा ऐ. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ साथै अर्को प्रतिवादी शान्ति रायको हकमा घटनापूर्व मृतक साथै रहेको भन्ने देखिएका सुरेन राजवंशी र तिलक भुजेलको बकपत्रबाटसमेत निजको उपस्थिति नदेखिएको, घटनापूर्वका अन्य प्रत्यक्षदर्शीसमेत नरहेको र मृतकलाई पत्नीको हैसियतमा आई व्यवसायमा समेत सघाउ पुर्याउने गरेकी भै मारुनुपर्नेसम्मको कारण नदेखिँदा निजले

सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६८।१०।३ को फैसला ।

मृतकको मृत्युको कारण पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट खुलेको पाइँदैन भने भिषेरा परीक्षणको प्रतिवेदनसमेत नरहेको साथै फौजदारी मुद्दामा वारदात स्थापित हुन र वारदातमा प्रतिवादीको संलग्नता प्रमाणित हुन शङ्कारहित तवरबाट युक्तियुक्तरूपमा प्रमाणबाट पुष्टि हुनपर्ने कुरामा न्यायिक दृष्टि नदिई गरिएको इन्साफले मलाई अन्याय भएको छ भने प्रस्तुत मुद्दामा अर्का प्रतिवादी शान्तिराय राउतलाई शङ्काको सुविधा दिएको पाइन्छ । सो सुविधा म पुनरावेदकले समेत पाउनु पर्ने हो । घटना भएको समय देखाइएको अवस्थामा म पुनरावेदक प्रतिवादी घटनास्थलमा रहेको ठोस आधार प्रमाणसमेत नरहेको अवस्थामा आधारहीन तथा शङ्कायुक्त प्रमाणका आधारमा मलाई अपराध कसुर गरेको ठहर गरी भएको सुरु फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी महेन्द्र रायको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

मृतकको मृत्यु कारण पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट खुलेको पाइँदैन भने भिषेरा परीक्षणको प्रतिवेदनसमेत नरहेको साथै फौजदारी मुद्दामा वारदात स्थापित हुन र वारदातमा प्रतिवादीको संलग्नता प्रमाणित हुन शङ्कारहित तवरबाट युक्तियुक्तरूपमा प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्ने कुरामा न्यायिक दृष्टि नदिई गरिएको इन्साफले मलाई अन्याय भएको छ भने प्रस्तुत मुद्दामा अर्का प्रतिवादी शान्तिराय राउतलाई शङ्काको सुविधा दिएको पाइन्छ । सो सुविधा म पुनरावेदकले समेत पाउनुपर्ने हो, घटना भएको समय देखाइएको अवस्था म पुनरावेदक प्रतिवादी आफ्नो ड्युटीमा एयरपोर्टमा रहेको प्रमाणित भएको कुरालाई सुरुले ठोस आधारसमेत नलिएको अवस्थामा आधारहीन तथा शङ्कायुक्त प्रमाणका आधारमा मलाई कसुरदार

ठहर गरी भएको सुरु फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुभाष रायको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

घटना विवरण कागज गर्ने मृतकको जेठी श्रीमती फुलादेवी महतोले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादी सुभाष राय, महेन्द्र राय र शान्ति रायले मेरो पति मृतक शिव महतोलाई विष खुवाई मारेको भनी प्रतिवादी शान्तिराय राउतउपर गढाउ गरेबाट तथा जाहेरवाला कृष्णकन्हैया महतोले बकपत्र गर्दा यी तीनैजना प्रतिवादी भई मृतकलाई विष खुवाई मारेको हुन् भनी अभियोग दाबी पुष्टि भइरहेकामा प्रतिवादी शान्तिराय राउतले अन्य प्रतिवादीहरूसँग साँठगाँठ गरी मिली विष सेवन गराई मारेको देखिँदा निज प्रतिवादीलाई माग दाबीअनुसार सजाय ठहर नगरिएको हदसम्मको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सोहदसम्म उल्टी गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीअनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा सुरु झापा जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादीमध्येका महेन्द्र राय र सुभाष रायको तर्फबाट दोहोरा पुनरावेदन पर्न आएको हुँदा सुरु फैसला प्रमाण मुल्याङ्कनको रोहमा विचारणीय हुन आएकाले मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ एक अर्काको पुनरावेदन व्यहोरा परस्पर जानकारी गराई प्रत्यर्थी शान्तिराय राउतलाई समेत झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६९।१।३० मा भएको आदेश ।

प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायसमेतले वारदात मिति समयमा भारत गलगलिया र एयरपोर्टमा थियोँ, मृतकसँग भेट भएकै थिएन भन्ने भनाई समर्थन हुन सकेको देखिँदैन । प्रतिवादीमध्येका सुभाष राय आफ्नो

कार्यालय भद्रपुर एयरपोर्ट गएकै भएपनि र महेन्द्र राय भारतको गलगलिया गएकै भएपनि वारदातस्थलबाट निजहरूले अन्यत्र रहेको भनी जिकिर लिएको स्थान थोरै समयमा नै आवतजावत हुन सक्ने स्थान भएको हुँदा वारदातस्थलबाट यति थोरै दुरीको स्थानमा रहेको भनी जिकिर लिएकै कारणबाट वारदात स्थानमा पहुँच हुनै नसक्ने भनी मान्न मिल्ने अवस्था हुँदैन ।

विष सेवन गरी मृत्यु भएको भिषेरा परीक्षणबाट खुल्न नसकेको भए पनि घटनास्थलका झारपात माडिएको स्थितिबाट वारदातस्थलमा यी प्रतिवादीहरू गएकै छैनन् भन्न मिल्ने देखिँदैन । विष सेवन गरी मृतकले आत्महत्या गर्नुपर्नेसम्मको स्थिति र अवस्था प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यबाट खुल्न नसकेको हुँदा मृतकले आत्महत्या गरेको हो भन्ने भनाई विश्वासयोग्य देखिँदैन । घटनास्थलमा विषको बोतल रहे भएको भए पनि मादकपदार्थ सेवनबाट लड्न परेको अवस्थामा अन्य उपायबाट पनि मृतकलाई मारी विष सेवन गरेको जस्तो भान पार्न सो विषको बोतल घटनास्थलमा प्रतिवादीहरूले राखेको हुन सक्ने आशङ्का पनि विद्यमान देखिन्छ भने अर्कोतर्फ शव परीक्षण हुँदा मृतकको पेन्टको दाहिने गोजीबाट मुसा मार्ने औषधी फेला परेको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबाट पनि विष खाएर मरेको हो भन्ने देखियोस् भनी सो मुसा मार्ने औषधी पेन्टमा राखी दिएको हुन सक्ने स्थिति पनि देखिन्छ ।

प्रतिवादी महेन्द्र रायको श्रीमती मृतकले लगी घर बिगारी दिएको अवस्था प्रतिवादी शान्ति रायको भाइ नाताको सुभाषले मृतकमाथि प्रतिशोध राख्ने स्थितिको विद्यमानता र मृतकले आत्महत्या गर्नुपर्नेसम्मको कारण र अवस्था नरहेको अवस्थाबाट मृतकलाई यी दुवै प्रतिवादीले कर्तव्य गरी मार्न सक्ने अवस्था रहेकोसमेतका परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट मृतक शिव महतोलाई प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष

रायले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुरा समर्थन भएकै देखिएको हुँदा आरोपित कसुरमा सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने यी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था भएन ।

अर्का प्रतिवादी शान्तिराय राउतले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा बयान कागज गर्दा आरोपित कसुर गरेमा इन्कार रहेको र यी प्रतिवादी मृतकसँग लोम्नेस्वास्नी भई बसी मृतकलाई समयसमयमा आर्थिक सहयोगसमेत गरेको स्थिति र यी प्रतिवादीले मृतकलाई मार्नुपर्नेसम्मको स्थिति र अवस्था मिसिल संलग्न कुनै पनि प्रमाणबाट नदेखिएको तथा शिव महतोको हत्या भएपश्चात् यी प्रतिवादीले आत्महत्या गर्नेसमेत प्रयास गरेको, शिव महतोलाई कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको संलग्नता रहेको भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था र परिस्थितिसमेत विद्यमान नरहेको र तथ्यपरक तथा वस्तुनिष्ठ आधारबाट शिव महतोलाई मार्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको पनि संलग्नता थियो भन्ने कुराको प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न नसकेको हुँदा यी प्रतिवादीलाई पनि अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिने स्थिति देखिन आएन ।

उपरोक्त आधार र कारणबाट प्रतिवादीमध्येका महेन्द्र राय र सुभाष रायले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर्याई निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(२) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने र प्रतिवादीमध्येकी शान्तिराय राउतले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने गरी सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१०।३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६९।६।८ मा भएको फैसला ।

पुनरावेदक प्रतिवादीसमेत उपर ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीतको कर्तव्य गरी विष खुवाई मारेको अभियोग लगाइएको छ । मृतकको मृत्युको कारण पोस्टमार्टम रिपोर्टबाट खुलेको पाइँदैन । सुरेन राजवंशीले देखेको भन्ने आधारमा जाहेरवालाले जाहेरी दिएको छ । निजले पुनरावेदकसमेतलाई देखेको भनी घटना विवरण कागज र बकपत्रसमेतमा उल्लेख गरेको तथ्यगत विवरण स्वयम्मा विरोधाभासपूर्ण रहेको छ । निजले व्यक्त गरेको तथ्यगत विवरण प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७(ग) समेतका आधारमा पुनरावेदकलाई दोषी ठहर गर्न प्रमाणमा ग्रहणयोग्य छैन । फौजदारी मुद्दामा वारदात स्थापित हुन र वारदातमा प्रतिवादीको संलग्नता प्रमाणित हुन शङ्कारहित तवरबाट युक्तियुक्तरूपमा प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्ने कुरामा अदालतबाट न्यायिक दृष्टि नदिई इन्साफ हुँदा अन्यायमा परेको छु । रक्सीले मातेपछि विष सेवन गराई मारेको तथ्य जाहेरीमा उल्लेख भएको छ तर घटना विवरण कागज गर्ने सुरेन राजवंशीले जम्बु बोटलमा कोक जस्तो तरल पदार्थ बोकेर घटनास्थलतर्फ गएको भनी उल्लेख गरेको भई विरोधाभासपूर्ण भएको छ । पुनरावेदन अदालतबाट परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा दोषी ठहर भएको छ । परिस्थितिजन्य प्रमाण स्थापित हुन विरोधाभासपूर्ण तथ्य रहनु नहुने न्यायको मान्य सिद्धान्त हो । घटनास्थलमा प्रतिवादीहरूको उपस्थिति देखाउन सुरेन राजवंशीले मोटरसाइकलमा गएका भनेका छन् भने तिलक भुजेलले लेडिज साइकलमा गएका भनेका छन् । दिपेस रणपहेलीले प्र. शान्तिलाई पछाडिबाट देखेको भनेको एवम् चन्दन शाहले एउटै छातामा एउटी आइमाई भनी प्र. शान्तिलाई देखेको भनेको पाइन्छ भने निज चन्दन शाहले बकपत्र गर्दा घटनास्थलमा मोटरसाइकल चाहिँ देखेको हुँ भनी लेखाएका छन् । मृतककी छोरी राधा महतो र मृतककी जेठी पत्नी फूलोदेवीको कागजमा मृतक प्रतिवादीहरू

तीनैजनासँग रिसाएका थिए, मिति २०६८।१।१७ गते मृतकलाई प्र. शान्ति पत्नीको रूपमा जिम्मा लगाएको, ऐ. १९ गते घरमा आई पुनरावेदकसमेत भई मृतकलाई कुटपिट गरी घरबाट निकाला गरेको उल्लेख गरेको पाइन्छ । फूलोदेवीको उमेर २८ वर्ष देखिन्छ भने सहोदर छोरी राधादेवीको उमेर १६ वर्ष देखिएको छ । १२ वर्षको उमेरमा जन्म दिएको विशेषरूपमा प्रमाणित नभएको अवस्थामा निजहरूको बकपत्र झुठा प्रमाणित भएको छ ।

बरामद भएको विषको बोटलमा पुनरावेदक प्रतिवादीसमेतका प्रतिवादीको हस्त रेखा रहे नरहेको कुनै परीक्षण नगरिएबाटसमेत सत्य कुरा उजागर भई प्रतिवादीसमेत उपरको अभियोग खण्डित हुनेदेखि अभियोजकबाट सोतर्फ प्रमाण सङ्कलन नगरिएको हो । मृतकको लासजाँच मुचुल्का हुँदा मृतकका साथबाट नगद रु ९४४।- सि.को फाइभ घडी थान-१ लाइसेन्स, ब्लुबुक, र विभिन्न कागजहरू फेला परेको देखिएको छ । मुसा मार्ने औषधी मृतकको साथमा रहेको देखिएको छैन । लास जाँच मुचुल्कामा उल्लेख नभएको कुनै चिजबस्तु लास बरामदको लामो अन्तरालपछि शव परीक्षणका क्रममा भेटिएको भनी वस्तुनिष्ठ प्रमाणको संज्ञा दिन नमिल्ने प्रमाणसम्बन्धी न्यायका मान्य सिद्धान्तका आधारमा समेत स्पष्ट छ । अनुसन्धानका क्रममा प्रहरीले व्यहोरा थपघट गरेको व्यहोरा अदालतसमक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरेको छु । म पुनरावेदक कार्यरत् एअरपोर्ट लास भेटिएको वारदातस्थलभन्दा ६/७ कि.मी. को दुरीमा पर्दछ । त्यति टाढाको दुरीलाई नजिकै रहेको भनी आत्मनिष्ठरूपबाट दोषी ठहर गरिएको छ । वारदातस्थलमा झार मडारिएको आधारबाट पुनरावेदकको सो स्थानमा उपस्थिति रहेको ठहर गर्न मिल्ने होइन । प्र. शान्ति राय र मृतकबीचको सम्बन्धका कारणबाट मृतकसँग पुनरावेदकको कटुतापूर्ण सम्बन्ध रहेको अवस्थाबाट

पुनरावेदकसमेतले मृतकलाई पुनरावेदकसमेतले सँगै लगी मार्ने अवस्था नभई जाहेरवालाले आफ्ना गठमतका व्यक्ति खडा गरी कपटपूर्ण तथ्य उल्लेख गरी जाहेरी दरखास्त दिएको सुरेन राजवंशी, तिलक भुजेलसमेतका घटना विवरण कागज गर्ने व्यक्तिहरू र वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरूले फसाउने नियतले झुठ्या व्यहोरा लेखाएका हुन्। परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा स्थापित हुनै नसक्ने तथ्यलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी पुनरावेदकसमेतको अनुसन्धानका क्रममा भएको बयानमा वारदातमा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भनी गरिएको बयानलाई नजरअन्दाज गरी इन्साफ हुँदा फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त प्रतिकूल आधारहीन र शङ्कायुक्त तथ्य प्रमाणलाई आधार मानी पुनरावेदकले अपराध गरेको ठहर भएको हुँदा झापा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला प्रमाण र कानूनको त्रुटिपूर्ण प्रयोग, न्यायिक मनविहिन र प्रतिपादित सिद्धान्त एवम् फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भएकाले बदर गरी अभियोगबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी सुभाष रायको कारागार कार्यालय, झापामार्फत यस अदालतमा मिति २०६९।१२।७ मा दर्ता भएको पुनरावेदनपत्र। सोही व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी महेन्द्र रायको मिति २०७०।१।५ मा दर्ता भएको छुट्टै पुनरावेदनपत्र।

मृतकको जेठी श्रीमती फूलादेवी महतोले बकपत्रको सवाल जवाफ १० मा यी शान्ति रायसमेतको संलग्नतामा पति शिव महतोलाई विष खुवाई मारेको भनी बकपत्र गरेकी छन्। विष सेवन गराउने कार्य अन्य कार्यभन्दा फरक हुन्छ, प्रत्यक्षता नै खोज्नु अनिवार्य हुँदैन, परिस्थिति हेरिनु पर्ने हुन्छ। पतिको मृत्युबाट आघातित व्यक्ति फूलादेवीको बकपत्रलाई प्रमाणको मूल्यको दृष्टिले नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। जाहेरी

दरखास्तमा सुभाष राय, महेन्द्र राय, शान्तिराय राउत र मृतकसमेत दिनभरजसो कदम बगानमा बसी रक्सी खाई खुवाई मेरो दाजु रक्सीले मातेपछि निजलाई जबरजस्ती विष सेवन गराई मारेका हुन् भनी किटानी गरेको र बकपत्रमा शान्ति रायसमेत भई मृतकलाई मार्नुपर्ने कारण खुलाएको तथा मौकाको बयानमा शान्ति रायले निजको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बहुउद्देश्यीय बैङ्कमा राखी ऋण निकालिदिएको र सो ऋण नतिरेको कुरामा रिस उठेको कुरा उल्लेख छ। मृतकको कपडामा विष रहेको तथ्यलगायतका विश्लेषणबाट वारदातको मुख्य जड पनि शान्ति राउत नै हुँदा निज प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी भएको फैसलामा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३ (२) नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ र १० एवम् ५४ नं. समेतको प्रयोग र पालनामा गम्भीर कानूनी त्रुटि हुँदा वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभाव देखाई प्रतिवादी शान्ति रायलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला सो हदसम्म बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०७०।२।६ मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादीहरूले के कस्तो कार्य गरी कर्तव्य गरेको हो भन्ने नै स्पष्ट नभएको अवस्थामा सुरु अदालतले कसुर कायम गरी सजाय गरेको फैसला सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।६।८ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकाले अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।२८ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस भएका प्रतिवादीहरू एवम् वादी नेपाल सरकारको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदनपत्रहरू समेतका मिसिलको अध्ययन भयो। वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल

शर्माले प्रतिवादीहरूउपरको किटानी जाहेरी दरखास्त जाहेरवालाको अदालतमा भएको बकपत्रबाट पुष्टि भएको, प्रतिवादी महेन्द्र रायकी श्रीमती प्रतिवादी शान्ति रायको मृतक शिव महतोसँग प्रेमसम्बन्ध रहेको कारण महेन्द्र रायले मृतकसँग रिसइवी साँधेको र सोही कारणले प्रतिवादी शान्तिको दाजु प्रतिवादी सुभाष रायको पनि मृतकसँग इवी रहेको र प्रतिवादी शान्तिले आफ्ना नाउँका जग्गा बैङ्कमा राखी कर्जा निकाली मृतकलाई दिएकामा सो ऋण नतिरेको कारण प्रतिवादी शान्तिको पनि मृतकसँग रिस रहेकोसमेतको परिस्थितिको उपजस्वरूप प्रतिवादीहरू तीनैजना मिली मृतक शिव महतोसँग सँगै बसी रक्सी सेवन गरी गराई त्यसपछि विष सेवन गराई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा प्रतिवादीहरू सुभाष राय र महेन्द्र रायलाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुरदार कायम गरी सजाय गरेको सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर गरी घटनाको मुख्य जड प्रतिवादी शान्तिलाई सफाइ दिएको सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम निजलाई समेत सजाय गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रतिवादी सुभाष राय र महेन्द्र रायका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल एवम् विद्वान् अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारी र प्रतिवादी सुभाष रायका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सेमन्त दाहालले मृतक र प्रतिवादीहरू घटनास्थलमा गएको देख्ने सुरेन राजवंशी, तिलक भुजेल, दिपेस रणपहेली र चन्दन साहको भनाइ आपसमा बाझिई विरोधाभासपूर्ण रहेको, लासजाँच मुचुल्का मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ३ नं. को देहाय ५ बमोजिम जाँचबुझ गरी खडा गरिएको छैन । उक्त मुचुल्काबाट मृतकको शरीरमा कुनैपनि चोटपटक निलडाम देखिएको छैन । कसरी विष सेवन गराइयो भन्ने कुरा

अभियोगपत्रमा उल्लेख छैन । पोस्टमार्टम रिपोर्टमा cause of death could not be ascertained भन्ने उल्लेख भई मृत्युको कारण स्पष्ट हुन सकेको छैन । दशी भनिएको बोटलको वैज्ञानिक परीक्षण भई त्यसमा प्रतिवादीहरूको finger print समेत रहेको भनी अभियोजन पक्षले परीक्षणबाट पुष्टि गर्न सकेको छैन । आपसमा मेल नखाने तथ्यलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको संज्ञा दिई पुनरावेदक प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायलाई ज्यान जस्तो अपराधमा कसुरदार कायम गरी सर्वस्वसहित जन्म कैद गरेको सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी सफाइ दिलाइ पाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रतिवादीहरू सुभाष राय, महेन्द्र राय तथा शान्तिराय राउत र मृतकबीच राम्रो सम्बन्ध नरहेको, वारदातस्थलमा यी प्रतिवादीहरू र मृतकसँगै रहेको भनी चशमदिद व्यक्तिहरूले खुलाइदिएको, वारदातस्थलमा विषको बोटलको बिको खुला अवस्थामा बरामद भएको देखिएको, प्रतिवादीहरूबीच लेनदेनसम्बन्धी कामकारवाही रहेकोसमेत खुल्न आएको, वारदातस्थलको झारपात मडारिएको जस्ता आधार र कारणहरूबाट यी प्रतिवादीहरूले मृतक शिव महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत ऐ. ऐनको १३ नं. बमोजिम मार्ने उद्देश्यले कुटपिटसमेत गरी विष खुवाएकाले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (२) नं बमोजिम प्रतिवादीहरू सुभाष राय, महेन्द्र राय र शान्तिराय राउतलाई सजाय हुन मागदाबी लिई प्रतिवादीहरू विरुद्ध अभियोगपत्र दायर भएकामा प्रतिवादीहरू सुभाष राय र महेन्द्र राय विरुद्धको अभियोगदाबी पुग्ने ठहर्याई ऐ. ऐनको १३ (२) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादी शान्तिराय राउतले अभियोगदाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्याई सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।६।८ को फैसलाबाट

सदर भएको पाइयो ।

ती फैसलाहरूमा चित्त नबुझाई अनुमानको भरमा परेको जाहेरी र घटनाका प्रत्यक्षीदर्शी भनिएका सुरेन राजवंशी र तिलक भुजेलले व्यक्त गरेको परस्पर विरोधी र आनुमानिक परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा स्थापित हुनै नसक्ने तथ्य व्यहोरालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी पुनरावेदकसमेतले अनुसन्धानका क्रममा वारदातमा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भनी गरेको बयानलाई नजरअन्दाज गरी फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त प्रतिकूल आधारहीन र शङ्कायुक्त तथ्य प्रमाणलाई आधार मानी दोषी कायम गरेको मिलेन भनी प्रतिवादी महेन्द्र राय र सुभाष रायले पुनरावेदन गरेको देखियो ।

किटानी जाहेरी, मृतककी जेठी श्रीमतीको अदालतमा भएको बकपत्र तथा प्रतिवादी शान्तिको रकम मृतकले लिए खाए मासेको कारण मृतकसँग निजको सम्बन्ध राम्रो नभएको एवम् मृतकको कपडामा विष रहेको तथ्यलगायतका विश्लेषणबाट वारदातको मुख्य जड शान्ति राउत नै हुँदा निज प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको फैसलामा चित्त बुझेन सो हदसम्म उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परेको देखियो । अब पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ छैन प्रतिवादीहरूको र नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. मृतकका सहोदर भाई कृष्ण कन्हैया महतोले मृतक मरेको मिति २०६८।१२।२८ को भोलिपल्टै जिल्ला प्रहरी कार्यालय, भद्रपुर झापामा दिएको जाहेरी दरखास्तमा वारदातको ठाउँ टिम्बर कर्पोरिसन छेउमा दिउसो अन्दाजी १२:०० बजे भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त दरखास्तमा मृतकको के कसरी मृत्यु हुन गयो सोको यकिन गरी जाहेरी दरखास्त पछि गर्ने नै हुँदा हाल तत्काल विष सेवन

गरी मरेको हो भनी आशङ्का रहेको हुँदा भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । घटना भएको ठाउँको पूर्वमा मेची खोला, पश्चिममा आवतजावत हुने पक्की सडक, उत्तरमा भुवन मुखियाको घर दक्षिणमा कदमबगानभित्र वनमाराको झाडीमा मृतकको लास रहेको, लासको बायाँ खुट्टा छेउमा terminator लेखिएको विषको बोतल २ बिको खुल्ला अवस्थामा रहेको र लास रहेको स्थानदेखि अन्दाजी १० मिटरमा मृतकको मोटरसाइकल रहेको र विषादीको बोतल खालीरहेको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल लासजाँच मुचुल्का देखिन्छ । मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा A packet of rat poison named 'Ratol' found in right packet of the pant. No other external injury भनी मृत्युको कारणमा can't be determined till all the visceral reports arrive भन्ने व्यहोरा रहेको देखिन्छ । यी तीनवटै लिखतमा मृतकबाट रक्सी सेवन भएको देखिँदैन । मृतकको शरीरमा बाहिर चोटपटक रहेको पनि पाइँदैन । मौकामा कागज गर्ने सुरेन्द्र राजवंशीले २०६८।१२।२८ गते दिनको अन्दाजी १:०० बजेको समयमा भद्रपुरको बाख्रा हटिया लाने ठाउँमा मृतक महेन्द्र रायले अनकन्ट्रोल गरी मोटरसाइकल चलाई ल्याएको त्यसमा ३ जना रहेको र बेलुका ५:०० बजे मृतक विष सेवन गरी मरेको भन्ने हल्ला सुनी हेर्न गएको पछाडि बस्ने व्यक्तिहरू सुभाष राय र महेन्द्र रायलाई सनाखतसमेत गरिदिए निजहरूले मृतकलाई विष खुवाई मारेकामा विश्वास लाग्छ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ भने लास फेला परेको स्थान नजिकै कदमबगानमा घाँस काटिरहेको तिलक भुजेलको मौकाको कागजमा वारदातको दिन अन्दाजी १२.३० बजेको समयमा नचिनेको १ जना मानिस मोटरसाइकलमा आई कदमबगानमा बसेका र केही छिनपछि एक एक वटा लेडिज साइकलमा चढी मोटरसाइकलमा आएका मानिससँग भेट गरी

मेची खोलाको वारिपट्टि डिलमा गई गफ गरी २०/२५ मिनेटपछि साइकलमा जाने २ जना मानिसहरू साइकलमा चढी फर्किए ती व्यक्तिहरू प्रतिवादी सुभाष राय र महेन्द्र राय हुन् भनी सनाखत गरिदिए, निजहरूले नै मृतकलाई विषादी पदार्थ खुवाई कर्तव्य गरी मारेकामा विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने चन्दन साह र दिपेस रणपहेलीले उक्त दिन अं. १५:०० बजेको समयमा मृतकको लास रहेको स्थानदेखि केही पर मृतक र एकजना आइमाई गफ गरी बसेको पछाडिबाट देखेको र निजको जिउडाल प्रतिवादी शान्ति राउतसँग ठ्याक्कै मिल्छ पहिचान गरे भन्ने उल्लेख गरेकोसमेत देखिन्छ । त्यस अतिरिक्त मृतकको छोरी राधा महतो, मृतककी श्रीमती फूलादेवी महतो, मृतकको भाइ लालचन महतो वस्तुस्थिति मुचुल्कामा व्यक्तिहरूसमेतको कागज पनि मिसिल संलग्न रहे भएको देखिन्छ ।

३. वारदात भएको दिन आफू गाडीको खलासी काम गर्न भारत गलगलियामा गएको भनी आरोपित कसुरमा इन्कार रही मौकामा प्रतिवादी महेन्द्र रायले बयान गर्दै सुरेन्द्र राजवंशी र तिलक भुजेलले निज विरुद्ध गरेको सनाखतसमेतको खण्डन गरेको पाइन्छ । प्रतिवादी शान्ति राउतले मौकाको बयानमा आफू र मृतक शिव महतोका बीचमा यौनसम्बन्ध रहेको, गाउँलेले जबरजस्ती मृतक शिव महतोको जिम्मा लगाएको, मृतक शिव महतोलाई पटकपटक गरी मृतकले नै तिर्ने गरी प्रशस्त ऋण दिए दिलाएको, त्यसमध्ये बहुउद्देश्यीय बैङ्कको ऋणबाहेक निजले बाँकी सबै ऋण तिर्दै आएको, बहुउद्देश्यीय बैङ्कको ऋण नतिरेको विषयमा आफूलाई मृतकसँग रीस उठेको तथा वारदातको दिन गरामनीबाट बिहान ७:३० बजे मृतक शिव महतोसँग मोटरसाइकल चढी चन्द्रगढी आएको, शिव महतोले तिमी रामजी दाहालको घरमा बस्दै गर म कोठा खोज्न जान्छु भनी गएको,

भोलिपल्ट बिहान ८:०० बजेतिर चन्द्रगढी बजारतिर आउँदा निजको विष सेवनबाट मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएपछि पीर चिन्ता लागी मैलेसमेत मुसा मार्ने विषादी पदार्थ सेवन गरी आत्महत्या गर्ने प्रयास गरेकी हुँ भन्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख गर्दै आरोपित कसुरमा इन्कार रहेकी देखिन्छ । अर्का प्रतिवादी सुभाष राय पनि आरोपित कसुरमा इन्कार रही उक्त दिन बिहान ७:३० देखि बेलुकी ७:०० बजेसम्म विमानस्थलमा लोडरको काम गर्न गएको भन्नेसमेतका कुरा उल्लेख गरी सुरेन्द्र राजवंशी र तिलक भुजेलले निजलाई गरेको सनाखतसमेतको खण्डन गरेको पाइन्छ ।

४. मौकामा कागज गर्नेहरूको कागज व्यहोरा हेर्दा एउटा कागजको व्यहोराले अर्को कागजको व्यहोरालाई खण्डन गरेको अवस्था छ । मृतकसमेतका ३ जना मादक पदार्थ सेवन गरी मोटरसाइकलमा गैरहेको भन्नेसम्मको सुरेश राजवंशीको आदि र अन्त नभएको बीचको कथनबाट अभियोगदाबी प्रमाणित हुने स्थिति छैन । अभियोगदाबी र मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकबाट रक्सी सेवन भएको देखिँदैन । सुरेश राजवंशीले नै भनेको समयमा तिलक भुजेलले प्रतिवादीहरू सुभाष राय र महेन्द्र राय अलगअलग लेडिज साइकलमा आएको र सोभन्दा पहिले मृतक मोटरसाइकलमा एकलै वारदातस्थलमा पुगेको तथा मृतक र साइकलमा आउने व्यक्तिहरू वारदातस्थलभन्दा पर मेची खोलाको डिलमा गै २०/२५ मिनेटपछि साइकलमा फर्केको भन्ने कुरा व्यक्त गरेको पनि विरोधाभासपूर्ण देखिन्छ । उक्त कागजको व्यहोराबाट निजहरू र मृतकबीच वादविवाद कुटपिट भएको, विष सेवन गराउने कार्य वा अरु खानपिन भएकोसमेतको कुनै कुरा भएको देखिँदैन । उक्त समयसम्म मृतक मरेको भन्न सकिएको छैन । साथै मृतक त्यहाँबाट हिँडेको भनेर पनि भन्न सकिएको छैन । मेची खोलाको डिल वारदातस्थल नभै कदमबगान

छेउको वनमाराको झाडी वारदातस्थल रहेकाले मेची खोलाको डिलसम्बन्धी व्यहोराबाट मृतकको हत्या प्रतिवादीहरूले नै गरेको निष्कर्ष आउँदैन । दिपेश राणपहेलीको कागजमा मृतक र पछाडिबाट हेर्दा प्रतिवादी शान्ति राउतसँग ट्याक्के जिउ मिल्ने महिला सो दिन अ. १५ बजे गफ गरेर बसेको भनी उल्लेख छ । जब कि मृतककी छोरी राधाको कागजमा सो दिन अ. १६ बजे प्रतिवादी शान्तिसँग निजको भेट काली मन्दिरअगाडि भएको र शान्तिले निजसँग बुबा खोज्नु भनी सोधेको कुरा उल्लेख छ । प्रतिवादी शान्तिले २/२ बोतल विष कुनै कुरासँग नमिसाई मृतकलाई एकलै खुवाउने सक्ने कुरा पत्याउन सकिँदैन । कुनै खाद्य वा पेयसँग मिसाएर खुवाएको कुराको प्रमाण मिसिलमा रहेको देखिँदैन ।

५. वारदात भनिएको ठाउँ बाहिर खुल्ला स्थानमा रहेको छ । समय दिउसो भनिन्छ । कुटपिट वादविवाद भएको कोही कसैले देखे सुनेको स्थिति छैन । घटनास्थलको छेउछाउमा घर तथा पक्की सडक देखिन्छन् । षड्यन्त्र गरी विष खुवाई मार्ने योजना बनाउनेले त्यस्तो ठाउँ र समय रोज्ने कुरा पत्याउन सकिँदैन । यी प्रतिवादीहरूले मृतकलाई कुनै घरभित्र त्यस किसिमको योजना कार्यान्वयन गर्ने कुरा भैदिएको भए एकछिनलाई विचार गर्न सकिन्थ्यो । तर त्यो अवस्था देखिँदैन ।

६. अभियोगदाबी ठोस तथ्य प्रमाणमा आधारित रहेको नभै कोरा सम्भावनामा आधारित छ । प्रतिवादीहरू र मृतकबीच राम्रो सम्बन्ध नरहेको भन्ने अभियोगदाबीको व्यहोराले फौजदारी कसुर स्थापित गर्ने हैसियत र क्षमता राख्दैन । वारदातस्थलमा प्रतिवादीहरू र मृतकसँगै रहेको कुरा पनि ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाणद्वारा प्रमाणित हुन सकेको छैन । लासको छेउछाउको झारपात मडारिएको भन्ने अभियोगपत्रको व्यहोराको हकमा विषको

छटपटीसमेतका असरका कारणले झारपात मडारिन सक्ने हुँदा त्यसले पनि निश्चयात्मक प्रमाणको स्थान लिन सक्ने देखिँदैन । कुटपिट भएको भन्ने अभियोगदाबी मृतकको लासजाँच र शव परीक्षणबाट खम्बिर हुनसकेको छैन । प्रतिवादीहरूबीच लेनदेनसम्बन्धी काम कारवाही भएको भन्ने अभियोगपत्रको व्यहोराबाट झन् प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मार्नु पर्ने कारण हुँदैन । आफूले पैसा लिनुपर्ने मृतक जीवित रहेमा प्रतिवादीको पैसा उठ्ने सम्भावनालाई प्रतिवादीले मृतकको हत्या गरेर समाप्त पार्ने कुरा तर्कसङ्गत देखिन्छ ।

७. प्रतिवादी शान्तिको मौका र अदालतको बयानबाट मृतक प्रसस्त ऋण भारमा रहेको व्यक्ति देखिन्छ । एक त प्रसस्त ऋण भार त्यसमाथि प्रतिवादी शान्तिलाई मृतक जिम्मा लगाइएको गाउँ समाजको मृतकप्रतिको बेइज्जतीपूर्ण कार्य र मृतकको श्रीमती र छोरी लगायतबाट प्रतिवादी शान्तिको कारणबाट हुने झैझगडा अशान्ति यी सब तनावबाट मृतक गुज्रिरहेको कुरालाई अदालतहरूले ध्यानमा लिनुपर्ने देखिन्छ ।

८. यी प्रतिवादीहरूको बीचमा मृतकको हत्या गर्नका लागि एकगठ हुनपर्ने कुनै कारण नै विद्यमान छैन । प्रतिवादी शान्ति र निजको विवाहित पति प्रतिवादी महेन्द्रबीचको सम्बन्ध निकै तित्त र कटु देखिन्छ । त्यसै गरी प्रतिवादी सुभाषले आफ्नी दिदी प्रतिवादी शान्तिलाई मृतक जिम्मा लगाउनमा तुलो भूमिका खेली प्रतिवादी शान्तिसँग बिल्कुल सम्बन्ध बिगारेका यसरी एक आपसमा राम्रो सम्बन्ध नरहेको यी प्रतिवादीहरूले योजना बनाई मृतकलाई विष सेवन गराउने निष्कर्ष निकाल्न सकिने मिसिलको स्थिति देखिँदैन । यसलाई पनि न्याय निरूपणको क्रममा अदालतहरूले विचार गर्ने पर्छ ।

९. यसमा मृतकबाट विष सेवन भएको कुरा परीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रमाणित हुन सकेको छैन । तर मृतकको भित्री वा बाहिर अङ्गमा साङ्घातिक

घाचोट रहेको पनि पाइँदैन । न हत्याजन्य घाचोट छ । मिसिलको यस्तो स्थितिमा अब अदालतले मात्रै के गर्ने, कसरी मृतकको हत्या भएको भन्ने ? विशेषज्ञको परीक्षण त्रुटिपूर्ण भएबाट त्यस्तो प्रतिवेदन आएको सम्भावना पनि नहुने होइन । जे भए पनि यसको फाइदा वादीलाई निश्चय नै जाँदैन ।

१०. माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम ठाउँ ठाउँमा घटनाक्रमको कडी फुस्केको वारदातको चित्रणबाट कुनै निश्चित अनुमान लगाउनसम्म पनि निककै कठिन र चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । अनुमान निकाल्न नै अप्ठेरो परेको अवस्थामा शङ्कारहित प्रमाण आउने झन् कुरै भएन । यस्ता अनिश्चित र संदीग्ध कुरालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको जामा पहिराउनु प्रमाणसम्बन्धी कानूनी सिद्धान्त र न्यायिक मान्यताको उपहास गर्नु हुनेछ । प्रतिवादीहरू विरुद्ध प्रत्यक्ष प्रमाण छँदैछैन । मार्नुपर्ने कारण पनि शङ्कारहित किसिमबाट आउन सकेको छैन । फौजदारी कसुरमा प्रतिवादी विरुद्धको अभियोगदाबी ठोस, निर्विवाद र शङ्कारहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भारलाई वादी नेपाल सरकारले पूरा गर्न सकेको देखिएन ।

११. तसर्थ माथि प्रकरणहरूमा विवेचित आधार र कारणहरूबाट प्रतिवादीहरू सुभाष राय र महेन्द्र राय विरुद्धको अभियोगदाबी पुग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, इलामसमेतको मिति २०६९।६।८ को फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायले अभियोगदाबीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादी शान्तिराय राउतलाई सफाइ दिएको हदसम्मको उक्त फैसला सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी शान्तिराय राउतलाई पनि अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।६।८ को फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायले अभियोगदाबीबाट सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकाले उक्त फैसलाबमोजिम थुनामा रहेका प्रतिवादीहरू महेन्द्र राय र सुभाष रायलाई हकमा थुना मुक्त गरिदिन मिति २०७१।१०।२८ मा सङ्क्षिप्त आदेश गरी छिटो साधनद्वारा लेखी पठाइसकिएको हुँदा निजहरूका हकमा सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम राखेको कैदको लगत कट्टा गरिदिनु भनी सुरु झापा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल माघ २८ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : कपिलमणि गौतम

निर्णय नं. १३८६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७१।१।१९।९।२
०६८-CR-०५८७

मुद्दा : ज्यान मार्ने उद्योग।

पुनरावेदक / वादी : राम नाथको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला बाजुरा आँटीचौर
गा.वि.स.वडा नं.६ बस्ने चन्द्र नाथ

- प्रतिवादीको पीडितलाई मार्ने नै मनसाय रहेको भए घर कोठामा बन्दुक, बासुलो, छिनो जस्ता जोखिमी हतियार रहेका प्रतिवादीले ती हतियारको प्रयोग नगरी हँसियाको प्रयोग गर्ने, नाक टोक्ने जस्ता कार्य मात्र गरेकोबाट ज्यान मार्ने उद्देश्यले तयारीको साथ बसेको भन्न सकिने अवस्था नदेखिने।
- ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध ठहर हुनका लागि प्रतिवादीले पीडितलाई मार्ने मानसाय राखी सोहीबमोजिमको कार्य गरेको प्रमाणित हुनुपर्छ र त्यस्तो कार्यको परिणामस्वरूप पीडितको कुनै कारणबस ज्यानसम्म बचन गएको अवस्था स्पष्टरूपमा स्थापित हुनुपर्छ। ज्यान बचेको कारण तेस्रो पक्षको उपस्थिति हुनु नहुनुले

अपराध घट्टाको परिस्थितिअनुरूप केही निष्कर्षमा पुग्न सजिलो हुन्छ, तर त्यही एउटा कारणबाट मात्र ज्यान मार्ने मानसाय थियो कि थिएन भनी भन्न सकिने अवस्था हुन्छ नै भन्न मिल्दैन। तेस्रो पक्षको उपस्थिति भन्दा पनि ज्यान मार्ने मनसाय हुनु ज्यानमार्ने उद्योगको अपराधमा आवश्यक तत्त्वको रूपमा रहने।

(प्रकरण नं.५)

- प्रतिवादीले बन्दुक वा बासुलो लिई जाहेरवाला पीडितसमेतको घरमा वा निजहरू रहने ठाउँमा गएको देखिँदैन। पीडितसहितका व्यक्ति प्रतिवादीको घरमा नगएको अवस्थामा वारदात हुने अवस्था आउने थिएन। पीडितसमेतका व्यक्ति आफ्नो घरमा आउलान् र आफूसँग भएका हतियार प्रहार गरूँला भनी पूर्व तयारीका साथ यी प्रतिवादी बसेका र निजहरू आउने बित्तिकै मार्ने मानसाय राखी हतियार प्रहार गरेको भनी मान्न तर्कसङ्गत हुने नदेखिने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट: विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
गोपालप्रसाद रिजाल

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट:

अवलम्बित नजिर:

सम्बद्ध कानून:

- मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री लोकजंग शाह

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री रामप्रसाद खनाल

मा.न्या. श्री बीरसिंह महारा

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६८।३।२२ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अनुसार पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :

मिति २०६६।१।२० गतेको राति अन्दाजी ८.०० बजेको समयमा बाजुरा जिल्ला आँटीचौर गा.वि.स.वडा नं. ६ बस्ने चन्द्र नाथले हामी काशी नाथ-१, म जाहेरवाला राम नाथ-१ र उमेश नाथसमेतलाई कुटपिट गरी सख्त घाइते भएका उमेश नाथलाई बासुलो, आँसी, बच्चरोले घाँटीमा, हातमा खुट्टामा हिर्काई घरको माथिल्लो तल्ला जाने भुइँमा पल्टाएको प्रत्यक्षदर्शीले देखेका छौं। ज्यान मार्ने उद्योग गरी ज्यान मर्न नपाई मार्तडी अस्पतालमा उपचार भै रहेको छ। यसरी अन्यायवालालाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. को कसुर गरेकाले ऐ. ऐनको १५ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको राम नाथको जाहेरी दरखास्त।

जिल्ला बाजुरा, आँटीचौर गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित पूर्वमा अन्दाजी ५ मिटर टाढा नैनागाउँबाट ओली गाउँ जाने कच्ची गोरेटो बाटो, पश्चिममा अन्दाजी २ मिटर टाढा बोटबिरुवा भएको पाखो जमिन, उत्तरमा अन्दाजी २ मिटर बाँझो पाखो भिरालो जमिन, दक्षिणमा अं. २ मिटर टाढा नैनागाउँबाट ओली गाउँ जाने कच्ची गोरेटो बाटो यति चार किल्लाभित्र चन्द्रनाथ योगीको दुई तले चार कोठा भएको ढुङ्गाको दिवाल आधा खरले आधा सिलेटले छाएको कच्ची घरको पश्चिम मोहोडा भएको मूल ढोकाबाट भित्र प्रवेश गर्दा माथिल्लो तला

प्रवेश गर्ने ढुङ्गाको सिँढीमा रगत जस्तो पदार्थ लागी सुकेको अवस्थामा देखिएको, सिँढीबाट माथि चढेर पूर्वपट्टिको कोठामा प्रवेश गर्दा ठाडो र तेर्सो लगाइएको खटिया दुई वटा र सोही कोठाको भुइँमा धारिलो हँसिया थान-१, बासुलो थान-१, फलामे छिन्ना थान-१, एक किलोको ढक थान-१, नाइलनको रगत जस्तो पदार्थ लागी सुकेको तन्ना टालो थान-२ भेटिएको मिति २०६६।१।२० गते राति चन्द्र नाथले उमेश नाथलाई मरणासन्न हुने गरी धारिलो हतियार प्रयोग गरी कुटपिट गरिएको भनिएको मिति २०६६।१।२१ को घटनास्थल मुचुल्का।

मिति २०६६।१।२१ गतेको पत्रादेशानुसार धारिलो हतियार प्रयोग गरी आँटीचौर ७ बस्ने उमेश नाथलाई कुटपिट गरी गम्भीर घाइते बनाउने चन्द्र नाथलाई पक्राउ गर्न भनी पठाइएकामा आफ्नो साथमा खटाइएको टोलीसमेत लिई उल्लिखित स्थानतर्फ खटी गई सोगाउँमा पुग्दा निजको खोज तलास गर्ने गराउने सिलसिलामा गाउँलेहरूले निजकै कोठामा हुली राखेकै अवस्थामा फेला पारी आफ्नो जिम्मा लिई सुरक्षित साथ आवश्यक कारवाहीका लागि दाखिला गरेको छु भन्ने प्र.ना.नि.गिन्द्रबहादुर बोगटीको प्रतिवेदन।

मिति २०६६।१।२१ को उमेश नाथ र मिति २०६६।१।२२ गतेको काशी नाथ र राम नाथको घाउ जाँच गरेको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, बाजुराको घाउ जाँच केस फर्म।

राम नाथसँग पहिलेदेखि पार्टीगत विषयमा वादविवाद भै राम्रोसँग बोलचाल थिएन। मिति २०६६।१।२० गतेको करिब राति ८:०० बजेतिर मेरो घरमा काशीनाथ र रामनाथ आएका हुन्। घरमा आइसकेपछि काका राम नाथ र मेरो झगडा हात हालाहाल हुँदा काशी नाथ हाम फालेको र मेरी श्रीमती रामनाथको घरमा गुहार माग्नु जाँदा उमेश नाथले थाहा पाई आफू अगाडि आई म सुत्ने कोठाको ढोकामा पुग्दा

मैले पहिले नै कोही आए हान्छु भनी समाती राखेको हँसियाले उमेश नाथलाई प्रहार गर्दा निजको बायाँ हातको औंलामा लाग्यो । निजले दाँतले मेरो औंला टोकेको अवस्थामा मैले पनि आफ्नो दाँतले नाकको टुप्पोमा टोक्दा नाकको टुप्पो छिनालिएको हो । मैले नाकको टुप्पो टोक्ने क्रममा निजले टोकेको औंला टोक्न छोड्दा मैले पनि छोडेको हुँ । बाहिरबाट मार मार भन्ने आवाज आइरहेकाले मैले आफ्नो हातको हँसियाको धारिलो भागले निजको संवेदनशील अङ्ग टाउकामा तीन चोटी प्रहार गरी रगताम्य गरेकै हुँ । उमेश नाथ कोठामै ढल्ने क्रममा बाहिर रहेका मानिस चन्द्र नाथले मारिसक्यो भनी भागी गएका हुन् । निज ढलिसकेपछि मैले आफ्नै कोठामा भएको तन्ना च्याती टाउकामा बाँधी रहेकै अवस्थामा सोही गाउँका विमला नाथ, पन्छुदेवी नाथ, भुजीदेवी नाथ, विसुदेवी नाथसमेत घरमा आएर भित्र छिरेपछि मैले बाहिर भएको ढोका बन्द गरी निजहरूसँगै घाइते उमेश नाथ भएकै कोठामा बसेको, रातभर कुरेको हुँ मैले हँसियाले निजको दायाँ हातको औंलामा प्रहार गर्दा तीन औंला छिनालेकै हुँ । पछि तीन चोटी टाउकामा मार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेकै हुँ । अन्य हतियारले अन्य ठाउँमा होइन भन्ने व्यहोराको चन्द्रनाथले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते बेलुका आफ्नो घरमा थिएँ, राति ८:३० बजेको समयमा काशी नाथ र राम नाथ भान्सा कोठामा प्रवेश गरी मेरा पति चन्द्र नाथ र राम नाथ बीच तानातान अङ्गालो हालाहाल हुने क्रममा काशी नाथ भागेर गएपछि म आफू भएको कोठाबाट उठी जाने क्रममा झगडा छुट्याउन नसकी गाउँमा गुहार गर्ने सिलसिलामा विश्वनाथलाई भनेपछि उमेश नाथसमेतले कहाँबाट थाहा पाई अगाडि उमेश र पछाडि अन्य गाउँले आइसकेपछि मेरा पति भान्साबाट सुत्ने गरेको कोठामा गएका हुन्, सबै जना घरमा आउने

क्रममा म बालबच्चा लिई बाहिर गएपछि निज उमेश अगाडि ढोकाभित्र प्रवेश गरेपछि मेरा पतिले ढोका बन्द गरी सोही कोठामा भएको हँसिया बासुलोसमेतको धारिलो हतियार प्रयोग गरी उमेश नाथलाई मार्ने उद्देश्यले टाउको, हातका औंला तथा खुट्टामा समेत हानेकै हो भन्ने व्यहोराको धौली भन्ने विस्ना देवी नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते राति ८:३० बजेको समयमा चन्द्र नाथकै घरको बाटो भएर जानु पर्ने भएको हुँदा राम नाथ र काशी नाथ जाने क्रममा निज चन्द्र नाथ आफ्नो घर पसलमा बसी मादक पदार्थ सेवन गर्दै गरेको देखी दुवै जना सरासर गएका भन्ने सुनेको र पछि करिब ८:३० बजे घर फिर्ता हुने सिलसिलामा निज चन्द्र नाथ कुरी बसेको अवस्थामा आँगन अगाडि हिँडिरहेका राम नाथ र काशी नाथलाई बाटोबाटै बोलाई घरभित्र लगी कुटपिट गरेको रहेछ । उल्लिखित मितिमा चन्द्र नाथले हँसिया, बच्चरो जस्तो धारिलो हतियार प्रयोग गरी मार्ने उद्देश्यले उमेश नाथलाई कोठाभित्र लगी हतियार प्रयोग गरी ढलेपछि मर्यो भनी छोडेको हो भन्ने व्यहोराको बिसुदेवी नाथले प्रहरीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते खाना खाई सुत्न लागेको अवस्थामा थाहा पाएको हो । उक्त कोठामा पूरै रगत बगेको र हँसिया, बच्चरो, बासुलोजस्ता धारिलो हतियार मैले कोठामा देखेको हुँ । निजले मार्ने उद्देश्यले उमेश नाथको टाउको, हात तथा खुट्टामा धारिलो हतियारले प्रहार गरेको हो भन्ने व्यहोराको पन्छु देवी नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते म मेरै घरमा थिएँ । गाउँले पुरन नाथको विवाहको लगन हेराउनको लागि राम नाथसमेत कालु नाथको घरमा गई फिर्ता हुने समयमा निज चन्द्र नाथको घर आँगन अगाडि पुग्दा काशी नाथको घाँटीमा समाती घरभित्र लगी कुटपिट

गर्दा निजकी श्रीमती बिस्नादेवी नाथले देखी उमेश नाथलाई खबर गर्दा के भएछ भनी निज उमेश नाथ चन्द्र नाथको घरमा जाँदा राम नाथलाई पिट्न लागेको देखी उमेश नाथले सम्झाउन लाग्दा तँ पनि मेरो विरोधीको भाइ त होस् भनी घाँटीमा समाती घरभित्र लगी ढोका बन्द गरी भित्र कोही मान्छे छिर्न नपाउने गरी आफ्नै सुत्ने कोठामा हँसिया जस्ता धारिला हतियारले मार्ने उद्देश्यले टाउको, हात तथा खुट्टामा प्रहार गरी रगताम्य बनाई कोठामै ढलेपछि मर्यो होला भनी छोडेको रहेछ भन्ने व्यहोराको भुजीदेवी नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते बेलुका म आफ्नै घरमा थिएँ । चन्द्र नाथले उमेश नाथलाई त्यसरी धारिलो हतियार प्रयोग गर्नुपर्ने कारण मलाई थाहा छैन । पूर्व रिसइवी केही थिएन, सो घटना गर्न चन्द्र नाथको एकलै संलग्नता छ भन्ने व्यहोराको विमलादेवी नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते बेलुकी गाउँले पुरन नाथको विवाहको लगन जुराउनु पर्ने भै चन्द्र नाथको घरअगाडिबाटै जानुपर्ने हुँदा गएको अवस्थामा चन्द्र नाथ आफ्नै घर पसलमा मादक पदार्थ सेवन गरी रहेको बखत सरासर म, राम नाथ, मनवीरे नाथसमेत कालु नाथको घरमा गएपछि लगन हेराई फिर्ता हुँदा मनवीरे नाथको घर जान अलग्गै बाटो जानुपर्ने भएकाले म र राम नाथ फिर्ता आइराखेको अवस्थामा हामी आउने बाटो कुरी बसेको चन्द्र नाथले आँगनमा आई एक्कासी युथफोर्स बारे विवाद गरी हामी दुवै जनाको घाँटीमा समाती धकेल्दै आफ्नो घर कोठाभित्र भान्सामा लगी कुटपिट गर्न लाग्दा म एक्कासी भाग्न सफल भै कौसीबाट हाम फाली बचन सफल भएको हुँ र भाग्ने क्रममा हाम फाल्दा खुट्टा मर्कन गएको हो । निजले पहिलादेखि गाउँमा मसमेतलाई डरत्रास देखाउने हुँदा म डरले भागी गएको र जाहेरवाला राम नाथलाई

कुटपिट गरी नै राखेको थियो । सोसमयमा मैले निज चन्द्र नाथलाई केही गर्न सकिनँ । म भागी जङ्गल गएपछि राति घरमा आएको थिएँ । घरमा आउँदा चन्द्र नाथले उमेश नाथलाई हँसिया, बसुलोसमेतका धारिलो हतियारले ज्यानै मार्ने उद्देश्यले हानी मार्यो भन्ने सुनेपछि म डरले उल्लिखित स्थानमा पनि जान सकिनँ । भोलिपल्ट बिहान निज उमेश नाथलाई उपचारको लागि ल्याउने क्रममा देख्दा म पनि निजसँगै आएपछि घाइते अवस्थामा रहेछ भन्ने कुरा थाहा पाएको हुँ । पछि बुझ्दा निज चन्द्र नाथले राम नाथलाई कुटपिट गरिरहेकै अवस्थामा निजकी श्रीमतीले छुट्याउन नसकी राम नाथको घरमा गई मेरो श्रीमान्ले राम नाथलाई कुट्दै छन् बचाउन जाउ भनी उमेश नाथलाई खबर गरेपछि के रहेछ भनी उमेश नाथ आफ्नो दाइको खबर गर्न निज चन्द्र नाथको घरमा गई आफ्नो दाइलाई पिट्न लागेको देखी चन्द्र नाथलाई सम्झाउन खोज्दा पनि राम नाथकै भाइ त होस् भनी राम नाथलाई छोडी उमेश नाथलाई समाती सुत्ने कोठामा लगी ढोका बन्द गरी हँसिया, बासुलो जस्ता धारिलो हतियारले टाउको हातखुट्टामा समेत प्रहार गरी जमिनमा ढाली मर्यो भनी छोडेपछि गाउँले स्वार्न्नी मानिस पन्छुदेवी नाथसमेतका जाहेरीमा उल्लिखित मानिस आई लगाएको ढोका खोली भित्र पसी उमेश नाथको ज्यान जोगिन गएको कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । निज चन्द्र नाथले पहिलेदेखि नै गाउँमा डर त्रासको वातावरण सिर्जना गरेकाले लोग्ने मानिस कोही पनि सो ठाउँमा जान सकेनन् । हामीहरूको पूर्व रिसइवी केही थिएन । निज चन्द्र नाथले राम नाथ, म र उमेश नाथसमेतलाई उल्लिखित मितिमा कुटपिट गरेकै हो भन्ने व्यहोराको घाइते काशी नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते राति आफ्नै घरमा थिएँ । चन्द्र नाथ पहिलेदेखि नै खराब आचरणको

गाउँ घरमा बिना कारण कुटपिट गर्ने मानिस हो । चन्द्र नाथ एकलैले उमेश नाथलाई कुटपिट गरेको हो अन्य कोही कसैको संलग्नता छैन भन्ने व्यहोराको विरनाथ योगीले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते राति चन्द्र नाथले उमेश नाथको टाउकामा पटकपटक हँसिया, बासुलो, बञ्चरो जस्तो धारिलो हतियार ज्यान मार्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको हो भन्ने व्यहोराको गोरे नाथ, मनवीरे नाथ, रंगनाथ, भनी नाथ, विरभद्र नाथसमेतको एकै मिलानको प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते विवाहको लगन हेराउनु पर्ने भै बेलुकी पख मेरा दाइ राम नाथ र भतिजा नाता पर्ने काशी नाथ धामी झाँक्री गर्ने घरतर्फ गएका थिए र सो घरमा जाँदा आउँदा चन्द्र नाथको घरको बाटोबाट आवतजावत गर्नुपर्ने र निज दुवैजना लगन हेराई फर्किने क्रममा चन्द्र नाथको घर नजिक पुग्दा निज चन्द्र नाथले दुवै जनालाई समाती घरभित्र लगी मदिरा सेवन गरेकै अवस्थामा तिमी दुई जनामध्ये १ जनालाई मार्छु भनी कुटपिट गर्न थाल्यो र राम नाथलाई चन्द्र नाथले कुटपिट गर्न लागेको देखेर निजको श्रीमतीले अब घरभित्र ज्यानमारा हुन्छ भन्ने ठानी हाम्रो घरमा आई तिम्रो दाई राम नाथलाई मेरो श्रीमान्ले मार्न लागेको छ बचाउन जाउ भनेर भनेपछि मैले आफ्नो घरभित्र पढ्न लागेको किताब छोडी चन्द्र नाथको घरतिर गएँ, म चन्द्र नाथको घरमा पुग्दा राम नाथलाई कुटपिट गरी राखेको थियो र म दुवै जनाको बीचमा पुग्दा चन्द्र नाथलाई कुटपिट नगर भनी भन्दा मेरो दाइ राम नाथ त्यहाँबाट भाग्न उम्कन पाए र राम नाथ केही टाढा गएपछि चन्द्र नाथको रिस कम हुन्छ कि भनेर राम नाथलाई घरतर्फ पठायाँ । राम नाथ त्यहाँबाट उम्कने बित्तिकै चन्द्र नाथले मलाई समात्यो र घरभित्र तान्यो घरको कोठाभित्र दुवै जना परने बित्तिकै भित्रबाट कोठामा सुरो लगायो र कोठाभित्र नै रहेको हँसियाले

मेरो टाउकामा प्रहार गर्‍यो र म कोठाभित्रकै खटियामा पल्टिएँ टाउकामा चोट लागेको कारणले मेरो हात टाउकामा लगेको थिएँ । पुनः हँसियाले टाउकामा प्रहार गर्दा मेरो हात काटियो चोट सहन नसकी भुइँमा लडेकै अवस्थामा मेरो नाकमा दाँतले टोकी दियो र कोठाभित्रै मार्छु भन्यो । वारदात स्थलबाटै सोही मितिमा प्रहरीले बरामद गरेको भरुवा बन्दुक मेरो छातीमा तेर्साएको हो । त्यसपछि निरन्तर मेरो टाउकोबाट रगत बगेकाले म बेहोस भएछु । पछि के कस्तो हतियारले प्रयोग गरी मेरो तिघ्रा लगायत अन्य शरीरमा चोट पटक निलडाम लगाएको हो मैले बेहोसीमा थाहा पाइन । कोठाको ढोका भित्रबाट लगाएको थियो । कसले ढोका खोल्थ्यो मलाई कोठाबाहिर ल्यायो मैले बेहोसीमा थाहा पाइन पछि चन्द्र नाथको चुलो रहेको कोठामा लगी कम्बल ओढाई आगोमा सेकाई राखेको अवस्थामा मलाई अलिकती होस् खुलेको थियो । मेरो होस खुल्दा मेरो हात खुट्टा डोरीले बाँधिएका थिए । शरीर पुरै रगतले भिजेको थियो । मेरो र चन्द्र नाथ बीच पूर्व रिसझवी लेनदेन केही थिएन । भोलिपल्ट बिहान गाउँलेले बोकेर जिल्ला अस्पताल मर्तदीमा मलाई पुर्याएका हुन् । चन्द्र नाथ एकलैले मलाई ज्यान मार्ने इवी लिएर धारिलो हतियार प्रयोग गरेको हो । चन्द्र नाथले वारदातका अवस्थामा तल सेतो ट्राउजर र माथि सेतो हाप भेस्ट लगाएको थियो भन्ने व्यहोराको पीडित उमेश नाथले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।११।२० गते राति राम नाथ र काशी नाथ गाउँले पुरन नाथको विवाहको लगन जुराउन भनी कालु नाथको घरमा गएका थिए । कालु नाथको घरबाट फिर्ता हुने समयमा चन्द्र नाथकै आँगन अगाडि बाटो भएर जानु पर्ने हुँदा राम नाथ र काशी नाथ आफ्नो घरतर्फ फिर्ता हुने समयमा निज चन्द्र नाथले दुवैजनालाई गाली गर्दै समाती भित्र लगी धारिलो हतियार देखाई कुटपिट गर्न लागेको अवस्थामा निजकी श्रीमती

बिस्ना देवी नाथले गाउँमा गुहार गर्दा राम नाथकै भाइ उमेश नाथसमेतले थाहा पाई पन्छु देवी नाथ र उमेश नाथसमेत के रहेछ भनी चन्द्र नाथको घरमा जाँदा राम नाथसमेतलाई कुटपिट गरिरहेको अवस्थामा उमेश नाथले सम्झाउन भनी चन्द्र नाथको अगाडि पर्दा राम नाथलाई छोडी उमेश नाथको घाँटीमा समाती घरभित्र लगी ढोका बन्द गरी हँसिया, बासुलो जस्ता धारिला हतियार प्रयोग गरी चन्द्र नाथको सुत्ने कोठामा ढाल्दा मर्यो भनी छोडेको र उमेश नाथलाई मारिसकेको छ भन्ने कुरा राति ११:०० बजे सुनी थाहा पाएँ, निज चन्द्र नाथले पहिलादेखि नै साथमा धार भएको र बन्दुक जस्तो हतियार साथमा बोकी हिँड्ने गरेकाले उल्लिखित हतियार निजका साथमा हुन सक्छ भनी डर मानी जान सकिएन टाढै बसेका हेरिरहेका हौं भन्ने एकै मिलानको अंगे नाथ, अजमन नाथ, कृष्ण नाथ, बने नाथ, धरु नाथसमेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादीको बयान तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरासमेतका उल्लिखित कागज प्रमाणका आधारमा प्रतिवादी चन्द्र नाथले राम नाथलाई कुटपिट गरिरहेको छ भन्ने कुरा सुनी थाहा पाई सो घटनास्थलमा जाँदा झगडा नगर भनी कुरा गर्दाको अवस्थामा राम नाथ त्यहाँबाट उम्की गेकाले निज पीडित उमेश नाथलाई चन्द्र नाथले समाती कोठाभित्र लगी मार्ने उद्देश्यले धारिलो हतियार बासुलोसमेतले टाउको, हात, खुट्टासमेतमा हानी काटी मरणासन्न अवस्थामा पारी भुइँमा ढालेपछि दाँतले नाकको टुप्पोमा टोकी छिनाली मर्यो भनी रगताम्य अवस्थामा छोडेको देखिन आई प्रतिवादी चन्द्र नाथले पीडित उमेश नाथलाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेको तथ्य पुष्टि हुन आकाले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत ऐ. को १५ बमोजिमको कसुर अपराधमा ऐ. महलको १५ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने

व्यहोराको अभियोगपत्र ।

मिति २०६६।११।२० गते साँझ ८.०० बजेतिर राम नाथ र काशी नाथ अरूको कुरा सुनी मेरा घरभित्र ज्यान मार्ने उद्देश्यले प्रवेश गरेका हुन् । म खाना पकाइरहेको अवस्थामा निज राम नाथले मेरो टाउकामा हिर्काई लछारिँदा बायाँ हातमा लागी टाउको र बायाँ हात रगताम्य हुँदा मेरो बालबच्चा परिवार भागेर कहाँ गए थाहा भएन । पछि म आफ्नो सुत्ने कोठामा गएँ । पीडित उमेश नाथ भित्र जान खोज्दा म डरले कामिरहेको थिएँ । उमेश नाथ कोठाभित्र प्रवेश गर्दा म आफू बच्चे उद्देश्यले कोठामा हँसियाले छेकबार गर्दा निजको हातमा हँसियाले काटिएको हो । पछि उमेश नाथ मेरो कोठामा प्रवेश गरेका थिए । मैले उमेश नाथलाई अङ्गालोमा च्याप्दा मेरो दायाँ हातको माझी औंला उमेश नाथले दाँतले टोकेकाले मैले आफ्नो हात बचाउन उमेश नाथको नाकमा टोक्दा मेरो हातको औंला टोक्न छाडे र मैले उसको नाक टोक्न छोडेँ । पछि बाहिर मास आउन थालेपछि मारिहाल्छन कि भन्ने सोची निज उमेश नाथको टाउकामा उल्टो हँसियाले हिर्काउँदा निज उमेश नाथ भुइँमा ढल्दा त्यहाँ भएका मान्छेहरू भागी अन्य ठाउँमा गएका हुन् । राम नाथ र मेरो हानाहान भएको हो । काशी नाथ र मेरो केही भएको थिएन भन्ने व्यहोराको चन्द्र नाथले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६६।११।२० गते राति म घटनास्थलमा नै थिए । प्रतिवादी चन्द्र नाथले उमेश नाथलाई घरभित्र जाउँ भनेर लग्यो अन्य मानिसहरूलाई घरभित्र जान दिएन, उमेश नाथलाई ढोका बन्द गरेर पिट्न थाल्यो, मसँग तीनवटा बन्दुक छन् एउटा उमेश नाथ मर्छ अन्यलाई पनि मार्छु भनी हामीलाई धम्की दियो । हामी त्यहाँबाट भागेर सहयोग माग्न गाउँमा गयौं भन्ने व्यहोराको जाहेरवाला राम नाथले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।११।२० गते ६.०० बजे तिर म र काशी नाथसमेत ज्योतिषीको घरमा लगन जुराउन गएका थियौं । पछि राति फर्केर आउँदा चन्द्र नाथको घरमा झगडा भएको थियो भन्ने कुरा मैले सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको मनवीरे नाथले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।११।२० गते रातिको समयमा प्रतिवादीकी श्रीमतीले मलगायत विरभद्र नाथ, विमला देवी नाथ, धने नाथसमेतलाई बोलाएर लगिन् । त्यहाँ गे सकेपछि राम नाथलाई भुइँ तलाका भित्तामा दायाँ हातले च्यापेका थिए, राम नाथ जबर्जस्तीसँग छुटे, उमेश नाथले त्यसो नगर भन्दा तपाईंहरू यहाँबाट भाग्नुहोस् बन्दुकको छर्छरी गरी दिन्छु भन्ने धम्कीसमेत दिएपछि हामी त्यहाँबाट भागी स्कूलतिर गएका हौं । त्यसपछि चन्द्र नाथले उमेश नाथलाई घरभित्र लगी ढोका बन्द गरी बाँधेको, हातहतियार प्रयोग गरी हँसियाले हानी घाइते बनाई फालेका थिए भन्ने व्यहोराको बिसुदेवी नाथ, धरु नाथ, अंगे नाथ, किसन नाथ, वीर विष्ट, काशी नाथसमेतको एकै मिलानको अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६।११।२० गते प्रतिवादी चन्द्र नाथले एक हँसिया मेरो हात र एक हँसिया मेरी बुहारी धौलीदेवी नाथको हातमा दियो बासुलो आफैँले समात्यो मैले हानेका हतियार यिनै हुन् भनेका हुन् भन्ने व्यहोराको पन्छुदेवी नाथले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र ।

मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको महलको १५ नं. मा वर्णित अवस्था र कार्य निज प्रतिवादीबाट भएको देखिन आउँछ । सो देखिनाले निज प्रतिवादीको ज्यान मार्ने मनसाय थिएन भनी भन्न नसकिने हुन्छ । साथै निज जाहेरवालालाई लागेको घाउको परिणाम र मात्रा सानो र मर्न नसक्ने प्रकृतिको भएमा मात्र पनि निजको ज्यान मार्ने मनसायको तथा अवरोध पुर्याउने तेश्रो

तत्वको विद्यमानतमा निजलाई कसुरबाट उन्मुक्ति दिन सकिने अवस्था देखिँदैन भनी सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भएकोसमेतका आधार र कारणबाट निज प्रतिवादी चन्द्र नाथले पीडित उमेश नाथलाई हातको औंलाहरूमा, खुट्टामा र टाउकामा समेत पटकपटक प्रहार गरी तेश्रो पक्षको उपस्थिति र व्यवधानको कारण निजको ज्यान मर्नबाट बच्न गएको देखिँदा निज प्रतिवादी चन्द्र नाथले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको महलको १५ नं. को कसुर गरेको ठहर्छ सो ठहर्नाले निजलाई वर्ष ६(छ) कैद सजाय हुन्छ भन्नेसमेतको सुरु बाजुरा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।११ मा भएको फैसला ।

म चन्द्र नाथको श्रीमती विस्नादेवी नाथलाई तँ यो कागजमा सहि छाप गर् भनी कागज गराई जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा जबर्जस्तीका साथ सहिछाप गराई मेरो श्रीमतीलाई बाजुरा जिल्ला अदालतमा बकपत्रका लागि नबोलाई मलाई लागेको घाउ चोटको केस फारम हुन नदिई गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी चन्द्र नाथको पुनरावेदन अदालत, दिपायलमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वारदात रातिको समयमा भएको र घटनास्थल प्रतिवादीकै घरको माथिल्लो कोठाभित्र भएको घटनास्थल मुचुल्काबाट देखी रहेको, सोही मितिको वारदातमा यी पुनरावेदकउपर हातहतियार खरखजाना मुद्दासमेत चली बाजुरा जिल्ला प्रशासनबाट किनारा भै गएको भनी बहसको क्रममा कानून व्यवसायीले नक्कलसमेत इजलाससमक्ष प्रस्तुत गरेकाले पुनरावेदकको घर कोठाभित्र ज्यान मार्नेसम्मको कार्य गरेको भनी कसुर ठहर गरेको सुरुको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, दिपायललाई सूचना दिई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाजुराबाट यिनै पुनरावेदकसमेत भएको

हातहतियार खरखजाना मुद्दाको मिसिलसमेत झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६७।१०।११ को आदेश ।

पीडितलाई पुनरावेदकले ज्यानै मार्ने नियतले र ज्यान मर्न सक्ने गरी कुटेकोसमेत नदेखिँदा ज्यान मार्ने कसुर गरेको देखिन ठहर्न आएन । अतः सुरु बाजुरा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।११ को फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी हुन्छ । पुनरावेदकका घरभित्र पीडित उमेश नाथलाई पुनरावेदकले कुटी घाउ चोट लगाएकोतर्फ सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपिटमा परिणत गरी पक्षलाई सूचना दिई सकार्न आएमा दुनियाँ वादीमा दर्ता गरी कानूनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने ठहर्छ भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, दिपायलबाट मिति २०६८।३।२२ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी चन्द्र नाथले पीडित उमेश नाथलाई कोठाभित्र थुनी मार्ने उद्देश्यले कुटपिट गरिराखेको समयमा बाहिरपट्टि मास आएको र सो मास मेरो हँसियाको चोटका कारण उमेश नाथ भुइँमा ढलेपछि उमेश नाथलाई मारिसक्यो भनी डरले भागी गएको भनी स्वयम् प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गरेको, मासमा आएका मानिसहरू पन्छुदेवी नाथ र धरु नाथसमेतका व्यक्तिले सोही व्यहोराको बकपत्र गरेको, चोटका कारण बेहोस भई ढलेको भनी पीडितले बकपत्र गरेकोसमेतबाट पीडित बेहोस भई ढलेकामा प्रतिवादी चन्द्र नाथले पीडित मरेको सम्झी तत्पश्चात् हतियार प्रयोग गर्न छाडेको देखिएको र तत्काल उपचार गरिएको कारणबाट ज्यानसम्म बचेको अवस्थामा प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नभएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले झगडा छुट्याउन गएका पीडित उमेश नाथलाई प्रतिवादी चन्द्रनाथले हँसियाले प्रहार गरेका, छेक्ने क्रममा हातका औंलाहरू काटिएका तत्पश्चात् पीडितलाई कोठाभित्र लगी भाग्न उम्कन नदिई ढोका बन्द गरी धारीलो हतियार हँसियाले टाउको जस्तो संवेदनशिल अङ्गमा पटकपटक प्रहार गरेको र बेहोस भै ढलेपछि मर्यो भनी छोडेको अवस्था छ । धारिलो हतियारले टाउकामा प्रहार गर्दा मानिस मर्न सक्छ भन्ने कुरा सामान्य समझ भएको जसले पनि अनुमान गर्न सक्ने हुँदा प्रतिवादीको पीडितलाई मार्ने मनसाय थिएन भनी मान्न मिल्दैन । मार्नेसम्मको कार्य भएको तर तत्काल उपचार गरिएको कारण पीडितको ज्यानसम्म बचेको देखिएको, सो कुरा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा गरेको बकपत्र र पीडितको घाउ जाँच केस फारामसमेतले पुष्टि गरिरहेको हुँदा सुरु जिल्ला अदालतले यी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर कायम गरी ६ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्याएको फैसला उल्टी गरी कुटपिटमा परिणत गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपरोक्तबमोजिम विद्वान् सरकारी वकिलले गर्नुभएको बहस सुनी पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा सुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने उद्योगको कसुरदार ठहर गरेको फैसला उल्टी गरी कुटपिटमा परिणत गरेको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने विषयमा

निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी चन्द्र नाथले मेरो हँसियाको चोटका कारण उमेश नाथ भुइँमा ढलेका भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गरेका, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरू र पीडितले सोही व्यहोराको बकपत्र गरेकोसमेतबाट पीडित उमेश नाथलाई कोठाभित्र थुनी मार्ने उद्देश्यले कुटपिट गरेको भन्ने कुरा पुष्टि भैरहेको, पीडित बेहोस भै ढलेपछि प्रतिवादी चन्द्र नाथले पीडित मरेको सम्झी हतियार प्रयोग गर्न छाडेको देखिएको र तत्काल उपचार गरिएको कारणबाट ज्यानसम्म बचेको अवस्थामा सुरुले प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने उद्योगमा सजाय गर्ने गरेको फैसला उल्टी गरी कुटपिटमा परिणत गरेको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो ।

३. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, मिति २०६६।१।२० गते राति अं. ८.०० बजेको समयमा प्रतिवादी चन्द्र नाथले बोलाई घरमा लगी काशि नाथ र म रामनाथलाई कुटपिट गरी घाइते बनाएको, सो कुरा थाहा पाई आएका उमेश नाथलाई बासुलो, आँसी, बच्चरोले प्रहार गरी सख्त घाइते बनाई ज्यान मार्ने उद्योग गरेकाले सजाय गरिपाउँ भन्ने राम नाथको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । घाइते काशिनाथ र मौकामा प्रहरीमा कागज गर्ने विसुदेवी नाथ, पन्छुदेवी नाथ, भूजीदेवी नाथसमेतका व्यक्तिहरूले प्रतिवादी चन्द्र नाथको घरको बाटो भै हिँडिरहेका राम नाथ र काशि नाथलाई निज प्रतिवादीले बोलाई घरभित्र लगी कुटपिट गर्न थालेकाले प्रतिवादीकै श्रीमतीले गुहार माग्दा झगडा छुट्याउन गएका उमेश नाथलाई निजकै घरको माथिल्लो तलाको कोठाभित्र लगी ढोका बन्द गरी पहिलेदेखि राखिराखेको

बासुलो, बच्चरो, आँसी जस्ता घातक हतियारले प्रहार गर्दा भुइँमा ढलेपछि मर्यो भनी हतियार प्रहार गर्न छोडेको भनी लेखाइदिएको पाइयो । प्रतिवादी चन्द्र नाथले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान हेर्दा, राम नाथसँग पहिलेदेखि पार्टीगत विषयमा वादविवाद भै राम्रोसँग बोलचाल थिएन, वारदातको दिन राति ८:०० बजेको समयमा काशी नाथ र राम नाथ मेरो घरमा आई निजहरूसँग झगडा हात हालाहाल हुँदा उमेश नाथ आएका र निजलाई हँसियाले प्रहार गर्दा बायाँ हातको औंलामा लागेको, निजले दाँतले मेरो औंला टोकेकाले मैले पनि दाँतले निजको नाकको टुप्पोमा टोकेको र हँसियाले टाउकामा तीन पटक प्रहार गरेको भनी लेखाइदिएको देखिन्छ । पीडित उमेश नाथले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कागज गर्दा प्रतिवादी चन्द्र नाथले राम नाथ र काशी नाथलाई कुटपिट गरिरहेको भन्ने कुरा निजको श्रीमतीले भनेकीले चन्द्र नाथको घरमा गई कुटपिट नगर भनी सम्झाउँदा मलाई तानी कोठाभित्र लगी ढोका बन्द गरी हँसियाले टाउकामा प्रहार गरेकाले छेक्दा हातमा लागेको, पुनः हँसियाले टाउकामा प्रहार गरेकाले बेहोस भई भुइँमा लडेको अवस्थामा नाकमा दाँतले टोकिदिएको भनी लेखाएको पाइयो ।

४. प्रतिवादी चन्द्र नाथले अदालतमा बयान गर्दा राम नाथ र काशी नाथ घरभित्र प्रवेश गरी झगडा भैरहेको अवस्थामा उमेश नाथ आएका र आफू बच्ने उद्देश्यले हँसियाले छेकबार गर्दा निजको हातको औंलामा लागेको, निज मेरो घरको कोठामा प्रवेश गरी मेरो हातमा टोकेकाले मैले पनि निजको नाउँमा टोकेको हुँ । बाहिर मानिसहरू आउन थालेकाले मार्छन् भन्ने सोची उमेश नाथको टाउकामा उल्टो हँसियाले हिकार्एको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । सुरु मिसिल संलग्न पीडित उमेश नाथको घाउ जाँच केस फारम हेर्दा हातका औंलाहरूमा काटिएको घाउ रहेको, नाकको

टुप्पो काटिएको, घुँडा मुनी काटिएको घाउ रहेको भन्ने उल्लेख भै घाउको प्रकृति Fatal भन्ने देखिएको छैन।

५. माथि उल्लेख भएअनुसार वारदातस्थल प्रतिवादीको घरको माथिल्लो तलाको कोठा भन्ने देखिएको छ। मिसिल संलग्न घटनास्थल मुचुल्काबाट वारदातस्थल कोठामा हँसिया, बासुलो, फलामको छिना, ढकसमेत भेटिएको भन्ने देखिन्छ। पीडित उमेश नाथको अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्षको बकपत्रबाट र प्रतिवादी चन्द्र नाथको अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्षको बयानबाट निज प्रतिवादी र राम नाथ, काशी नाथबीच कुटपिट झैझगडा भएको स्थानमा पीडित उमेश नाथ पुगेका र प्रतिवादीले आफूसँग भएको हँसियाले उमेश नाथलाई प्रहार गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। हँसियाबाहेकका अन्य हतियारहरू प्रयोग भएको र पीडितका शरीरमा भएका घाउ चोटहरू घातक (Fatal) किसिमका रहेको भन्ने पनि देखिँदैन। जाहेरवाला राम नाथ र काशी नाथको प्रतिवादीले आफूहरूलाई बोलाएर लगी कुटपिट गरेको थाहा पाई पीडित उमेश नाथ आएका भन्ने र प्रतिवादीले निजहरू आफैं आई झगडा कुटपिट गरेको भन्ने भनाई रहेको देखिँदा निजहरू प्रतिवादीको घरमा किन कसरी गएका हुन् भन्ने स्पष्ट हुन सकेको छैन। वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदनपत्रमा जिकिर लिएअनुरूप प्रतिवादीको पीडितलाई मार्ने नै मनसाय रहेको भए घर कोठामा बन्दुक, बासुलो, छिनो जस्ता जोखिमी हतियार रहेका प्रतिवादीले ती हतियारको प्रयोग नगरी हँसियाको प्रयोग गर्ने, नाक टोक्ने जस्ता कार्य मात्र गरेकोबाट ज्यान मार्ने उद्देश्यले तयारीको साथ बसेको भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन। ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध ठहर हुनका लागि प्रतिवादीले पीडितलाई मार्ने मानसाय राखी सोहीबमोजिमको कार्य गरेको प्रमाणित हुनुपर्छ र त्यस्तो कार्यको परिणामस्वरूप पीडितको कुनै कारणबस ज्यानसम्म बचन गएको अवस्था

स्पष्टरूपमा स्थापित हुनुपर्छ। ज्यान बचेको कारण तेस्रो पक्षको उपस्थिति हुनु नहुनुले अपराध घट्टाको परिस्थितिअनुरूप केही निष्कर्षमा पुग्न सजिलो हुन्छ, तर त्यही एउटा कारणबाट मात्र ज्यान मार्ने मानसाय थियो कि थिएन भनी भन्न सकिने अवस्था हुन्छनै भन्न मिल्दैन। तेस्रो पक्षको उपस्थितिभन्दा पनि ज्यान मार्ने मनसाय हुनु ज्यानमार्ने उद्योगको अपराधमा आवश्यक तत्त्वको रूपमा रहन्छ।

६. प्रतिवादीले बन्दुक वा बासुलो लिई जाहेरवाला पीडितसमेतको घरमा वा निजहरू रहने ठाउँमा गएको देखिँदैन। पीडितसहितका व्यक्ति प्रतिवादीको घरमा नगएको अवस्थामा वारदात हुने अवस्था आउने थिएन। पीडितसमेतका व्यक्ति आफ्नो घरमा आउलान् र आफूसँग भएका हतियार प्रहार गरूला भनी पूर्व तयारीका साथ यी प्रतिवादी बसेका र निजहरू आउने बित्तिकै मार्ने मानसाय राखी हतियार प्रहार गरेको भनी मान्न तर्कसङ्गत हुने देखिँदैन। प्रतिवादीको पीडितलाई मार्ने नै मनसाय रहेको भन्ने कुरा अन्य स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा वादीपक्षले पुष्टि गर्न नसकी प्रतिवादी र पीडितहरूबीच झैझगडा कुटपिटसम्म भएको देखिँदा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताको बहससँग सहमत हुन सकिएन।

७. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा विवेचना गरिएअनुरूप वारदातस्थल प्रतिवादीको घरको कोठा रहेको, पीडितको शरीरमा भएका घाउ चोट साङ्घातिक किसिमका नरहेका, प्रतिवादीको पीडितलाई मार्ने मनसाय रहेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन सकेको नदेखिँदा सुरु बाजुरा जिल्ला अदालतले प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको कसुरदार कायम गरी कैद वर्ष ६(छ) सजाय हुने ठहर्याएको मिति २०६७।३।११ को फैसला उल्टी गरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को

दफा २७ बमोजिम कुटपिटमा परिणत हुने ठहर्‍याएको पुनरावदेन अदालत, दिपायलको मिति २०६८।३।२२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावदेन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत : सन्तोषप्रसाद पराजुली
इति संवत् २०७१ साल फागुन १८ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं.१३८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१२।११
०६५-CI-०३७९

मुद्दा : स्ववासी घरजग्गा दर्ता ।

पुनरावेदक/वादी : तनहुँ जिल्ला, चोक चिसापानी
गा.वि.स., वडा नं. ९ बस्ने जगतबहादुर तामाङ
भन्ने जगतबहादुर गुरुङ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : मालपोत कार्यालय, लमजुङ,
मुकाम वेंशीशहर, लमजुङसमेत

- जग्गाको दर्ता गर्ने, खेस्ता खडा गर्ने कानूनी अधिकार तथा कर्तव्य भएका मालपोत, कार्यालयले आफ्नो कार्यालयबाट भएको एउटै कित्ता जग्गाको फिल्डबुकमा साबिक र हालमा फरकफरक व्यहोरा जनाई आफ्नो कानूनी कर्तव्य र दायित्वमा आफैं प्रश्न खडा गरी पहिलेको सँगै भएको निर्णयमा कि.नं. १४४ को जग्गा धनबहादुरको नाममा जग्गा दर्ता गरी प्रमाण पुर्जा दिइसकेको स्वीकार गरी सोही निर्णयबाट पुनरावेदकको कायम भएको जग्गा दर्ता गर्न आफ्नै कार्यालयमा रहेको पुनरावेदन संलग्न निर्णय पुनरावेदकले पेस गर्न नसकेको भन्ने जस्ता बुँदा उल्लेख गरी अस्वीकार गरेको पाइँदा मालपोत कार्यालयको निर्णय तथ्यमा आधारित र वस्तुगत हुन नसकी आत्मगतरूपमा भएको देखिन आई न्यायोचित रहेकोसमेत मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- जग्गा(नापजाँच)ऐन, २०१९ को दफा ६(५) बमोजिम नापी गोश्वाराले कानूनबमोजिम बुझनुपर्ने प्रमाण बुझी तोकिएको समितिमा पेस गरी दर्ता गर्न सिफारिस / निर्णय गरेको कुरालाई मालपोत कार्यालयले पुनः छानबिन गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(१) अनुसार तोकिएको समितिमा राखी नापी गोश्वाराको निर्णय परिवर्तन गर्न पाउने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई

मालपोत ऐनको उक्त दफाले कानूनी अधिकार दिएको देखिँदैन । मालपोत कार्यालयले पछिल्लो निर्णय गर्दा कानूनको अख्तियारी देखाई मिति २०४२।१।५ मा ६ नं. नापी गोश्वारा लमजुङबाट भएको निर्णयलाई बदर गर्न सकेको नपाइएको हुँदा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय कानूनको अख्तियारीभित्र रही भए गरेको देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता महानिधी पन्त

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६ को उपदफा ५
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ६(१), ७(१) उपदफा १, २

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मालपोत अधिकृत श्री भरतचन्द्र अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री ऋषिराज जोशी

मा.न्या. श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६३।३।३२ को फैसलाउपर वादीका तर्फबाट परेको मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) अनुसार

यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

लमजुङ जिल्ला सुन्दर बजार गा.वि.स.वडा नं. ८ बाट कित्ताकाट भई कि.नं.१४३ १४१ र १४४ कायम भई क्रमशः म निवेदक जगतबहादुर, शम्भुलाल श्रेष्ठ र धनबहादुर घर्तीसमेतका नाउँमा ६ नं.नापी गोश्वाराले मिति २०४२।१।५ मा दर्ता गर्ने गरी निर्णय गराई मसमेतका नाउँमा निर्णयको जानकारी पत्र नापी गोश्वाराले जारी गरी मलाई प्राप्त भएकाले म परदेश गएको कारणबाट उक्त कि.नं.१४३ को जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन गर्न असमर्थ भएकाले परदेशबाट घर फर्की आएपछि उक्त कि.नं. १४३ को जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी ६ नं. नापी गोश्वाराबाट मलाई प्राप्त भएको जानकारी पत्रको फोटोकपी, उक्त कि.नं. को फिल्डबुकको नक्कलसमेत साथै राखी निवेदन गर्न आएको छु । मेरो प्रमाण कागजहरूको मूल्याङ्कन गरी सुन्दर बजार गा.वि.स.वडा नं.८ को कि.नं.१४३ को ०-३-१-३ जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक जगतबहादुरको तर्फबाट मिति २०६२।४।२५ मा परेको निवेदनपत्र ।

विवादित जग्गामा नापी हुँदा घर थियो । बेनिस्साको जग्गा हुँदा तत्काल टोलीमा दर्ता नभएको २०४२।१।५ मा स्ववासी दर्ता गर्ने निर्णय भई मसमेतका व्यक्तिहरूलाई जानकारी गराएकामा मसमेतको जग्गा दर्ता गर्न बाँकी छ । धनबहादुर घर्तीका नाउँको जग्गा दर्ता भएको छ । किसिम सोही कित्ताबाट अवगत हुने र फिल्डबुकमा उल्लेख भएका व्यक्ति र निवेदक एउटै व्यक्ति हुन निवेदकका नाउँमा दर्ता गरी दिन मिल्छ भनी शम्भुलाल श्रेष्ठसमेतले गरेको सर्जमिन मुचुल्का ।

आदेशानुसार विवादित जग्गाको स्थलगत निरीक्षण गर्दा कि.नं.१४३ को जग्गामा साबिकमा ठाँटी रहेको तर धेरै वर्षअगाडि ठाँटी भत्किई हाल ठाँटीको

अवशेष र अस्तित्व नै नरहेको स्थानीय व्यक्तिहरूको भनाइ रहेको र स्थलगत रूपमा हेर्दा पनि ठाँटी पौवाको कुनै अवशेष र अस्तित्व नदेखिएको, मागदाबीको कित्ता जग्गाको उत्तरतर्फ धनबहादुर घर्तीको घर दक्षिणतर्फ शम्भुलाल श्रेष्ठको अनुमति लिई चौधरी थर भएका एक सुकुम्बासीले अस्थायी रूपमा बनाएको टहरो, पूर्वतर्फबाट पिपलसहितको चौपारी, पश्चिमतर्फ तरकारी खेती आवादी जग्गा रहेको कि.नं. १४३ को जग्गामा धनबहादुर घर्तीले आफ्नो घरसँग सटाई पाली गाँसी बाख्रा पाल्ने गरेको साथै दक्षिणतर्फ पनि सुकुम्बासीले बनाएको अस्थायी कटेरोले जग्गा मिचिन जाँदा थोरै जग्गा मात्रै खाली देखिएको, हाल जगतबहादुर तामाङको कुनै घर, टहरो र भोग चलन नदेखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२।१।२ को स्थलगत प्रतिवेदन।

सुन्दर बजार गा.वि.स.वडा नं. ८ को कि.नं. १४३ क्षेत्रफल ०-३-१-३ को जग्गामा घरबास नरहेको, जग्गा पनि साँधियाराबाट मिचिएको स्थलगत सर्जमिन र निरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिँदा उक्त जग्गा दर्ता गर्नलाई सहमत हुन सकिएन। तसर्थ हाललाई स्ववासी जग्गा दर्ता नगर्ने सिफारिस गरियो भन्नेसमेत व्यहोराको स्ववासी जग्गा दर्ता समितिको मिति २०६२।१।१३ को निर्णय।

मिति २०६२।१।१३ मा बसेको समितिको बैठकबाट कि.नं. १४३ को जग्गामा घर टहरो नभएको, जग्गाको क्षेत्रफल पनि साँधियाराबाट मिचिएको स्थलगत सर्जमिन र निरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिँदा उक्त जग्गा दर्ता गर्नलाई सहमत हुन सकिएन। तसर्थ हाललाई स्ववासी जग्गा दर्ता नगर्ने भन्ने स्ववासी जग्गा दर्ता समितिले सिफारिस गरेको हुँदा कि.नं. १४३ को जग्गा दर्ता गर्न मिलेन भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, लमजुडको मिति २०६२।१।१५ को निर्णय।

विवादित कि.नं. १४३ को जग्गामा स्थलगत सर्जमिन हुँदासमेत साबिकमा जगतबहादुरले घर बनाई होटलसमेत सञ्चालन गरेको भन्ने उल्लेख भएको, हाल ठाँटी पौवाको कुनै अवशेष र अस्तित्व नदेखिएको भन्ने कुरा उल्लेख छ। सो प्रमाणबाट पनि साबिकदेखि नै निवेदकको हकभोग देखिएको तथ्य प्रमाणित भएको छ। आफ्नो हकभोगको जग्गामा केही वर्ष आवादी नगर्दा सो जग्गाको स्वामित्व टुट्ने हुन्छ भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। विवादित जग्गाको दक्षिणतर्फ सुकुम्बासीले अस्थायी टहरो बनाउँदा मेरो निर्विवाद हकभोग अन्यथा हुन सक्दैन, त्यसमा पनि हाल सो अस्थायी टहरो भत्किएर जग्गा खाली भइसकेको अवस्था हुँदा निवेदक दाबीको कि.नं. १४३ को जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भन्ने विपक्षी जग्गा दर्ता समितिको सिफारिस पनि आफैँमा त्रुटिपूर्ण हुँदा त्यस्तो त्रुटिपूर्ण सिफारिसलाई आधार बनाई गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालयको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त निर्णय बदर गरी दाबीको जग्गा निवेदकको नाउँमा दर्ता गरी जग्गा धनी प्रमाणपुर्जा पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जगतबहादुर गुरुडको मिति २०६२।१।१८ को पुनरावेदन अदालत, पोखरामा परेको पुनरावेदनपत्र।

दर्ता तिरो केही नभई परापूर्वदेखि बेनिस्सा हकभोग भई आवाद गरी खाइआएको जग्गावालाले आफ्नो हकभोगको प्रमाणपत्र आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा पठाई आफ्नो जग्गा दर्ता गराउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६(५) मा उल्लेख भएकामा यी निवेदकले उपयुक्त कानूनी कर्तव्य पूरा गरेको एकातर्फ देखिँदैन भने अर्कोतर्फ जग्गा निर्णयसम्बन्धी जानकारी २०४२ सालमा नै भइसकेपछि लामो समयसम्म जग्गा दर्तासम्बन्धी कुनै कारवाही नगरी केवल २०६२ सालमा मात्र आई निवेदकले जग्गा दर्तासम्बन्धी निवेदन दिएको देखिन्छ। दाबीको जग्गा आफ्नो हकभोगको

भएमा कानूनले तोकेको निश्चित समयावधिभित्र जग्गा दर्तासम्बन्धी आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउनुपर्नेमा सोसम्बन्धी यी निवेदकले कुनै काम गरेको मिसिलबाट देखिँदैन । निवेदकको नाउँमा फिल्डबुक कायम भए तापनि जग्गाको विरहमा घर घडेरी अर्थ आउने नजनिई विरहमा पौवा जनिएको, जग्गाको किसिमसमेत उल्लेख नभएको, स्थलगत सर्जमिन गर्दा निजको भोग चलन नभएको भन्ने प्रष्ट लेखि आएको, स्ववासी जग्गा दर्ता समितिले कि.नं.१४३ को जग्गामा घर टहरा हाल केही नभएको, जग्गाको क्षेत्रफल पनि साँध साँधियाराबाट मिचिएको स्थलगत सर्जमिन र निरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिँदा हाललाई उक्त स्ववासी जग्गा दर्ता नगर्ने सिफारिस गरियो भनी समितिबाट मिति २०६२।१।१३ मा निर्णयसमेत भएको देखिँदा मालपोत कार्यालय लमजुडबाट मिति २०६२।१।१५ मा भएको निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६३।३।३२ को पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला ।

नापी टोलीले मिति २०४२।१।५ मा ऐन नियमअनुसारको सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी मेरो नाउँमा बेनिस्सा स्ववासी दर्ता गर्ने गरी भएको निर्णय कहीं कतैबाट बदर नभएको स्थितिमा बाँकी कारवाहीको लागि जहिलेसुकै निवेदन दिई कारवाही गरी गराई जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा लिन कानूनले कुनै समयावधि तोकेको छैन । एउटै प्रकृतिको सिमानाको कि.नं.१४४ को जग्गा नापी टोलीको एउटै मितिको निर्णयको आधारमा धनबहादुर घर्तीको नाउँमा दर्ता स्वेस्ता कायम भई जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा पाइसकेको, स्थलगत सर्जमिनमा बस्ने मानिसहरूले कि.नं.१४३ को जग्गा निवेदकको नाउँमा दर्ता गरी दिन मिल्छ भनी स्पष्टरूपमा लेखाइदिएको र मालपोत कार्यालयबाट भएको स्थलगत प्रतिवेदनमा जगतबहादुर तामाङको हाल भोगचलन नदेखिए पनि साबिकमा उक्त जग्गामा

घर बनाइ होटल सञ्चालन गरेका थिए भनी उलेख भएको अवस्थामा मिसिल संलग्न कागजातको मूल्याङ्कन नगरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । मिति २०६१।८।१४ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भई स्ववासी जग्गा दर्ता समिति प्रत्येक जिल्लामा मालपोत अधिकृतको अध्यक्षतामा गठन भएको र उक्त समितिले पहिला दर्ता नभएको स्ववासी घरजग्गा दर्ता गर्ने अधिकार प्राप्त गरेकामा उक्त समितिलाई स्ववासी जग्गा दर्ता गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने अधिकार नै छैन । यसरी अधिकारै नभएको सिफारिसलाई आधार मानी कि.नं.१४३ को जग्गा म निवेदकको नाउँमा दर्ता गर्न मिलेन भनी मालपोत कार्यालयबाट भएको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला दोहर्खाई हेरी निस्सा प्रदान गरी मेरो निवेदन दाबीबमोजिम हक इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जगतबहादुर तामाङले मिति २०६३।१०।१२ मा यस अदालतमा दिएको निवेदनपत्र ।

यसमा २०४२।१।५ मा ६ नं.नापी गोश्वाराले यी निवेदकको नाउँमा कि.नं.१४३ को जग्गा दर्ता हुने निर्णय गरी जानकारीसमेत दिएको अवस्थामा त्यसलाई प्रमाणमा नलिई मालपोत कार्यालयले मिति २०६२।१।१५ मा स्ववासी दर्ता हुन नसक्ने भनी निर्णय गरेकालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलामा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(५) तथा जग्गा पजनीको २(क) समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रमाणको मूल्याङ्कनसम्बन्धी त्रुटि रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को (क) बमोजिम दोहर्खाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिएको छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६५।१।२५ को आदेश ।

यसमा मालपोत कार्यालय, लमजुडको च.नं. ११८३ मिति २०६८।१।११ को पत्रमा उल्लेखित सुन्दर बजार ८ कि.नं.१४४ को क्षेत्रफल ०-२-०-३ जग्गा धनबहादुर घर्तीको नाउँमा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको नापी गोश्वाराको मि.नं.१४६ मिति २०४२।१।५ को निर्णयसहितको सक्कल फाइल मालपोत कार्यालय, लमजुडबाट झिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने मिति २०७१।३।२ को आदेश।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन तथा प्रमाण मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री महानिधी पन्तले आवश्यक प्रमाण बुझी ६ नं. नापी गोश्वाराले २०४२।१।५ मा पुनरावेदकका नाउँमा दर्ता गर्ने गरी निर्णय गरिसकेको अवस्थामा नयाँ तथ्यहरूको सृजना गरी दर्ता गर्न अस्वीकार गरेको सुरु मालपोत कार्यालय, लमजुडको मिति २०६२।१।१५ को निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

लमजुड सुन्दर बजार गा.वि.स. वडा नं. ८ को कि.नं. १४३ को ज.रो. ०-३-१-० जग्गा ६ नं. नापी गोश्वाराले मिति २०४२।१।५ मा आफ्ना नाउँमा बेनिस्सा स्ववासी दर्ता गर्ने निर्णय गरी जानकारी गराएको पत्र एवम् फिलडबुकको नक्कलसमेत साथै राखी पुनरावेदक जगतबहादुरले मालपोत कार्यालय लमजुडमा मिति २०६२।१।२५ मा निवेदन दिएको पाइन्छ। सुरु मालपोत कार्यालयले दर्ता गर्न मिलेन भनी मिति २०६२।१।१५ मा गरेको निर्णय सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट फैसला भएउपर एउटै प्रकृतिको एकै सिमानाको एकै मितिमा ६ नं. नापी गोश्वाराबाट भएको निर्णयमध्येको कि. नं. १४४ को जग्गा विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट दर्ता गरी धनबहादुर घर्तीलाई स्वेस्ता प्रदान गरेको तर

मेरो दाबीको कि.नं. १४३ को जग्गा दर्ता गर्न मिलेन भनी गरेको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा दोहर्याई हेरी निस्सा प्रदान गरी मेरो निवेदन दाबीबमोजिम हक इन्साफ पाउँ भन्ने निवेदनमा यस अदालतको मिति २०६५।१।२५ को आदेशले निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भई पेस हुन गएको पाइयो।

पुनरावेदकको निवेदन दाबीअनुसार दाबीको जग्गा ६ नं. नापी गोश्वाराले जग्गाको मिसिल हक भोगसमेत बुझी मिति २०४२।१।५ मा बेनिस्सा स्ववासी दर्ता गर्ने निर्णय गरिसकेको अवस्थामा उक्त निर्णयबमोजिम पुनरावेदकले दर्ताका लागि दाबी गरेकामा मालपोत कार्यालयबाट भिन्न तथ्य देखाई दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मिति २०६२।१।१५ मा भएको निर्णय पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट सदर गरेको पाइँदा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा आधारित रही निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आउँछ।

१. एउटै विषयमा भिन्नभिन्न निकायबाट भिन्नभिन्न मितिमा भिन्नभिन्न तथ्य उल्लेख गरी परस्पर विरोधाभाषपूर्णरूपमा भएका निर्णयमध्ये कुन निर्णय कायम हुनुपर्ने हो ?
२. ६ नं. नापी गोश्वारा लमजुडबाट मिति २०४२।१।५ मा भएको निर्णयअनुसार दर्ता गर्न अस्वीकार गर्ने कानूनी अधिकार मालपोत कार्यालय, लमजुडलाई छ छैन ?
३. सुरु निर्णय सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुनुपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन संलग्न यस अदालतको आदेशानुसार प्राप्त

पुनरावेदक जगतबहादुर गुरुङसमेतका नाउँमा दाबीको कि.नं. १४३ समेतको जग्गा दर्ता गर्न सिफारिस गर्ने भन्ने मिति २०४२।१।५ को सिफारिससहितको निर्णय फाइल अध्ययन गर्दा गा.पं. कार्यालय सुन्दर बजारले कि.नं. १४१,१४३ र १४४ का जग्गा सार्वजनिक भन्ने सिफारिस र मिति २०४१।३।२ मा स्थानीय प्रधानपञ्चसमेतको रोहवरमा भएको फिल्ड सर्जमिनमा उक्त कित्ताका जग्गाहरूमा घर धुरी खडा गर्दै बसोबास गर्दै आएका छन् भन्ने मुचुल्का भएको र उक्त जग्गा सार्वजनिक भए घरधुरी खडा गरी बसोबास गर्न नदिनुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी हाल नापीमा मात्र आएर सार्वजनिक भनी दाबी गरेको देखिँदा सार्वजनिक हो भन्न नसकिने भनी जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६ को उपदफा ५ समेतबमोजिम कि.नं. १४३ को जग्गा पुनरावेदक जगतबहादुरका नाउँमा बेनिस्सा स्ववासी दर्ता गर्नका लागि सिफारिस गर्ने निर्णय भई दर्ताका लागि पुनरावेदकलाई सूचना गरेको देखिन आउँछ। उक्त मिसिल संलग्न ३ वटै कित्ता नं. चढेको नापीको फिल्डबुकमा विरह महलमा घर, जग्गाको किसिममा दायम र जग्गावालाको नाम थर वतन महलमा कि.नं. १४३ मा जगतबहादुर तामाङ तथा अन्य कित्ता नं. हरूमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूको नाम थर र वतन उल्लेख भएको र सोही निर्णयबाट सिफारिस भएको नि.नं. १४४ को जग्गा धनबहादुर घर्तीको नाउँमा दर्ता ख्रेस्ता कायम भइसकेको मिसिल संलग्न जग्गा धनी ख्रेस्ताको प्रतिलिपिबाट देखिएको छ।

३. पुनरावेदक जगतबहादुर गुरुङले ६ नं. नापी गोश्वाराको सिफारिस एवम् दर्ताका लागि दिएको सूचनाबमोजिम तत्कालै आफू परदेश भएको कारण उपस्थित हुन नसकी दाबीको जग्गाको दर्ता गरी ख्रेस्तासमेत प्राप्त गर्न मिति २०६२।४।२५ मा प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालयमा निवेदन लिएर गएकामा दर्ता गरी कारवाही अगाडि बढाएको देखिन्छ। मालपोत

कार्यालयबाट हक दाबीसम्बन्धी आवश्यक छानबिन गरी पुनरावेदनको नाउँमा फिल्डबुक कायम भएपनि जग्गाको विरहमा घर घडेरी अर्थ आउने नजनिई पौवा जनिएको, जग्गाको किसिमसमेत उल्लेख नभएको, स्थलगत सरजमिन गर्दा र निरीक्षण गर्दा पनि निजको भोग चलन नभएको हुँदा नापी गोश्वाराले बेनिस्सा दर्ता गर्ने भने तापनि सोको निर्णयपर्चा पेस नगरेको, धनबहादुर घर्तीको ज.ध. प्रमाणपुर्जा फोटोकपी अवलोकन गर्दा कि.नं.१४४ ज.रो. ०-२-०-३ पाखो दायमको विरहमा आवादी देखिँदा पौवा र आवादीको छुट्टै अस्तित्व देखिन्छ। स्ववासी जग्गा दर्ता समितिको मिति २०६२।१।१३ मा बसेको बैठकबाट कि.नं. १४३ को जग्गा स्ववासी दर्ता नगर्ने सिफारिस गरेको भनी मिति २०६२।१।१५ मा दर्ता गर्न मिलेन भनी निर्णय गरेको पाइयो। पछिल्लो निर्णय संलग्न मिसिलमा रहेको सर्जमिनमा मिति २०४२।१।५ मा स्ववासी दर्ता गर्ने निर्णय भई सोही निर्णयअनुसार कि. नं. १४४ को जग्गा धनबहादुरको नाममा दर्ता भइसकेको र कि. नं. १४३ को फिल्डबुकमा उल्लेख भएका व्यक्ति र उक्त जग्गा दर्ताका लागि दाबी गर्ने निवेदक एउटै व्यक्ति हुन्। निवेदकका नाउँमा दर्ता गरी दिन मिल्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालयबाट भएको स्थलगत प्रतिवेदनमा दाबीको कि.नं. १४३ को केही जग्गा धनबहादुर घर्तीले भोगचलन गरेको, थोरै जग्गा खाली रहेको, पुनरावेदकको घर टहरो तथा भोग चलन नदेखिएको भन्ने व्यहोरा जनिएको र उक्त मिसिल संलग्न कि.नं. १४३ को छुट्टै फिल्डबुकको विरह महलमा पौवा जनिई किसिममा केही नजनिई खाली रहेको र जग्गावालाको नाम थर वतनमा जगतबहादुर तामाङ उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. माथि उल्लिखित मिति २०४२।१।५ र २०६२।१।१५ मा क्रमशः ६ नं. नापी गोश्वारा र मालपोत कार्यालय, लमजुङले गरेका निर्णयहरूमा रहेको व्यहोरा

अध्ययन विश्लेषण गर्दा मालपोत कार्यालय, लमजुडबाट प्रमाणका लागि झिकाई पुनरावेदन संलग्न रहेको मिति २०४२।१।५ मा ६ नं. नापी गोश्वारा लमजुडबाट कि.नं. १४३ को जग्गा पुनरावेदकसमेतका नाउँमा स्ववासी दर्ता गर्ने सिफारिससहितको निर्णय फाइलमा रहेको फिल्डबुकमा विरह महलमा घर, किसिममा दोयम उल्लेख भई तत्कालीन प्रधानपञ्चसमेतको रोहवरमा भएको फिल्ड सरजमिनमा पुनरावेदकको घर धुरी रहेको देखिएको भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। जग्गाको दर्ता गर्ने, खेस्ता खडा गर्ने कानूनी अधिकार तथा कर्तव्य भएका विपक्षी मालपोत, कार्यालयले आफ्नो कार्यालयबाट भएको एउटै कित्ता जग्गाको फिल्डबुकमा साबिक र हालमा फरकफरक व्यहोरा जनाई आफ्नो कानूनी कर्तव्य र दायित्वमा आफैँ प्रश्न खडा गरी पहिलेको सँगै भएको निर्णयमा उल्लिखित कि.नं. १४४ को जग्गा धनबहादुरको नाममा जग्गा दर्ता गरी प्रमाण पुर्जा दिइसकेको स्वीकार गरी सोही निर्णयबाट पुनरावेदकको कायम भएको जग्गा दर्ता गर्न आफ्नै कार्यालयमा रहेको पुनरावेदन संलग्न मिति ०४२।१।५ को निर्णय पुनरावेदकले पेस गर्न नसकेको भन्ने जस्ता बुँदा उल्लेख गरी अस्वीकार गरेको पाइयो। यसबाट मालपोत कार्यालय, लमजुडको मिति २०६२।९।१५ को निर्णय तथ्यमा आधारित र वस्तुगत हुन नसकी आत्मगतरूपमा भएको देखिन आई न्ययोचित रहेकोसमेत मान्न मिलेन।

५. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ (चौथो संशोधन २०३५ समेत) को दफा ६(५) ले दर्ता तिरो केही नभई परापूर्वदेखि बेनिस्सा हकभोग भई आवाद गरी खाई आएको जग्गावालाले पनि सो जग्गा दर्ता गराउनुपर्छ भनी कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। तर जग्गा (नाप जाँच) ऐनमा यस्तो जग्गाको दर्तासम्बन्धमा दाबी गर्न निश्चित अवधि तोकिएको जोत कमोद गर्ने व्यक्तिलाई समयको

बन्देज लगाएको पाइँदैन।

६. त्यसैगरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ६ (१) मा मालपोत कार्यालयले जिल्लाभित्रको प्रत्येक जग्गा तोकिएबमोजिम दर्ता गरी राख्नेछ र उपदफा २ मा उपदफा १ को प्रयोजनको लागि जग्गाको दर्ता किताब खडा गर्दा जग्गा नाप जाँच भएको ठाउँमा सो नाप जाँचबाट तयार भएको जग्गाधनी दर्ता खेस्ताबमोजिम र जग्गाधनी दर्ता खेस्ता तयार नभएको वा जग्गा नाप जाँच नभएको ठाउँमा आफ्ना कार्यालयमा रहेको लगत वा भूमिसुधार कार्यालय वा अन्य कार्यालयबाट प्राप्त लग बमोजिम खडा गर्नुपर्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। माथि उद्धृत उपदफा १ को 'गरी राख्नेछ' भन्ने शब्दले जग्गा दर्ता गर्ने कार्य कुनै समय सीमाभित्र मात्र सीमित नराखी निरन्तर जारी रहने कुरा हो भनी विधिकर्ताको मनसाय रहेको देखिन आउँछ। ऐ. उपदफा (२) को अन्तिमतिर उल्लिखित अन्य कार्यालयबाट भन्ने शब्दले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(५) अनुसार जग्गा दर्ता गर्ने अख्तियार पाएका नापी टोली वा नापी गोश्वाराले जाँचबुझ गरी दर्ता गर्न सिफारिस गरेका जग्गाको दर्ता लगत खडा गरी खेस्ता तयार गरी दिने तथा लगत राख्ने कुराको कानूनी दायित्व मालपोत कार्यालयलाई सुम्पेको पाइन्छ। तर जग्गा (नाप जाँच) ऐन, २०१९ को दफा ६(५) बमोजिम नापी गोश्वाराले कानूनबमोजिम बुझनुपर्ने प्रमाण बुझी तोकिएको समितिमा पेस गरी दर्ता गर्न सिफारिस / निर्णय गरेको कुरालाई मालपोत कार्यालयले पुनः छानबिन गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(१) अनुसार तोकिएको समितिमा राखी नापी गोश्वाराको निर्णय परिवर्तन गर्न पाउने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई मालपोत ऐनको उक्त दफाले कानूनी अधिकार दिएको देखिँदैन। मालपोत कार्यालयले पछिल्लो निर्णय गर्दा कानूनको अख्तियारी देखाई मिति २०४२।१।५ मा ६ नं. नापी गोश्वारा

लमजुडबाट भएको निर्णयलाई बदर गर्न सकेको पनि पाइँदैन। यसबाट पनि मालपोत कार्यालय, लमजुडले मिति २०६२।१।१५ मा गरेको निर्णय कानूनको अख्तियारीभित्र रही भए गरेको देखिन आएन।

७. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट दाबीको कि.नं. १४३ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय ०४२ सालमा भएपश्चात् लामो समयसम्म कुनै कारवाही नगरी २०६२ सालमा निवेदन दिएको र फिलडबुकमा पौवा जनिएको भन्नेसमेत आधार र कारण देखाई सुरु कार्यालयको निर्णय सदर गरेको देखियो। तर कानूनले अधिकार प्रदान गरेको साधिकार निकाय ६ नं. नापी गोश्वाराले कानूनको परिधीभित्र रही २०४२ सालमा दाबीको जग्गामा पुनरावेदकको घर वास भोग देखिई तत्कालीन समयमा पेस भएको नापी फिलडबुकको विरह महलमा उल्लेख भएको घर भन्ने व्यहोरासमेतबाट पुनरावेदकको नाउँमा बेनिस्सा स्ववासीमा दर्ता गर्ने निर्णय भई पुनरावेदकलाई जानकारीसमेत गराएको सिफारिस निर्णय माथि विवेचित तथ्य र कानूनको विश्लेषणका आधारमा अब अन्यथा भन्न सकिने अवस्था रहेन। कानूनले नै जग्गा दर्ता गर्ने स्पष्ट समयावधिको व्यवस्था नगरेको र सुरु मालपोत कार्यालयसमेतले जग्गा दर्ता गर्ने कानूनी म्याद हदम्यादका सम्बन्धमा प्रश्न नउठाई नयाँ प्रमाण सृजना गरी तथ्यमा आधारित भई निर्णय गरेको अवस्थामा अदालत स्वयंले नयाँ तर्क गरी विपक्षी मालपोत कार्यालय स्वयम्मा रहको मिति २०४२।१।१५ को निर्णयको प्रति पुनरावेदकले निवेदन संलग्न गर्न नसकेको भन्ने र कार्यालयमा रहने नागरिकको फिलडबुक जस्तो जग्गाको भोगको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित महलहरूका विवरणमा २०४२ सालमा जनिएको व्यहोरालाई फरक पारी खाली देखाई समान स्तरको सिफारिस समिति एवम् निर्णयकर्ताले गरेको निर्णयलाई समानस्तरको तहबाट परिवर्तन

गरी दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मालपोत कार्यालयले मिति २०६२।१।१५ मा गरेको निर्णय कानून र न्यायको कसीमा उपयुक्त र मनासिब रहेको नहुँदा सुरु मालपोत कार्यालयको निर्णय मनासिब ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मिलेको देखिन आएन।

८. तसर्थ माथि उल्लिखित तथ्य कानूनको विश्लेषणबाट सुरु मालपोत कार्यालय, लमजुडको निर्णय सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०६३।३।३२ मा भएको फैसला उल्टी भई दाबीको जग्गा पुनरावेदक जगतबहादुर गुरुडका नाममा दर्ता हुनेसमेत ठहर्छ। अरू तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६३।३।३२ को फैसला उल्टी भई दाबीको सुन्दर बजार गा.वि.स. वडा नं. ८ कि.नं. १४३ को ०-३-१-३ जग्गा वादी जगतबहादुर तामाङ भन्ने जगतबहादुर गुरुडको नाउँमा दर्ता हुने ठहरेकाले कानूनबमोजिम लाग्ने दस्तुर वादीबाट दाखिल गराई दर्ता गरिदिनु भनी सुरु मालपोत कार्यालय, लमजुडमा लेखी पठाइदिनु १
फैसलाको जनाउ वादी जगतबहादुर गुरुडलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल चैत १ गते रोज १ शुभम्।

इजलास अधिकृत : कपिलमणि गौतम

निर्णय नं.१३८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१२।१७।३

०६८-CI-०२५३

मुद्दा : लेनदेन ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला धनुषा, जनकपुर
नगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने दिलपकुमार
साहसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका
वडा नं. १४ बस्ने विद्याकरप्रसाद साह

- कानूनमा स्पष्ट भएका कुरामा अदालतले अनुमान गरी रजिस्ट्रेसन गर्ने अड्डामा तोकिएको अधिकारीसँग पेस भई सनाखत गरिसकिएको तर पारित हुन नपाएको स्थितिमा मात्र कपाली सरहको अधिकार वादी साहुमा सृजना हुन्छ भनी व्याख्या र विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न मनासिब हुने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ता शम्भु थापा, विद्वान् अधिवक्ताद्वय
प्रकाश के.सी. र रामनेक साह

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
रामप्रसाद भट्टराई तथा विद्वान् अधिवक्ताद्वय
प्रशन्न कृष्ण दास र महादेव पण्डित

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६३, अड्क १, नि.नं.७६४४,
पृ.१३९
- लेनदेन व्यवहारको महलको २, ३, ४ र ६ नं.

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीश :

मा.जि.न्या.श्री अमृतबहादुर बस्नेत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीश :

मा.न्या.श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

मा.न्या.श्री राजकुमार वन

फैसला

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन

ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोजिम पुनरावेदन
अदालत, जनकपुरबाट भएको मिति २०६८।३।५ को
फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको
प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

विपक्षीहरू र निजको भाइ शम्भुकुमार
साहसमेतको संयुक्त नाममा दर्ता रहेको जग्गा मलाई
हस्तान्तरण गर्न मन्जुर भई लिखत गरी दिएपश्चात्
विपक्षीहरूले सहीछाप गरी दिन्छु भनी लिखतमा ऋणी
बन्ने व्यक्तिमध्ये शम्भुकुमार साहले प्रतिबद्धता प्रकट
गरे पनि पारित गर्ने समयमा कार्यालयमा उपस्थित
भई सहीछाप गरी नदिएका हुँदा लिखतमा सहीछाप
गरी मन्जुरी नजनाउने व्यक्ति निज शम्भुकुमार
साहलाई यस फिरादपत्रमा प्रतिवादी बनाइएको छैन ।
विपक्षीहरू तथा निजका भाइ शम्भुकुमार साहसमेतको
संयुक्त नाममा दर्ता रहेको जिल्ला धनुषा जनकपुर
नगरपालिका वा.नं.१४ स्थित सि.नं. १२७५-०७
को कि.नं.३७ को ०-७-१४-२ मध्ये उत्तरबाट ०-२-
४ र ऐ. कि.नं. ५७ को ०-४-१३-३ मध्ये उत्तरबाट
०-२-८-१ समेत जग्गा रू.१,९०,०००।- मा खरिद

बिक्री गर्ने कुरामा मतेक्य भै २०६५ साल चैत्र १६ गतेका दिन मालपोत कार्यालय, धनुषामा गै राजिनामा पास गर्ने गराउने कुरा मिति २०६५।१२।१४ गतेका दिन निक्यौल भए बमोजिम मिति ०६५।१२।१६ गतेका दिन ९.०० बजेको समयमा विपक्षीहरूलाई जग्गाको मूल्यबमोजिमको सम्पूर्ण रूपैयाँ मेरो घरमा गनि गनाउ गरी दिए लिएपश्चात् जग्गा पास गर्ने कुरा भई आफ्नो घरतर्फ जानुभएकामा मिति २०६५।१२।१६ गतेका दिन विपक्षीहरूसमेत भई सम्बन्धित जनकपुर नगरपालिका वडा नं.१४ को वडा कार्यालयमा घरबाटो प्रमाणित गरिपाउँ भनी निवेदनसमेत दिई सोही दिन सिफारिससमेत लिई मालपोत कार्यालयमा गई राजिनामाको कागज लेखी विपक्षीहरूले सहीछाप गरेपनि विपक्षीहरूका भाइ शम्भुकुमार साह उपस्थित नभएकाले लिखत कारवाहीका लागि अगाडि बढाई आफ्नो घरतर्फ फर्कियो । भोलिपल्ट पनि निज शम्भु नगएका कारणले लिखत पास हुन सकेन । यसरी लिखतमा लेखिएबमोजिमको जग्गा रूपैयाँ लिई विपक्षीहरूले जग्गा पास नगरी दिएका र रूपैयाँ बापस माग्दासमेत नदिएकाले यो नालेस दिन आएको छु । तसर्थ लिखत मिति २०६५।१२।१६ देखि भरिभराउ मितिसम्मको उक्त सावाँ रु. १,९०,०००।- को कानूनबमोजिम भरिभराउ मितिसम्मको हुने सावाँ ब्याज र लागेको कोर्ट फीसमेत विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

विपक्षी वादीको मेरोउपरको दाबी झुठा बनावटी हो । वादीसँग मैले जग्गा बेच्ने कुरासमेत नगरेको र एक रूपैयाँपनि नलिएको हुँदा वादी दाबीबमोजिमको रूपैयाँ तिर्नु बुझाउनु पर्ने होइन । हाम्रो जग्गामा हुल अशान्ति हुँदा सो विवाद समाधानको लागि मालपोत कार्यालय, धनुषामा मिति २०६५।१२।१८ गते जाँदा सोदेखि पश्चिम सडकदेखि पश्चिमको मन्दिरमा निज र निजको आमा

रामरती, दाजु प्रभाकरप्रसाद, दिवाकरप्रसाद समेत र नचिनेका चार पाँच जना व्यक्तिसमेत मिली जथाभावी डर धाक देखाई सर्टको कलरसमेत समाती सहीछाप गराउँदा मिति २०६५।१२।१९ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनुषामा निवदेन दिई शान्ति सुरक्षा गरिपाउँ भनी गृहमन्त्रालयमा समेत निवेदन दिएका छौं । विपक्षी वादी र निजका आमा छोरा दाजु श्रीमतीसमेत मिली आआफ्नो नाउँमा लिखत लेखाई सोमा जबर्जस्ती सहीछाप गराउन लगाई हाम्रो जग्गा लिने खाने बदनियत चिताई उक्त लिखतमा ऋणीको तथा साक्षीमा राखिएकी हाम्रो आमासमेतको सही छाप गराउन नसकेका, टोकन लगी दर्ता नै नभएको लिखतमा पहिलेको मिति राखी कर्मचारी मिलाई मोठ रोक्का भिडाएको र रूपैयाँ लिन हामी घरमा गएको भन्ने वादीको भनाइ रजिस्ट्रेसनको ६ नं. तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येको दिलिपकुमार साहको प्रतिउत्तरपत्र ।

विपक्षीलाई जग्गा बिक्री गर्ने कुरासमेत नभएको र जग्गाबापत भनी रूपैयाँसमेत नलिएको अवस्थामा जोर जुलुमबाट लिखत लेखिराखेको कागजमा झुक्याएर बोलाई पेस्तोलसमेत देखाई सहीछाप गराई लिएको, शम्भुकुमार साहको सहीछाप गराउन नसकेको कागजलाई पहिलेको मितिबाट फाँटवालालाई मिलाई मोठ रोक्कासमेत भिडाएको आधारमा विपक्षीहरूको दाबीअनुसारको रूपैयाँ तिर्न बुझाउनु पर्ने होइन । कानूनविपरीतको लिखतको आधारमा दायर गरेको फिराद खारेज गरी कानूनी उन्मुक्ति प्रदान गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीमध्येको सञ्जितकुमार साहको प्रतिउत्तरपत्र । कानूनी मान्यताविहीन लिखतबमोजिमको सावाँ ब्याज प्रतिवादीबाट वादीलाई दिलाई भराई दिन मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भनी सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२३

गते डलएको डैसलल ।

डेरु ललखत करकलडले गललएको नठहरेडछल स्वतः सदुे ललखत ठहर डलएको छ । ०६३ सललकुु दे.डु.नं. ०६३-CI-०७२६ कुु डडलल अहडद वलरुदुड डेघरलड शरुडल अडलकरल डलएको लेनदेन डुदुडल डरडलसुड्रेसनकुु ॡ नं. डडुडलडकुु डुरकुरलड डुरल नडलडडछल ऐ.कुु ६ नं. आकडुषलत हुने डनी सरुवुुओओ अदललतडलड डैसलल डडुसकेकुु सुथलतलडल डहकुुतडूरुण कुरललरुडै डैसललडल डरुओरुसडुड नगरु डलरुडै हररुडै सुरुडुडलड गरललएको डैसलल सरुवथल गैरकलनुनी तथल अनुडलडडूरुण रहेकलले धनुषल डललुलल अदललतकुु तुरलडडूरुण नलरुणड डदर गरु वलदुी दलडुीअनुसलर इनुसलड डुरदलन गरलडलरुडै डनुनेसडेत वलदुीकुु डुनरलवेदन अदललतडल डरेकुु डुनरलवेदनडत ।

डसै लगलउकुु दे.डु.नं. ॡ००ॡ कुु लेनदेन डुदुडलड डुरतुडरुथुी डुडलकलउने आदेश डलकलले डुरसुतुत डुदुडलड डनल छलडलकल ललगल अ.वं. २०२ नं. अनुसलर डुरतुडरुथुी डुडलकलरुडै आडडछल वल अवधल गुडुडेडछल नलडडलनुसलर डेस गनु डनुने डुनरलवेदन अदललतडलड डलतल ०६७।ॡ०।२ॡ।३ डल डलकल आदेश ।

डुलुकुी ऐन, रडलसुड्रेसनकुु ६ नं. कुु कलनुनी वुडवसुथल हेरुदल रडलसुड्रेसन गलरलउन डरुने धरसलरकुु ललखत रडलसुड्रेसन गरलरुडै ललन सकेकुु रहेनछ डने तुडसुतुु ललखतडलड अओल सडुडतुतल डकुरुी दलडुी गरेकुु नललेस ललगन सकुुदैन, थैलुी डरेकलडल सुु थैलुी र ललखतडडुडलडकुु सडुडतुतल डुुग गनु नडलडकलडल कलनुनडडुडलड डुडलडसडेत सलहुले कडललुीसरह डरलरुडै ललन डलरुडै डनुने उलुलेख डलकल डलरुडै । डुरसुतुत डुदुडलकल डुरतलवलदुी ललखतकुु डरलणलड डुडनुन नसकुुने सलडलनुड सडुडडकल रहेकुु डनुने अवसुथल नरहल ललखतडडुडलडकुु कलरुुडलरकुु वलषड, तुडसकुु डरलणलडसडेत डुडनुन सकुुने अवसुथलकल वुडकुरल रहेकुु देखलनुछ । दलडुीकुु ललखत हुनुडूरुव नै वलदुी डुरतलवलदुीकल

डुीओ वलवलद र इवुी रहेकुु कलरणडलड थैलुी ललने दलने अवसुथल नरहने डनुने कुरल डहसकुु कुरडडल डुरसुतुत डलकलडल डलहलेदेखल नै वलवलद रहेकुु वुडकुरलले अतुडनुत सडग रहल वलसुतवलक वुडवहर डकलन गरेर नै ललखतडल सहुी गनुने अवसुथल डरुदछ । डुरतलवलदुीहरुले दलडुीकुु ललखतडल सहुी गरुी सुुअनुरुडकुु कलरुड गलरलउने डुरडुुडनलरुथ वडल कलरुडलडडलडल सडेत उडसुथलत रहेकुु देखलनुछ । ललखतडडुडलडकुु थैलुी डुडुी लललकुु वुडहुरल ललखतडुै उलुलेख डै डुरतलवलदुीहरुकुु सहुी डरेकुु देखलनुछ । सुु ललखत डलरलत नगरुी दललकुु अवसुथलडल नै डुलुकुी ऐन, रडलसुड्रेसनकुु ६ नं. कुु कलनुनी वुडवसुथल आकडुषलत हुने डै सलहुले कडललुीसरह रकड असुल गरुी ललन डलउने डनुने देखलनुछ । सडुडलनलत सरुवुुओओ अदललतडलड डडलल अहडद वलरुदुड डेघरलड शरुडल डलकल दे.डु.नं. ०७२६ कुु लेनदेन डुदुडलड डलतल ०६ॡ।ॡॡ।ॡ६ डल डलकल डैसललडल वलवेओलत डुरतलडलदलत सलदुधलनुतकल आधलरडल डनल डुरसुतुत डुदुडलकुु दलडुीकुु रकडकुु दलडलतुवलडलड डुरतलवलदुी अलग रहन सकुुने देखलनुन । डगुुल संडुुकुुत दरुतलकुु हुँदल शडुडुुकुुडलरकुु सहुीओलड नै नडरेकुु डनुने डुरतलउतुतर डलकलर रहेकलडल नलडउडर दलडुी नै नलललकुु र ललखतडल सहुीओलड नडरेकुु अवसुथलडल ललखत गरुी दलने डुरतलवलदुीउडर नै दलडुीकुु रकडकुु दलडलतुवल नलहलत रहन डलनुछ । तसरुथ डलसलल संलगुन डलतल २०६ॡ।ॡ२।ॡ६ कुु ललखत, ललखत डलरलतकुु ललगल डरहेकुु डलरड, वडल कलरुडलडडल डरेकुु नलवेदनसडेतकुु डुरडलण संलगुन रहेकुु डलरुडै वलदुीदलडुी नडुगुने डनी धनुषल डललुलल अदललतडलड डलकल डलतल २०६७।३।२३ कुु डैसलल डललेकुु नदेखलँदल उलुलुी डरुडै दलडुीकुु ललखतडडुडलडकुु सलरुवुु रु.ॡ,ॡ०,०००।- ऐक ललख नडुुे हडलर र सुुकुु कलनुनडडुडलडकुु डुडलडसडेत वलदुीले डुरतलवलदुीडलड डरलरुडै ललन डलउने ठहरुओ डनुनेसडेत वुडहुरलरकुु डुनरलवेदन अदललत डनकडुरडलड डलतल २०६८।३।ॡ

मा भएको फैसला ।

पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदर उल्टी गरिपाउँ भनी प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा निम्न जिकिर लिएको देखिन्छ ।

- पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सजिया थरुनी विरुद्ध दुःखी मण्डल भएको लेनदेन मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित (ने.का.प.२०६३ नि.नं. ७६४४ पृष्ठ १३९) सिद्धान्त प्रतिकूल छ ।
- पेस भएको लिखतमा उल्लिखित जग्गाहरू हामी र कान्छो भाइ शम्भुकुमार साहसमेतको संयुक्त नाउँमा दर्ता छ । शम्भुकुमार साहको सहीछाप छैन । जग्गा लिने व्यक्ति वादीको सही पनि परेको छैन । जग्गा बिक्री गर्नेमध्येको शम्भुकुमार र लिने व्यक्ति वादीको सही नै नभएको लिखतले कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेको अवस्था नहुँदा उक्त लिखत विधिवत् मालपोत कार्यालयमा प्रवेश गरेको नहुँदा दाबीको लिखतलाई कानूनी मान्यता दिई लिखतबमोजिमको रकमको सावाँ ब्याज भराउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन ।
- पुनरावेदन अदालतबाट फैसलामा आधार लिइएको जमाल अहमद विरुद्ध मेघराज शर्मा अधिकारी भएको लेनदेन मुद्दाको तथ्य यस मुद्दासँग फरक भई ग्रहण योग्यसमेत छैन ।

यसमा पारित हुन नसकेको फारममा भरिएको लिखतमा तीन जना जग्गाधनीमध्ये शम्भुकुमारको सही नपरेको अवस्थामा लिखतमा उल्लेख भएको सबै रकम वादीले दिएकै होलान् भनी रजिस्ट्रेसनको ६ नं. को प्रयोग गरी सावाँ ब्याजसमेत दाबीबमोजिम वादीलाई भराइदिने गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको

फैसला फरक पर्न सक्ने भएबाट अ.बं. २०२ नं बमोजिम विपक्षी झिकाई लगाउका प्रतिवेदनहरूसमेत साथै राख्नु भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।१०।४ मा आदेश भएको ।

लगाउको करकाप मुद्दामा मिति २०६५।१२।१६ को लिखतलाई करकाप घोषित गरिपाउँ भनी मिति २०६६।३।२६ मा दायर भएको फिराद हदम्यादको आधारमा सुरु अदालतबाट खारेज भएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएको छ । लिखतमा सहीछाप गर्ने व्यक्ति नै जवाफदेही हुने हुँदा लिखतमा जग्गाधनीमध्येको शम्भुकुमारको सही नपरेको अवस्थामा लिखतमा उल्लिखित सबै रकम वादीले दिएकै होलान् भनी शङ्का गरी प्रत्यर्थी झिकाउने गरी यस अदालतबाट भएको आदेश जमाल अहमद विरुद्ध मेघराज शर्मा अधिकारी भएको लेनदेन मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलासमेतबाट कायम रहन नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर कायमै राखिपाउँ भनी जिकिर लिँदै प्रत्यर्थी वादीले लिखित प्रतिवाद दर्ता गरेको ।

नियमबमोजिम मिति २०७१।१२।३ मा हेर्दाहेर्दै रही आजको दैनिक पेसीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत पुनरावेदन र साथै पेस भएका लगाउका लेनदेन मुद्दाहरू तथा करकाप मुद्दाको पुनरावेदन र सुरु एवम् पुनरावेदन अदालतको रेकर्ड मिसिलहरूसमेत अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी सज्जितकुमार साहसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री प्रकाश के.सी. र रामनेक साहले रजिस्ट्रेसन प्रयोजनका लागि खडा भएको दाबीको लिखतमा उल्लिखित जग्गा ३ जना दाजुभाइको संयुक्त नाममा रहेको छ । दर्तावाला शम्भुकुमारको लिखतमा सहीछाप छैन । घरसारमा रकम बुझिएको भनिएको छ तर के कसरी कहिले घरमा

बुझेको हो खुल्न सकेको छैन । मालपोत कार्यालयमा पेस भई सनाखत भएको पनि छैन । लिखत विधिवत् मालपोत कार्यालयमा पेस भएको देखिएमा मात्र रजिस्ट्रेशनको ६ नं. आकर्षित हुने हो । विवादित लिखत लेखनदासले भरेकोसम्म हो । प्रक्रिया पूरा गरी अधिकार प्राप्त निकायले स्वीकार गरेको स्थिति नहुँदा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी दाबीबमोजिम सावाँ ब्याज भरिपाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता रामप्रसाद भट्टराई तथा विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री प्रशन्न कृष्ण दास र महादेव पण्डितले लिखतमा संयुक्त दर्तावालामध्ये एक जनाको सही नभए पनि जो कारणी छन् उनीहरूउपर मात्र मुद्दा लाने र निजहरूबाट मात्र लेनदेनको बिगो असुल हुने हो । लेनदेन मुद्दा चलनका लागि कानूनले लिखत यो यस्तै प्रकारको हुनुपर्छ भनी भनेको छैन । ऋणीको सहीछाप, थैली एवम् जग्गा रजिस्ट्रेशनको लागि कित्ता नं. हरू समेत लिखतमा उल्लेख भएको छ । रजिस्ट्रेशन गर्नुभन्दा अघि घरसारमा लिनुदिनु गरेको कार्यलाई रजिस्ट्रेशनको १४ नं. ले कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छ । साहुको लेनदेन लिखतमा सही हुँदैन । घरसारमा भएको रजिस्ट्रेशनको लिखतमा ६ महिनाभित्र अड्डामा उपस्थित भई पारित गराउन पाउँछ । रजिस्ट्रेशनको ५ नं. अनुसार पारित हुने प्रक्रिया अगाडि बढ्न नसके ऐ. को ६ नं. ले लेनदेनमा दाबी गर्न पाउने हो । यस्तोमा मोठ स्रेस्ता भिडेको, सनाखत भएको नै हुनुपर्छ भन्न मिल्दैन । लक्ष्मीबल्लभ दत्त पुनरावेदक प्रतिवादी विरुद्ध सहीदा खातुन प्रत्यर्थी वादी भएको २०६२ सालको दे.पु.नं १५३८ को लेनदेन मुद्दामा यस अदालतबाट रजिस्ट्रेशन प्रयोजनका लागि सही भएको तर मालपोत कार्यालयमा प्रवेश नगरेको लिखतलाई मान्यता दिई

रकम भरी पाउने गरी मिति २०६६।१०।२१ मा फैसला भएको छ । जुन यस मुद्दामा आकर्षित हुन आउँछ । पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट बहसमा उल्लेख गरेको २०५९ सालको दे.पु.नं ८३८३ को लेनदेन मुद्दामा मिति २०६४।८।६ मा यस अदालतबाट फैसला भएको मुद्दाको लिखत घरसारमा नभई अड्डाको हुँदा उक्त मुद्दा र ने.का.प. २०५६ नि.नं. ६८०२ पृष्ठ ७६७ मा प्रकाशित मुद्दा थारु जातिसँग सम्बन्धित भएकाले घरसारको लिखतलाई मान्यता नदिएको हो । उक्त तथ्य यस मुद्दामा नमिल्ने हुँदा सुरु फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षीहरू र निजका भाइ शम्भुकुमार साहसमेतको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. १४ कित्ता नं. ३७ को ०-७-१४-२ मध्ये उत्तरबाट ०-२-४ र ऐ.कित्ता नं. ५७ को ०-४-१३-३ मध्ये उत्तरबाट ०-२-८-१ समेत जग्गा मूल्य रु १,९०,०००।- मा लिनेदिने भनी २०६५।१२।१४ गते निर्णय भई सम्पूर्ण रकम २०६५।१२।१६ गते बिहान ९:०० बजे घरसारमै बुझाई सोही दिन राजिनामाको लिखत लेखाई विपक्षीहरूले सही गरे पनि संयुक्त दर्तावालामध्येको भाइ शम्भुकुमार साह उपस्थित नहुँदा भोली परिसम्म पनि पर्खदा जग्गा पास नगरिदिएको र रकम पनि फिर्ता नगरेको हुँदा लेनदेन व्यवहारको ४, ६, २ र ३ तथा ४० नं र रजिस्ट्रेशनको ६ नं. समेतको कानूनी आधार लिई सावाँ ब्याज भराई पाउँ भनी वादीले फिरादमा दाबी लिएको पाइन्छ ।

लिखत घरसारको होइन, रकम अड्डामा बुझाएको भन्न सकेको छैन, अड्डाका कर्मचारीहरूलाई प्रभावमा पारी हामीहरूको करकापपूर्वक जबर्जस्ती सहीछाप गराई रोक्का, मोठ भिडाएको हो । संयुक्त दर्तावालामध्येका शम्भुकुमारको सही पनि नभएको र लिखतमा बलपूर्वक हामीहरूको सहीसम्म

गराएको व्यवहारमा लेनदेन व्यवहारको २, ४, ६ र ३ नं. आकर्षित नहुने हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तरमा जिकिर लिएको देखिन्छ।

सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट वादी दाबी पुन नसक्ने ठहरी भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट उल्टी भै दाबीअनुसार सावाँ ब्याज प्रतिवादीबाट वादीले भरी पाउने फैसला भएकामा दर्तावाला व्यक्तिमध्ये एकजनाले सही नगरेको लिखत मालपोत कार्यालयमा विधिवत् पेस हुन नै नसक्ने र ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७६४४ पृष्ठ १३९ मा प्रकाशित सिद्धान्तसमेतले त्यस्तो राजिनामा लिखतबाट रकम लिएको मान्यता नपाउने हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट सावाँ ब्याज भरी पाउने ठहर्‍याएको फैसला उल्टी गरी सुरु अदालतको फैसला कायम गरिपाउँ भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा जिकिर लिएको पाइन्छ।

अब उल्लिखित तथ्य तथा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू एवम् अधिवक्ताहरूको बहससमेतलाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत पुनरावेदनमा निम्न लिखित प्रश्नहरूमा आधारित रही निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

१. दाबीको लिखतमा संयुक्त दर्तावाला व्यक्तिमध्येका ऋणी शम्भुकुमार साहको सहीछाप नभई पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सञ्जितकुमार साह र दिलिपकुमार साहको मात्र सहीछाप भएको हुँदा त्यस्तो लिखतले लेनदेनको कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्छ वा सक्दैन।
२. सबै प्रक्रिया पूरा गरी मालपोत कार्यालयमा विधिवत् पेस नभएको दाबीको लिखतबाट मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेसनको ६ नं. अनुसार लेनदेनमा दाबी गरी रकम असुलउपर हुन सक्ने हो होइन।

३. पुनरावेदनपत्रमा उल्लेख भएको र विद्वान् अधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा उल्लेख गर्नुभएको सजीया थरुनी विरुद्ध दुःखी मण्डल भएको ने.का.प. २०६३ नि.नं. ७६४४ पृ. १३९ मा प्रकाशित लेनदेन मुद्दाको प्रतिपादित सिद्धान्त र पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट फैसला गर्दा आधार लिइएको जमाल अहमद विरुद्ध मेघराज शर्मा अधिकारी भएको दे.पु.नं. ०७२६ को लेनदेन मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६४।१।१६ मा भएको फैसलामा उल्लेख भएको न्यायिक निष्कर्ष एवम् बहसको क्रममा समेत प्रस्तुत भएका यस अदालतका फैसलाहरू यस मुद्दामा आकर्षित हुन सक्छन् सक्दैनन्।

४. पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुने हो होइन।

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा राजिनामामा उल्लिखित कित्ता जग्गाहरू प्रतिवादीहरू एवम् निजको भाइ शम्भुकुमार साहको संयुक्त नाममा दर्ता भएको देखिन्छ। राजिनामा लिखतमा दिलिपकुमार साह संजितकुमार साह र शम्भुकुमार साहको नाम उल्लेख भएको तर २ जनाको सहीछाप भई दर्तावाला ऋणीमध्येको शम्भुकुमार साह उपस्थित नभएको कारणबाट राजिनामा पारित हुन नसकेको देखिन्छ। राजिनामा रजिस्ट्रेसन गराउने प्रयोजनका लागि जग्गा दर्तावाला सबै व्यक्तिहरू उपस्थित हुनु नै पर्छ। तर वादी दाबीको लिखतलाई हेर्दा लिखतको व्यहोराबाट घरसारमा खडा भएको देखिन्छ। घरसारमा खडा भएको लिखत कुनै व्यहोराले पारित हुन नसकेमा लिखतमा परेको थैली कपालीसरह साहुले असुलउपर गर्न पाउने कानूनी अधिकार रजिस्ट्रेसनको ६ नं. ले

प्रदान गरेको देखिन्छ । प्रचलित कानूनमा व्यक्ति व्यक्तिका बीच आपसी विश्वास र समझदारीमा खडा हुने लेनदेनका लिखतमा साहुको सहीछाप पनि हुनुपर्ने नभई ऋणीको मात्र सहीछाप भएपनि कानूनले मान्यता प्रदान गरेको पाइन्छ । कपाली लिखतमा उल्लेख भएको रकमको सावाँ ब्याज ऋणीले नबुझाएमा साहुले मुद्दा गरी असुलउपर गर्न सक्ने कानूनी अधिकार लेनदेन व्यवहारको महलका विभिन्न नं. ले साहुलाई प्रदान गरेको देखिन आउँछ । लेनदेन व्यवहार व्यक्ति व्यक्तिको बीच हुने र त्यस्तो व्यवहारमा लिखतमा जुन व्यक्तिले सही गछ सोही व्यक्तिले नै लिखतमा उल्लेख भएको थैलीको दायित्व बहन गर्नुपर्ने हुन्छ । सही गर्ने कारणीबाहेकका अन्य व्यक्तिको सम्पत्तिबाट थैली असुलउपर गर्नसम्म नपाइने देखिन आउँछ । लिखत रजिस्ट्रेसनको ५ नं. बमोजिम पारित हुन नसकी ऐ. को ६ नं. अनुसार कपालीमा परिणत भएपछि लिखतको अस्तित्व कपालीसम्म सीमित रहने भै कपाली लिखतमा सहीछाप गर्ने व्यक्तिहरूबाट लेनदेनको महलको २ नं., ४ नं., ६ नं. एवम् रजिस्ट्रेसनको ६ नं. अनुसार सावाँ ब्याज मात्र भराई लिन पाउने देखिन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दामा वादीले लिखतमा सहीछाप गर्ने प्रतिवादीहरूलाई मात्र प्रतिवादी बनाई निजहरूबाट मात्र लेनदेन भएको रकम भरी पाउन माग गरेको अवस्था हुँदा संयुक्त दर्तावाला शम्भुकुमारको उपस्थिति एवम् सहीछाप आवश्यक पर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर कानूनसम्मत र न्यायपूर्ण देखिन आउँदैन ।

३. अब दोस्रो प्रश्न वादी दाबीको लिखत विधिवत् प्रक्रिया पूरा भई मालपोत कार्यालयबाट सनाखतसमेत भएको अवस्था नहुँदा त्यस्तो लिखत कपालीमा परिणत हुन सक्दैन भन्ने विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसमेत सम्बन्धमा विचार गर्दा दाबीको मिसिल संलग्न लिखत हेर्दा घरसारमै खडा भएको देखिन्छ । घरसारमा भएको

होइन भनी जिकिर गरेपनि सोको तथ्ययुक्त र वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रतिवादी तर्फबाट पेस हुन सकेको देखिँदैन । लिखत करकापबाट खडा गरेको भनी प्रतिवादीतर्फबाट मुद्दा परी हदम्यादका आधारमा उक्त मुद्दा खारेज हुने ठहरी फैसला भएको देखिएपनि उक्त मुद्दामा संलग्न लिखत हेर्दा करकापबाट गराएको भनेको लिखतमा प्रतिवादीहरूको सहीछाप मात्र परेको स्थिति नरही जग्गाका कित्ता नं., क्षेत्रफल, मालपोत तिरेको रसिद, ऋणीका नागरिकता नं. र मिति जस्ता कुराहरू खुलाई तयार भएको पाइन्छ । करकापबाट उक्त लिखत तयार भएको भए प्रत्यर्थी वादीहरूलाई प्रतिवादीहरूको सम्पूर्ण विवरण थाहा जानकारी हुन सक्ने अवस्थासमेत देखिँदैन । मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेसनको ५ नं.मा "रजिस्ट्रेसन गराउनु पर्ने घरसारको लिखत ऐनका म्यादभित्र लिने दिने दुवैथरी अड्डामा गै रजिस्ट्रेसन गराउनुपर्छ", भन्ने र ऐ.६ नं. मा "रजिस्ट्रेसन गराउनु पर्ने घरायसको लिखत यसै महलको ५ नम्बरबमोजिम रजिस्ट्रेसन गराई लिन सकेको रहेनछ भने त्यस्तो लिखतबाट कुनै अचल सम्पत्ति पक्री दाबी गरेको नालिस लाग्न सक्तैन । थैली परेकामा सो थैली र लिखतबमोजिमको सम्पत्ति भोग गर्न नपाएकामा भोग गर्न नपाएजतिको कानूनबमोजिमको ब्याजसमेत साहुले कपालीसरह भराई लिन पाउँछ । भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यसैगरी रजिस्ट्रेसनको १४ नं.मा "लिनु दिनु गर्दा रूपैयाँ अड्डैका सामुन्यमा गनाई लिनदिन हुन्छ । घरसारमा लिनुदिनु भएकामा अड्डामा रूपैयाँ नल्याए पनि हुन्छ ।" भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थामध्ये रजिस्ट्रेसनको ६ नं.मा लिखत रजिस्ट्रेसन पारित हुन नसकेको अवस्थामा लिखतमा परेको थैली साहुले ऋणिबाट लिन पाउने ब्याजका सम्बन्धमा भने लिखत पारित नभए पनि जग्गाको भोग साहुले नै गरेको भए

ब्याज दाबी गर्न नपाउने भन्नेसम्मको कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । तर राजिनामा लिखतका हकमा अड्डाबाट सबै कार्यविधि पूरा भई सनाखतसमेत भएको हुनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएको पाइँदैन । अड्डामै रकम लिनुदिनु गर्ने बाध्यात्मक सर्त पनि उल्लिखित रजिस्ट्रेसनको १४ नं. ले गरेको नभई घरसारमा लिनुदिनु भएको व्यवहारलाई पनि जग्गा बिक्री गर्ने व्यक्तिले थैली पाएको मान्न मिल्ने गरी कानूनले मान्यता दिएको पाइँन्छ । कानूनमा स्पष्ट भएका कुरामा अदालतले अनुमान गरी रजिस्ट्रेसन गर्ने अड्डामा तोकिएको अधिकारीसँग पेस भई सनाखत गरिसकिएको तर पारित हुन नपाएको स्थितिमा मात्र कपाली सरहको अधिकार वादी साहुमा सृजना हुन्छ भनी व्याख्या र विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न मनासिब हुने देखिएन । उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तासमेतको लिखत अड्डाबाट सनाखतसमेत भएको हुनुपर्छ भन्ने तर्कसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. अब तेस्रो प्रश्न यस्तै तथ्य समावेस भएका मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट के कस्तो विधि प्रक्रिया अपनाइ फैसलासमेत भएका छन् र पुनरावेदनपत्रमा उल्लिखित नजिर र पुनरावेदन अदालतले निर्णय गर्दा आधार लिएको तथा बहसको क्रममा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तासमेतले पेस गर्नुभएका यस अदालतबाट भएका फैसलाहरू समेत प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्छन् सक्दैनन् भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदनपत्रमा उल्लिखित र बहसको क्रममा समेत उद्धृत गरिएको सजिया थरुनी विरुद्ध दुःखी मण्डल भएको २०५८ सालको दे.पु.नं. ८६४७ को लेनदेन मुद्दा (ने.का.प. २०६३, अड्क १, नि.नं. ७६४४ पृ.१३९) मा प्रकाशित नजिर हेर्दा यस मुद्दामा प्रतिवादी थारु जातिको भएकी र नेपाल सरकारको परिपत्रअनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारी सामुन्य गनिगनाउ गरी रकम

लिनुदिनु नभएसम्म त्यस्तो लिखतले मान्यता नपाउने आधारमा वादी दाबीबमोजिमको रकम नभराउने ठहर भएको देखिँदा उक्त नजिर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्ने देखिन आउँदैन । बहसको क्रममा पेस भएको पुनरावेदक प्रतिवादी सिद्धि देवी यादव विरुद्ध हिरालाल महतो कोइरी प्रत्यर्थी वादी भएको २०५९ सालको दे.पु.नं. ८३८३ को लेनदेन मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६४।८।६ मा भएको मिसिल संलग्न (अप्रकाशित) फैसला अध्ययन गर्दा घरसारमा तयार भएको भन्ने वादीको फिराद दाबी एवम् भनाइ लिखतको व्यवहारबाट नदेखिएको भन्नेसमेत आधारमा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर गरेको देखिन्छ तर प्रस्तुत मुद्दामा लिखतको व्यहोराबाट नै लिनुदिनु घरसारमा भएको देखिएकाले उक्त मुद्दाको तथ्य र यस मुद्दाको तथ्यमा फरक रहे भएको पाइँदा उक्त फैसला पनि यस मुद्दामा आकर्षित हुने देखिन आएन ।

६. अब पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उल्लिखित पुनरावेदक प्रतिवादी जमाल अहमद विरुद्ध मेघराज शर्मा अधिकारी भएको २०६३ सालको दे.पु. नं. ०६३-CI-०७२६ को लेनदेन मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।१९ मा भएको फैसला अध्ययन गर्दा लिखतमा प्रतिवादीको सही भएको तर अड्डामा प्रवेश भने हुन नपाएको देखिन्छ । लिखतमा प्रतिवादीको सही भएको अवस्थामा रजिस्ट्रेसनको ५ नं. को प्रक्रिया पूरा भई पारित हुन नसकेपछि रजिस्ट्रेसनको ६ नं. आकर्षित हुने भनी सावाँ ब्याज भरी पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई सदर गरेको देखिन्छ । जुन तथ्य यस मुद्दासँग मिल्न भिड्न नै आउँछ । उक्त मुद्दामा धनीको समेत सही परेको छ भनी विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तासमेतले बहसमा उठाउनुभएको तर्क सम्बन्धमा हेर्दा कपालीसरहको लिखतमा ऋणीको सहीछाप नै मूलभूत तत्त्व भएको र यस सम्बन्धमा

पहिलो प्रश्नको प्रकरणमा विवेचना भइसकेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट आधार लिइएको मनासिब नै देखिन आउँछ । पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मी वल्लभ दत्त विरुद्ध सहीदा खातुन प्रत्यर्थी वादी भएको २०६२ सालको दे.पु.नं १५३८ को लेनदेन मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।१०।२१ मा भएको फैसलामा अड्डाबाट लिखत सनाखत हुन बाँकी रहेको देखिएपनि रकम लिएको भन्ने बोली परेको र प्रतिवादीले सहीछाप गरिसकेको आधार र कारणलाई उल्लेख गर्दै रकम लिनुदिनु गरेको साक्षीले देखेपछि नै भन्ने प्रचलित कानूनले बाध्यात्मक व्यवस्था नगरेको भनी दाबीबमोजिम सावाँ ब्याज भरी पाउने ठहर्याई फैसला गरेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा व्यक्त भएको न्यायिक निष्कर्ष प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने नै देखिन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दासँग मिल्दोजुल्दो तथ्य भएका माथि उल्लिखित मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट फैसला गर्दा अवलम्बन गरिएको तथ्य र कानूनको व्याख्यासमेतका आधारमा दाबीको लिखतअनुसार वादीले प्रतिवादीबाट लिखतबमोजिमको सावाँ र ब्याज असुलउपर गर्न पाउने नै देखिन आयो ।

७. अब चौथो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा विवेचना भएअनुसार दाबीको लिखत सम्बन्धमा रजिस्ट्रेसनको ५ नं. र ६ नं. को कानूनी व्यवस्था एवम् यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा भएका पूर्व फैसलाहरू र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा दाबीको लिखतबाट कपालीसरह सावाँ ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने देखिएको र यसै लगाउको सञ्जितकुमार साहसमेत पुनरावेदक वादी र यिनै प्रत्यर्थी वादीसमेत प्रत्यर्थी प्रतिवादी भएको ०७०-CR-०५०४ को करकाप मुद्दामा फिराद खारेज हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेतबाट भएको फैसला सदर ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको छ । उक्त

मुद्दाको फैसलाबाट समेत दाबीको लिखतबमोजिमको सावाँ र कानूनबमोजिमको ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेको नै देखिन आयो ।

८. तसर्थ माथि उल्लिखित तथ्य कानून एवम् यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा सुरु फैसला उल्टी गरी वादी दाबीअनुसार वादीले प्रतिवादीबाट राजिनामा लिखतअनुसारको सावाँ र कानूनबमोजिमको ब्याज भराई लिन पाउने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति ०६८।३।५ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकाले पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन दर्ता गर्दा र.नं. १४५२ बाट मिति २०६८।५।३० मा यस अदालतमा राखेको धरौटी रु.६८९७।७० बाट प्रत्यर्थी वादीले कोर्ट फी भराई लिन पाउने हुँदा उक्त धरौट रकमबाट कोर्ट फी दिलाई भराई पाउँ भनी वादी विद्याकरप्रसाद साहको कानूनमा म्यादभित्र दरखास्त परे केही दस्तुर नलिई भराई दिनु भनी यस अदालत लेखा शाखामा लगत दिनु १
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल चैत १७ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : कपिलमणि गौतम

निर्णय नं. १३८९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।६।२७।२
०६७-WO-०९२०

विषय : उत्प्रेषण

रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १० स्थित सोसाइटी
अफ आर्किटेक्चर एन्ड इन्जिनियरिङ कमर्स
(स्काएफ) का तर्फबाट अख्तियार प्राप्त अध्यक्ष
केशवमान अमात्य
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / विपक्षी : नेपाल विद्युत् प्राधिकरण, केन्द्रीय
कार्यालय, काठमाडौंसमेत

- नेपालले सम्प्रभुतालगायतका कुनै पनि कुरा अघि सारेर ऋण तिर्ने दायित्वबाट पन्छिन नसक्ने, सम्झौतामा भारतको कानून लागू हुने आदि कुरा रहेको यसबाट सम्झौतामा अनुचित दबाब आदि परेकाले समानहरूका बीचमा सम्झौता भएको होइन भन्ने लागे पनि यो ऋण सम्झौता भएकाले ऋण असुलीको लागि यस्ता सर्तहरू राख्नु अस्वाभाविक हुँदैन। विद्यमान बन्द, हडताल, प्रदर्शन, असुरक्षा, मौलाउँदो भ्रष्टाचार आदि कारणबाट नेपालमा कुनै पनि निर्माण कार्य समयमा पूरा हुन नसकेको कारणबाट देशमा खासै विदेशी

लगानी हुन नसकेको कुरा यथार्थ हो। यस आयोजनामा पनि ती विकृतिहरूले बाधा पुऱ्याउलान् र आयोजना प्रभावित होला भन्ने पूर्वानुमान गरी ऋणको सुरक्षाको लागि यो सर्त रहेकोलाई अर्घेलो मान्न नमिल्ने।

- दातृ निकायले आयोजना राम्ररी सम्पन्न भै नेपाली जनता लाभान्वित हुन् भन्ने चाहना राखी परामर्श सेवाका सम्बन्धमा राखेको सर्तमा दातृ निकायको दुराशय वा बदनियत नदेखिएसम्म र त्यसबाट राष्ट्रलाई अहित हुने नदेखिएसम्म त्यस्तो आयोजनासम्बन्धी कामकारवाही बदर गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- आयोजना नै रद्द गरी अन्धकारमा बस्नुभन्दा नेपालको विद्युत् समस्याको समाधानको लागि नेपाल सरकारले दातृ राष्ट्रको आम प्रचलनको सामान्य सर्त स्वीकार गरी गरेको सम्झौतालाई नीतिको हिसाबले पनि अन्यथा भन्न मिल्दैन। यसको परामर्शमा नेपाली कम्पनीहरूले भाग लिन नपाउने कारणबाटै आयोजना गलत हुन सक्तैन। आयोजना सम्पन्न भएपछि विद्युत् बाँडफाँड बिक्री र दर निर्धारणमा नेपालको सम्प्रभुता सङ्कुचित हुने वा नेपालको अहित हुने यो यस्तो कुरा रहेको वा नेपालीले काम गर्न नपाउने वा त्यसको अन्य आपूर्ति, मर्मत सम्भार आदि व्यापारिक कामकारोबारबाट निवेदकसमेतका नेपालीहरू वञ्चित हुने वा अन्य किसिमले राष्ट्रहितविपरीत भएको कुनै कुरा उल्लेख गर्न सकेको

देखिँदैन । आर्थिक उदारीकरणको माध्यमबाट वैदेशिक लगानी भित्र्याउने कुरा सिद्धान्ततः स्वीकृत कुरा नै हुन आउने ।

- विदेशी पुँजी आकर्षित गर्नको लागि विभिन्न कर छुटदेखि मुनाफाको राम्रो प्रतिशत विदेशी मुद्रामा लान सकिने जस्ता सुविधा दिने कुरा आम प्रचलन भैसकेको छ । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता लिइसकेको नेपालले त्यसप्रतिको प्रतिबद्धता पूरा गर्ने पर्छ । जति नेपाल आत्मनिर्भर हुन्छ उति स्वदेशी पुँजीको विकास हुन्छ र उति राष्ट्रियता बलियो हुन्छ । राष्ट्रको पछौटेपनमा राष्ट्रियता विकसित हुन सक्दैन । भोका नाङ्गा र विपन्नहरू सँधै पराधीन रहन्छन् । नेपालको आफ्नै स्रोत साधनले नभ्याउने तर दाताले प्रदान गरेको सहायताअनुसार आयोजना सम्पन्न गर्ने कुरामा सम्म सीमित रहेको प्रस्तुत आयोजनाबाट राष्ट्रहित संवर्द्धन नै हुने देखिन्छ । ऋणको राम्रो सहयोग होस् भन्ने दातृ देशको चाहनालाई अन्यथा भन्नै नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- कानूनअनुसार हुने कामबाट संविधान प्रदत्त हक कुण्ठित हुन सक्तैन । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३४ र ३५ मा स्वदेशी श्रम, पुँजी, विज्ञान तथा प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरिने नीति राज्यले लिनेछ भनी उल्लेख भएको कुरा यसमा लाग्न सक्तैन किनभने ती धाराहरू निरपेक्षरूपमा निर्माण भएका धारा होइनन् र ती धाराहरूले यस्ता कुराको

हरेक पहलूलाई विचार गरी अधिकतम लाभको उपयोगितावादी र व्यवहारवादी **utilitarianism / pragmatism** सिद्धान्तलाई तिरस्कार गरेको देखिँदैन । त्यसमा *अधिकतम उपयोग* भनी रहेको शब्दावली प्रसङ्ग, परिणाम, प्रतिफलसमेतमा आश्रित छन् । ती धाराका निर्माताको आशय सङ्कीर्ण राष्ट्रियताको आड लिने र नेपालको विकास नगर्ने भन्ने हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- सम्झौता यो यस्तो कुत्सित स्वार्थपूर्तिका लागि भएको हो सार्वजनिक हितका लागि भएको होइन भन्ने कुरालाई निवेदकले रिट प्रयोजनको लागि प्रमाणित गरेको देखिँदैन । यो विषय प्रमाणित नगरे नभएसम्म प्रस्तुत रिट जारी हुन सक्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ९)

- आयोजनाको काम स्थगित गर्नु भनेको द्विदेशीय सम्झौता भङ्ग गर्नु हुन्छ । यस्तो सम्झौता भङ्गको विषय अन्तर्राष्ट्रिय कानून भङ्गको विषय बन्न पुग्छ । त्यस अवस्थामा विद्युत् अभावबाट उत्पन्न विकराल समस्याका अतिरिक्त नेपालको गुम्ने प्रतिष्ठा र माथिबाट व्यहोर्नु पर्ने आर्थिक क्षतिपूर्तिलगायतका परिस्थितिसँग कसरी जुध्ने बडो गम्भीर प्रश्न छ । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी भएमा न देशले विद्युत् सङ्कटबाट राहत पाउन सक्छ न नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठा जोगिन सक्छ थपमा आर्थिक व्ययभार र पछि यो काम गराउँदा महङ्गी बढ्ने कुरा त

छँदैछ । Good faith को आधारमा भएको सम्झौता दुवै पक्षका लागि बन्धनकारी रहेको र त्यसको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने (agreement must be honored) अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासमेत रही आएको पाइने ।

(प्रकरण नं.१०)

रिट निवेदकका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
रमेश शर्मा पौडेल, विद्वान् अधिवक्ता राजेन्द्र
अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६६, पृष्ठ ८५
- नेकाप २०६७, पृष्ठ ४५१
- नेकाप २०७०, पृष्ठ ४१६

सम्बद्ध कानून :

- विद्युत् प्राधिकरणको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६२ को विनियम ७१ को देहाय २
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५१ को उपदफा (१) (२) (३) (४) (५) (६) (७) (८) (१४) (२३) (२६) (२९) (३०) (४७) (४९) (५०) (५१) (६७) (क)(ख)(ग)(घ)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत

म्याग्दी जिल्लामा निर्माण गरिने ३० मेगावाट विद्युत् क्षमता भएको राहुघाट हाइड्रोपावर प्रोजेक्ट निर्माण कार्यको लागि प्राधिकरणले भारतको Bank of India बाट ऋण सम्झौता गरी प्राधिकरणकै व्यवस्थापन निरीक्षणबाट सञ्चालन हुने आयोजना हो । सोही आयोजना निर्माणको सिलसिलामा विपक्षीहरूबाट उक्त आयोजनाको Detail Project Report (DPR), Design and Drawing, Construction Supervision and Management and Main Civil Works लगायतका Consulting Service गर्नका लागि इच्छुक फर्महरू सहभागी हुनपाउने गरी मिति २०६६।११।७ मा सूचना प्रकाशित भएकामा सोही सूचनाको म्यादभित्रै राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय तथा संयुक्त लगानीका विभिन्न विदेशी कम्पनीहरूसँगै Environment and Resource Management Consultant (P) Ltd., Total Management Service, Sanima Hydro and Engineering (P) Ltd.(JV), Consolidated Management Services, Cemat Consultants(P) Ltd, Nepal Consult (P) Ltd, तथा Shah Consultant International (P) Ltd. (JV) समेतका ७ नेपाली कम्पनीहरूको पनि आवेदन परेको थियो । यसरी प्रस्तावसहित आवेदन गरी विपक्षीहरूबाट स्वीकृत तथा मापदण्डयोग्य स्वदेशी तथा विदेशी कम्पनीहरूको प्रारम्भिक सूची छनौट गरिसकेपश्चात् कुनै कारण उल्लेख नगरी दैनिक द राइजिड नेपालको मिति २०६७।७।१८ को प्रकाशनमा सम्पूर्ण ठेक्का प्रक्रिया रद्द गरिएको सूचना प्रकाशित गरियो । त्यसपछि पूर्व प्रकाशित २०६६।११।७ गतेको सूचनाको ठीक विपरीत नेपाली कम्पनीहरूले भाग लिन नपाउने र भारतीय कम्पनीहरूले मात्र भाग लिन पाउने गरी मिति २०६७।८।१ गते सूचना प्रकाशित गरियो । त्यसको लगत्तै पुनः मिति २०६७।९।२४ गते द राइजिड

नेपालमा सूचना प्रकाशित गरी Indian Firm shall mean "firm/entity registered in India and in which at least 51% ownership is held by Indians" भनी इन्डियन कम्पनीको परिभाषा गरी त्यस्ता कम्पनीहरूले मात्र आवेदन गर्नसक्ने सूचना प्रकाशित गरियो । आफैँले बोलपत्र आह्वान गरी सोही बोलपत्रबमोजिम योग्यता पुगेका स्वदेशी सङ्घ संस्थाहरूको प्रारम्भिक छनौट गरिसकेपश्चात् कानूनविपरीत कुनै कारण नै नदेखाई बोलपत्र रद्द गर्ने र बोलपत्र आह्वान गर्दा स्वदेशी सङ्घ संस्थाहरूलाई समावेशमा रोक लगाउने किसिमबाट विपक्षीहरूबाट मिति २०६७।१।२४ मा प्रकाशित बोलपत्र सूचनाबाट कानून तथा संविधानको धारा १२(३)(च) को पेसा, उद्योग, रोजगार तथा व्यापार गर्न पाउने स्वतन्त्रता, धारा १९ को सम्पत्तिको हक, धारा १३ को समानताको हक कुण्ठित हुन पुगेको छ । स्वदेशी सङ्घसंस्थाहरूलाई निर्वाधरूपले आफ्नो कार्य गर्न पाउने अधिकारबाट रोक लगाउने प्रस्तुत कार्य सार्वजनिक सरोकारको विषयसमेत भएको र त्यसबाट सम्पूर्ण सङ्घ संस्थालगायत सोही क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवाला निवेदक संस्थासमेतलाई प्रत्यक्ष असर पुगेको छ ।

परामर्श सेवाका लागि स्वदेशी सङ्घ संस्थालाई वञ्चित गरी विदेशी संस्थाले मात्र सहभागी हुन पाउने कानूनी व्यवस्था छैन । नेपाल विद्युत् प्राधिकरण आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६२ को नियम ७१(१) मा बौद्धिक वा परामर्श सेवा लिन आवश्यक भएमा संस्थाभित्र उपलब्ध विभागीय दक्ष जनशक्ति, यन्त्रसमेतको विचार गरी कार्यालय स्तरबाट सो हुन नसक्ने भएमा त्यस्तो परामर्श सेवा लिनको लागि स्वीकृत बजेटको परिधिभित्र रही अधिकार प्राप्त अधिकारीले त्यस्तो परामर्श सेवा लिने निर्णय गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको छ भने नियम ७१(२) मा

विदेशी सल्लाहकारको सेवा प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा उपलब्ध हुन सक्ने स्वदेशी सल्लाहकारको समेत बढी संलग्नता हुनेगरी सम्झौता गर्नुपर्ने छ भन्ने कानूनी व्यवस्थाको स्पष्ट उल्लङ्घन भएको छ । संविधानको धारा ३४ र ३५ मा स्वदेशी श्रम, पुँजी, विज्ञान तथा प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरिने नीति राज्यले लिनेछ भनी उल्लेख भएको त्यसको कुनै ख्याल भएन । विपक्षीबाट स्वदेशी सङ्घ संस्थाहरूलाई आफ्नो योग्यताअनुसार कार्य गर्नबाट वञ्चित गराउने प्रबल सम्भावना हुनुका साथै विपक्षीहरूको प्रकाशित हालको सूचनाबाट अपूरणीय क्षति पुग्ने अवस्था विद्यमान रहेकाले मिति २०६७।१।२४ को सूचना र सोबमोजिम भए गरेको निर्णयलगायतका कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी उक्त सूचनाबमोजिम बोलपत्र पेस गरेका सङ्घ संस्थाहरूको ठेक्का स्वीकृत नगर्नु नगराउनुसमेतका कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ र प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त विषयमा कुनै पनि सम्झौता आदि नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१।२।१३ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु र अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल हुनु उपयुक्त हुँदा मिति २०६७।१।२।२२ को पेसी तोक्री विपक्षीलाई सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको एकल इजलासको मिति २०६७।१।२।२४ को आदेश ।

अनुमतिपत्र प्राप्त गरेका आयोजना आफैँले आयोजनाका सम्बन्धमा काम गर्ने हुँदा तत्सम्बन्धी काम कारवाहीमा यस मन्त्रालयको कुनै भूमिका रहँदैन । यस मन्त्रालयबाट राहुघाट जलविद्युत्

आयोजनाको सम्बन्धमा निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन हुने कुनै निर्णय भएको छैन । दायर भएको रिट निवेदन यस मन्त्रालयको हकमा स्वतः खारेजयोग्य छ । रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने ऊर्जा मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव शीतलबाबु रेग्मीको मिति २०६८।१।१५ को लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषय उठान गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हो वा व्यक्तिगत संवैधानिक हकाधिकार हननमा अदालत प्रवेश गरेको हो स्पष्ट छैन । रिट निवेदनमा उठाइएको राज्यका नीति र निर्देशक सिद्धान्त अदालतबाट कार्यान्वयन हुन सक्दैनन् । ३२ मेगावाटको राहुघाट जलविद्युत् आयोजना भारतीय Export Import Bank बाट उपलब्ध हुने १०० Million युएस डलर ऋण सहयोगमध्येबाट सम्पन्न हुने आयोजना हो । उल्लिखित ऋण मुख्य सिभिल संरचना (Access-Road, Head Works, Tunnel, Powerhouse etc) निर्माण गर्नको लागि प्राप्त सहयोग हो । आयोजनाको तर्फबाट ठेकेदार IVRCL Infrastructures and Project Ltd India लाई मिति २०६७।६।२७ मा Letter of Acceptance उपलब्ध गराई ४ नोभेम्बर २०१० मा ठेक्का सम्झौता भैसकेको छ । आयोजना सञ्चालन गर्ने दाताको खोजीमा भारत सरकारले Exim Bank मार्फत ऋण सहयोग उपलब्ध गराउने गरी नेपाल सरकार र Exim Bank बीच मिति १४ सेप्टेबर, २००७ मा सम्झौता भएको र उक्त Dollar Credit Line Agreement को दफा ३ शीर्षक Eligibility of contract to be financed out of the credit को 3.1 (a) मा it is for the import of the eligible goods into the Borrower's country and in the case of consultancy services, it provides for sourcing consultancy services from India भनी स्पष्टतवरबाट Indian परामर्शदात्री

हुनुपर्ने भनी र सोही सम्झौताको दफा १ परिभाषा खण्डमा seller means a seller in India or, as the case may be, a joined venture between a party in India, in which the equity stake of the latter shall at no time be less than 51%. भनी उल्लेख भएबाट सरकारले गरेको सम्झौताभन्दा बाहिर गई यो आयोजनाले परामर्शदाता नियुक्त गर्न गराउन सक्दैन । सरकारले गरेको सम्झौताको सर्त मान्न सरकारी स्वामित्वको संस्था नेपाल विद्युत् प्राधिकरण बाध्य हुन्छ । भारतीय सरकारले विभिन्न सडक आयोजना, ग्रामीण विद्युतीकरण आयोजना, विद्युत् प्रसारण आयोजना र जलविद्युत् आयोजना बनाउनका लागि Exim Bank मार्फत नेपाल सरकारलाई १०० मिलियन डलर ऋण प्रदान गरेको हो । विद्युत् प्राधिकरणको मिति २०६६।१।१७ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार प्राप्त बोलपत्रका आधारमा ७ वटा Consultancy Services को नामावली प्रकाशन भएपछि भारतीय दूतावासबाट २५ अक्टोबर, २०१० मा Kat\com\551\26 2005 को पत्र प्राप्त हुनआएको उक्त पत्रानुसार परामर्श दातृ नियुक्तिसम्बन्धमा नेपाल सरकारको स्रोतबाट खर्च व्यहोरिने अवस्थामा नेपालकै परामर्शदाता नियुक्ति गर्नसकिने वा भारतीय र नेपाली कम्पनीको JV Consortium नियुक्ति गर्न सकिने तर भारतीय Line of credit को soft loan बाट खर्च व्यहोरिने अवस्थामा भारतीय परामर्शदाता मात्र नियुक्ति हुनुपर्ने भन्ने पत्र पठाएको हुँदा प्राधिकरण सञ्चालक समितिको मिति २०६७।७।१६ को ५६० औं बैठकबाट परामर्श सेवाका लागि छनौट भएका ७ वटा परामर्शदाताहरूको Request For Proposal (RFP) रद्द गरिएको हो । आयोजनाबाट ८ जनवरी, २०१० मा जारी भएको Cancellation and Re-Invitation Notice अनुसार ४ वटा परामर्श दातृ संस्थाको प्रस्ताव Proposal परेकामा प्रारम्भिक

छनौटबाट छानिएका ३ वटा परामर्शदातासँग मिति २६ जनवरी, २०१० मा RFP मागिएकामा civil work को लागि मिति ४ नोभेम्बर, २०१० मा IVRCL and Infrastructure and Project Limited India सँग ठेक्का सम्झौता सम्पन्न भैसकेको छ। लोडसेडिङबाट मुक्त गर्ने पवित्र उद्देश्य good faith का साथ सरकार सरकारबीच यो जलविद्युत् सम्झौता भएको छ। विद्युत् प्राधिकरणको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६२ को विनियम ७१ को देहाय २ बमोजिम विदेशी दातृ निकाय, ऋण सहयोगदाताबाट ऋण लिई आयोजना बनाउनमा बाधा छैन। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६७(१)(ख) मा सहयोगदाताबाट ऋण लिई आयोजना बनाउनमा बाधा छैन र नेपाल सरकार र दातृ पक्षबीच भएको सम्झौताबमोजिमको खरिद निर्देशिका (प्रोक्योरमेन्ट गाइडलाइन्स) अनुरूप गर्नुपरेमा दफा ६७ मा उल्लिखित यस ऐनबमोजिमको खरिद प्रक्रिया अपनाउनु नपर्ने व्यवस्था भएबाट पनि दाबीको सम्झौता कानूनसम्मत छ। उक्त ऐनको दफा २९(१)(ख) मा सम्झौताबमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट परामर्श सेवा खरिद गर्न सकिने र दफा ३०(घ) मा त्यसका लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरको आशयपत्र खुल्लारूपमा माग गर्न सकिने व्यवस्था अनुरूप नै यो काम भएको हो। सम्झौता भैसकेको अवस्थामा अन्यथा हुँदा राहुघाट आयोजना बन्दैन र ठेकेदारलाई क्षतिपूर्तिसमेत तिर्नुपर्ने र लोडसेडिङको मार व्यहोर्नु पर्ने अवस्था रहन्छ। यही प्रकारले मध्य मस्यार्ङ्दी र त्रिशुली ३ए आयोजनाको ठेक्का गरिएको छ। नेपाल वायुसेवा निगमको इन्जिन मर्मत विदेशमा गर्न नहुने भनी परेको रिटमा अन्तरिम आदेश जारी नभएको स्मरणीय छ। सम्झौतालाई अन्यथा गर्दा दुई देशबीचको सम्बन्धमा र व्यावसायिक साख्रमा समेत असर पर्ने अवस्था रहन्छ। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल विद्युत् प्राधिकरण तथा आफ्नो हकमा समेत ऐ. का कार्यकारी

निर्देशक डा. जिवेन्द्र झाको मिति २०६८।१।१५ को र सोही मिलानको राहुघाट हाइड्रोपावर प्रोजेक्ट र आफ्नोतर्फबाट समेत ऐ. का प्रोजेक्ट डाइरेक्टर राजीव शर्माको मिति २०६७।१२।३० को लिखित जवाफ।

यसमा नेपाल सरकार र भारतको Export Import Bank का बीचमा १४ सेप्टेम्बर २००७ मा Dollar Credit line agreement भएअनुसार भारतीय बैंकबाट सडक योजना, ग्रामीण विद्युतीकरण योजना, विद्युत् प्रसारण योजना र जलविद्युत् आयोजना आदिको लागि दशलाख डलर Credit ऋण सहायता प्राप्त हुने रहेछ। सम्झौताअनुसार उल्लिखित आयोजनाहरूको लागि Consultancy Services वा अन्य सामान र सेवा प्राप्त गर्नुपरेमा भारतबाट प्राप्त गर्नुपर्ने व्यवस्था सम्झौताको दफा ३ समेतबाट देखियो। उक्त सम्झौताको general conditions को clause (च) मा उक्त credit agreement मा भारतको कानून लागू हुने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ। यसको साथै सम्झौताको नं. १ को परिभाषा खण्डमा eligible goods को परिभाषा हुनुको साथै परिभाषा खण्डमै seller को परिभाषा भएको देखिन्छ। ती व्यवस्थाहरूबाट नेपालले उल्लिखित आयोजनाको लागि कुनै सामान वा सल्लाहकारीय सेवा प्राप्त गर्नुपरेमा परिभाषा गरिएको पार्टिबाट मात्र प्राप्त गर्नुपर्ने स्पष्ट देखिन्छ। सम्झौताको व्यवस्था पालना गर्नुपर्छ। बोलीचालीको भाषामा सम्झौताका सम्बन्धमा सम्झौता sanctity of the contract अथवा agreement must be honored भन्ने सिद्धान्त हो अर्थात् सभ्य समाजमा सम्झौताको व्यवस्था अक्षरशः पालना गर्नुपर्दछ। उक्त सम्झौता आर्थिक विकाससम्बन्धी सम्झौता हो। सम्झौताअनुसार प्राप्त हुने credit बाट नेपालमा राहुघाट जलविद्युत् आयोजना सञ्चालन हुने भन्ने देखिन्छ। यसरी विदेशी दातृ संस्था अथवा अन्य कुनै सङ्गठनबाट ऋण प्राप्त गरी आयोजना सञ्चालन

गर्दा दातृ संस्थाको आफ्नो नियमअनुसार दातृसंस्थाले तोकेको सदस्य राष्ट्र आदिबाट मालसामान आयात गर्ने वा सल्लाहकारीय सेवा लिने गरिन्छ। यो मान्य प्रचलन हो। Valid agreement विपरीत हुने गरी अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम केसीको आदेश।

नेपाल विद्युत् प्राधिकरण राहुघाट हाइड्रोपावर प्रोजेक्टद्वारा मिति २०६७।९।२४ मा प्रकाशित सूचनाको सर्त नं. ३ मा “Indian firm or Joint Venture (JV) among Indian firms having adequate experience in Hydropower Construction Management and Supervision. Indian Firm shall mean “Firm/entity registered in Indian and in which at least 51% ownership is held by Indians.” भन्ने सर्त निर्धारण गरेको देखियो। उक्त सर्त राखेको कारणले नेपाल सरकारले लिएको ऋणबाट खर्च व्यहोर्ने राहुघाट हाइड्रोपावर प्रोजेक्टरको परामर्शदाता consultant को छनौट गर्ने प्रक्रियामा केवल भारतीय फर्महरूले मात्र ठेक्का प्रतिस्पर्धामा भाग लिन पाउने र नेपालका योग्य फर्म / कम्पनीहरू उक्त परियोजनाको लागि consultant छनौट गर्ने प्रक्रियामा भाग लिन नपाउने स्थिति देखिनुको साथै उक्त कार्यबाट नेपाली सङ्गठित संस्थाहरू तथा नेपाली नागरिकहरू र निजहरूको स्वामित्वमा सञ्चालित फर्म तथा कम्पनीहरूले उक्त परियोजनाको कन्सल्टेन्ट नियुक्तिको लागि हुने प्रतिस्पर्धामा किन भाग लिन नपाउने हो भन्ने बारेमा विपक्षीहरूको तर्फबाट कुनै वैधानिक तथा कानूनी आधार प्रस्तुत गर्न सकेको देखिएन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त नागरिकको पेसा रोजगारको सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने र समानताको हकलाई

निष्क्रिय पार्ने तथा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ लगायत प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सार्वजनिक खरिदको कार्य पारदर्शीरूपले प्रतिस्पर्धा गराउनुपर्नेमा उक्त ऐनमा व्यवस्थित प्रावधानहरूलाई समेत निष्क्रिय पार्ने गरी सम्झौता गर्ने अख्तियारी विपक्षीहरूलाई छ भन्ने कानूनी आधार विपक्षीहरूको तर्फबाट प्रस्तुत गर्न सकेको पाइँदैन।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ३(१) मा सार्वजनिक निकायले खरिद गर्दा ऐनबमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी खरिद गर्नुपर्ने र ऐ. को उपदफा २ मा उपदफा १ मा प्रतिकूल हुने गरी गरिएको खरिद बदर तथा अमान्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसैगरी उक्त ऐनको दफा ९ मा यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था गरिएकामा बाहेक सार्वजनिक निकायले कुनै खरिद गर्नुपर्दा सम्भव भएसम्म खुल्लारूपमा बोलपत्र आह्वान गरी गर्नुपर्नेछ र योग्य बोलपत्रदातालाई त्यस्तो खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुन बिना भेदभाव समान अवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ भन्ने र उक्त ऐनकै दफा २९(२) मा दातृपक्षसँगको सम्झौताबमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट व्यहोरिने परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्दा यस ऐनबमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी खरिद गर्नुपर्ने छ र दफा ७५(२) मा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि दफा २ को खण्ड (ख) बमोजिमका सार्वजनिक निकायहरूका खरिदसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था यो ऐनसँग बाझिएको हदसम्म यस ऐन अनुकूल हुने गरी स्वतः संशोधन भएको मानिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले ठेक्का बोलपत्रका सम्बन्धमा गरेको उल्लिखित सूचना तथा काम कारवाही सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को उल्लिखित आधारभूत व्यवस्थाहरूको विपरीत हुनुको साथै भेदभावपूर्ण

देखियो । उल्लिखित सूचनामा स्वदेशी फर्म/ कम्पनीहरूलाई बाहेक गरी केवल भारतीय फर्म तथा कम्पनीहरूले आवेदन दिन पाउने गरी बोलपत्र आह्वान गरेको देखिएकाले उल्लिखित मिति २०६७।९।२४ को सूचनाअनुसारको काम कारवाही नगर्नु र उक्त सूचनाबमोजिम बोलपत्र पेस गरेका कम्पनीहरूको ठेक्का स्वीकृतलगायतका काम कारवाही यो रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत विषयमा माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को रायमा मतैक्य हुन नसकेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) को (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गरी नियमानुसार गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीबाट भएको आदेश ।

नेपाल सरकार र Export Import Bank of India बीच road projects, rural electrification projects, power transmission projects र hydro power projects को क्षेत्रमा सहयोग गर्नेसम्बन्धी विषयमा सम्झौता भएको र सो कर्जा सम्झौताको ३ नं. मा consultancy भारतबाट लिनुपर्ने सर्त राखिएको र सोही सर्तमा कम ब्याज दरमा सहूलियत ऋण प्रवाह भई आएको देखिएको र नेपाल विद्युत् प्राधिकरण आर्थिक प्रशासन विनियमावली ७१(२) ले स्वदेशी सल्लाहकार बढी संलग्न गर्नुपर्ने व्यवस्था राखे पनि दातृ पक्षको मार्ग निर्देशन तथा सम्झौताअनुसार विदेशी सल्लाहकार नियुक्त गर्न यस विनियमले बाधा पार्ने छैन भन्ने व्यवस्था गर्नुको अतिरिक्त सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को ६७(१) (ख) मा नेपाल सरकार र दातृ पक्षबीच भएको सम्झौताबमोजिम वस्तु तथा सेवा खरिद हुन सक्ने प्रावधान पनि रहेको देखिन्छ । विकास निर्माण कार्य रोक्न हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा दुई पक्षबीच एक किसिमको सर्त राखी सम्झौता गरी

सहूलियत कर्जा लिई रकम आइसकेपछि अब सो सर्तअनुसार गर्न इन्कार गर्दा सम्झौता भङ्ग हुने स्थिति सृजना हुने भै आएको ऋण फर्किने अवस्था उत्पन्न हुने भएकाले विकास कार्य अवरुद्ध हुने स्थिति देखिएको अवस्थामा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिबाट पनि अन्तरिम आदेश जारी गर्न नहुने देखिन आयो । तसर्थ तत्काललाई सुविधा सन्तुलनको दृष्टिलाई मनन गर्दा निवेदन मागअनुरूप अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय र श्री बैद्यनाथ उपाध्यायको आदेश ।

यसमा नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले मिति २०६७।६।७ मा सर्टलिस्टमा छनोट गरी सकेको अवस्थामा कुनै कारण नदिई २०६७।७।१८ मा सूचना बदर गरी पुनः मिति २०६७।८।१ मा विभिन्न सर्त राखी भारतीयले मात्र दरखास्त दिन पाउने गरी सूचना प्रकाशित गरेको देखिन आयो । ऐ. मिति २०६७।९।२४ को सूचनाको ३ नं. मा प्रतिस्पर्धी कम्पनी भारतमा दर्ता भएको र त्यसमा पनि कम्तीमा ५१ प्रतिशत स्वामित्व भारतीयहरूको नै भएको संस्था वा कम्पनीले मात्र दरखास्त पेस गर्नपाउने व्यवस्था गरेको हुँदा सो व्यवस्थाले नेपालका व्यवसायीहरूले राहुघाट जलविद्युत् परियोजनामा सहभागी हुन नपाउने स्थिति उत्पन्न भै नेपालका नागरिकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दफा १२(३)च ले प्रदान गरेको पेसा रोजगार गर्न पाउने हक र धारा १३ ले प्रदान गरेको समानताको हकमा आघात पुर्याएको देखियो । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २९(२) मा “दातृ पक्षसँगको सम्झौताबमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट व्यहोरिने गरी परामर्शदाताबाट सेवा प्राप्त गर्दा वा परामर्श सेवा खरिद गर्दा यस ऐनबमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी खरिद गर्नुपर्ने छ” भन्ने किटान व्यवस्था र दफा ७५(२) मा नेपालमा

“..... सार्वजनिक निकायहरूका खरिदसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था यो ऐनसँग बाझिएको हदसम्म यस ऐन अनुकूल हुने गरी स्वतः संशोधन भएको मानिनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिँदा सो व्यवस्थाहरू तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ मा भएको व्यवस्थासमेत अवलम्बन गरी कुनै पनि सार्वजनिक संस्थाले खरिद बिक्री र परामर्श सेवा लिनुपर्नेमा मुलुकको संविधान र कानूनविपरीत नेपालीलाई काम गर्न नदिने र नेपालभित्र भारतको कानून लागू हुने गरी ठेक्का सम्पन्न गर्ने भन्ने सम्झौता गरी सोको आधारमा स्वदेशी फर्म कम्पनीलाई बाहेक गरी भारतीय कम्पनी र संस्थाहरूले मात्र बोलपत्रमा सहभागी हुन पाउने गरी नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले गरेको सूचना र सोअन्तर्गत गरेका कार्यले नेपालको अन्तरिम संविधान र नेपाल कानूनले निवेदकसमेतलाई प्रदान गरेको मौलिक तथा कानूनी हकमा आघात पुग्ने प्रबल आशङ्का विद्यमान देखिएकाले यो निवेदनमा अन्तिम टुङ्गो नलाग्दासम्म मिति २०६७।९।२४ को सूचना र सोअन्तर्गत ठेक्का स्वीकृत गर्नेलगायतका काम कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । नियमबमोजिम गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले नेपालमा दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको लोडसेडिङको समस्या न्यून गर्न जलविद्युत्को क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्दै लैजाने र जलविद्युत् उत्पादनलाई प्राथमिकतामा राख्ने गरी अख्तियार गरेको नीतिअनुसार नै भारतीय Exim Bank सँग गरेको सम्झौताका सर्तहरू अनुसार नै काम कारवाही भइरहेको हुँदा निवेदन मागदाबीबमोजिम आदेश जारी हुन आवश्यक छैन भन्नेसमेत र नेपाल

विद्युत् प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री राजेन्द्र अधिकारीले नेपाल सरकार र भारतीय निर्यात आयात बैङ्कका बीचमा भएको सम्झौताका सर्तहरू अनुसार नै नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले सूचना रद्द गरेको, पुनः सूचना निकालेको, सम्झौता गरेको तथा सम्झौताअनुसारको कार्य भैरहेको अवस्था छ । सञ्चालन भैरहेको योजनालाई अवरोध पुर्याउने उद्देश्यले दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेतले गर्नुभएको बहस सुनियो ।

२. विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस र मिसिल हेर्दा नेपाल र भारत सरकारका बीचमा भएको सम्झौताअनुसार राहुघाट हाइड्रोपावर प्रोजेक्ट सञ्चालनका लागि बोलपत्र आह्वान भै प्रस्तावसहित आवेदन परी मापदण्डयोग्य स्वदेशी तथा विदेशी कम्पनीहरूको प्रारम्भिक सूची छनौट भैसकेकामा सम्पूर्ण ठेक्का प्रक्रिया रद्द गरिएको भनी पहिलो सूचना तथा तत्पश्चात् नेपाली कम्पनीहरूले भाग लिन नपाउने र भारतीय कम्पनीहरूले मात्र भाग लिन पाउने भनी सूचना प्रकाशित गरी परेको बोलपत्रहरू रद्द गरेको तथा बोलपत्र आह्वान गर्दा स्वदेशी सङ्घ संस्थाहरूलाई त्यसमा समावेश हुन रोक लगाएको कार्यबाट संविधानको धारा १२(३)(च) को पेसा, उद्योग, रोजगार तथा व्यापार गर्न पाउने स्वतन्त्रता, धारा १९ को सम्पत्तिको हक, धारा १३ को समानताको हक कुण्ठित हुन पुगेकाले २०६७।९।२४ को सूचना र सोबमोजिम भए गरेको निर्णयलगायतका कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी उक्त सूचनाबमोजिम बोलपत्र पेस गरेका सङ्घ संस्थाहरूको ठेक्का स्वीकृत नगर्नु नगराउनुसमेतका कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो । विद्युत् कमीको समस्या समाधान गर्न दातृ

राष्ट्रको शत प्रतिशत ऋणमा निर्माण हुने आयोजनामा उक्त राष्ट्रको सर्तअनुरूप भएका काम कारवाहीबाट सार्वजनिक हित प्रवर्द्धन भएको, विद्युत् प्राधिकरणको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६२ को विनियम ७१ को देहाय २ बमोजिम विदेशी दातृ निकाय, ऋण सहयोगदाताबाट ऋण लिई आयोजना बनाउनमा बाधा छैन। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६७(१)(ख) मा सहयोगदाताबाट ऋण लिई आयोजना बनाउनमा बाधा छैन र नेपाल सरकार र दातृपक्षबीच भएको सम्झौताबमोजिमको खरिद निर्देशिका (प्रोक्योरमेन्ट गाइडलाइन्स) अनुरूप गर्नुपरेमा दफा ६७ मा उल्लिखित यस ऐनबमोजिमको खरिद प्रक्रिया अपनाउनु नपर्ने व्यवस्था भएबाट पनि दाबीको सम्झौता कानूनसम्मत छ। उक्त ऐनको दफा २९(१)(ख) मा सम्झौताबमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट परामर्श सेवा खरिद गर्न सकिने र दफा ३०(घ) मा त्यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको आशयपत्र खुल्लारूपमा माग गर्न सकिने व्यवस्थाअनुरूप नै यो काम भएको हो। सम्झौता भैसकेको छ। त्यो अन्यथा हुँदा ठेकेदारलाई क्षतिपूर्तिसमेत तिर्नु पर्ने र लोडसेडिङको मार व्यहोर्नु पर्ने अवस्था रहन्छ। यही प्रकारले मध्यमसर्याङ्दी र त्रिशुली ३ए आयोजनाको ठेक्का गरिएको छ। नेपाल वायुसेवा निगमको इन्जिन मर्मत विदेशमा गर्न नहुने भनी परेको रिटमा अन्तरिम आदेश जारी नभएको स्मरणीय छ। सम्झौतालाई अन्यथा गर्दा दुई देशबीचको सम्बन्धमा र व्यावसायिक साखमा समेत असर पर्ने अवस्था रहन्छ यसमा राष्ट्रहित विपरीत कुनै काम नभएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ।

३. यससम्बन्धमा नेकाप २०६६ को पृष्ठ ८५ मा प्रकाशित निवेदक रामचन्द्र चटौतसमेत भएको रिटमा सरकार र अष्ट्रेलियाको बहुराष्ट्रिय कम्पनी स्मेकका बीच विभिन्न सम्झौता भै २९ अक्टुबर

२००६ मा पश्चिम सेतीबाट ७५० मेगावाट विद्युत् उत्पादन गरी सो विद्युत्मा आफ्नो नियन्त्रण नरहने गरी ३० वर्षको लागि सबै विद्युत् भारतलाई बिक्री गर्ने तर नेपालमा विद्युत्को अभाव हुने गरी भएको सम्झौता राष्ट्रहित विपरीत भएकाले बदर गरिपाउँ भनी परेको रिटमा प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोग गर्न नसक्ने हो भने राष्ट्रलाई फाइदा नपुग्ने हुँदा यसको दोहन गर्नु अनिवार्य हुन्छ। त्यस्ता आयोजनाहरूका सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रक्रिया स्वभावतः सरल हुँदैनन्। अफ्रिकी महादेशको देश लेसोथोको पानी दक्षिण अफ्रिका लाने र दक्षिण अफ्रिकाले पैसा दिने गरी अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा सम्झौता हुने गरेको उदाहरण र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Water Resources 1977 को अनुसारसमेत यो सम्झौता राष्ट्रहित विपरीत भएको सन्दर्भमा अनुमान र तर्कबाहेक आयोजना अनुपयुक्त भएको भनी निवेदकहरूले वस्तुगत आधार दिन नसकेकाले सम्झौता बदर नहुने तर वातावरण संरक्षणको सन्दर्भमा सम्म उपचार समिति खडा गर्न र त्यसको लागि आवश्यक स्रोतहरूको व्यवस्था गर्न लगाउनका लागि जलस्रोत मन्त्रालयको नाममा संयुक्त इजलासले परमादेशको आदेश जारी गरेको देखिन्छ। ऐ. २०६७ को पृष्ठ ४५१ मा प्रकाशित निवेदक जिन्दल स्टील भारत भएको रिटमा निवेदक र जलस्रोत मन्त्रालयबीच कुनै विधिवत् सम्झौता नभएकाले निजहरूबीच कानूनी वा करारीय सम्बन्ध नै स्थापित भइसकेको हुँदैन। नेपाल जनकल्याणकारी राज्यका भएको नाताले विदेशी कम्पनीहरूसँग सरकारले आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सम्झौताहरू गर्दछ। नेपाल राज्यका statutory power अन्तर्गत सरकारद्वारा यसरी हुने सम्झौता व्यापारिक प्रकृतिको आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित सम्झौता हुन्। यस्तो सम्झौता गर्दा राज्यले

सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी आफ्नै सर्त तोक्न सक्छ । सम्झौता गर्नु अगाडि राम्रो deal प्राप्त गर्न राज्यले negotiation गर्न सक्छ । अधिकतम फाइदा दिने बोल कबोलवालाको प्रस्तावमा राज्यलाई विश्वास नलागेमा राज्यले त्यस्तो व्यक्तिलाई काम नदिन वा राज्यले त्यस्तो व्यक्तिसँग सम्झौता नगर्न पनि सक्छ । सम्झौता गर्ने पछि भनी राज्यलाई वा प्रस्ताव आह्वान गर्ने वा बोलपत्र आह्वानकर्ता कुनै पनि निकायलाई कर लगाउन सकिँदैन र यस अदालतले पनि सक्दैन । ठेक्का दिने नदिने काममा लगाउने नलगाउने वा कुनै काम गर्ने अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र दिने नदिने भन्ने कुराहरू कार्यपालकीय नीतिगत कुराहरू हुन् । अदालतले कार्यकारिणीय नीतिगत निर्णयको merit जाँचदैन । अदालतले केवल ठेक्का दिने नदिने वा काममा लगाउने नलगाउने वा कसैलाई काम गर्न इजाजतपत्र दिने नदिने गरी गरेको निर्णयको तरिका अर्थात् decision making process मा arbitrariness वा malafideness छ कि भनी यतिमा मात्र सीमित न्यायिक पुनरावलोकन गर्न सक्दछ । अदालतले सरकारको कुनै निर्णय वा नीति वा कार्यको परीक्षण गर्दा अदालत पनि संविधानको निर्देशक सिद्धान्त र नीतिबाट guided हुन्छ । संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारणसभाले ४ डिसेम्बर १९८६ मा Resolution No ४१/१२८ द्वारा adopt गरिएको Right to Development को धारा १ र धारा २ को उपधारा १ र उपधारा ३ विकासको target मानव जाति हुनुपर्ने र प्रत्येक राष्ट्रलाई आफ्नो सम्पूर्ण नागरिकलाई समेट्ने गरी राष्ट्रिय विकास नीति बनाउने अधिकार हुने कुरा उल्लेख गर्दछ । प्रस्ताव वा बोलपत्र आह्वानको सर्त जे जस्तो भए पनि राज्य वा सरकारले आफ्नो अडानमा लचकता देखाउन वा दाबी छाड्न पनि सक्छ । राज्य वा सरकारको तर्फबाट गरिने आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित यस्ता करार वा ठेक्का

पट्टामा प्रस्ताव वा बोलपत्रदाता छनौट गर्न प्रस्ताव वा बोलपत्रदाताले सबभन्दा कम मूल्यमा काम सम्पन्न गर्ने वा आपूर्ति गर्ने सर्त वा सबभन्दा बढी benefit दिने प्रस्ताव वा सर्तको आधारमा मात्र प्रस्तावक वा बोलपत्र छनौट गरिँदैन । प्रस्ताव वा बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा मूल्याङ्कनकर्ता र वा निर्णयकर्ताको स्वेच्छाचारिता छ वा छैन सो हदसम्म मात्र संविधानको धारा १३ को समानताको हक आकर्षित हुन्छ । नेपाल सरकारले नेपाल राज्यको जलस्रोतको owner को हैसियतले दोस्रो बढी अङ्क प्राप्त गर्ने विपक्षी सतलेज जलविद्युत् निगमसँग negotiation गरी उसको ४.९ प्रतिशत free energy को प्रस्तावलाई बढाई २१.९ प्रतिशत free energy प्राप्त गर्न सफल निजलाई सर्भेक्षण गर्न इजाजतपत्र दिने निर्णय र अनुमतिपत्रमा arbitrariness वा malafideness वा malice आदिको कुनै element नदेखिएकाले त्रुटि देखिएन । देशभित्र रहेको प्राकृतिक स्रोतको विकास गर्न विदेशी पुँजी आवश्यकता पर्दछ । विदेशी पुँजीका लागि विदेशी लगानीकर्ता आकर्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । विदेशी लगानीकर्ता कानूनी विवादमा फस्न चाहँदैन । यसरी विद्युत् विकाससम्बन्धी प्रत्येक MOU मुद्दाको विषय बन्ने हो भने नेपालमा Foreign Direct Investment लगायत कुनै पनि विदेशी लगानीकर्ता आकर्षित हुँदैनन् । नेपालभित्र रहेका जलस्रोतलगायत अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको विकास गर्ने कार्यमा pre contractual stage मा नै अदालतमा मुद्दाको रूपमा विवाद खडा हुने गरेको देखिन्छ । यसले investor, developer, financier, contractor हरू लगानी गर्नमा discourage हुन पुग्दछन् । यस्तो कार्यले FDI तर्सिनेमात्र होइन नेपालको आर्थिक विकास नै पछाडि पर्न जान्छ रिट खारेज हुने भनी संयुक्त इजलासले, ऐ. २०७० वैशाखको पृष्ठ २१ मा प्रकाशित निवेदक भीमसेनदास पोखरेल भएको रिटमा

खानेपानीको सेवालाई निजीकरण गरिएकाले त्यसरी निजीकरण गर्न नमिल्ने भनी रिट परेकामा राज्यले खानेपानी सेवाको सञ्चालन कसरी गर्ने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत क्षेत्रभित्र पर्ने विषय हो । खानेपानी बोर्डमा स्थानीय निकायसमेतको सहभागिता रहेको । एसियाली विकास बैंकलगायत दातृ निकायको दबाबमा निजीकरणको निर्णय भएको भन्ने हकमा त्यसबाट सर्वसाधारण उपभोक्तालाई कसरी असर पर्छ सो कुरा प्रस्ट गर्न नसकेको । खानेपानीको व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार र सुलभ एवम् प्रभावकारी आपूर्तिको उद्देश्यबाट भएको कामकारवाहीमा अनावश्यक हस्तक्षेप गर्ने मनसायबाट यो रिट परेको भन्नेसमेतका कुरा उल्लेख गर्दै सार्वजनिक सरोकारका रिट दर्ता गर्न १७ बूँदे निर्देशन दिँदै रिट खारेज हुने भनी पूर्ण इजलासले र ऐ. २०७० को पृष्ठ ४१६ मा प्रकाशित निवेदक गोरखबहादुर वि.सी. समेत भएको रिटमा कुनै आयोजना स्वदेशी पुँजीबाट सरकार आफैँले वा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा वा विदेशी सरकार वा कम्पनीसँग मिलेर छुट्टाछुट्टैरूपमा सञ्चालन गर्ने भन्ने कुरा कार्यपालिकाले देशको आवश्यकता, स्रोतको विद्यमानता, आयोजना सञ्चालनको लागत र व्ययको अनुमान, प्रविधि तथा सीपको विद्यमान अवस्था, प्राप्त हुने लाभ एवम् लगानीका समस्त पक्षहरूलाई विचार गरी राष्ट्र र जनताको हितमा निर्णय गरिने कुरा हो । कुन आयोजना कुन तरिकाबाट कसले कसरी सञ्चालन गर्ने गरी जिम्मा दिनुपर्छ भन्ने कुरा मूलतः न्यायिक तवरले विचार गर्नुपर्ने विषय देखिन आउँदैन । ३० वर्षपछि नेपाल सरकारमा आयोजनाको स्वामित्व फिर्ता आउने देखिएको, आयोजनाबाट खास मात्रामा राजस्व एवम् निःशुल्क विद्युत् प्राप्त हुन सक्नेसमेत देखिएको छ । आयोजना सञ्चालनमा सर्तहरू किटान गर्दा अख्तियारको दुरुपयोग भएको पनि निवेदकको भनाई छैन । त्यस्तो प्रश्न रहेको भए त्यो बेग्लै ढङ्गले

सम्बोधन हुने प्रश्न हुँदा प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित पनि देखिँदैन भन्दै माथिल्लो कर्णाली आयोजनाबाट उत्पादन हुने विद्युत् सम्झौता बदर हुन नसक्ने भनी संयुक्त इजलासले रिट निवेदन खारेज गरेको देखिन्छ ।

४. उक्त सबै रिटले पानी, विद्युत् आदि वस्तुको व्यवस्थापनको कुरा राष्ट्रहित विपरीत रहेको भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा नदेखिएसम्म त्यसको निरोपण न्यायिक तवरबाट हुन नसक्ने भनी प्रष्ट गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गर्नको लागि यत्ति नै पर्याप्त छ । कुन अवस्थामा कुन आर्थिक नीति अवलम्बन गर्ने र त्यसलाई कहाँ कुन क्षेत्रमा कुन सर्तमा वैदेशिक नीति कसरी लागू गर्ने, कति सहायता कसरी लिने यी कुराहरू सम्बन्धित मुलुकले प्रत्येक आयोजनाको लाभ हानि र त्यसबाट राष्ट्रलाई पर्ने असरको विचार गरी सो आधारमा निर्धारण गर्ने कुरा हो । तथापि एकछिनलाई यो आयोजनाबाट राष्ट्रहित संवर्द्धन भयो भएन भन्ने पक्षबाट हेर्दा १४ सेप्टेम्बर २००७ मा भएको सम्झौताका सर्तहरू वास्तवमा कडा छन् । त्यसमा निवेदकले उठाएका उक्त आपत्तिहरूका अतिरिक्त आयोजना पूरा हुन नसक्नुमा जुनसुकै कारण उत्पन्न भएपनि यस सम्बन्धमा नेपालले सम्प्रभुतालगायतका कुनै पनि कुरा अघि सारेर ऋण तिर्ने दायित्वबाट पन्छिन नसक्ने, सम्झौतामा भारतको कानून लागू हुने आदि कुरा रहेको यसबाट सम्झौतामा अनुचित दबाब आदि परेकाले समानहरूका बीचमा सम्झौता भएको होइन भन्ने लागे पनि यो ऋण सम्झौता भएकाले ऋण असुलीको लागि यस्ता सर्तहरू राख्नु अस्वाभाविक हुँदैन । विद्यमान बन्द, हडताल, प्रदर्शन, असुरक्षा, मौलाउँदो भ्रष्टाचार आदि कारणबाट नेपालमा कुनै पनि निर्माण कार्य समयमा पूरा हुन नसकेको कारणबाट यो देशमा खासै विदेशी लगानी हुन नसकेको कुरा यथार्थ हो । यस आयोजनामा पनि ती विकृतिहरूले बाधा पुर्याउलान् र आयोजना प्रभावित

होला भन्ने पूर्वानुमान गरी ऋणको सुरक्षाको लागि यो सर्त रहेकोलाई अर्घेलो मान्न मिल्दैन । यो सर्तबाट नेपाललाई सुशासनमा ध्यान दिन बाध्य पार्ने हुँदा यस मानेमा यो सम्झौता नेपालको लागि सकारात्मक नै देखिन्छ । यद्यपि भारतीय परामर्श दाताले गुणस्तरीय सामान नदिएमा वा समयमा नदिएमा वा बैंकले अकारण ऋणको सामयिक भुक्तानी नगरेमा वा करारका पक्षले करारबमोजिम काम नगरेमा जस्ता भारतीय पक्षको दोष रहेको अवस्थामा ती सर्तहरूले गर्दा नेपालले ती कुराहरूलाई प्रतिरक्षाको आधार बनाउन नमिल्ने कुरा सरसर्ती देखिएपनि सम्झौतामा विवादको समाधान मध्यस्थताबाट गर्नुपर्ने कुरा रहेकै पाइन्छ जसमा यावत् कुराको लेखाजोखा हुने नै देखिन्छ । त्यसमा पनि करारको अर्को पक्षले करारका सर्तअनुरूप काम नगरेमा वा काम पूरा नगरेमा नेपाल सरकारले आफ्नोतर्फबाट उचित कदम चाल्नकालागि नेपाल सरकारलाई बाधा रहेको भन्ने कुरा देखिन आउँदैन । जहाँसम्म भारतीय राजदूतावासले मिति २५ अक्टोबर २०१० मा नेपाल सरकार स्वयम्ले लगानी गरेको अवस्थामा सम्झौताका सर्त लागू नहुने अन्यथा लागू हुने भनी सहसचिव लाल शंकर घिमिरेलाई लेखेको पत्रको प्रश्न छ सोपत्र ७ अक्टोबर २०१० को पत्रको जवाफमा आएको देखिन्छ । सम्झौताबारे भारतीय दूतावासको ध्यानाकर्षण गराउँदा दूतावासले सम्झौतासम्बन्धी कुरालाई स्पष्ट गर्नुबाहेक थपमा कुनै सर्त वा दबाव दिएको देखिन आउँदैन । दातृ संस्थाले नेपालउपर दबाव वा बलप्रयोग आदि अनुचित कार्य गरेर सम्झौता गर्न बाध्य गरेको भन्ने कुरा वस्तुगतरूपमा देखिँदैन । यावत् कुरा स्वेच्छापूर्वक भएको छ । दातृ निकायले आयोजना राम्ररी सम्पन्न भै नेपाली जनता लाभान्वित हुन् भन्ने चाहना राखी परामर्श सेवाका सम्बन्धमा राखेको सर्तमा दातृ निकायको दुराशय वा बदनियत नदेखिएसम्म र त्यसबाट राष्ट्रलाई अहित हुने नदेखिएसम्म त्यस्तो

आयोजनासम्बन्धी कामकारवाही बदर गर्न मिल्दैन ।

५. मुलुकको विकासको लागि पुँजीको व्यवस्था गरी दीर्घकालीन संरचना निर्माण गर्ने र विद्युत् समस्या समाधान गर्ने कार्य राष्ट्रघाती हुन सक्ने । नेपालमा विकास गर्नको लागि प्रशस्तक्षेत्र रहेकाले नेपाली पुँजीले आफ्नो उपयुक्तताको क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि एउटा आयोजनाको परामर्श सेवामा सम्म सीमित यो सम्झौताले रोक लगाएको स्थिति छैन । निवेदकहरूले पनि मुलुकको विकासको सीमाहीन ढोकाहरू खोली जुनसुकै क्षेत्रमा लगानी गर्न र त्यसमा स्वदेशी उद्योग, कम्पनी तथा विज्ञहरू सहभागी हुन सक्ने कुरामा कुनै व्यवधान छैन । तर अरूको पुँजी लगानी भएको यही आयोजनाको परामर्शमा आफू संलग्न हुन पाउनुपर्छ भनी निवेदकहरू भन्छन् तर दाता सो सर्तमा ऋण दिन तयार नभए के गर्ने गम्भीर प्रश्न छ । निवेदकहरू स्वयम् त्यो आयोजनाको लागि आवश्यक पुँजी र प्रविधि जुटाउने अवस्थामा रहेको भनी निजहरूले भन्न सक्नुभएको पाइँदैन । यस अवस्थामा आयोजना नै रद्द गरी अन्धकारमा बस्नुभन्दा नेपालको विद्युत् समस्याको समाधानको लागि नेपाल सरकारले दातृ राष्ट्रको यसप्रकारको आम प्रचलनको सामान्य सर्त स्वीकार गरी गरेको यो सम्झौतालाई नीतिको हिसाबले पनि अन्यथा भन्न मिल्दैन । यसको परामर्शमा नेपाली कम्पनीहरूले भाग लिन नपाउने कारणबाटै आयोजना गलत हुन सक्ने । आयोजना सम्पन्न भएपछि विद्युत् बाँडफाँड बिक्री र दर निर्धारणमा नेपालको सम्प्रभुता सङ्कुचित हुने वा नेपालको अहित हुने यो यस्तो कुरा रहेको वा नेपालीले काम गर्न नपाउने वा त्यसको अन्य आपूर्ति, मर्मत सम्भार आदि व्यापारिक कामकारोबारबाट निवेदकसमेतका नेपालीहरू वञ्चित हुने वा अन्य किसिमले राष्ट्रहितविपरीत भएको कुनै कुरा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । आर्थिक उदारीकरणको माध्यमबाट वैदेशिक लगानी भित्र्याउने

कुरा सिद्धान्ततः स्वीकृत कुरा नै हो । चीनले पुँजीको अपरिहार्यता र आर्थिक विकासको अनिवार्यता र बाध्यतालाई स्वीकारी सोअनुरूप वैदेशिक लगानीलाई व्यापक सहूलियत र सहूलियत दिई धमाधम आर्थिक फड्को मारेको अवस्था छ । विदेशी लगानी बिना देशको विकास हुन नसक्ने कुरा बुझेर भारतले made in India होइन make in India भन्ने नारा दिएर विदेशी पुँजीको लागि सार्वजनिक आह्वान नै गरेको देखिन्छ । विदेशी पुँजी आकर्षित गर्नको लागि विभिन्न कर छुटदेखि मुनाफाको राम्रो प्रतिशत विदेशी मुद्रामा लान सकिने जस्ता सुविधा दिने कुरा आम प्रचलन भैसकेको छ । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्यता लिइसकेको नेपालले त्यसप्रतिको प्रतिबद्धता पूरा गर्ने पर्छ । जति नेपाल आत्मनिर्भर हुन्छ उति स्वदेशी पुँजीको विकास हुन्छ र उति राष्ट्रियता बलियो हुन्छ । राष्ट्रको पछाँटेपनमा राष्ट्रियता विकसित हुन सक्दैन । भोका नाङ्गा र विपन्नहरू सधैं पराधीन रहन्छन् । नेपालको आफ्नै स्रोत साधनले नभ्याउने तर दाताले प्रदान गरेको सहायताअनुसार आयोजना सम्पन्न गर्ने कुरामा सम्म सीमित रहेको प्रस्तुत आयोजनाबाट राष्ट्रहित संवर्द्धन नै हुने देखिन्छ । ऋणको राम्रो सहयोग होस् भन्ने दातृ देशको चाहनालाई अन्यथा भन्नै मिल्दैन ।

६. यो सम्झौताबाट यो यस्तो कानूनको त्रुटि भएको भनी निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सक्नुभएको देखिँदैन । कानूनअनुसार हुने कामबाट संविधान प्रदत्त हक कुण्ठित हुन सक्ने । संविधानको धारा ३४ र ३५ मा स्वदेशी श्रम, पुँजी, विज्ञान तथा प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरिने नीति राज्यले लिनेछ भनी उल्लेख भएको कुरा यसमा लाग्न सक्ने किनभने ती धाराहरू निरपेक्षरूपमा निर्माण भएका धारा होइनन् र ती धाराहरूले यस्ता कुराको हरेक पहलूलाई विचार गरी अधिकतम लाभको उपयोगितावादी

र व्यवहारवादी utilitarianism/pragmatism सिद्धान्तलाई तिरस्कार गरेको देखिँदैन । त्यसमा अधिकतम उपयोग भनी रहेको शब्दावली प्रसङ्ग, परिणाम, प्रतिफलसमेतमा आश्रित छन् । ती धाराका निर्माताको आशय सङ्कीर्ण राष्ट्रियताको आड लिने र नेपालको विकास नगर्ने भन्ने हुन सक्ने ।

७. निवेदकले कानूनको त्रुटि उल्लेख गर्न नसकेपनि यो सम्झौतामा नेपाली कानूनको त्रुटि भएको छ कि भनी यस अदालतले आफ्नैतर्फबाट विचार गर्दा नेपाल विद्युत् प्राधिकरण आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६२ को नियम ७१(२) मा विदेशी सल्लाहकारको सेवा प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा उपलब्ध हुन सक्ने स्वदेशी सल्लाहकारको समेत बढी संलग्नता हुनेगरी सम्झौता गर्नुपर्नेछ । दातृपक्षसँगको मार्ग निर्देशन तथा सम्झौताअनुसार विदेशी सल्लाहकार नियुक्त गर्न यस विनियमावलीले बाधा पर्ने छैन भनी स्वदेशी सल्लाहकारको संलग्नताको विषय दातृपक्षसँग भएको सम्झौतामा भरपर्ने कुरा स्पष्ट गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २ परिभाषाको (क) "खरिद" भन्नाले सार्वजनिक निकायले यस ऐनबमोजिम कुनै मालसामान, परामर्श सेवा वा अन्य सेवा प्राप्त गर्ने वा कुनै निर्माण कार्य गर्ने वा गराउने कार्य सम्झनुपर्छ भन्ने परिभाषा गरी परिच्छेद ३ बोलपत्रसम्बन्धी व्यवस्थाको दफा १४ को उपदफा (८) मा सार्वजनिक निकायले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बोलपत्रमार्फत गर्ने खरिदमा नेपाली उद्यमी तथा व्यवसायीलाई तोकिएबमोजिम घरेलु प्राथमिकता (डोमेस्टिक प्रेफरेन्स) दिन सक्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख गरी त्यसलाई यावत् कुराको विचार गर्नुपर्ने गरी सम्बन्धित धनीको विवेकमा छाडेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा २६ को उपदफा (१) को खण्ड (क) कुनै पनि बोलपत्र दफा २३ को उपदफा (२) को खण्ड (घ) बमोजिम सारभूतरूपमा प्रभावग्राही नभएमा सार्वजनिक

निकायले सम्पूर्ण बोलपत्र अस्वीकृत गर्न वा कारवाही रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने कुरा पनि स्पष्ट गरेको छ । सोही ऐनको परिच्छेद ४ दफा २९(१)(ख) मा दातृपक्षसँगको सम्झौताबमोजिम वैदेशिक सहायता स्रोतबाट व्यहोरिने गरी परामर्शदाताबाट सेवा प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा परामर्श सेवा खरिद गर्न सकिने र दफा ६७(१) मा यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको अवस्थामा यो ऐनबमोजिमको खरिद प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने छैन भनी खण्ड (ख) मा नेपाल सरकार र दातृ पक्षबीच भएको सम्झौताबमोजिम सो पक्षको खरिद निर्देशिका (प्रोक्योरमेन्ट गाइडलाइन्स) अनुरूप खरिद गर्नुपरेमा भनी उल्लेख भएबाट समेत प्रस्तुत आयोजनासम्बन्धी सम्झौतामा कानूनको त्रुटि भएको देखिँदैन ।

८. तथापि उक्त कामकारवाहीमा त्रुटि रहेको भन्ने निवेदकको जिकिर छ भने तत्सम्बन्धमा सोही ऐनको परिच्छेद ६ खरिद कारवाही वा निर्णयको पुनरावलोकनसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गतको दफा ४७ को सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष निवेदन सकिने प्रावधानको उपदफा (४) मा सार्वजनिक निकायले कुन काम गरेको वा नगरेको कारणले त्यस्तो त्रुटि हुन गएको हो वा कर्तव्य पालना नभएको हो र त्यस्तो निर्णय यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा निर्देशिकाको कुन प्रावधानविपरीत छ भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा खुलाउनु पर्नेछ भनी उल्लेख भएबमोजिम स्पष्ट गरी उपदफा (१) सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही वा निर्णय गर्दा कुनै त्रुटि गरेको वा पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य पालना नगरेकाले आफूलाई क्षति पुग्ने वा पुग्न सक्ने कारण खुलाई कुनै बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले त्यस्तो त्रुटि वा निर्णयको पुनरावलोकनका लागि सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष निवेदन दिने वैकल्पिक उपचार निवेदकलाई रहेकै देखिन्छ । उक्त दफा ४७ को उपदफा (६) मा खरिद कारवाहीमा

कुनै त्रुटि देखिए सार्वजनिक निकायले पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना गरेको नदेखिए वा त्यस्तो निर्णय कानूनविपरीत देखिएमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले खरिद कारवाही निलम्बन गरी सो निवेदन प्राप्त भएको पाँच दिनभित्र कारण खुलाई लिखित निर्णय गर्नुपर्नेछ भनी र निर्णय भएपछि त्यसमा चित्त नबुझेमा दफा ४८ बमोजिमको पुनरावलोकन समितिसमक्ष दफा ४९ बमोजिम दफा ५०(६) बमोजिम तोकिएबमोजिमको जमानत राखी उपदफा (७) अनुरूप निवेदन खारेज भएको अवस्थामा त्यस्तो जमानतको रकम जफत हुने परिणामसमेत व्यहोर्ने हिम्मत गरी पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिन सक्ने कानूनी उपचारको व्यवस्था रहे भएकै देखिन्छ । दफा ५० को उपदफा (५)(ग) मा खरिद सम्झौता भैसकेको अवस्थामा त्यस्तो सम्झौता निवेदकले पाउनुपर्थ्यो भन्ने पुनरावलोकन समितिलाई लागेमा निवेदकलाई परेको मर्का विचार गरी मनासिब माफिकको रकम निवेदकलाई भुक्तानी गर्न सार्वजनिक निकायलाई सिफारिस गर्नेसमेतको व्यवस्था रहेकाले यो उपचार प्रभावकारी उपचार देखिन्छ ।

९. सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ को दफा ५१ को उपदफा (१) मा पुनरावलोकनको लागि दफा ५० को उपदफा (१) बमोजिम दिइएको निवेदनमा पुनरावलोकन समितिबाट निर्णय नभएसम्म सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही रोक्का गर्नुपर्नेछ र उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि (क) खरिद कारवाहीमा निहित महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक हितको कारणबाट खरिद कारवाही जारी राख्न जरूरी भएको कुरा प्रमाणित गरी सार्वजनिक निकायले पुनरावलोकन समितिलाई जानकारी दिएमा, वा (ख) दफा ५० को उपदफा (४) को अवधिभित्र पुनरावलोकन समितिबाट निर्णय हुन नसकेमा, वा (ग) खरिद सम्झौता भैसकेकामा खरिद कारवाही रोक्का गर्नुपर्ने छैन भनी उल्लेख भएका व्यहोराबाट

उक्त ऐनले यससम्बन्धमा आवश्यक सबै कुरा समावेश गरी व्यापक र दूरदर्शी कानून निर्माण गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत सम्झौता यो यस्तो कुत्सित स्वार्थपूर्तिका लागि भएको हो सार्वजनिक हितका लागि भएको होइन भन्ने कुरालाई निवेदकले रिट प्रयोजनको लागि प्रमाणित गर्नुभएको देखिँदैन । यो विषय प्रमाणित नगरे नभएसम्म प्रस्तुत रिट जारी हुन सक्ने देखिँदैन ।

१०. सार्वजनिक खरिद ऐनका ती व्यवस्थाहरूले प्रस्तुत विवादलाई समेटेकामा सोउपचार ग्रहण नगरी वा ती कानूनले प्रस्तुत विषयलाई समेट्न नसकेको भए सोही कुरा उल्लेख गरी वा ती ऐनका कुनै प्रावधान संविधानविपरीत रहेको भए सोको समेत जिकिर लिन सक्नुपर्नेमा नेपाली परामर्शदाताहरूलाई प्रस्तुत आयोजनाको खरिद प्रक्रियाबाट वञ्चित गरेको भन्ने एउटै जिकिर लिई आयोजना नै बन्द गर्नुपर्ने माग गरी निवेदन दिएको देखिन्छ । आयोजनाको काम स्थगित गर्नु भनेको द्विदेशीय सम्झौता भङ्ग गर्नुहुन्छ । यस्तो सम्झौता भङ्गको विषय अन्तर्राष्ट्रिय कानून भङ्गको विषय बन्न पुग्छ । त्यस अवस्थामा विद्युत् अभावबाट उत्पन्न विकराल समस्याका अतिरिक्त नेपालको गुम्ने प्रतिष्ठा र माथिबाट व्यहोर्नु पर्ने आर्थिक क्षतिपूर्तिलगायतका परिस्थितिसँग कसरी जुध्ने बडो गम्भीर प्रश्न छ । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी भएमा न देशले विद्युत् सङ्कटबाट राहत पाउन सक्छ न नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठा जोगिन सक्छ थपमा आर्थिक व्ययभार र पछि यो काम गराउँदा महङ्गी बढ्ने कुरा त छँदैछ । Good faith को आधारमा भएको सम्झौता दुवै पक्षका लागि बन्धनकारी रहेको र त्यसको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने (agreement must be honored) अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासमेत रही आएको पाइन्छ ।

११. अतः माथि प्रकरणमा विवेचना गरिएका आधार कारणहरूबाट निवेदनले माग गरेबमोजिमको

रिट निवेदन जारी हुने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन दर्ताको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.गोपाल पराजुली

इति संवत् २०७१ साल असोज २७ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : केशवप्रसाद घिमिरे

निर्णय नं. १३१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७१।६।८।४

२०६९-WO-१२०० (०६९-FN-०४५८)

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश / प्रतिषेध / अधिकारपृच्छा

निवेदक : गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स. वडा नं. ४
बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल

विरूद्ध

विपक्षी : राष्ट्रपतिको कार्यालय, सितल निवास,
काठमाडौंसमेत

- जाँचबुझ आयोगको निर्णय वा प्रतिवेदनको विषयले प्रत्यक्षतः कसैको हक हैसियतमा असर पाउँदैन । जाँचबुझ आयोग स्वयम्ले

प्रत्यक्षरूपमा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सक्दैन, कुनै अपराधको आरोप वा अभियोग लागि न्यायिक प्रक्रियाबाट पुष्टि र प्रमाणित हुनु पर्दछ। सो प्रतिवेदन हालसम्म सार्वजनिकसमेत भएको छैन। औपचारिकरूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याती र चरित्रसँग तुलना गर्न नमिल्ने।

- विपक्षीले जनआन्दोलनको रूपमा मुख्य सचिव भै कार्य गरेको अवस्थामा निजबाटै मानवअधिकारको उल्लङ्घन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रवर्द्धन गरेका थिए थिएनन् र सत्ता अनि शक्तिको दुरुपयोग भएको थियो थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट निकर्षण भएको नदेखिने।
- कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग (Prosecution) नै नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य (Disqualify) कायम गर्दा संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लङ्घन हुन जाने।

(प्रकरण नं. ११)

- विपक्षीका विरुद्ध फौजदारी अभियोग लाग्न सक्ने गरी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएकामा सक्षम न्यायिक निकाय (अदालत) बाट तह तह फैसला भै यस अदालतबाटसमेत निजउपरको कसुर ठहर हुन नसकी सफाइ पाईसकेको अवस्थामा निज विरुद्ध मुद्दा दायर भएकै आधारमा निजलाई अयोग्य कायम गर्न कुनै संवैधानिक तथा कानूनी

आधार निवेदकले देखाउन सकेको पाइँदैन। कुनै व्यक्तिका विरुद्ध अभियोग लगाउनु र न्यायिक प्रक्रियाबमोजिम उक्त कसुर अभियोग प्रमाणित हुनु भनेको नितान्त पृथक कुरा हो। कसुर अभियोग प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र यसले दायित्वको निर्धारण एवम् अयोग्यताको अवस्थाको सृजना गर्ने हो। कानूनबमोजिम कसुर प्रमाणित नभएको व्यक्तिलाई कसुरदार कायम गरिँदा व्यक्तिको फौजदारी न्यायसम्बन्धी आधारभूत मौलिक हकको उल्लङ्घन हुने।

(प्रकरण नं. १२)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल र रमेश बडाल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की, सुशिल कुमार पन्त, प्रकाश राउत, मिथिलेशकुमार सिंह, तुलसी भट्ट, कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू नरेन्द्र गौतम र रामचन्द्र सुवेदी

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, अङ्क ७, नि.नं.७८६६, पृ.८२७
- नेकाप २०५३, अङ्क ३, नि.नं.६१५५, पृ.१६७

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५), ३२, ७८(१), १०७(२), ११९(५), खण्ड ग, भाग ११
- जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ४

आदेश

न्या.गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ ।

म रिट निवेदक मानवअधिकार कानून तथा संवैधानिक कानूनको क्षेत्रमा क्रियाशील कानून व्यवसायी हुँ । मैले विगत लामो समयदेखि सार्वजनिक सरोकारका विवादहरूमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारबाट न्यायिक उपचारको लागि पहल गरी समाज र राष्ट्रलाई योगदान दिँदै आएको छु । मिति २०६९।१।२२ गते विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्व मुख्य सचिव श्री लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने निर्णय गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष सिफारिस गरेको कुरा सार्वजनिक भयो । मैले यसअघि मिति २०६९।१।२।७ मा विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव श्री लोकमानसिंह कार्कीज्यूलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने कार्यलाई रोक्न र निजको नियुक्ति सम्बन्धमा उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिबाट भएको निर्णय तथा सिफारिस बदर गर्न, उक्त रिट निवेदन टुङ्गो नलाग्दै विपक्षी निज पूर्वमुख्यसचिव प्रमुख आयुक्तको पदमा अनधिकृतरूपमा नियुक्त भएमासमेत सोही रिट निवेदनकै रोहबाट निजलाई उक्त पदबाट हटाउन उत्प्रेषण, परमादेश तथा अधिकारपृच्छा लगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी ०६९-WO-०९९८ नं. को रिट निवेदन दायर गरेको थिएँ । अन्तरिम आदेशसमेत माग गरी दायर भएको उक्त रिट निवेदनमा मिति २०६९।१।२।९ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला कार्कीज्यूको एकल इजलासबाट मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी भई उक्त अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा छलफल गर्न

मुद्दाका दुवै पक्षहरूलाई झिकाइएकामा सोबमोजिम सुनुवाइ हुँदा मिति २०७०।१।१६ गते माननीय न्यायाधीशद्वय श्री गिरीश चन्द्र लाल र श्री तर्कराज भट्टले संयुक्त इजलासले संवैधानिक परिषद्ले निजको नियुक्तिमा संविधानले माग गरेबमोजिमका उच्च नैतिक चरित्रलगायतका सबै आधारभूत मापदण्डहरू पुरा गरे नगरेको हेर्ने नै हुँदा सो अवस्था आउनु पूर्व नै अन्तरिम आदेश गरिरहन परेन भनी व्याख्या गरेको थियो । यसरी विपक्षी निज पूर्वमुख्य सचिवको नियुक्तिको विषयले सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्मा प्रवेश नभएको भन्ने आधारमा अपरिपक्व अवस्था मानी अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५) तथा ऐनको दफा ५ मा उल्लेख भएअनुरूप अख्तियारको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने र निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजको इमानदारिता, निज प्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने भनी सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्ले स्मरण गराएको थियो । उक्त रिट निवेदन हाल यसै सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको निवेदन गर्दछु ।

उक्त संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेशको विपक्षीहरूले सम्मान गर्नेछन् र खासगरी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको विगतको नैतिक चरित्रको पृष्ठभूमि, निजको विषयगत सेवा, अनुभव तथा निज ख्यातिप्राप्त भए नभएको विषय तथा त्यससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्य प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी स्वयम् अयोग्य ठहर गर्नेछ र सम्माननीय राष्ट्रपतिसमक्ष निजको नाम सिफारिस गर्ने छैन भनी विश्वस्त थिएँ । तर, विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले सर्वोच्च अदालत विचाराधीन मुद्दा र त्यसमा भएको आदेशलाई अनदेखा गरी गैरजिम्मेवार र छलकपटपूर्ण ढङ्गले निज पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको नामलाई नै अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरी पठाएको जानकारी मिति २०७०।१।२३ मा आम सञ्चारका माध्यमहरूमा प्रकाशित भई थाहा पाउँदा म रिट निवेदकलगायत आम नेपाली नागरिकहरू स्तब्ध भएका छौं। उक्त कार्य प्रथमदृष्टिबाटै संविधान, कानून, जनआन्दोलनको भावना र यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेशविपरीत रहेको छ। मिति २०६९।१०।१९ देखि मिति २०६३।१।१९ सम्मको अवधिमा राजनीतिक दलहरूद्वारा सञ्चालित शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनका क्रममा भएको जनधनको क्षतिसमेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न सर्वोच्च अदालतका माननीय पूर्वन्यायाधीश श्री कृष्णजङ्ग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन मिति २०६३।७।३० मा नेपाल सरकारसमक्ष पेस भएको थियो।

उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको परिच्छेद-१५ राय, ठहर खण्डमा निज “तत्कालीन मुख्यसचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा दोषी देखिएकाले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने” ठहर गरिएको छ। यस सम्मानित अदालतबाट निवेदक सुनिल रञ्जन सिंह विपक्षी कुवेर सिंह रानासमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा संलग्न भएको व्यक्तिलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्न नमिल्ने गरी नेपाल सरकारका नाममा आदेश भएको छ। विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा रायमाझी आयोगले दोषी ठहर गरेको छ। अतः यस्तो व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने निर्णय सम्मानित सर्वोच्च अदालतको उक्त आदेशविपरीत भै बदरभागी छ। उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी.

शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले विपक्षी तत्कालीन मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीका हकमा “निजामती सेवाका मुख्य पदाधिकारीको हैसियतले कार्यसम्पादन गर्ने तत्कालीन मुख्यसचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीले जनआन्दोलनका बखत निजामती सेवाको पदीय मर्यादा र सीमा प्रतिकूल हुने गरी अवाञ्छित क्रियाकलाप गरेको देखिएको र राजनीतिक हकमा भएका जनआन्दोलन दमन गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका निज कार्की आयोगको प्रतिवेदनअनुसार दोषी देखिई निजउपर विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस भएकाले निजलाई आयोगको सिफारिसबमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई पनि भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी नेपाल सरकारले अभिलेख राख्ने भनेको थियो। सोबमोजिम निजउपर नेपाल सरकारबाट अगाडि बढाएको कारवाहीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समर्थन गरेको थियो। सो कारवाहीलाई विपक्षीले चुनौती नदिएको र अन्तिम भई बसेको अवस्था छ। “विगतको मानवअधिकारको उल्लङ्घनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवम् कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व वहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपभोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप सङ्कटमा पर्न सक्ने” भनी अधिवक्ता सुनिल रञ्जन सिंहसमेत विरुद्ध कुवेर सिंह रानासमेत भएको ०६७-WO-११९८ उत्प्रेषण मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।४।२८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। यो सिद्धान्तले विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुनबाट रोक्दछ।

अर्कातिर विपक्षी निज लोकमानसिंह कार्की कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्वकर्मचारी पनि हुनुहुन्न। विगतमा गरेको सेवा, अनुभव तथा त्यसको अवधिका

आधारमासमेत निज अख्तियारको प्रमुख आयुक्त पदका लागि योग्य मान्न सर्किँदैन। विपक्षी लोकमानसिंह कार्की सन् १९८४ अगष्टमा राजपरिषद्मा हुकुम प्रमाङ्गीबाट उपसचिव पदमा सेवा प्रवेश गरी सन् १९९१ अगस्तमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सरुवा हुनुभएको देखिन्छ। तत्पश्चात् अर्थ मन्त्रालयमा सरुवा भई १९९७ को अप्रिलमा सहसचिव पदमा बढुवा भएको र त्यसको ४ वर्षमै सन् २००१ मा सचिव पदमा बढुवा भएको देखिन्छ। त्यसपछि मिति २०६२।५।१५ मा मुख्य सचिव पदमा नियुक्ति भएको देखिन्छ। उक्त विवरण विपक्षी स्वयम्ले मिति २०६३।५।२ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको ०६३-WO-०१३८ नं. को रिट निवेदनमा उल्लिखित छ। निजले नेपाल सरकारले निज विरुद्ध विभागीय कारवाही चलाएको समयमा मिति २०६५।५।२५ मा राजिनामा गरेको देखिन्छ। निजले स्वेच्छाले राजिनामा दिएको नभै नेपाल सरकारले कारवाही अगाडि बढाएपछि परिबन्दमा परी कारवाही छल्ने अभिप्रायले नै दिएको हो। संविधानको धारा ११९(५) को खण्ड (ग) ले तोकेको २० वर्षको विषयगत अनुभव तथा ख्यातिप्राप्त व्यक्तित्वको अभाव भएको आधारमा पनि निज प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य हुनुहुन्छ।

विपक्षी लोकमानसिंह कार्की विरुद्ध २०५१ सालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भ्रष्टाचारको अभियोग दायर भएको थियो। निजलाई नेपाल सरकारले निज मुख्य सचिव रहँदाको अवस्थामा पटकपटक मिति २०६३।१।२९ मा २ महिनाका लागि र मिति २०६३।३।२९ मा १ महिनाका लागि निलम्बन गरेको थियो। नेपाल सरकारले विभागीय कारवाहीका क्रममा मिति २०६३।४।२२ मा निजलाई मुख्य सचिव पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगमा तदर्थ प्रकृतिको विशेष पद सिर्जना गरी सरुवा गरेको थियो। निजलाई उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगले जनआन्दोलनको दमनकर्ता र मानवअधिकारको उल्लङ्घनकर्ता ठहर

गरेपछि मन्त्रिपरिषद्द्वारा उपप्रधानमन्त्री के.पी. शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मुख्य सचिव पदबाट हटाउने र भविष्यमा सरकारी जिम्मेवारी नदिने गरी सुचीकृत गर्न भनेको र सोबमोजिम तत्कालीन नेपाल सरकारले निजलाई कारवाही चलाएपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलेसमेत नेपाल सरकार स्वयम्ले चलाएको कारवाहीलाई समर्थन गर्ने भनी मिति २०६५।६।३० मा निर्णय गरेको थियो। यसैबीच नेपाल सरकारले अगाडि बढाएको कारवाही छल्ने अभिप्रायले निजले मिति २०६५।५।२५ मा पदबाट राजिनामा दिन बाध्य हुनु परेको थियो। अर्कातर्फ, नेपाल सरकारले निजलाई गरेको निलम्बन तथा विभागीय कारवाहीका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगमा गरेको सरुवाको विरुद्ध निजले मिति २०६३।६।२७ मा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनमा निजको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नभएको मात्र नभै मिति २०६६।६।२७ मा रिट निवेदन नै खारेज भएको थियो।

विपक्षी लोकमानसिंह उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग तथा आम नागरिक समाजले धनजनको क्षतिकर्ता, जनआन्दोलनको दमनकर्ता, पदको दुरुपयोगकर्ता, मानवअधिकारको उल्लङ्घनकर्ता, प्रेस स्वतन्त्रताको अपहरणकर्ता, निरङ्कुश राजतन्त्रका प्रवक्ता ठहर गरेको हुँदा निज जनतामा निहीत सार्वभौमसत्ता, जनआन्दोलनको भावना, गणतन्त्र, लोकतन्त्र शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानवअधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य तथा लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यता प्रति प्रतिबद्ध व्यक्ति हुनुहुन्न। निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुँदा निजले नेपाली नागरिकको संविधानको धारा १२(१) द्वारा संरक्षित बाँचन पाउने हक, १२(२) द्वारा संरक्षित

वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक, धारा १२(३) द्वारा संरक्षित विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, दलीय स्वतन्त्रता, सङ्गठनको स्वतन्त्रता, आवत-जावतको स्वतन्त्रता, पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापारको स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने देखिन्छ । साथै निजले कानूनका दृष्टिमा समान हुने र कानूनको समान संरक्षण पाउने, विचार वा आस्थाका आधारमा भेदभाव गर्न नपाउने धारा १३ द्वारा संरक्षित मौलिक अधिकारबाटसमेत बञ्चित गर्ने देखिन्छ । निजले धारा १५ द्वारा संरक्षित प्रेस स्वतन्त्रता, धारा १९ द्वारा संरक्षित सम्पत्तिको हक, धारा २४ द्वारा संरक्षित न्यायसम्बन्धी हक, धारा २६ द्वारा संरक्षित यातना विरुद्धको हक, धारा २७ द्वारा संरक्षित सूचनाको हक, धारा २८ द्वारा संरक्षित गोपनीयताको हक तथा धारा ३२ द्वारा संरक्षित संवैधानिक उपचारको हकलगायत विभिन्न मौलिक हक तथा नागरिक स्वतन्त्रताहरूबाट नेपाली नागरिकहरूलाई वञ्चित गर्ने देखिन्छ ।

गत चैत १ गते राष्ट्रपतिज्यूद्वारा जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेश कै बाध्यता र संवैधानिकताका सम्बन्धमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न उठी म रिट निवेदकसमेत भई रिट निवेदनहरू दायर भै हाल सम्मानित यस अदालतमा विचाराधीन छन् । उक्त विवादास्पद बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशले संवैधानिक परिषद्को संरचना नै फेरबदल गरेको, संसदीय सुनुवाइलाई नै निस्कृय पारेको, दलीय व्यवस्था, स्वतन्त्र न्यायपालिका र शक्तिपृथकीकरणलाई नै चुनौती दिएको वर्तमान अवस्थामा जनआन्दोलनको भावनाविपरीतका र जनआन्दोलनका दमनकर्ता ठहर भएका विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो दुरगामी असर पार्ने संवैधानिक निकायको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्नु राष्ट्रघाती र जनविरोधी कदमबाहेक अरु केही हुन सक्दैन । तसर्थ पनि निजको नियुक्त अमान्य छ ।

मैले यसअघि मिति २०६९।१२।७ मा दायर गरेको रिट निवेदनका सम्बन्धमा निजले पेस गरेको लिखित जवाफमा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि व्यक्तिगत विवरणसहित संवैधानिक परिषद् सचिवालयमा मिति २०६८।६।२२ मा आवेदन दिएको भन्नुभएको थियो । उक्त आवेदन ऐनको दफा ४ को प्रयोजनका लागि दिएको भनी निज स्वयम्ले उक्त रिट नं. ०६९-WO-०९९८ को सम्बन्धमा पेस गरेको लिखित जवाफमा खुलाउनु भएको छ । यसरी निजको नियुक्तिको विषयले संवैधानिक परिषद्मा प्रवेश पाइसकेको र निज सर्टिलिस्ट भएको सम्बन्धमा योग्यता परीक्षण गर्न सकिने अवस्था हुँदाहुँदै अपरिपक्व अवस्था भनी निजको अयोग्यता परीक्षण गर्नबाट पन्छिई सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासले निजको नियुक्तिको प्रक्रियालाई रोक्ने अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने आदेश गर्नु सो हदसम्म अन्यायपूर्ण र बदरयोग्य छ ।

यसप्रकार, निज विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको संविधान र कानूनले तोकेबमोजिम उच्चनैतिक चरित्र कायम नभएको, निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजप्रतिको जनभावना, निजले विगतमा गरेको भनिएको सेवाको अनुभव, निजको इमानदारिता अड्डा अदालत तथा सरकारी अभिलेखहरूबाटै खण्डित भैरहेको, निज कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्वप्रशासक पनि नभएको र प्रथमदृष्टिबाटै निजको योग्यता नपुग्ने भएको तथा निजको नियुक्ति संवैधानिक संस्थाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, अक्षुण्णता तथा पवित्रताको सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको आधारमा निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य भएको हुँदा निजको नियुक्ति रोक्नु बदर गर्नु अपरिहार्य भएको छ । नेपालका सन्दर्भमा पनि राष्ट्राध्यक्षबाट अख्तियारको नियुक्तिका सिफारिस कार्यान्वयन

नगरेका उदाहरण पनि छन् । निज विपक्षी पूर्वमुख्य सचिवको अख्तियार प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति, सोको प्रयोजनार्थ विपक्षी संवैधानिक परिषद्बाट गरिएको सिफारिस, निर्णय, सर्टलिस्टलगायत सम्पूर्ण कामकारवाही संविधानको प्रस्तावना, धारा १(२), धारा १२, धारा १३, धारा १५, धारा १९, धारा २४, धारा २६, धारा २७, धारा २८, धारा ३२, धारा ४३, धारा १००, धारा ११६, धारा ११९(१)(२) र (३), धारा १४९, धारा १५५, धारा १५८ लगायत संविधानका विभिन्न व्यवस्थाहरू तथा ऐनको दफा ४, दफा ५ र दफा ६ तथा सो ऐनअन्तर्गत जारी नियमावली, निर्देशिका तथा मापदण्डविपरीत भई असंवैधानिक गैरकानूनी, अनैतिक र बदरभागी छ । अतः निजको नियुक्ति रोक्न बदर गर्न निजलाई जिम्मेवारी नदिन वा जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत निम्नानुसारको आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ :

सम्मानित अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा मानव अधिकारका उल्लङ्घनकर्तालाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्दा परीक्षण (vetting) गर्ने कानूनी संरचना बनाउन आदेश भएको भए तापनि सरकार त्यसतर्फ उदासिन देखिएको हुँदा अब आइन्दा जनआन्दोलनका दमनकर्ता र मानवअधिकार उल्लङ्घनका दोषी व्यक्तिलाई कुनै पनि संवैधानिक निकाय वा सार्वजनिक पदमा भविष्यमा पनि नियुक्ति नगर्न नगराउन विशेष र उपयुक्त आज्ञा आदेश निर्देशन वा निर्देशिका नै सम्मानित अदालतबाटै बनाई जारी गरी लागू गराइपाउँ । विपक्षीहरू शक्तिशाली भएकाले यो रिट निवेदन विचाराधीन रहेकै बखत विपक्षीहरूले पूर्व मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी लिने प्रबल सम्भावना रहेको हुँदा संवैधानिक

परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ ले गरेको निर्णयानुसार विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी दिने लिने कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु र उक्त प्रक्रिया जहाँजुन अवस्थामा पुगेको छ त्यही अवस्थामा यथास्थितिमा राख्नु, रोक्नु, थप कुनै काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालको निवेदन व्यहोरा ।

विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीको अख्तियार दुरुपयोग आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा गरेको नियुक्ति सिफारिस बदर गर्न, निजको नियुक्ति रोक्न उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा एवम् अन्तरिम आदेशसमेतको माग राखी मिति २०७०।१।२३ मा मैले पेस गरेको अत्यन्तै गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको रिट निवेदन यस अदालतका रजिस्ट्रारज्यूबाट अ.बं. २७ नं. बमोजिम भन्दै दर्ता नगरी सोही दिन बेलुकी ५ बजे म रिट निवेदकलाई नै फिर्ता गर्नुभयो । रजिस्ट्रारज्यूले गर्नुभएको उक्त आदेश बदर गर्न माग गरी मैले मिति २०७०।१।२४ मा सम्मानित यस अदालतमा निवेदन दायर गरी सम्मानित अदालतबाट सुनुवाइको लागि पेसी तोकिएको दिन मिति २०७०।१।२५ को बिहान ९ बजे नै अचानक निज विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीज्यूलाई सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गरी सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशज्यूबाट पदको शपथसमेत गराइयो । मैले रिट निवेदन पेस गर्दा विपक्षीबाट नियुक्तिको सिफारिससम्म भएको परिस्थिति थियो भने हाल नियुक्ति, शपथ ग्रहण तथा पद बहाली नै भै सकेको हुँदा उक्त रिट निवेदन दर्ता गर्न ल्याउँदाको परिस्थितिमा परिवर्तन भएको कारणले

प्रस्तुत पुरक निवेदन लिई उपस्थित भएको छु । यसैबीच मिति २०७०।१।२७ गते माननीय न्यायाधीश रामकुमार प्रसाद शाहज्यूको एकल इजलासको आदेशबाट रजिस्ट्रारज्यूको रिट फिर्ता गर्ने आदेश बदर भई रिट निवेदन दर्ता गर्ने न्यायिक उपचारको अधिकार पुनः स्थापित भएको हुँदा उक्त मिति २०७०।१।२३ मा रजिस्ट्रारज्यूले दर्ता नगरी फिर्ता गर्नुभएको रिट निवेदन आजै दर्ता गरेको छु । अतः प्रस्तुत निवेदनलाई आजै दर्ता भएको पूर्ववत् मूल रिट निवेदन ०७०-WO-००१२ को अभिन्न अङ्ग मानी उक्त रिट निवेदनमा उल्लिखित तथ्य प्रमाण एवम् संवैधानिक तथा कानूनी आधार र कारणसमेतका आधारमा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेश तथा अधिकारपृच्छाको आदेश जारी गरी निज विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने संवैधानिक परिषद्को निर्णयसमेत बदर गरी निजलाई तत्काल पदबाट मुक्त गरिपाउँ । निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिवको प्रमुख आयुक्त पदमा भएको नियुक्ति देखादेखीरूपमा गैरसंवैधानिक तथा गैरकानूनी भएको, निजको अचानक भएको नियुक्तिबाट स्वयम् यसै अदालतमा विचाराधीन रिट निवेदन ०६९-WO-०९९८ को न्यायिक निरूपणमा गम्भीर हस्तक्षेप हुनुका अतिरिक्त निजको नियुक्ति सोही विचाराधीन मुद्दामा भएको यस अदालतको मिति २०७०।१।१६ को आदेशको पूर्णतः बर्खिलाप भएको, निजलाई तत्काल जिम्मेवारीबाट मुक्त नगर्दा आम नेपाली जनता तथा राष्ट्रलाई नै अकल्पनीयरूपमा अपुरणीय क्षति हुने भएको तथा उक्त कानूनी तथा नैतिक वैधतासमेत नपाउने हुँदा सुविधा सन्तुलनका हिसाबले समेत निजलाई प्रमुख आयुक्त पदको पदीय जिम्मेवारी बहन गर्नबाट रोकी यो रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म प्रमुख आयुक्तको पदीय हैसियतमा कुनै काम कारवाही वा निर्णय नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च

अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको पुरक निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित कागज साथै राखी महान्यायाधिकाको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षसँग छलफल गरी मात्र अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा निर्णय गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा सो सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०७०।२।१२ का दिन उपस्थित हुनु भनी प्रत्यर्थीहरूलाईसमेत सूचना दिई सो दिन नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) ले “राष्ट्रप्रति ले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्नेछ” भनी उल्लेख गरेको संवैधानिक व्यवस्था मुताबिक संवैधानिक परिषद्ले प.सं. ०६९/७० च.नं. २३ मिति २०७०।१।२२ को पत्रद्वारा श्री लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको रिक्त प्रमुख पदमा नियुक्ति गर्न सो परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा बसेको बैठकको निर्णयानुसार सिफारिस भई आएको हुँदा मिति २०६९।१।२१ गते यस कार्यालयबाट जारी भएको आदेशको (नेपाल राजपत्र भाग ३ खण्ड ६२, अतिरिक्ताङ्क २४) दफा २२ को अधीनमा रही संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमुताबिक सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ गते श्री लोकमानसिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा

नियुक्त भई निजले कानूनबमोजिम सोही दिन प्रमुख आयुक्त पदको पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहणसमेत गरिसकेको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने राष्ट्रपति कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (१) मा नेपालमा एक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग रहने जसमा प्रमुख आयुक्त र आवश्यक सङ्ख्यामा अन्य आयुक्तहरू रहने व्यवस्था छ । प्रमुख आयुक्तका अतिरिक्त अन्य आयुक्त नियुक्त भएमा प्रमुख आयुक्तले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अध्यक्ष भई काम गर्ने र उपधारा (२) मा राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी नै धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क),(ख),(ग),(घ) र (ङ) मा आयोगका प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तमा नियुक्तिका लागि योग्यता तोकिएको छ जसअनुसार नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको, नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनैतिक दलको सदस्य नरहेको, लेखा, राजस्व, इञ्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको पैंतालीस वर्ष पूरा भएको र उच्च नैतिक कायम भएको हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्तिसम्बन्धी कार्यविधि तथा संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारी नियुक्त गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रक्रिया र कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्थाहरू रहेका छन् । यसरी नै सो ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली,

२०६८ समेत बनेको छ । कानूनी राज्यका सबै काम, कारवाही, निर्णय, क्रियाकलाप र गतिविधि कानूनमा आधारित रही सञ्चालन हुनुपर्ने भन्ने कानूनी राज्यको अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै संवैधानिक परिषद्ले संविधानबमोजिम गठित संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश एवम् संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ र संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको अधीनमा रही गर्ने परम्परा रहेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९को उपधारा (५) बमोजिम योग्यता पुगेको राजस्व विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यअनुभव हासिल गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिव र सोसरहको पदमा रही निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त गरेकाले निजको इमानदारी तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि पर्याप्त आधार भएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) बमोजिम नियुक्तिका लागि सोही संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० बमोजिम भई आएको राजनीतिक सहमतिसमेतलाई दृष्टिगत गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा रिक्त प्रमुख आयुक्त पदमा लोकमानसिंह कार्कीलाई सिफारिस गर्ने गरी संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निर्णय भएको हो । सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक निकाय र राजदूतका रिक्त पदहरूमा संसदीय सुनुवाइपश्चात् मात्र नियुक्ति गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था भएबाट यी पदहरूमा नियुक्ति

गर्न व्यवस्थापिका संसद् नभएको कारण नियुक्ति हुन नसकी राज्यको कार्य संचालनमा बाधा परेको र संसदीय सुनुवाइ बिना त्यस्तो नियुक्ति गर्न धारा १५८ बमोजिम जारी भएको बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा व्यवस्थापिका संसद् नभएकाले संविधानको धारा १४९ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) र (ङ) बमोजिम मन्त्रपरिषद्मा राजनीतिक दलबाट नियुक्त हुने व्यवस्था नभएकाले संवैधानिक परिषद् अपूर्ण भई संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति गर्न बाधा परेकाले उपधारा (१) को खण्ड (घ) मा मन्त्रपरिषद्को अध्यक्षले तोकेका तीनजना मन्त्री सदस्य रहने र संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोही आदेशबमोजिम मन्त्रपरिषद्का सदस्य मध्येबाट तीनजना मन्त्रीलाई संवैधानिक परिषद्को सदस्य तोकी संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निज लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गर्ने निर्णय भएको हो । बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम सोही आधारमा निज लोकमानसिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा सिफारिस गरिएको हो । संविधानको बाधा, अड्काउ फुकाउनका लागि संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी आदेशलाई संविधानके अभिन्न अङ्ग मानी संविधानसरह नै पालना गर्नुपर्ने दायित्वलाई मनन गरी संवैधानिक परिषद्बाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा निज लोकमानसिंह कार्कीको नाम सिफारिस गर्ने निर्णय गरिएको व्यहोरा अवगत गराउँदछु । संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा, अड्काउ फुकाउ आदेशको बैधताका सम्बन्धमा रिट निवेदन परी हाल

विचाराधीन अवस्थामा रहेकाले प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट सोही रिट निवेदनमा आवश्यक निर्णय हुने नै हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस निवेदनमा लिनु भएको सो दाबीका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिरहनु सान्दर्भिक भएन ।

विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा रिक्त रहेका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका सम्बन्धमा योग्य व्यक्तिहरूको सूची तयार गर्ने उद्देश्यले संवैधानिक परिषद्बाट मिति २०६८।६।८, ९ र १० को गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा आफू नियुक्त हुन चाहेको संवैधानिक निकाय र पदसहित संविधान तथा कानूनबमोजिम योग्य नागरिकहरूबाट विवरणसहित निवेदन पेस गर्न सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरिएको थियो । सो प्रकाशित सूचनाबमोजिम संवैधानिक परिषद्मा पेस भएको निजको दर्खास्त एवम् संलग्न कागजातबाट निज नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क),(ख),(ग),(घ) र (ङ) मा उल्लेख भएबमोजिमका योग्यताहरू पूरा गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएको कुरामा विवाद देखिँदैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गरिएका लोकमानसिंह कार्की कृष्णजंग रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनबाट दोषी ठहर भएका र नियुक्तका लागि उच्च नैतिक स्तर नभएका व्यक्ति भन्ने विपक्षीको अर्को दाबीका सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (५) मा कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । जनआन्दोलन २०६२।६३ मा भएको धनजनको क्षतिसमेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी प्रतिवेदन दिन गठित आयोगको प्रतिवेदनमा निज लोकमानसिंह कार्की जनआन्दोलन २०६२।६३ मा दोषी पाइएको

भन्ने उल्लेख भएको र निजउपर कुनै अदालतबाट कसुरदार ठहर नभएको अवस्थामा निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त हुनबाट अयोग्य घोषित गर्ने हो भने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ द्वारा प्रदत्त निजको मौलिक हकको कदर नहुने तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणासमेतको प्रतिकूल हुन जान्छ। मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३१ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको व्यवस्था छ। संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ। मानव अधिकारको उल्लङ्घन हुनबाट रोक्ने जिम्मेवारी वा कर्तव्य भएको पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरेमा वा कर्तव्य पालन नगरेमा वा जिम्मेवारी पूरा गर्न वा कर्तव्य पालना गर्न उदासिनता देखाएमा त्यस्तो पदाधिकारी उपर विभागीय कारवाही गर्न सम्बन्धित अधिकारीसमक्ष सिफारिस गर्ने, मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति विरुद्ध मुद्दा चलाउनुपर्ने आवश्यकता भएमा कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिस गर्ने, मानव अधिकारको उल्लङ्घनकर्तालाई विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न कारण र आधार खुलाई सम्बन्धित निकायसमक्ष सिफारिस गर्नेलगायत अधिकार आयोगलाई प्राप्त छ। विपक्षी निवेदकले दाबी लिनुभएका निज लोकमानसिंह कार्की विरुद्ध मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको भनी आयोगमा उजुरी परेको र आयोगबाट मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको अभियोगमा अदालतमा कानूनबमोजिम मुद्दा दायर गर्न वा मानव अधिकार उल्लङ्घन गरेउपर विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न सिफारिस गरेको जानकारी संवैधानिक परिषद् एवम् नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छैन। साथै, निजलाई भ्रष्टाचार एवम् नैतिक

पतन हुने फौजदारी कसुरमा सक्षम अदालतबाट सजाय भएको कुराको जानकारीसमेत परिषद्मा प्राप्त भएको छैन। साथै निजको योग्यता र नियुक्तिका लागि अयोग्यता प्रमाणित गर्ने प्रमाणसहित परिषद्मा उजुरीसमेत परेको देखिँदैन।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राज्य सञ्चालनका लागि व्यवस्था गरेका संवैधानिक निकायका पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस सम्बन्धमा भएका निर्णय र नियुक्ति एवम् शपथ ग्रहणका सम्बन्धमा समेत सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दायर भै अन्तिम आदेश भै सकेको अवस्था छ। संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०९७७ मा संविधानको मर्म, भावना एवम् संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ ले गरेको व्यवस्था र प्रक्रियाबमोजिम रिक्त संवैधानिक अङ्गका पदाधिकारीको नियुक्तिसम्बन्धी सिफारिस निर्णय गर्नु भनी संवैधानिक परिषद्समेतका नाममा परमादेश जारी भएको (ने.का.प. २०६७ अङ्क ७ नि.नं. ८४०१ पृष्ठ १०८३) देखिन्छ। यसै गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्त भएका पदाधिकारीको शपथ ग्रहणका लागि हाल परेको कानून अडचन फुकाउने सम्बन्धमा प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति हुन सके चाँडै गरी शपथ ग्रहण गर्ने गराउने व्यवस्था गरी पदभार सम्हाल्न दिनु भनी परमादेश जारी भएको (ने. का.प. २०६९, अङ्क २, नि.नं. ८७६८, पृष्ठ २४५) हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको परमादेशको समेत सम्मान गर्दै संविधान र कानूनबमोजिम योग्य देखिएका उम्मेदवार लोकमान सिंह कार्कीलाई नियुक्तिका लागि संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस भएको हो। संवैधानिक परिषद्को सिफारिसबमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट लोकमान सिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनबाट रोकी नियुक्तिसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन दाबी

औचित्यहीन र आत्मपरक भई खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने संवैधानिक परिषद्का अध्यक्षको लिखित जवाफ ।

म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस हुनुअगावै यिनै रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका तथ्यहरू नै उल्लेख गरी आयोगको प्रमुख आयुक्त हुनका लागि म अयोग्य रहेको भनी सम्मानित यसै अदालतसमक्ष दायर गर्नु भएको ०६९-WO-०९९८ को रिट निवेदनमा मैले प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि आफू संविधान तथा कानूनबमोजिम योग्य रहेको, निवेदकले मेराउपर लगाएका आरोपहरू सबै मनोगत र झुठ्ठा रहेको तथा निवेदकलाई यसबारेमा सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन दिने हकद्वैयासमेत नभएको भन्नेसमेत विस्तृत व्यहोरा उल्लेख गरी लिखितजवाफ दर्ता गरी रिट निवेदन विचाराधीन रहेको छ ।

सो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरा विरुद्ध लेखिएका कुराहरू श्री पुनरावेदन अदालत पाटन तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमेतबाट मैले सफाइ पाउने गरी मिति २०५६।२।१२ मा भएको भ्रष्टाचार मुद्दाको फैसला, उक्त फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।१।९ मा पुनरावलोकनको निस्सा नहुने भनी भएको आदेशलगायत मेरो चरित्रका सम्बन्धमा निवेदकले जे जति कुराहरू उल्लेख गरेका थिए ती सबै कुराहरूको बारेमा सप्रमाणसहित लिखित जवाफ लिएपछि पुनः दोस्रो रिट निवेदनमा समेत तिनै कुराहरूलाई पटक पटक दोहोर्‍याई मेरो योग्यता, दक्षता, चरित्र तथा सामाजिक प्रतिष्ठासमेतलाई चुनौती गर्ने निवेदकलाई कुनै हकद्वैया छैन । मेरो योग्यता र चरित्रको बारेमा सम्मानित अदालतमा पटकपटक प्रश्न

उठाउने र त्यसलाई प्रचार प्रसारको माध्यम बनाउने निवेदकको कार्य असल नियतबाट भएको होइन । कुनै पनि मानिसको नैतिक चरित्र र सामाजिक प्रतिष्ठा मृत्युभन्दा पनि प्यारो हुन्छ भन्ने शास्वत् सत्य हो । म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपाल सरकारको निजामती सेवाको मुख्य सचिवको पदबाट मिति २०६५।५।२५ मा राजिनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएपछि तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री डा. बाबुराम भट्टराई संवैधानिक परिषद्को अध्यक्ष हुँदाका बखत संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको पदपूर्ति गर्नका लागि र अभिलेख तयार गर्न संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ४ अनुसार गोरखापत्रलगायतका राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी संवैधानिक अड्गहरूमा नियुक्तिका लागि संविधान र कानूनबमोजिम योग्य रहेका सम्भाव्य उम्मेदवारहरूको आवेदनसहितको व्यक्तिगत विवरण माग गरेको थियो । म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम कर्तव्य र अधिकार) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानूनअनुसार आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएकाले प्रमुख आयुक्तको पदका लागि मिति २०६८।६।२२ मा संवैधानिक परिषद्को सचिवालयमा व्यक्तिगत विवरणसहित आवेदन दिई परिषद् सचिवालयको अभिलेख तथा रोस्टरमा मेरो नाम तथा विवरण अभिलेखीकरण भएकामा संवैधानिक परिषद्ले कानूनी दायित्व पूरा गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष मिति २०७०।१।२२ मा सिफारिस भई सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट मिति २०७०।१।२५ मा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्नुभएको र मिति २०७०।१।२५ मा नै सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशज्यूबाट पद तथा गोपनीयताको शपथ लिई सोही दिनबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा

बहाली भई हालसम्म संविधान र कानूनबमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आएको छु ।

मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुन, सो पदमा बहाल रही कार्य गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम कर्तव्य अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानूनअनुसार पूर्ण योग्य रहेको, कुनैपनि कानून तथा न्यायिक निर्णयबाट अयोग्य घोषित नभएको र मलाई नियुक्तिको सिफारिस गर्ने संवैधानिक परिषद् तथा नियुक्त गर्ने सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमेतबाट संविधान र कानूनबमोजिमका प्रावधानहरू हेरी जाँची सिफारिस तथा नियुक्त गरेको हुँदा रिट निवेदकले योग्यता नपुगेको भनी जिकिर लिएकै आधारबाट अन्यथा हुन सक्दैन । संवैधानिक परिषद्बाट मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा सिफारिस गर्ने निर्णय तथा काम कारवाही परिषद्को wisdom हो । परिषद्ले सिफारिस गर्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधानलाई खण्डित गर्ने आधार र कारण निवेदकले लेख्न र पेस गर्न सक्नु भएको छैन । संवैधानिक परिषद्को सिफारिस र सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट भएको नियुक्तिलाई बदर गर्नुपर्ने र न्यायिक पुनरावलोकन गर्नुपर्ने आधार र कारण उल्लेख नभएको र निवेदकलाई त्यस्तो जिकिर लिन पाउने अधिकार छैन ।

मुख्य गरी रिट निवेदकले मेरो योग्यताको सम्बन्धमा प्रश्न उठाई जिकिर लिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (ग) अनुसार बीस वर्ष काम गरेको अनुभव मसँग नभएको तथा खण्ड (ङ) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र नभएको भन्ने प्रसङ्ग उल्लेख गर्न खोजेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) अनुसारको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमानदारिता, जनभावना

तथा पेसागत अनुभवसमेत नरहेको भन्ने जिकिरसमेत लिएको देखिन्छ ।

म आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुनुअघि नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट अवकास प्राप्त गरी मिति २०६४।६।१५ मा निजामती किताबखानाबाट निवृत्तिभरणको अधिकारपत्र प्राप्त गरी तत्पश्चात् सरकारी कोषबाट मासिकरूपमा निवृत्तिभरणको रकम बुझी आएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । उक्त निवृत्तिभरणको अधिकारपत्रको प्रथम पृष्ठको सि.नं. ७ मा मेरो सेवा अवधिको बारेमा उल्लेख गर्दा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख छ । मिति २०४१।४।९ देखि उपसचिव पदमा राजसभामा सुरु नियुक्त भई नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ देखि लागू हुने गरी राजिनामा स्वीकृत हुँदाका अवधिसम्मको निजामती किताबखानाले मेरो सेवा अवधि गणना गरी जम्मा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख गरेको निर्विवाद छ । यसरी मेरो सेवा अवधिको बारेमा सरकारी नोकरीको अभिलेख हेरी प्रमाणित गरी दिएको निवृत्तिभरणको अधिकारपत्र कहाँकतैबाट अन्यथा नभै अन्तिम भई बसेको छ । उक्त सेवा अवधिमा विभिन्न क्षेत्रको अनुभव लिई ख्याती प्राप्त गरेकामा मेरो २० वर्षको अनुभव नभएको भनी निवेदकले मनोगतरूपमा जिकिर लिँदैमा २० वर्षको अनुभव नपुगेको भनी सम्मानित अदालतबाट अन्यथा हुने र निवृत्तिभरणको अधिकारपत्रमा सेवा अवधिको बारेमा अभिलिखित तथ्यको प्रतिकूल हुने गरी सम्मानित अदालतले अन्यथा हो भनी अनुमान गर्न सक्दैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क) मा नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको हुनुपर्नेमा मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट इ. सन. १९८१ मा अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर तह प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको, इ.सन्

१९८८ मा भिक्टोरिया युनिभर्सिटी अफ मेन्चेस्टर, संयुक्त अधिराज्य बेलायतबाट पोस्टग्राजुएट डिप्लोमा इन डेभलेपमेन्ट एडमिनिस्ट्रेसन र इ.सन् १९८९ मा सोही युनिभर्सिटीबाट मास्टर्स अफ आर्टस् इन इकोनोमिस्स एन्ड सोसिएल स्टडिजको शैक्षिक उपाधि प्राप्त गरेको छु। त्यसै गरी खण्ड (ग) ले लेखा राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएअनुसारको अनुभव र ख्याती मसँग रहेको छ। किनकि २४ वर्ष १ महिना १६ दिनसम्म त मैले सरकारी नोकरी गरी सेवा निवृत्त भएको र सेवा निवृत्त उपरान्तसमेत विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन अध्यापन गरी अनुभव हासिल गरी आएको छु। मैले उपसचिव तहमा सुरु नियुक्ति पाएको तत्कालीन राजसभा तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ अनुसारको संवैधानिक अङ्ग हो। उक्त संवैधानिक अङ्गमा कार्यरत सचिवलगायतका कर्मचारीको अभिलेख रेकर्ड निजामती किताबखानाले राख्ने, सरकारी कोषबाट तलब, भत्ता खाने र कर्मचारीको वृत्ति विकासका लागि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट समय समयमा तालिम लिने गरेकामा उपसचिव पदमा कार्यरत हुँदा मसमेत उक्त तालिमका लागि मनोनयन भई तालिम लिएको छु। तत्कालीन प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ को धारा २३, ५५, ५७, ६१, ६७ ग, ६९, ७५, ७७, ७८ क, ८१, ८२ समेतका राजसभाले गर्ने कार्यहरूको बारेमा उल्लेख छ। तत्कालीन संविधानमा उल्लेख भएका ती सबै कार्यहरू गर्न उक्त निकायको सचिवालयमा कार्यरत मलगायतका कर्मचारीको सबै क्षेत्रको अनुभव, ज्ञान र देशको सबै क्षेत्रको बारेमा चुस्त भई बस्नुपर्ने र कुनैपनि विषयमा तत्काल राय परामर्श पठाउनु पर्ने अवस्था उल्लेखनीय छ। समय समयमा राजसभाको बैठकबाट सिफारिस गरी लागू गरेका राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्यहरूको कार्यान्वयन गर्ने गराउने कर्तव्य

राजसभाको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीमार्फत हुने र २०३८ साल तथा २०४१ सालमा पारित राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्यअन्तर्गत सरकारका सबै अङ्गहरूसँग सम्बन्धित भई कर्मचारीले काम गर्नुपर्ने अवस्था थियो। यसरी राष्ट्रिय मूल नीति र राष्ट्रिय लक्ष्यले देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यटन, उद्योग, कानून, शिक्षा, भौतिक पूर्वाधार र विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र नीतिसमेतका विविध क्षेत्रलाई समेटेको हुँदा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीले समेत उल्लिखित सबै क्षेत्रको विशेष अनुभव र ज्ञान प्राप्त गर्ने कुरामा विवाद रहन सक्दैन।

तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ खारेज भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएपछि त्यसले राजसभाको व्यवस्था नराखी धारा ३४ मा केही सीमित कार्यका लागि मात्र राजपरिषद्को व्यवस्था गरेको र राजसभाको कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा लोकसेवा आयोगको परामर्श लिने क्रममा र निवेदकसमेतलाई लोकसेवाले उपयुक्त परीक्षा लिई परीक्षामा उत्तीर्ण भई तत्कालीन श्री ५ को सरकारको इच्छानुसार मिति २०४७।६।१९ मा निर्णय गरी नेपाल सरकारको विभिन्न मन्त्रालय, विभागमा सरुवा तथा पदस्थापन गर्ने क्रममा मलाई मित २०४७।६।१९ देखि लागू हुने गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको उपसचिव पदमा सरुवा तथा पदस्थापन गरिएको हो। यसरी कार्यरत भई आएको अवस्थामा उपसचिवबाट सहसचिवमा बढुवा हुने क्रममा बढुवा समितिले सहसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरेकामा उक्त बढुवा सिफारिसउपर लोकसेवा आयोगमा उजुरी परी लोकसेवा आयोगले निर्णय गर्ने क्रममा मेरो सेवा परिवर्तनसमेतको विषयलाई उल्लेख गरी बढुवा समितिको सिफारिसबाट मेरो नाम हटाउने भनी निर्णय गरेकामा मैले लोकसेवा आयोगको उक्त निर्णयलाई चुनौती गर्दै सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन दायर गरेकामा सम्मानित यसै अदालतले सेवा

परिवर्तनसमेतको बारेमा विस्तृत विवेचना गर्दै लोकसेवा आयोगको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेशसमेतको आदेश जारी गरी मिति २०५३।३।३ मा फैसला गरेको र उक्त फैसलाको आधारबाट सहसचिवमा बढुवा भएको निर्विवाद छ । मैले दिएको उक्त रिट निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले सेवा परिवर्तनसमेतको बारेमा विस्तृत व्याख्या गरी भएको आदेश ने.का.प. २०५३ को अङ्क ३, निर्णय नं. ६१५५, पृष्ठ १६७ मा प्रकाशितसमेत भएको छ । मेरो सेवा अनुभव सम्बन्धमा माथि उल्लिखित तथ्यहरू र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उक्त रिट निवेदनमा भएको आदेश तथा व्याख्याबाट निवेदकको जिकिर खण्डित हुने स्पष्ट छ ।

यसरी उपरोक्तबमोजिम बढुवा भएपछि सहसचिव, अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत, संयोजक, राजस्व परामर्श समिति, संयोजक, केन्द्रीय अनुगमन इकाई, महाशाखा प्रमुख राजस्व, अर्थ, महाशाखा प्रमुख कर्मचारी प्रशासन विभाग, भन्सार विभागको महानिर्देशक २ पटक प्रथम महानिर्देशक राजस्व अनुसन्धान विभागसमेतका पदहरूमा कार्य गरी इ.सन् अप्रिल २००९ मा सचिव पदमा बढुवा भई कार्य गर्ने क्रममा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिव, स्वास्थ्य मन्त्रालयको सचिव, जनसङ्ख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको सचिव, जलस्रोत मन्त्रालयको सचिवसमेतको पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६२।५।१५ को निर्णयानुसार मिति २०६२।५।१६ देखि कायम मुकायम र मिति २०६२।६।३ देखि लागू हुने गरी मुख्य सचिव पदमा बढुवा भई मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ बाट लागू हुने गरी दिएको राजिनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएको निर्विवाद छ ।

यसरी माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न पदीय हैसियतमा रही गरेका काम कारवाही, जिम्मेवारी तथा

उक्त पदीय हैसियतमा रहँदाका बखत प्राप्त गरेको विभिन्न तालिम, अध्ययन भ्रमण, विभिन्न बोर्ड, परिषद्, आयोगमा संयोजक तथा अध्यक्ष भई गरेका काम कारवाहीसमेतको दीर्घ सेवाबाट संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ग) मा उल्लिखित क्षेत्रहरूको २० वर्षभन्दा बढी अनुभव र ख्याती रहेको भन्ने प्रस्टै छ । उक्त खण्ड (ग) मा लेखिएको अनुभव र ख्याती भन्ने कुरा शैक्षिक प्रमाणपत्र अनुसारको योग्यता होइन । लामो समयको दौरानमा विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने क्रममा प्राप्त हुने अनुभवको आधारमा प्राप्त हुने दक्षता हो । आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको हकमा यसप्रकारको योग्यता होइन । लामो समयको दौरानमा विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने क्रममा प्राप्त हुने अनुभवको आधारमा प्राप्त हुने दक्षता हो । आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको हकमा यस प्रकारको योग्यता संविधानले निर्धारण गर्नुको पछाडि भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको अनुसन्धान तथा छानबिन गर्ने क्रममा विगतको कार्य अनुभवलेसमेत काम गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्य हो । सरकारी नोकरी गर्ने क्रममा २४ वर्ष भन्दा बढी अवधिसम्म विभिन्न क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानमा रही अनुभवबाट प्राप्त ज्ञानमा तिख्छरता ल्याउँदै दैनिकी व्यतीत गरी बसेको हुँदासमेत विपक्षी निवेदकबाट बीस वर्षको काम गरेको अनुभव र ख्याती मसँग नभएको भनी लिएको दाबी जिकिर आधारहीन छ ।

त्यसै गरी संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ङ) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्नेमा मेरो हकमा संविधान र नेपाल कानूनअनुरूपको चरित्र नभएको भनी कुनैपनि निकाय र अदालतबाट अन्यथा ठहर नभएको र मेरो उच्च नैतिक चरित्र रहेको भन्ने कुरामा विवाद रहेको छैन । निवेदकले उल्लेख गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरो बारेमा उल्लेख गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिससम्म

भएको देखिन्छ र नेपाल सरकार (म.प.) लेसमेत दफा ६१(१) को खण्ड (ड) र (च) को अवस्थाको बारेमा प्रस्ताव गरी सफाइ पेस गर्न ऐ. को दफा ६६ अनुसार स्पष्टीकरण मागेकामा मैले स्पष्टीकरण दिएँ उप्रान्त पेस गरेको स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको भन्ने बारेमा यिनै निवेदकले दिएको पूर्ववर्ती रिट निवेदनको लिखितजवाफमा मैले विस्तृतरूपमा उल्लेख गरिसकेको छु। निवेदकले रिट निवेदन साथ पेस गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनको अंशमा मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी लेखिएको र उल्लेख भएको छैन। नैतिक चरित्रको बारेमा प्रश्न उठाई सिफारिस गरेकोसमेत होइन, छैन। विपक्षी निवेदकले रिट निवेदनपत्रको प्रकरण नं. ६ मा उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले आयोगको सिफारिसबमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी अभिलेख राख्ने भनिएको र अख्तियारलेसमेत त्यसलाई समर्थन गरेको भन्ने कुरा आफैँमा खण्डित छ। किनकि रायमाझी आयोगले नि.से. ऐनको दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिस गरेको र नेपाल सरकार (म.प.) ले दफा ६१ (१) अनुसार अर्थात् भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नहुने दफा प्रयोग गर्दै सोको देहाय खण्ड (ड) र (च) अवस्था प्रस्ताव गरी दफा ६६ अनुसारको पहिलो स्पष्टीकरण मात्र मागी पेस गरेको स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी बसेको र भविष्यमा सरकारी नोकरीका लागि अयोग्य हुने भन्ने कुरा दफा ६१(२) मा रहेकामा मेरो हकमा उक्त दफा ६१(२) को कुनै पूर्व अवस्था नभएको र सोअनुसारको हो भनी कहींकतैबाट स्पष्टीकरण माग गर्नेलगायतको कुनै काम कारवाही र निर्णय नभएको निर्विवाद छ। त्यसै गरी रायमाझी आयोगको प्रसङ्गको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाटसमेत

मिति २०६५।३।३ मा निर्णय गर्दा निजका सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी निर्णय भएको र आयोगबाट दोषी करार गरी कुनै कारवाही तथा सजाय नै नभएकामा निवेदकले असत्य कुरा उल्लेख गरेका छन्। आयोगको उक्त निर्णयको सम्बन्धमा यिनै निवेदकले दायर गरेको पूर्ववर्ती रिट निवेदनमा आयोगले लिखित जवाफ दिँदा विस्तृत कुरा उल्लेख भइसकेको छ।

त्यसमा पनि विपक्षी निवेदकले दिएको पूर्ववर्ती रिट निवेदनमा मैले लिखित जवाफ दिँदा रायमाझी आयोगले दिएको जाँचबुझ प्रतिवेदनको कानूनी हैसियत, मान्यता र वैद्यता के हुने र त्यसप्रकारको राय प्रतिवेदनले कोही कसैलाई दोषी देखाएको छ भने सोको न्यायिक मान्यता कस्तो हुने भन्नेसमेतका बारेमा सम्मानित यसै अदालतका ५ जना माननीय न्यायाधीशज्यूहरूको विशेष इजलासबाट संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०६३-WS-००५०, संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०६४-WS-०००७, ०००८, ०००९ को रिट निवेदनमा भएको विस्तृत व्याख्या (जुन ने.का.प. २०६४ अड्क ७, निर्णय नं. ७८६६ मा प्रकाशित छ) भएको छ। तसर्थ एकातर्फ रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन स्वयम्ले मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी सिफारिस गरेको छैन भने अर्कोतर्फ उल्लिखित प्रतिवेदन र प्रतिवेदनलाई आधार लिई भए गरेका काम कारवाहीसमेतको बारेमा र संसद्ले बनाएको कानूनसमेतलाई बदर गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट उपरोक्त मुद्दालगायतका अन्य विभिन्न मुद्दाहरूमा गरेको व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तबाट निवेदकले मेरो उच्च नैतिक चरित्रका बारेमा लिएको दाबी जिकिर निरर्थक र मनोगत रहेको छ।

संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको पदपूर्ति गर्नका लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी माग गरेको व्यक्तिगत विवरण, पेस भएका

व्यक्तिगत विवरणहरूको छानबिन तथा अध्ययन गरी संविधान र कानूनबमोजिम सिफारिस गरेकामा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि सम्भावित दाबेदार नभएका र त्यस बारेमा सार्थक सरोकार नराख्ने निवेदकले संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस गर्दा उक्त दफा ५(२) मा उल्लिखित कुरालाई विचार नगरेको भनी आपत्ति प्रकट गर्नुको कुनै अर्थ छैन । नेपाल सरकारको मुख्य सचिवसम्मको पदमा काम गरी सेवाबाट अलग भएको व्यक्तिको हकमा दफा ५(२) अनुसारको योग्यता र अनुभव नभएको भन्ने पुष्टि गर्ने कुनै आधारहरू निवेदकले लेख्न भन्न सक्नुभएको छैन । संवैधानिक परिषद्ले कानूनबमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको विषयवस्तु हेरी गरेको सिफारिस र सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट संविधानबमोजिम भएको नियुक्ति कुनैपनि हालतमा असंवैधानिक र गैरकानूनी रहेको छैन । अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन नभएको र पुनरावेदकीय अधिकारसमेत नरहेको जाँचबुझ प्रतिवेदनले कोही कसैलाई दोषारोपण गरी लेखेको तथ्यको बारेमा निवेदकले उल्लेखन गर्दैमा जनभावनाविपरीत रहेको भन्ने निचोड र निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन ।

निवेदकले उल्लेख गरेका संविधानका अधिकांश धाराहरू प्रस्तुत विषयको नियुक्तिसँग कुनै सार्थक सरोकार नराख्ने र निवेदक स्वयम्ले समेत उल्लिखित धाराहरूको बारेमा कुनै विवेचना गरी जिकिर लिन नसकेको अवस्थामा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ ।

विगत लामो समयदेखि यस आयोगमा पदाधिकारीहरू नियुक्त नभै खाली रहेको थियो । जसको कारणबाट आयोगले संविधान तथा कानूनले तोकेका काम कारवाही प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न प्रभावित भएकामा धेरै लामो समयपछि संवैधानिक परिषद्बाट नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव श्री

लोकमान सिंह कार्की प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्नका लागि संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा सिफारिस भै सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा नियुक्त भै सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट मिति २०७०।१।२५ मा पद तथा गोपनीयताको शपथ गराई सोही मितिबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा बहाली भै संविधान र कानूनले तोकेबमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आउनुभएको छ ।

यिनै रिट निवेदकले प्रस्तुत गरेको रिट निवेदनमा उल्लेख गरेका तथ्यहरू नै उल्लेख गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा (संवत् २०६९ सालको रिट नं. ०६९-WO-०९९८) निवेदन दर्ता गराई उक्त रिट निवेदनमाथि संयुक्त इजलासबाट अन्तरिम आदेश दिन नपर्ने गरी आदेश भएकामा पूर्ववर्ती निवेदनमा उल्लेख गरेका तथ्यहरूलाई नै दोहोर्‍याई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन आधारहीन एवम् मनोगत रहेको देखिन्छ । एकै विषयमा अदालतको महत्त्वपूर्ण समयलाई ख्यालै नगरी पटक पटक सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन दिने छैन ।

रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनको सन्दर्भलाई तत्कालीन मुख्य सचिव एवम् हालका प्रमुख आयुक्तको विषयमा आयोगले प्रतिकूल हुनेगरी कुनै पनि कारवाही गर्ने गरी निर्णय नगरेको र त्यस विषयमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी स्पष्ट निर्णय भएको भन्ने कुरा यस आयोगले पूर्व रिट निवेदनको लिखित जवाफमा समेत स्पष्ट उल्लेख गरेकामा पुनः दोस्रो रिट निवेदनमा आयोगबाट दोषी ठहर गरेको उक्त कारवाहीलाई चुनौती नदिएको र अन्तिम भै बसेको भन्ने निवेदकको भनाइ तथ्यपूर्ण नभै पूर्णरूपमा गलत रहेको र आयोगको मिति २०६५।३।३० को निर्णयको प्रतिकूलसमेत रहेको छ । आयोगको उक्त निर्णयमा निजका सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी निर्णय भएको छ ।

त्यसैगरी रिट निवेदनमा २०५९ सालको सुनको बारेमा आयोगले दायर गरेको भ्रष्टाचारको

मुद्दालाई निवेदकले आफू अनुकूलको हुने गरी जिकिर लिएको देखिन्छ। उल्लिखित मुद्दामा श्री पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५४।४।४ मा र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५६।२।१२ मा फैसला भै सबै प्रतिवादीहरूको हकमा अभियोग दाबी नपुग्ने गरी भएको फैसला भैसकेको (ने.का.प. २०५६ को अड्क ८, निर्णय नं. ६७६४) छ। सो फैसलाउपर फैसला पुनरावलोकन गरी पाउन आयोगले दिएको निवेदनमा सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०५९।१।९ मा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान नगर्ने आदेश भै अन्तिम भएको छ। रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफसमेत परिसकेकाले पूर्ण सुनुवाइको लागि यसै रिट निवेदनसँग सम्बन्धित ०६९-WO-०९९८ को उत्प्रेषण मुद्दासँग साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु। साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुको संवेदनशीलता विचार गर्दा छिटो निरूपण हुनुपर्ने देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा समावेश भै इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक स्वयम् अधिवक्ता श्री ओमप्रकाश अर्याल र निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेश बडालले विपक्षी लोकमानसिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत छैन। उहाँ २०६३/०६४ सालमा सञ्चालित जन आन्दोलन दबाउन प्रमुख भूमिका खेलेका व्यक्ति हुनुहुन्छ। रायमाझी आयोग दोषी देखाइएको र भ्रष्टाचार मुद्दामा मुछिएको व्यक्ति भएकाले निजलाई आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गर्न मिल्दैन। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा

१९९(५) मा प्रमुख आयुक्त नियुक्तिको लागि योग्यता तोकिएको छ। निज लोकमान सिंह कार्की १९८४ को August मा राजप्रसाद सेवाको उपसचिवको पदबाट सेवा प्रवेश गरेको र १९९९ मा समान्य प्रशासन सेवामा सरुवा भएको देखिन्छ। राजप्रसाद सेवामा जागिर खाएको अवस्थालाई संविधानमा उल्लिखित योग्यता पुगेको भन्न मिल्दैन।

अख्तियार जस्तो संवेदनशील आयोगको प्रमुखमा नियुक्ति गर्न विशेषज्ञता हासिल गरेको चाल चलनमा राम्रो रहेको र उच्च नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति हुनु पर्दछ। भ्रष्टाचार मुद्दामा मुछिएको र जनआन्दोलन दबाउन सक्रिय भूमिका खेलेको एवम् संविधानले तोकेको योग्यता नपुगेको व्यक्तिलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त नियुक्ति गर्न मिल्दैन। यस्तो आयोगको पदाधिकारी नियुक्ति गर्नको लागि राम्रा मानिसहरूबाट छनौट (Vetting) को आधारमा सिफारिस एवम् नियुक्ति हुनुपर्दछ। त्यसो भएको छैन। संवैधानिक आयोगले विद्यमान कानून एवम् प्रस्तुत निवेदनमा एकल इजलासबाट भएको आदेशको अवज्ञा गरेको अवस्था छ। विपक्षी राजस्व, विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रमा २ दशकसम्म काम गरेको पुष्टि छैन। राजप्रसाद सेवा उल्लिखित सेवाभिन्न पर्दैनन्। तसर्थ योग्यता नै नपुगेको र उच्च नैतिक चरित्र नभएको व्यक्तिलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिको लागि भएको सिफारिस र राष्ट्रपतिबाट भएको नियुक्ति कानूनविपरीत भएकाले निवेदन मागबमोजिम अधिकारपृच्छासमेतको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति सम्बन्धमा ३ वटा निवेदनहरू परेको देखिन्छ। उच्चस्तरीय राजनीतिक समितको सिफारिसउपर पहिलो निवेदन आएको छ। नियुक्ति

नै भैसकेको अवस्थामा सो निवेदनको औचित्य नभएकाले खारेजभागी छ। दोस्रो निवेदन नियुक्तिउपर हो भने तेस्रो निवेदन नियुक्तिउपरकै पूरक निवेदन हो। २०७० साल असोज महिनामा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरू नियुक्तिको लागि गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको थियो। सो सूचनाबमोजिम परेको निवेदनमध्ये विपक्षीको नियुक्ति भएको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) ले तोकिएको योग्यता पूरा भएका व्यक्तिलाई नियुक्ति दिइएकाले निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीसमेतको तर्फबाट उपस्थित देहायबमोजिमका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस निम्नबमोजिम छ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्की:

संविधानको बाधा अड्काउ फुकाउने आदेशले मेरो पक्षको नियुक्तिलाई स्वीकारी सकेकाले त्यसमा प्रश्न उठाउन सकिँदैन। रायमाझी आयोगले inquire मात्र गर्ने हो convict गर्न पाउने होइन। कसैले अयोग्य भन्दैमा व्यक्ति अयोग्य हुने होइन। अदालतबाट अयोग्य प्रमाणित हुनुपर्दछ। ख्याति तथा सम्मानको लागि व्यक्तिले समाजमा ठूलो लगानी गरेको हुन्छ। त्यसलाई पत्रिकाले लेख्दैमा खतम हुने होइन। त्यसरी लेख्न पनि पाइँदैन। निवेदकले पत्रिकाको आधार लिएर निवेदन दायर गर्न पाउने होइन। संविधान कसरी पढ्ने (How to read constitution) मात्र होइन कसरी नपढ्ने (How not to read constitution) भन्ने बारेमा पनि जानकारी राख्नुपर्दछ। त्यसैले आधारहीन निवेदन खारेज हुनुपर्दछ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशिलकुमार पन्त

छानबिन आयोगको निर्णय आफैँमा निर्णय होइन। यस्तै २०४८ सालको जन आन्दोलनको

सम्बन्धमा गठित मल्लिक आयोगले गरेको सिफारिसमा उल्लिखित दोषी भनिएका व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउन नमिल्ने भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट मिति २०४८।३।२२ मा निर्णय भएको छ। निवेदक कमलेश द्विवेदी विरुद्ध कमलथापासमेत भएको निवेदनमा यस अदालतबाट (ने.का.प. २०६४ अड्क ७ नि.नं. ७८६६ पृष्ठ ८२७) प्रतिपादित भएको सिद्धान्तसमेत प्रस्तुत निवेदनमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। मेरो पक्षको योग्यता पर्याप्त छ। निजामती सेवा ऐनको दफा ३७ बमोजिम मिति २०६५।५।२५ मा अवकाश भै निवृत्तिभरण प्राप्त गरेको व्यक्ति अयोग्य हुने होइन। अयोग्य हुने भए निवृत्तिभरण पनि पाउने थिएन। तसर्थ काल्पनिकरूपमा दर्ता भएको निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रकाश राउत

मेरो पक्ष अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त नियुक्त हुन नसक्ने आधारमा रायमाझी आयोगका दोषी, सुनकाण्डमा मुछिएका व्यक्ति र प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुने योग्यता नभएको भनी भनिएको देखिन्छ। रायमाझी आयोगले दोषी देखाइएका मानिसलाई अन्तरिम संविधानले दोषी देखेको छैन। संविधानभन्दा ठूलो रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन होइन। दोषी देखाउने कार्य न्यायिक क्षेत्राधिकारभित्रको हो। कसुर प्रमाणित अदालतबाट मात्र हुन सक्दछ। आयोगको प्रतिवेदनले होइन। संविधानको धारा २४ बमोजिम व्यक्तिको प्रतिष्ठा र सम्मान हुनुपर्दछ। सक्षम अदालतबाट कसुरदार नभएको व्यक्तिको सम्मान र प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी कार्य गर्न पाइँदैन। अनुभवमा विवाद छैन। राजप्रसाद सेवामा कार्यरत् व्यक्ति अयोग्य मान्न मिल्दैन। अदालतबाट सफाई पाएको व्यक्ति कसरी सुनकाण्डमा दोषी भए निवेदनमा खुलाउन सकिएको छैन। आरोप लाग्दैमा व्यक्ति disqualified हुँदैन।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मिथिलेशकुमार सिंहः

निवेदकले दिइएका पहिलो र दोस्रो निवेदनका विपक्षीहरू एकै छैनन् । राजनीतिक दलहरूलाई विपक्षी बनाइएको छैन । कुन निर्णय बदर हुनुपर्ने हो निवेदक प्रस्ट छैनन् । प्रस्तुत निवेदन दायर गर्ने हकदैया निवेदकमा छैन । हालसम्म नेपालको अदालतबाट अधिकारपृच्छाको रिट जारी भएको छैन । तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्दछ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री तुलसी भट्ट

प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २९ र ४४ बमोजिम उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिलाई विपक्षी बनाइएको छैन । केवल सो समितिका अध्यक्षलाई मात्र विपक्षी बनाइएको छ । सो कुरा मिलेको छैन । पूरक निवेदन Print mistake भएमा मात्र दिन पाइने हो । निवेदकको मूल तथ्यलाई नै परिवर्तन गरी पूरक निवेदन दिन पाइने होइन र सोको आधारमा रिट जारी हुन सक्दैन । अदालतले राजनीतिक कुराको समाधान गर्न सक्ने होइन । राजनीति सहभागी भएको कुरालाई अदालतले intervent गर्न मिल्दैन । ८४.५९ प्रतिशत जनताको स्वीकृति लिएका राजनीतिक दलहरूले सिफारिस गरेको पदाधिकारीलाई अयोग्य मान्न मिल्दैन तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाः

संवैधानिक परिषद् जस्तो सक्षम निकायबाट योग्यताको पुष्टि भै नियुक्ति भएको व्यक्तिको हकमा योग्यता नपुगेको भनी प्रश्न उठाउन पाउने होइन । तसर्थ निवेदन खारेज हुनुपर्दछ ।

अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्र गौतम र श्री रामचन्द्र सुवेदी

अदालतबाट दोषी नभएको व्यक्तिको चरित्रको बारेमा प्रश्न उठाउन पाइँदैन । व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको

ख्याल गरिनुपर्दछ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ ।

मिसिल अध्ययन गरी दुवैपक्षबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा देहायका विषयहरूमा न्याय निरूपण हुनु पर्ने देखियो ।

१. प्रस्तुत विवादमा निवेदकलाई निवेदन दायर गर्ने हकदैया (Locus Standi) छ छैन ?
२. रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी भनिएका तथा सुन मुद्दामा प्रतिवादी बनाइएका व्यक्ति अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गर्न मिल्ने हो होइन ?
३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) बमोजिम विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुने योग्यता पुगेको छ छैन ?
४. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. अब प्रस्तुत निवेदन दायर गर्ने हकदैया (Locus Standi) निवेदकमा रहेको छ छैन ? भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, विपक्षी लोकमानसिंह कार्की जनआन्दोलन २०६३ को दमनकर्ता भै सो आन्दोलनमा मानवअधिकार हनन् गर्न प्रमुख भूमिका रहेको र रायमाझी आयोगले दोषी ठहर गरेका व्यक्ति हुन् । निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गर्दा अझै मानवअधिकारको हनन् हुने र सो पदमा नियुक्ति हुन संविधानले तोकेको योग्यतासमेत निजमा छैन । निजलाई सो आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्तिको लागि संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२

मा गरेको सिफारिस तथा निजलाई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा भएको नियुक्ति र सम्माननीय का.मु. प्रधान न्यायाधीशबाट सोही मितिमा भएको सपथ ग्रहणसमेत कानूनविपरीतको भएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) तथा धारा ३२ बमोजिम उत्प्रेषणलगायत अधिकारपृच्छासमेतको आदेश जारी गरी बदर गरी पदबाट हटाइ पाउँ भनी सार्वजनिक सरोकारको विवादको मुख्य विषयवस्तु बनाई प्रस्तुत निवेदन दायर भएको देखिन्छ ।

३. सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनेको के हो ? भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा धेरै पटक विवेचना भएको पाइन्छ । त्यसलाई यहाँ पुनर्व्याख्या गरिरहनु पर्ने अवस्था छैन तापनि यस अदालतबाट राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको २०४७ सालको रिट नं ९८९ मा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपालका सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ । कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ । यदि कसैले कानूनको बर्खिलाप कुनै काम गरेर कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई कुनै खास क्षति पुर्याउँदछ भने त्यो कुरा त्यस्तो व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारको कुरा हुन्छ । त्यस्तै यदि कसैले कानून वा संविधानबमोजिम कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा पालन गर्नुपर्ने कुनै कानूनी कर्तव्यको पालन गर्छ भने त्यो पालन गराउने कुरा पनि त्यस्तो व्यक्ति

वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारको कुरा मानिन्छ । यसको विपरीत यदि कसैले खास गरी सरकार वा अन्य कुनै सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानून वा संविधानबमोजिम गर्नु पर्ने कुनै काम गरेन वा गर्न नहुने कुनै काम गर्‍यो र त्यसको परिणामस्वरूप कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई कानूनको दृष्टिमा कुनै व्यक्तिगत क्षति पुगेको छैन तर जनसाधारणको सामान्य हित वा स्वार्थमा प्रतिकूल प्रभाव पर्दछ भने त्यो सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुरा हुन्छ । जनसाधारणको सामूहिक हक वा सरोकारमा व्यक्ति विशेषको स्वार्थ वा सरोकार पनि मिसिएको वा समाहित भएको हुनसक्दछ । तर कानूनले त्यस्तो हक वा सरोकारलाई त्यो व्यक्तिको व्यक्तिगत हक वा सरोकारको रूपमा मान्यता दिएको वा संरक्षित गरेको हुँदैन । सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकार भन्नाको तात्पर्य जनसाधारणको सङ्ख्यात्मक गणनासँग सार्वजनिक हक वा सरोकारलाई सम्बन्धित गराउनु पनि होइन । कुनै हक वा सरोकारले सार्वजनिकताको रूप ग्रहण गर्नको लागि त्यो हक वा सरोकारमा सम्पूर्ण वा अधिकांश जनताको वा जनसमुदायको अधिकांश सङ्ख्याको हक वा सरोकार निहित हुनु आवश्यक छैन । यदि कुनै कुराले जनसाधारणको सामान्य हक हित वा स्वार्थको प्रतिनिधित्व गर्दछ भने त्यसकुरामा सक्रियरूपमा चासो लिने वा त्यसबाट यथार्थमा लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको सङ्ख्या अत्यधिक नभए पनि त्यो कुरा सार्वजनिक हक वा सरोकारको हुन सक्दछ भनी व्याख्या भएको पाइन्छ ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधानको भाग ११ को धारा ११९ मा संवैधानिक अङ्गको रूपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । जो बिलकुलै सार्वजनिकसँग सम्बन्ध राख्ने निकायको रूपमा रहने कुरामा विवाद छैन र सो निकायमा कार्यरत् हुने प्रमुख आयुक्तको नियुक्तिको

विवादलाई लिएर संवैधानिक हकको रक्षार्थ भनी धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन दायर भएको अवस्था रहेको छ ।

५. संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा भएको नियुक्ति संविधान वा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम नभएको कारणले अधिकांश नागरिकहरूको हितविपरीतको कार्य संवैधानिक परिषद्बाट भएको भनी आफूलाई सो कुरासँग सार्थक सम्बन्ध (meaningful relation) र तात्त्विक सरोकार (Substantial interest) भएको भनी निवेदकले उल्लेख गरेको अवस्था रहेको छ ।

६. देशको एउटा शिक्षित नागरिक त्यसमा पनि विभिन्न सार्वजनिक सरोकारका विवादहरूलाई अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारबाट उपचारको लागि पहल गरी कानून व्यवसायीको रूपमा काम गर्दै आउनुभएका निवेदकलाई संविधानमा उल्लिखित प्रावधानलाई सहीरूपमा पालना भएको छ वा छैन भन्ने कुरामा अभिरुचि र चासो राख्नुलाई अन्यथा भन्न सकिँदैन । संविधानले नै सार्वजनिक सरोकारको विवाद (Public interest litigation) लाई फराकिलो पारेको अवस्थामा निवेदकलाई प्रस्तुत विवादमा रिट क्षेत्राधिकारबाट सर्वजनिक हितको लागि उपचार खोज्ने हकद्वारा छैन भनी भन्न मिलेन । त्यसैमा पनि निवेदकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्तको योग्यता नै नपुगेको भनी अधिकारपृच्छालगायतको आदेशको माग गरेको देखिन्छ । अधिकारपृच्छाको रिटमात्र यस्तो रिट हो जसमा जोसुकै नागरिकलाई पनि सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहने व्यक्तिको योग्यताको बारेमा जिज्ञासा राख्न पाउने खुला छुट दिएको हुन्छ । यसको मूलभूत विशेषता सार्वजनिक निकायमा बहाल रहने पदाधिकारीलाई तिमी कुन अधिकारबाट हाल कायम रहेको पदमा कार्यरत वा बहाल छौ ? भनी अधिकारको सृष्टिको प्रश्नको

उत्तर खोज्नु हो । सार्वजनिक निकायमा निर्वाचित हुने, मनोनयन हुने तथा नियुक्ति हुने पदाधिकारीको वैधताको पुष्टि यस रिटबाट खोजिने र यसप्रकारको रिट जो कुनै नागरिकले दायर गर्न सक्ने हुँदा निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वारा नभएको भन्न मिलेन ।

७. अब, रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनबाट दोषी देखिएका र सुनकाण्डमा मुछिएका व्यक्तिलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त जस्तो गरिमामय पदमा नियुक्ति गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यस्तो आयोगको प्रमुख आयुक्तको योग्यता के कस्तो हुने र कस्तो व्यक्तिलाई आयुक्त वा प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति दिनुपर्ने हो सोसम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था के कस्तो रहेको छ भनी हेरिनु जरूरी देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ११ धारा ११९(५) मा यस्ता पदाधिकारीहरूको योग्यताको निर्धारण यसप्रकार गरिएको देखिन्छ ।

१. नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको,
२. नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनैतिक दलको सदस्य नरहेको,
३. लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको,
४. पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा नगरेको र
५. उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको ।

८. उपर्युक्त योग्यताहरूमध्ये रिट निवेदकले मूलतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख पदमा नियुक्त विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको उपर्युक्त खण्ड (ग) मा उल्लिखित लेखा राजस्व इन्जिनियरिङ्ग कानून विकास वा अनुसन्धानको

क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त नभएको र खण्ड (ड) मा उल्लिखित उच्च नैतिक चरित्र नभएको भन्ने प्रश्न उठाउनु भएकाले सोसम्बन्धमा विश्लेषण गरिनु आवश्यक देखिन्छ । वास्तवमा, राज्यको संवैधानिक आयोगको प्रमुखको रूपमा नियुक्ति दिनको लागि राज्यले आफ्ना नागरिकहरूमध्येबाट उच्च नैतिक चरित्रवान् र कार्य कुशलतामा ख्याती आर्जन गरेको व्यक्ति खोज्दछ र खोजिनु पनि पर्दछ । त्यसमा द्विविधा रहन सक्दैन । ख्याती व्यक्तिले त्यसै सामान्यरूपमा आर्जन गर्ने होइन । व्यक्तिको लामो मेहनत परीक्षण एवम् लगनशीलता तथा उच्च नैतिक चरित्रबाट कार्य गरिरहँदाको अवस्था मात्र ख्याती प्राप्त हुन सक्दछ । यो कुनै व्यक्तिले भनी दिँदैमा प्राप्त हुने पनि होइन । समाजका हरेक तह र तप्कामा रहेर काम गर्ने व्यक्तिले राम्रो मान्नु नै ख्याती हो । राज्यले पनि यस्तै व्यक्तिको चाहना राख्दछ ।

९. विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको हकमा उच्च नैतिक चरित्रवान् व्यक्ति होइनन् भनी निवेदनमा प्रश्न उठाइएको र सोको पुष्ट्याइँको आधार २०६३।०६४ सालको जनआन्दोलन हुँदा मुख्य सचिव भएको र जनआन्दोलन दबाउन प्रमुख भूमिका खेली मानवअधिकार हनन् गरेको र रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी देखिएको भनी उल्लेख गरिएको छ भने रायमाझी आयोग एक छानबिन आयोग भएको र सो आयोगको सिलसिलामा दोषी देखिँदैमा सजायको भागी हुने होइन भन्ने विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

१०. कुनै व्यक्तिको कार्य चरित्रवान् छ, छैन वा थियो थिएन भन्ने कुरा कुनै व्यक्ति, आयोग वा निजले भन्ने कुरा होइन । यो त उसले गरेका कार्यहरू र त्यसबाट समाजलाई पर्न गएको असरसमेतलाई हेरी सक्षम अदालतबाट न्यायिक रोहमा निकर्षण गर्ने कुरा हो । रायमाझी आयोग कुन किसिमको आयोग हो र सो

आयोगले पेस गरेको प्रतिवेदनको आधारमा कसैलाई दोषी करार गर्न मिल्ने हो होइन भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट निवेदक कमलेश द्विवेदी विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको २०६४ सालको रिट नं. ०६४-WS-०००७, ०००८ र ०००९ मा (ने.का.प. २०६४ नि.नं.७८६६ पृष्ठ ८२७) विस्तृत व्याख्या भएको छ ।

सो फैसलामा "सर्वोच्च अदालतसमेतको बहालवाला न्यायाधीशले अध्यक्षता गर्ने आयोगलाई संविधानअनुरूप न्यायिक जाँचबुझ आयोग भनी भन्न नसकिने र त्यसले सम्पन्न गर्ने काम कारवाहीलाई न्यायिक प्रकृतिको काम कारवाहीको संज्ञा दिन नमिल्ने सन्दर्भमा सोभन्दा पनि पृथक अवस्थामा रहेको बहालवाला न्यायाधीशहरूभन्दा अन्य व्यक्तिहरू संलग्न रहेको आयोग र त्यसले दिने राय प्रतिवेदनलाई न्यायिक काम कारवाहीको रूपमा हेरी सोहीबमोजिमको मान्यता दिन नमिल्ने,

आयोगले जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ४ को अधिकार प्रयोग गरी काम गरेको र त्यसले निश्चित निष्कर्षसहित प्रतिवेदन गरेको भन्ने आधारमा मात्रै त्यस्तो कार्यले कसैको स्थापित हक वा दायित्वमा न्यायिक प्रकृतिको निर्णयको जस्तो कुनै कानूनी परिणाम नल्याउने" भनी व्याख्या भएको छ ।

११. जाँचबुझ आयोगको निर्णय वा प्रतिवेदनको विषयले प्रत्यक्षतः कसैको हक हैसियतमा असर पर्दैन । जाँचबुझ आयोग स्वयम्ले प्रत्यक्षरूपमा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सक्दैन, कुनै अपराधको आरोप वा अभियोग लागी न्यायिक प्रक्रियाबाट पुष्टि र प्रमाणित हुनुपर्दछ । सो प्रतिवेदन हालसम्म सार्वजनिकसमेत भएको छैन । औपचारिकरूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याती र चरित्रसँग तुलना गर्न मिल्ने होइन । जनआन्दोलनको रूपमा मुख्य सचिव भै

कार्य गरेको अवस्थामा निजबाटै मानवअधिकारको उल्लङ्घन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रवर्द्धन गरेका थिए थिएनन् र सत्ता अनि शक्तिको दुरुपयोग भएको थियो थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट निकर्षित भएको देखिँदैन। प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराको आधारमा व्यक्तिलाई दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २४ (५) ले प्रत्याभूत "कुनै पनि अभियोग लगाइएका व्यक्तिलाई कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार कायम गरिने छैन" भन्ने न्यायसम्बन्धी आधारभूत हकको बर्खिलाप हुन जान्छ। संविधानको उल्लिखित व्यवस्थाले कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध औपचारिक अनुसन्धान प्रक्रिया पूरा गरी सक्षम निकायमा अभियोगपत्र दायर भएको अवस्थामा समेत त्यस्तो अभियोग पुष्टि नभएमा दोषी ठहराउन नमिल्ने स्पष्ट व्यवस्था भैरहेको सन्दर्भमा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग (Prosecution) नै नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य (Disqualify) कायम गर्दा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लङ्घन हुनुका साथै यसै सम्बन्धमा यसपूर्व यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भै विकसित विधिशास्त्रको समेत प्रतिकूल हुन जाने देखियो।

१२. जहाँसम्म विपक्षी लोकमानसिंह कार्की विरुद्ध सुनसम्बन्धी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएकाले निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गर्न मिल्ने होइनन् भन्ने निवेदन जिकिर छ सोतर्फ विचार गर्दा विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीसमेत उपर २०५४ सालमा पुनरावेदन अदालत पाटनमा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको देखिन्छ। सो मुद्दामा उक्त अदालतबाट मिति २०५४।५।४।४ मा फैसला हुँदा निजले अभियोग

दाबीबाट सफाइ पाएकामा सो फैसलाउपर नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकामा यस अदालतबाट मिति २०५६।२।१२ मा फैसला हुँदा सो पुनरावेदन खारेज भै निजसहित सबै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाएको देखिन्छ। यसरी विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध फौजदारी अभियोग लाग्नसक्ने गरी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएकामा सक्षम न्यायिक निकाय (अदालत) बाट तह तह फैसला भै यस अदालतबाटसमेत निजउपरको कसुर ठहर हुन नसकी सफाइ पाइसकेको अवस्थामा निज विरुद्ध मुद्दा दायर भएकै आधारमा निजलाई अयोग्य कायम गर्न कुनै संवैधानिक तथा कानूनी आधार निवेदकले देखाउन सकेको पाइँदैन। कुनै व्यक्तिका विरुद्ध अभियोग लगाउनु र न्यायिक प्रक्रियाबमोजिम उक्त कसुर अभियोग प्रमाणित हुनु भनेको नितान्त पृथक कुरा हो। कसुर अभियोग प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र यसले दायित्वको निर्धारण एवम् अयोग्यताको अवस्थाको सृजना गर्ने हो। कानूनबमोजिम कसुर प्रमाणित नभएको व्यक्तिलाई कसुरदार कायम गरिँदा व्यक्तिको फौजदारी न्यायसम्बन्धी आधारभूत मौलिक हकको उल्लङ्घन हुनेतर्फ यसपूर्व नै विश्लेषण भै सकेकाले सोसम्बन्धमा थप व्याख्या गरिरहनु पर्ने देखिँदैन।

१३. अब विपक्षी लोकमानसिंह कार्कीको संविधानको धारा ११९(५) ले तोकेबमोजिमको योग्यता पुगेको छ छैन भन्ने तेश्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मुख्यतः निवेदकले विपक्षी लोकमानसिंह कार्की, मिति २०४९।४।१९ मा राजप्रसाद सेवाबाट सेवा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा मात्र निजामती सेवामा प्रवेश गरेकाले संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लिखित लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रमा २० वर्षसम्म काम गरेको अवधि पूरा नभएको र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको राजप्रसाद सेवा सोक्षेत्रहरूमा नपर्ने भनी निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। विपक्षी लोकमान

सिंह कार्की राजप्रसाद सेवामा मिति २०४१।४।९ मा उपसचिवको पदमा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको निर्णयबाट निजामती सेवामा प्रवेश गरेको तथ्यलाई निवेदकले स्वीकार नै गरेको देखिन्छ । दुवै सेवा मिलाउँदा निजको सेवा अवधि २४ वर्षभन्दा बढी भएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा विपक्षी लोकमानसिंह कार्की तत्कालीन श्री ५ को हुकुम प्रमाङ्गीबाट मिति २०४१।४।९ मा राजसभाको उपसचिव पदमा नियुक्ति भएको र तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०४७।६।१९ को निर्णयबाट निजामती सेवाको उपसचिवमा लोक सेवा आयोगको परामर्शद्वारा सेवा परिवर्तन भै निजामती सेवामा आएको र मिति २०६५।५।२५ मा मुख्य सचिवको पदबाट अवकाश भएकामा विवाद देखिँदैन । प्रस्तुत निवेदनको मूल प्रश्न विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको राजसभामा बिताएको सेवा अवधि नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११९को उपधारा ५ को खण्ड (ग) मा उल्लिखित प्रयोजनको लागि गणना गर्न मिल्ने होइन भन्ने रहेको देखिन्छ । अन्तरिम संविधान को धारा ११९ को उपधारा ५ को खण्ड ग मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनको लागि "लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ्ग, कानून विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याती प्राप्त गरेको" योग्यता हुनु पर्ने भनी उल्लेख भएको छ । अब विपक्षी सो क्षेत्रमा काम गरेको हो होइन र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको सेवा अवधिलाई निजामती सेवासरह मान्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने हुन आयो । यसै सम्बन्धमा विपक्षी निजामती सेवामा प्रवेश भएपश्चात् उपसचिवबाट सहसचिवको पदमा बढुवा हुँदा निज निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुभन्दा अगाडिको राजप्रसाद सेवाको अवधि निजामती सेवाको नभएकाले बढुवा गर्न नमिल्ने भनी लोक

सेवा आयोगबाट भएको निर्णयउपर निज लोकमान सिंह कार्कीको यस अदालतमा नं.२७५८ बाट उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । सो रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०५३।३।३ मा फैसला हुँदा (ने.का.प. २०५३ अड्क ३ नि.नं. ६१५५ पृष्ठ १६७) "संवत् २०४७ सालमा देशमा नेपालको संविधानको धारा ८१ अन्तर्गतको परिस्थिति लागू भएपछि राजसभा सचिवालय खारेज भई त्यस निकायमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सेवा परिवर्तनको सम्बन्धमा तत्कालीन संविधानको धारा ७८(१) को खण्ड (घ) बमोजिम लोकसेवा आयोगसँग परामर्श लिई यी कर्मचारीहरूको कायम रहेका पदहरूलाई नै निजामती सेवाको पदमा कायम गरी यी पदमा पुरानो सेवासमेत जोडी सेवा परिवर्तन गरिएको मिसिल संलग्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट निवेदकलाई मिति २०५१।११।२५ मा दिइएको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । सेवा परिवर्तन भन्नाले एक सेवाबाट अर्को सेवा परिणत गरेको वा मिलाइएको भन्ने जनाउँदछ, सोबाट नयाँ नियुक्ति भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । यसमा पनि श्री ५ को सरकारको निर्णयमा नै प्रस्ट शब्दमा कायम रहेका पदहरूलाई नै निजामती सेवाको प्रशासनतर्फको पदमा कायम गरी यी पदमा पुरानो सेवासमेत जोडी परिवर्तन गरिएको भन्ने देखिँदा अन्यथा अर्थ गर्न नमिल्ने प्रस्ट छ ।

१४. कुनै कर्मचारीको सेवा वा समूह वा दुवै परिवर्तन गर्नु पर्ने आवश्यकता परी श्री ५ को सरकारले लोक सेवा आयोग कार्यविधि नियमहरू, २०२७ को परिच्छेद ५ का विभिन्न नियमहरूमा तोकेको कार्य व्यवस्थाबमोजिम निवेदकको सेवा परिवर्तनसम्बन्धमा लोक सेवा आयोगले परामर्शसमेत प्रदान गरेको परामर्श दिँदाको अवस्था कुनै प्रकारको अन्यथा प्रतिक्रिया नजनाई लोक सेवा आयोगको परामर्शबमोजिम सेवा परिवर्तन गर्ने श्री ५ को सरकारले निर्णय गरेपछि सेवा परिवर्तन हुनुभन्दा अघिको अवधिलाई सेवा

अवधिमा जोड्न नमिल्ने भनी गरेको निर्णय उपर्युक्त उल्लिखित कानूनको परिप्रेक्ष्यमा कानूनसङ्गत देखिँदैन” भनी निर्णय भएको देखिन्छ। सो फैसलाबाट निज लोकमानसिंह कार्कीको राजप्रसाद सेवामा रहँदा बखतको सेवा अवधि निजामती सेवासरह भएको देखिएको हुँदा प्रस्तुत निवेदनको रोहमा अन्यथा बोलिरहनु परेन।

१५. उपर्युक्त तथ्यबाट सेवा प्रवेश भएको मिति २०४१।४।१ बाट अवकाश भएको मिति २०६५।५।२५ को अवधिलाई गणना गर्दा जम्मा सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन देखिन आएको छ। सरकारी सेवामा उपसचिवको पदबाट सेवा प्रवेश गरी विभिन्न मन्त्रालयहरूमा कार्य गरेको अनुभव प्राप्त गरी मुख्य सचिवको पदबाट अवकाश पाएका व्यक्ति निज लोकमान सिंह कार्कीको संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको योग्यता भएको देखिएकाले संविधानको उक्त धाराबमोजिमको योग्यता नपुगेको भन्ने निवेदकको भनाइसँग सहमत हुन सकिएन।

१६. तसर्थ माथि विभिन्न परिच्छेदमा

गरिएको विश्लेषणको आधारमा संविधानको धारा ११९(५) बमोजिमको योग्यता नपुगेको र जनआन्दोलन दबाउन मुख्य भूमिका खेली मानवअधिकार हनन् गरेको व्यक्तिलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गर्ने संवैधानिक परिषद्को सिफारिस एवम् सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट भएको नियुक्ति र का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट भएको शपथ ग्रहणसमेत कानूनविपरीत भएकाले उत्प्रेषणलगायतका आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल असोज ८ गते रोज ४ शुभम्।

इजलास अधिकृत : चाणकमणि अर्याल

